

ISSN 1392–8295

UK
Universytet
Humanistyczno - Przyrodniczy
Jana Kochanowskiego w Kielcach

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2009 Nr. 16 (21)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 16 (21)

MOKSLINIS TĖSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie i

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego –

Wydział Humanistyczny w Kielcach

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and

University of Humanities and Natural Sciences Jan Kochanowski Faculty of Humanities in Kielce

Referuojamas ir atspindimas tarptautinėse duomenų bazėse / Referowane i indeksowane w międzynarodowych bazach danych / Abstracted and indexed by the international databases:

Balcan Rusistics (2004)

Russian Language, Literature and Cultural Studies

<http://www.russian.slavica.org>

CEEOL (2005)

Central and Eastern European Online Library

<http://www.ceeol.com>

EBSCO (2006)

Humanities International Complete

Current Abstracts

Humanities International Index

TOC Premier

<http://www.ebsco.com>

MLA (2007)

Modern Language Association International Bibliography

<http://www.mla.org/>

Index Copernicus (2008)

Index Copernicus

<http://www.indexcopernicus.com>

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial office

Žurnalas „Respectus Philologicus“

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, Kaunas LT-44280, Lietuva

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Redagavo / Redakcja / Edited by

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / the Lithuanian language)

Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / the Polish language)

Jurga Cibulskienė (anglų kalba / język angielski / the English language)

Larisa Lavrinec (rusų kalba / język rosyjski / the Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

ISSN 1392-8295

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2009

© Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2009

REDAKTORIŲ KOLEGIJA – KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto
Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiosios
redaktorės pavaduotojas*
Profesor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana
Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska, *zastępca
redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova-Shmygova** Baltarusijos lingvistikos universiteto profesorė (04H),
Baltarusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
Profesor (04H) Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku,
Białoruś, *zastępca redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-Sereikienė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
w Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų
universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
Profesor zw. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
- Renato Corsetti** Studijų „La Sapienza“ Romos universiteto profesorius,
habil. dr. (04H), Italija
Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza”,
dr hab. (04H), Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius (04H),
Rusija
Profesor (04H) Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedago-
gicznego, Rosja
- Hans-Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H),
Vokietija
Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H), Niemcy

- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa
- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja (HP),
docentė, dr. (04H), Lietuva
Starszy pracownik naukowy (otwarty przewód habilitacyjny),
docent w Instytucie Języka Litewskiego, dr (04H), Litwa
- Juris Kastins** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze,
dr hab. (04H), Łotwa
- Asta Kazlauskienė** Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt-Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H),
Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H),
Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF docentas, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Jadvyga Krūminienė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent, dr (04H) Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział
Humanistyczny w Kownie, Litwa
- Irina Külmoja** Tartu universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Estija
Profesor Uniwersytetu Dorpackiego, dr hab. (04H), Estonia
- Jurgita Mikėlionienė** Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H),
Litwa
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius (04H), JAV
Profesor (04H) Uniwersytetu w Kansas, USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų
universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Yuri Stulov** Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo
prezidentas, profesorius (04H), Baltarusija
Profesor (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego
Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian University of Linguistics, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), Sapienza University of Rome, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans-Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Associate Professor (04H), Senior Researcher (habilitation procedure in progress), Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), Latvian University, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania

Irina Külmoja	Professor (04H), Tartu University, Estonia
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelsen	Professor (04H), the University of Kansas, USA
Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruszkowski	Professor (04H), Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Danguolė Melnikienė (Lietuva / Litwa). Adresato problema receptyviajame ir produktyviajame žodyne	11
Элеонора Лассан (Lietuva / Litwa). Время лузеров	21
Елена Г. Задворная (Baltarusija / Białoruś). Русские литании: разновидности и характеристики жанра	35
Evgeny E. Anikin (Prancūzija / Francja). The 2008 US Presidential Election in the Mirror of Sports Metaphor (in the French Press)	46

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Зинаида Д. Попова (Rusija / Rosja). Способы вербализации концептов как проблема когнитивной лингвистики	56
Marzena Marczevska (Lenkija / Polska). Wierzba w ludowych zabiegach leczniczych	62
Natalia Solovyova (Baltarusija / Białoruś). The Concepts of “War” and “Peace” in the Old Russian Language Picture of the World: The Genesis of Antonymous Relations.....	73
Ольга Н. Чарыкова (Rusija / Rosja). О национальной специфике метафорического осмысления мира	82
Даля Эйгирдене (Lietuva / Litwa). Об особенностях картины мира, запечатленной в литовских и русских зоофразеологизмах	90
Aleksandras Krasnovas (Lietuva / Litwa). Receptijos teorija ir skaitymo praktika.....	96
Асия Ковтун (Lietuva / Litwa). Параллели деконструктивиста и творца – Пол де Ман и Чеслав Милош	104
Lidia Mazur-Mierzwa (Lenkija / Polska). Wisława Szymborska w tłumaczeniach rosyjskich	116
Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Lenkija / Polska). Emigracyjne pamiętniki lwowian opublikowane po II wojnie światowej.....	126
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Žydrė Dargužytė (Lietuva / Litwa). R. M. Rilke’s idėjos Tėvo Stanislovo pamoksluose.....	137
Tatsiana V. Eromeitchik (Baltarusija / Białoruś). The Evaluative Focus of Social Advertising in Belarus	150
Laima Kalėdienė (Lietuva / Litwa). DLKŽ tarmybės statistikos požiūriu	159
Asta Kazlauskienė, Gailius Raškinis (Lietuva / Litwa). Bendrinės lietuvių kalbos garsų dažnumas.....	169

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Algis Braun (Lietuva / Litwa). Lithuanian Grammar, English Words: Cross-Linguistic Influence and Students’ Written Errors.....	183
---	-----

IV. MŪSŪ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

- Patrick Seriot** (Šveicarija / Szwajcaria). Oksimoronas ar nesusipratimas? Annos Wierzbickos universaliosios natūraliosios semantinės metakalbos universalusis reliatyvizmas.
Vertė / Thum. Vilhelmina Vitkauskienė 193

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijos, susitikimai / Konferencje, spotkania

- Элеонора Лассан** (Lietuva / Litwa). Это было в Екатеринбурге... 203

Knygų recenzijos / Recenzje książek

- Павел Лавринец** (Lietuva / Litwa). БРИО, Валентина, 2008. *Поэзия и поэтика города: Wilno – ווילנע – Vilnius* 205

- Kazimierz Luciński** (Lenkija / Polska). Был во всех нас. Удивительно прочно сохранился в памяти поляков. MAZUR-MERZWA, Lidia, 2008. *Булат Окуджава в польских переводах. Когнитивные стратегии польского переводоведения* 209

- Инна Кажуро** (Lietuva / Litwa). ЛАССАН, Элеонора, 2008. *Лингвокультурология. Очерк русской концептологии: учебное пособие для студентов*..... 213

- Wiesław Caban** (Lenkija / Polska). ILGIEWICZ, Henryka, 2008. *Societates Academicae Vlnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy*..... 216

VU KHF mokslinio gyvenimo dienoraštis /

Z życia naukowego Wydziału Humanistycznego w Kownie

- Daiva Aliūkaitė** (Lietuva / Litwa). Emocijos kalbos gniaužtuose: džiaugsmas be šypsenos... 220

- Skirmantė Biržietienė, Saulutė Juzelėnienė** (Lietuva / Litwa). Lingvistika, literatūrologija ir reklama arba Jaunųjų filologų minčių pėdsakais VU KHF 222

- Anonsai / Zapowiedzi** 224

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS /

- ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI** 226

- VII. MŪSŪ AUTORIAI / NASI AUTORZY** 234

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Danguolė Melnikienė (Lithuania). The Issue of the Addressee in Receptive and Productive Dictionaries.....	11
Eleonora Lassar (Lithuania). The Time of Losers.....	21
Yelena G. Zadvornaya (Belarus). Russian Litanies: Types and Characteristics of the Genre... 35	35
Evgeny E. Anikin (France). The 2008 US Presidential Election in the Mirror of Sports Metaphor (in the French Press)	46

II. FACTS AND REFLECTIONS

Zinaida D. Popova (Russia). The Ways of Representation of Concepts as a Problem of Cognitive Linguistics	56
Marzena Marczevska (Poland) . The Willow Tree in the Medical Folk Rituals	62
Natalia Solovyova (Belarus). The Concepts of “War” and “Peace” in the Old Russian Language Picture of the World: The Genesis of Antonymous Relations	73
Olga N. Charykova (Russia). National Specificity of Metaphorical Conceptualization of the World	82
Dalia Eigirdienė (Lithuania). On the Peculiarities of the Worldview Reflected In Lithuanian and Russian Zoonymic Phraseology	90
Aleksandras Krasnovas (Lithuania). Reception Theory and Practice of Reading	96
Asija Kovtun (Lithuania). Parallels Between Deconstructionist and Creator – Paul de Man and Czeslaw Milosz.....	104
Lidia Mazur-Mierzwa (Poland). Wislawa Szymborska in Russian Translation	116
Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Poland). Memoirs of Lwów Citizens in Exile Published after the World War II	126
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, Žydrė Dargužytė (Lithuania). Rainer Maria Rilke’s Ideas in Father Stanislovas’ Sermons	137
Tatsiana V. Eromeitchik (Belarus). The Evaluative Focus of Social Advertising in Belarus....	150
Laima Kalėdienė (Lithuania). The Statistical Approach to Vernacularisms in <i>The Dictionary Of Modern Lithuanian Language</i>	159
Asta Kazlauskienė, Gailius Raškinis (Lithuania). Phone Frequency in Standard Lithuanian	169

III. OPINION

Algis Braun (Lithuania). Lithuanian Grammar, English Words: Cross-Linguistic Influence and Students’ Written Errors.....	183
---	-----

IV. OUR TRANSLATIONS

- Patrick Seriot** (Switzerland). Oxy Moran or Misundersanding. Anna Wierzbicka's
Universal Relativism of Natural Semantic Metalanguage.
Translated by Vilhelmina Vitkauskienė..... 193

V. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Conferences, events

- Eleonora Lassar** (Lithuania). Once Upon a Time in Ekaterinburg..... 203

Books reviews

- Pavel Lavrinec** (Lithuania). БРИО, Валентина, 2008. *Поэзия и поэтика города: Wilno – וילנע – Vilnius*..... 205

- Kazimierz Luciński** (Poland). Bulat Okudzhava's Memory will Live on for ever in Poland.
MAZUR-MERZWA, Lidia, 2008. *Буллат Окуджава в польских переводах. Когнитивные стратегии польского переводоведения*..... 209

- Ina Kažuro** (Lithuania). ЛАССАН, Элеонора, 2008. *Лингвокультурология. Очерк русской концептологии*..... 213

- Wiesław Caban** (Lenkija / Polska). ILGIEWICZ, Henryka, 2008. *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy*..... 216

Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities: journal of scientific life

- Daiva Aliūkaitė** (Lithuania). Emotions Suppressed by Language: Joviality without a Smile . 220

- Skirmantė Biržietienė, Saulutė Juzelėnienė** (Lithuania). Linguistics, Literature Studies
and Advertising or Tracing back to the Ideas of Young Linguists of VU KHF..... 222

- Announce** 224

- VI. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION**..... 226

- VII. OUR AUTHORS**..... 234

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Danguolė Melnikienė

Vilniaus universitetas
Užsienio kalbų institutas
Universiteto g. 5, Vilnius, LT–2734, Lietuva
Tel. +370 52 687 275
El. p. dang3@takas.lt

Moksliniai interesai: prancūzų ir lietuvių kalbų leksikografija ir leksikologija.

ADRESATO PROBLEMA RECEPTYVIAJAME IR PRODUKTYVIAJAME ŽODYNE

*Darbe nagrinėjamas vienas iš aktualių su dvikalbių žodynų tipologija susijusių klausimų – adresato problema produktyviajame ir receptyviajame žodyne. Visus dvikalbius žodynus, nepriklausomai nuo to, koks būtų jų dydis ar aprašomos leksikos pobūdis, galėtume priskirti arba prie „produktyviųjų“ (aktyviųjų) arba prie „receptyviųjų“ (pasyviųjų). Pastarieji du tipai siejami su adresatu, kuriam skiriamas vienas ar kitas leksikografinis darbas. Pati žodyno adresato arba vartotojo sąvoka yra susijusi ne su kokiu nors socialiniu tipu – mokiniu, studentu, tam tikros profesijos atstovu, o su etniniu tipu – lietuviu, prancūzu, norvegu ir pan. Nepriklausomai nuo to, kokio dydžio ar turinio dvikalbis žodynas atsidurtų tokio vartotojo rankose, viena jame užfiksuota kalba visuomet bus įprasta, spontaniškai jaučiama, t. y. gimtoji, o kita – net jei ir neblogai žinoma, bet vis tik ne gimtoji, svetima. Jei gimtoji kalba bus pateikta kairėje pusėje, tai žodyno vartotojas eis nuo „žinomo“ prie „nežinomo“. Tuomet jis bus aktyvusis vartotojas, „užkoduoiantis“ informaciją. Jei kairėje leidinio pusėje bus pateikta svetima kalba, tai žodyno vartotojas eis nuo „nežinomo“ prie „žinomo“, jis bus pasyvusis vartotojas, „dekoduojantis“ informaciją. Analogiškai pirmojo tipo žodynas minėtam vartotojui bus **produktyvusis** arba **aktyvusis**, o antrasis – **receptyvusis** arba **pasyvusis**.*

Analizės objektu pasirinkus keletą didelės apimties dvikalbių žodynų, išleistų Lietuvos leidyklose 1990-2006 metais, tyrinėjama, kaip juose autoriai traktuoja savo adresatą, ar jie savo darbą skiria tik vienai, ar abiem kalbinėms bendruomenėms. Nuo atsakymo į šį klausimą tiesiogiai priklauso žodyno megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai. Straipsnyje analizuojama, kaip dvikalbiuose žodynuose užtikrinama, jog leidiniai būtų kuo informatyvesni ir patogesni vartoti vienam ar kitam pasirinktam vartotojui bei bandoma įvertinti, kaip leksikografams pavyksta įgyvendinti šią užduotį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: produktyvusis ir receptyvusis žodynas, aktyvusis, pasyvusis adresatas.

Nors, anot prancūzų mokslininkų Henri Béjoint ir Philippe'o Thoirono, leksikografinėje veikloje „nėra nieko pragaištingesnio už mėginimus sukurti universalią žodynų tipologiją“ (Béjoint, Thoiron 1996, p. 8), vis tik esama objektyvių faktorių, kurie įvairiems lingvistams, tokiems kaip

Levui Ščerbai, Bernardui Quemadai, Ladislawui Zgustai, Josettei Rey-Debov, Carlai Marellui, leido išskirti pagrindinius žodynų tipus. Minėtųjų autorių dėmesio centre pirmiausia buvo *vienakalbiai* žodynai ir tokios pagrindinės pastarųjų makrostruktūros ir mikrostruktūros charak-

teristikos, kaip lemų skaičius, jų išdėstymo tvarka tiek žodyno korpuse, tiek straipsnyje. Akivaizdu, kad ne viena jų yra būdinga ir *dvikalbiams* žodynams: pavyzdžiui, tiek vienakalbius, tiek dvikalbius žodynus galima diferencijuoti atsižvelgiant į jų dydį, aprašomų leksinių vienetų apimtį. Kita vertus, esama ir tik dvikalbiams žodynams būdingų bruožų, taigi ir tik jiems būdingų tipų. Deja, tiek dvikalbių žodynų tipologijos, tiek pačios dvikalbės leksikografijos problemoms iki šiol nėra skiriama pakankamai dėmesio Vakarų Europoje, o juolab Lietuvoje. Nors mūsų šalyje pastaraisiais metais dvikalbių žodynų leidybos procesas yra gana aktyvus, jis lieka tarsi „nepastebėtas“ leksikografijos specialistų. Paradoksalu, bet iki šiol buvo paskelbta tik viena išsami Dalios Barauskaitės-Mikkelsen recenzija, skirta *Lietuvių–norvegų kalbų žodynui*, vos keletas mokslinių straipsnių (Evalda Jakaitienė, Danguolė Melnikienė), nagrinėjančių kai kuriuos dvikalbių žodynų aspektus, bei nedidelė E. Jakaitienės monografijos, skirtos bendrosioms leksikografijos problemoms, dalis.

Taigi, siekdami užpildyti šią spragą, šiame darbe norėtume patyrinti vieną iš aktualių su dvikalbių žodynų tipologija susijusių klausimų – adresato problemą produktyviajame ir receptyviajame žodyne. Analizės objektu pasirinkti keli didelės apimties dvikalbiai žodynai, išleisti Lietuvos leidyklose 1990–2006 metais.

Visus dvikalbius žodynus, nepriklausomai nuo to, koks būtų jų dydis ar aprašomos leksikos pobūdis, galėtume priskirti arba prie „produktyviųjų“ (aktyviųjų) arba prie „receptyviųjų“ (pasyviųjų). Pastarieji du tipai siejami su *adresatu*, kuriam skiriamas vienas ar kitas leksikografinis darbas. Pati

žodyno adresato arba vartotojo sąvoka yra susijusi ne su koku nors socialiniu tipu – mokiniu, studentu, tam tikros profesijos atstovu, o su etniniu tipu – lietuviu, prancūzu, norvegu ir pan. Taigi, kad ir kokios apimties ar turinio žodynas atsidurtų vartotojo rankose, viena jame pateikta kalba visuomet bus įprasta, spontaniškai jaučiama, t. y., *gimtoji*, o kita – net jei ir neblogai žinoma, bet vis tik ne gimtoji, *svetima*. Jei gimtoji kalba bus pateikta kairėje pusėje, tai žodyno vartotojas eis nuo „žinomo“ prie „nežinomo“. Tuomet jis bus aktyvusis vartotojas, „užkoduojantis“ informaciją. Jei kairiojoje pusėje bus pateikta svetima kalba, tai žodyno vartotojas eis nuo „nežinomo“ prie „žinomo“, jis bus pasyvusis vartotojas, „dekoduojantis“ informaciją. Analogiškai pirmojo tipo žodynas minėtam vartotojui bus *produktyvusis* arba *aktyvusis*, o antrasis – *receptyvusis* arba *pasyvusis*.

Tačiau toks „grynasis“, vieno tipo žodyno adresatas – „kuriis nori suprasti tekstą negimtąja kalba“ arba „kuriam reikia kalbėti negimtąja kalba, t. y. mintis, gimusias gimtąja kalba, perteikti kita“ (Jakaitienė 2005, p. 131), realybėje praktiškai neegzistuoja. Tarkime, lietuvių–italų arba italų–lietuvių kalbų žodynais Lietuvoje naudojasi ne vien lietuviai (aišku, tokių yra didžioji dauguma), bet ir čia gyvenantys italai; tuose pačiuose leidiniuose informacijos ieško ir lietuvių kalbos besimokantys italai Italijoje. Taigi šiuo atveju tie patys žodynai tarnauja dviems kalbinėms bendrijoms ir todėl neišvengiamai iškyla problema, kurią pirmasis iškėlė L. Ščerba. Juk naudodamiesi tuo pačiu žodynu, dviejų kalbinių bendruomenių nariai ieško ne visiškai tos pačios sudėties informacijos. Todėl, norėdamas žodyną kuo maksimaliau priartinti prie jo

virtotojo, L. Ščerba pasiūlė kiekvienai kalbų porai parengti ne po vieną, o po keturis žodynus: du vertimui iš užsienio kalbos ir į užsienio kalbą gimtakalbiui bei du analogiškus negimtakalbiui (Щерба 1958, c. 90). Mokslininko darbus išvertus į Europos kalbas, šios idėjos buvo plačiai svarstomos ir tikslinamos, tačiau praktinėje leksikografijoje jos vis tik nebuvo įgyvendintos. Tai paaiškinama pirmiausia materialiomis priežastimis, kadangi labai dažnai dvi gretinamos kalbos negali viena kitai prilygti vartotojų skaičiumi. Tik didžiosios pasaulio tautos turi galimybę leisti žodynus, skirtus vienam adresatui: pavyzdžiui, Prancūzijoje, Anglijoje yra leidžiami prancūzų–anglų kalbų žodynai prancūzams ir prancūzų–anglų kalbų žodynai anglams.

Kodėl leksikografams vis tik būtų parankiau rašyti žodyną vieno tipo adresatui? Nes tokiu atveju žodyno korpusas galėtų būti kompaktiškesnis, be dvigubos informacijos apie abi kalbas (tiek aktyviajam, tiek pasyviajam vartotojui), sutelkiantis dėmesį tik į vieną jų. Tarkim, lietuvių–prancūzų kalbų žodyne, skirtame tik lietuviui, visiškai nebūtina nurodyti pagrindinių veiksmožodžio formų, daiktavardžio linksniuotės ir net kirčiūtės. Visi šie dalykai nekelia abejonių tiems, kam lietuvių kalba yra gimtoji. O prancūzui pastaroji informacija – tiesiog nepamainoma, susidūrus su jam sunkiai perprantama sintetinė kalba. Panaši situacija susiklostytų rengiant prancūzų–lietuvių žodyną tik prancūzams: pavyzdžiui, jiems nėra itin aktuali lemos fonetinė transkripcija, o lietuviams ji yra tikrai būtina. Taigi rengiant žodyną tik vienam adresatui, būtų lengviau įgyvendinamas vienas pagrindinių leksikografijos principų „maksimali informacija minimalioje apimtyje“.

Tačiau Lietuvoje, kurioje leksikografinė situacija nėra tokia „ideali“ žodyno vartotojo atžvilgiu, žodyno sudarytojas, prieš sėsdamas jį rašyti, pirmiausiai turėtų sau atsakyti į klausimą, kaip jis spręs šią dilemą – kaip traktuos savo žodyno adresatą. Šis atsakymas didele dalimi nulems ne tik žodyno megastuktūros, bet ir mikrostruktūros ypatumus.

Paanalizavę keletą didelės apimties Lietuvoje leistų dvikalbių žodynų ir jų straipsnių sandarą, galėtume išskirti dvi pagrindines mūsų šalies žodynų sudarytojų nuostatas.

I NUOSTATA. Žodynas turi *vienintelį adresatą* – paprastai tos kalbinės bendruomenės, kurioje leidykla nori realizuoti leidinio tiražą, atstovą. Tokį žodyną leksikografijoje priima vadinti *vienakrypčiu* (pr. *dictionnaire monodirectionnel*), skirtu vieno tipo vartotojui.

Tokią poziciją paprastai išsako pasyviųjų dvikalbių žodynų autoriai. Pavyzdžiui, *Prancūzų–lietuvių kalbų žodyno* (toliau PLKŽ) pratarėje pabrėžiama, jog leidinys yra „skirtas visiems besimokantiems prancūzų kalbos, besidomintiems Prancūzija bei bendraujantiems su prancūziškai kalbančiais žmonėmis“ (PLKŽ 2004, p. 5). *Didžiąjame anglų–lietuvių žodyne* (DALKŽ) rašoma, jog pastarojo leidinio „svarbiausias uždavinys – verstiniaus lietuviškais atitikmenimis aprašyti anglų kalbos leksiką, pirmiausia daugiau ar mažiau nusistojusius bei norminius kalbos faktus“ (DALKŽ 2000, p. 5). Taigi apie antrąjį adresatą – prancūzą ar anglą – čia visiškai neužsimenama. DALKŽ pateikti priedai (dažniausiai vartojamos anglų kalbos santrumpos, Didžiosios Britanijos ir JAV matavimo vienetų išraiška metriniais vienetais, Farenheito ir Celsijaus

temperatūros skalių palyginimai) taip pat yra akivaizdžiai skirti lietuviams.

Prioritetas vienam žodynų adresatui atiduodamas ir kai kurių aktyviųjų žodynų pratarmėse. Tarkim, *Lietuvių–anglų kalbų žodyno* (LAKŽ) autoriai jį visiškai tiksliai įvardina: „šis lietuvių–anglų kalbų žodynas skirtas lietuviams, kurie mokosi anglų kalbos ir yra daugiau ar mažiau jos pramokę“ (LAKŽ 2002, p. 7). Žodyno straipsniuose taip nėra jokių nuorodų, galinčių suteikti kokios gramatinės informacijos apie lietuvių kalbą angliškai kalbančiam, bet į lietuvių kalbą besigilinančiam žmogui. Visa papildoma leidinyje pateikta informacija yra susijusi su anglų kalba ir yra skirta lietuviams žodyno vartotojams.

Tačiau kartais, pasigilinus į pratarmėje išsakytas leksikografo pozicijos žodyno adresato atžvilgiu ir pačią žodyno bei jo straipsnio sandarą, pastebimas nenuoseklumas.

Anot *Lietuvių–vokiečių kalbų žodyno* (LVKŽ) autoriaus, „žodynas skiriamas praktiniams tikslams lietuviams. Jis rašytas ne pradedantiesiems, bet jau šiek tiek susipažinusiems su vokiečių kalba. Juo galės naudotis moksleiviai, studentai bei visi besimokantys vokiečių kalbos. Be to, žodynas bus naudingas ir vertėjams, kurie susiduria su lietuviškų žodžių vertimu į vokiečių kalbą“ (LVKŽ 2004, p. 5). Taigi autorius nedviprasmiškai įvardija lietuvi kaip vienintelį savo žodyno adresatą. Tačiau paanalizavus prie lemų pateiktą papildomą gramatinę informaciją bei apžvelgus pastarojo leidinio priedus, paaiškėja, kad jie skirti vokiečiams. Juk būtent vokiečiams, o ne lietuviams aktualios lietuviškų žodžių kirčiavimo problemos. Taigi šiame žodyne pateikta pagalbinė gramatinė medžiaga ne-

atlieka savo funkcijos ir tik veltui padidina žodyno apimtį. O žodyno adresatui lietuviui būtų buvę pravartu pateikti, tarkim, lenteles su vokiečių kalbos daiktavardžių ir būdvardžių linksniavo ypatumais ir pan.

Apie vieną žodyno adresatą kalbama ir *Lietuvių–italų kalbų žodyne* (LITKŽ, 2005). Tačiau nors žodynas yra išleistas Lietuvoje ir jo tiražas neabejotinai platinamas mūsų šalyje, pratarmėje tokiu adresatu yra laikomas ne lietuvis, o italas. Čia akcentuojama, jog į žodyną „įtraukti būdingesni šiandien rečiau vartojami žodžiai, susiję su lietuvių etnografija bei istorinėmis tradicijomis“; „neatsisakyta ir dažnesnių grožinėje literatūroje ar kitur vartojamų šnekamosios kalbos, tarmių žodžių, plačiau žinomų etninių vardų, nes tai galėtų būti reikalinga norintiems skaityti senesnių laikotarpių tekstus arba išigilinti į lietuvių kultūros istorijos klausimus, ypač šiuo metu, kai *Italijoje vis daugėja Lietuva besidominčių žmonių*“ (kursyvas mano – D. M.) (LITKŽ 2005, p.5). Vadinasi, sprendžiant iš pratarmės, LITKŽ (2005) turėtų traktuoti kaip pasyvųjį žodyną, skirtą italams, o ne kaip aktyvųjį žodyną lietuviams. Tuomet žodyno straipsniuose turėtų būti bent jau minimalios informacijos, padedančios italams dekoduoti svetimos kalbos – lietuvių – leksiką. Juk, anot Valerijaus Berkovo leksikografas negali nesiskaityti su tuo, jog dvikalbis žodynas nėra paprastas vadovėlis, kurį pasitelkus galima atlikti pavienius, izoliuotus vertimo aktus, o žmogus nėra paprasta „vertimo mašina“, kuri nieko neįsima. „Atvirkščiai, **žodynas – pagrindinis užsienio kalbos vadovėlis**, o žmogus – būtybė, apdorojanti informaciją, pasisemtą iš žodyno, ir ją išsimenanti“ (Берков 2004, c. 10). Tokia informacija galėtų būti pa-

grindinės veiksmažodžio formos, kirčiuotės tipas, būdvardžių giminė ir pan. Tačiau šiame žodyne jokių gramatinių nuorodų, skirtų italams, nėra¹. Atvirkščiai, šiočia tokia gramatinė pagalba – informacija apie pagalbinių veiksmažodžių *avere* ir *essere* vartojimą (prie veiksmažodžių nurodant A arba E raides), – pateikiama būtent lietuviams, t.y. antrajam žodyno adresatui, apie kurį pratarmėje neužsimenama. Taigi, leidžiant šio LITKŽ antrąjį leidimą, būtų gerai ne tik tiksliau suformuluoti savo nuostatas žodyno vartotojo atžvilgiu, bet ir atsižvelgti į pastarojo poreikį leidinyje gauti papildomos informacijos, palengvinančios tiek pagrindinės, tiek verčiamos kalbos supratimą.

II NUOSTATA. Žodynas privalo būti vienodai naudingas *abiejų kalbinių bendruomenių nariams*, t. y. jis turi du adresatus.

Pastaroji teorinė nuostata dažniausiai yra išsakoma aktyviųjų didelės apimties dvikalbių žodynų pratarmėse: „žodynas yra skirtas visų pirma ispanų kalbos besimokantiems lietuviams, bet taip pat ispaniškai kalbantiems žmonėms, kurie domisi lietuvių kalba“ (LISKŽ 2002, p. 5), „žodynas yra skiriamas ir lietuviams, ir norvegams, todėl jame stengiamasi atsižvelgti į abiejų kalbų vartotojų interesus“ (LNKŽ 2001, p. 5), „šis žodynas – svarbi parankinė priemonė italams, kurie mokosi lietuvių kalbos, ir lietuviams, norintiems išmokti kalbėti ir rašyti itališkai“ (LITKŽ 2003, p. 6). Kaip gi praktiškai žodynų autoriai galėtų įgyvendinti šią teorinę nuostatą? Ir ar iš viso tai įmanoma padaryti?

¹ Pati žodyno sudarytoja neigia tokios informacijos būtinumą: „detalesnių gramatinių paaiškinimų atsisakoma [...], manant, kad tai yra gramatikos vadovėlių, ne žodynų funkcija“ (LITKŽ 2005, p. 8).

Kaip pastebi Eugenijus Rivelis, lemų atrankos lygmenyje, vargu ar įmanoma būtų kalbėti apie skirtingus aktyviojo ir pasyviojo žodyno vartotojo poreikius (Ривелис 2000, c. 5). Tačiau jie susiję su lemų ir jų ekvivalentų pateikimo ypatumais, pačia žodyno struktūra.

Jei dvikalbius žodynus, turinčius du adresatus (šiuo atveju *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas* (LNKŽ), *Lietuvių–italų kalbų žodynas* (LITKŽ 2003), *Lietuvių–ispanų kalbų žodynas* (LISKŽ)) palygintume su dvikalbiais žodymais, turinčiais tik vieną adresatą (LAKŽ, LITKŽ (2005)), tai pastebėtume, kad pirmųjų makrostruktūra yra sudėtingesnė. Juose šalia korpuso be įvadinės žodyno dalies (pratarmė, žodyno sandaros, santrumpų sąrašo ir t. t.), kuri parašyta dviem kalbomis, bei geografinių pavadinimų sąrašo, yra pateikiami ir įvairūs priedai abiem žodyne gretinamomis kalbomis. Pavyzdžiui, LISKŽ lietuviui, besimokančiam ispanų kalbos, lietuviškai duodami ispanų kalbos morfologijos pagrindai, gramatikos ypatybės, taisyklingų ir netaisyklingų veiksmažodžių asmenavimo lentelės. O ispanas šiame žodyne ispaniškai supažindinamas su lietuvių kalbos kirčiavimo ypatumais, morfologine veiksmažodžių klasifikacija, kai kurių veiksmažodžių grupių ypatumais. Panašūs priedai pateikiami ir LNKŽ bei LITKŽ (2003). Beje, pastaruosiuose žodynuose galima rasti ir originaliųjų priedų lietuvių kalba besidomintiems užsieniečiams: LNKŽ populiariausių lietuvių vardų ir svarbiausių Lietuvos vietovardžių sąrašus, o LITKŽ (2003) – išsamų lietuvių kalbos veiksmažodžių priešdėlių aprašą.

Taigi analogiški priedai, skirti tiek aktyviajam vartotojui apie kurią nors užsienio

kalbą, tiek pasyviajam vartotojui apie lietuvių kalbą, savotiškai sulygina jų pažintines galimybes. Tačiau, nors ir būdami neabejotinai svarbia pagalbine medžiaga abiejų kalbinių bendruomenių atstovams, jie vis tik nėra lemiamas atributas, bylojantis apie žodyno galimybę „tenkinti abiejų kalbų vartotojų interesus“ dėl kelių priežasčių. Pirmą, ne visuomet prie žodyno „prikabinti“ tradiciniai gramatikos aprašai yra iki galo gerai apgalvoti, taigi ne itin geba papildyti žodyno straipsnyje pateiktą gramatinę informaciją. Tuomet jie veikiau primena sveltinkūnį nei harmoningą žodyno dalį. Antra, tam tikra informacija, pateikiama priede, laisvai galėtų būti integruota į žodyno korpusą: pavyzdžiui, LNKŽ ir *Didžiajame lietuvių-prancūzų kalbų žodyne* (DLPKŽ, 2006) lietuvių kalbos veiksmožodžių priešdėliai yra aprašyti jiems skirtuose žodyno straipsniuose. Trečia, žodyno vartotojai ne visuomet yra linkę gilintis į žodyno priedus, studijuoti ten išdėstytą gramatinę medžiagą. Jie visi, anot V. Berkovo, „turi tam tikrą darbo su žodynais patirtį ir mano, kad nieko naujo „taisyklėse“ nesuras, o dėl to neverta gaišti laiko jų skaitymui“ (Берков 2004, c. 194). Tačiau vartotojams sunku ignoruoti tą informaciją, kuri tiesiogiai nurodyta prie jiems ieškomos lemos. Štai kodėl taip svarbu ją pateikti pačiame žodyno korpusė, konkrečiai lemai skirtame straipsnyje. Dabar paanalizuokime, kaip ji pateikiama lemom – veiksmožodžiui **išaugti** ir daiktavardžiui **pėdsakas** skirtuose straipsniuose LNKŽ, LISKŽ, LITKŽ (2003).

LNKŽ **išaugti** ~ga ~go I. vi žr. pf. **augti** II. vt 1. (*augant pasidaryti per dideliam nešioti*) vòkse -te -t fra, vòkse utav fra klærne sine *vaikas* ~go *batus* barnet vokse ut av

skone 2. (*augant pamesti kokią žymę ar ydą*) vòkse -te -t av seg *visas ligas ji* ~go hun har vokst av seg alle sykdommene

LISKŽ **išaugti** 1. *intr* aumentar, crecer vi10 (*miestai* las ciudades, *pramonė* una industria); žr. **augti**; 2. *intr* (*creciendo*) alzarse (*beržai* los abedules); 3. *intr* brotar; **iš pumpurų išaugo šakelės** de las yemas brotaron ramillas; (*kam*) salir vi29; **išaugo ožkai ragai** a la cabra le salieron los cuernos; 4. (*iš ko*) *intr* surgir; **iš įgūdžių išaugo asmenybės bruožai** los rasgos de la personalidad surgen de los hábitos; 5. (*creciendo*) (*į ką*) hacerse vi23, convertirse vi3 en; **vaikai jau išaugo į vyrus** los hijos ya se han hecho hombres/se han convertido en hombres; 6. (*kas* → *dat*, *ką* → *suj*) quedarse pequeño; **vaikas išaugo batus** los zapatos se le han quedado pequeños al niño; **išaugti drabužiai** la ropa se ha quedado pequeña. 7. (*al crecer*) (*ką*) perder vi2; **mergaitė išaugo savo piktumą** la niña fue perdiendo su mal genio.

LITKŽ (2003) **išaugti** v (~a, ~o) 1. *créscere* (*del tutto*); ~o **ožkai ragai** alla capra sono cresciute le corna; 2. (*padidėti*) ingrandirsi, *créscere*; *augmentare*; ~o **miestas** la città si è ingrandita; ~o **šalies tarpautinis autoritetas** è aumentato il peso internazionale del paese; 3. (*drabužius*) non entrare più (*in un vestito e sim.*); ~au **batus** non entro più nelle scarpe, le scarpe non mi entrano/mi vano più.

LNKŽ **pėdsakas** ~ko sm 11. (*pėdų žymė*) spor -et =, mërke -t -r *ašaru* ~kai spor av {etter} tårer; *darbo* ~kai spor etter at noen har arbeidet; *jis dingo be* ~ko han forsvant sporløst; *karas visur paliko savo* ~kų etterlot seg spor overalt

LISKŽ **pėdsak||as** (1) 1. huella, rastro (*kiškio* de conejo, *lapės* de zorro); *palikti ~q* dehar huella; *susekti/rasti ~us* seguir *vi4/* encontrar *vi6* unas huellas; 2. *prk./fig* rastro, indicio (*jos veide baimės* de miedo en su cara); *jo nė ~o neliko* no quedó rastro de él; *dingo be ~o* desapareció sin dehar rastro.

LITKŽ (2003) **pėdsak||as** *s* (1) 1. orma, impronta; *traccia (-ce)*; *lapės ~ai* le orme/ le tracce di una avolpe; *susekti (rasti) ~us* seguire (scoprire) le orme; 2. *prk* *traccia (-ce)*, segno; *karo (ašaru) ~ai* i segni della guerra (delle lacrime); *dingti be ~o* svanire nel nulle, sparire senza lasciare tracce; 3. *pl ~ai* tracce; *vario ~ai* tracce di rame.

Fonetinių duomenų laukas visuose trijuose žodynuose yra pateikiamas vienodai: lemos yra sukirčiuotos, o prie daiktavardžio **pėdsakas** žymė (1) nurodo kirčiavimo paradigmą. Jokios informacijos apie lemos garsinę sudėtį nė viename žodyne nėra, nes lietuvių kalbos rašybos pagrindas yra fonetinis, tad jau pats žodžio užrašymas suteikia pilną informaciją apie jo skambėjimą. O morfologinių duomenų lauką pastarieji žodynai pateikia ne visiškai vienodai. Antai prie veiksmažodžio **išaugti** LNKŽ ir LITKŽ (2003) yra nurodoma asmenavimo paradigma, o LISKŽ – ne; prie daiktavardžio **pėdsakas** tik LNKŽ pateikiamas kilmininko linksnis, pagal kurį yra lengviau nustatyti žodžio linksniavimo paradigmą. Manytume, kad nurodyti lietuviškos lemos kaitymo tipą yra labai svarbu užsieniečiui, besimokančiam lietuvių kalbos. Tačiau visiškai nebūtina, kaip tai daroma LITKŽ (2003), prie lietuviško veiksmažodžio pateikti vien tik nuorodą apie jo priklausymą kalbos daliai (v), kuris ir taip yra akivaizdus. Kas kita, jei,

kaip LNKŽ, yra nurodomas veiksmažodžio intransityvumas (vi) ar tranzityvumas (vt), kurie suteikia duomenų apie veiksmažodžio junglumo galimybes, vadinasi, ir apie sintaksinį lemos duomenų lauką.

Gramatinė informacija, kuri žodynuose pateikiama prie lietuviškų žodžių atitikmenų užsienio kalbomis, irgi nėra lygiavertė. Jei kalbėtume apie morfologinę jos pusę, tai daugiausia tokių duomenų galėtume surasti LNKŽ. Antai prie reguliaraus kaitymo veiksmažodžių vòkse duodamos pagrindinių formų galūnės, kurios turėtų būti dedamos numetus bendraties rodiklį -e: -te -t. Norvegiški lietuviškų daiktavardžių atitikmenys pateikiami nurodant giminės ir daugiskaitos formos rodiklį po trumpo brūkšnelio: mërke -t -r; kai vienskaitos ir daugiskaitos formos sutampa, vietoj daugiskaitos galūnės rašomas lygybės ženklas: spor -et =. Tačiau nei LISKŽ, nei LITKŽ (2003) nėra nurodoma ispaniškų ar itališkų daiktavardžių giminė, tai gerokai apsunkina lietuvių žodyno vartotoją, kuris ne visuomet gerai prisimena taisykles, pagal kurias galima priskirti svetimoms kalboms daiktavardį vienai ar kitai giminei. Užtat LISKŽ žodyne daug dėmesio skiriama ne tik veiksmažodžių kaitymo įvairovei (prie netaisyklingo ispaniško veiksmažodžio bendraties skaičiumi yra pažymimas jo kaitymo tipas, kurio pavyzdžiai yra pateikti žodyno priede), bet jų sintaksinėms savybėms – straipsniuose jie visi teikiami su nuorodomis apie intransityvumą ar tranzityvumą. Kita vertus, gausybė skaitmeninių nuorodų neabejotinai apsunkina žodyno vartotoją – norėdamas tinkamai kaityti vieną ar kitą veiksmažodį, jis turi nuolatos žvilgčioti į net devyniuose puslapiuose išdėstytas asmenavimo lenteles.

Išvados

Taigi vertindami produktyviajame ir receptyviajame žodyne esančią papildomą informaciją, pateiktą jo prieduose ir pačiame straipsnyje, pirmiausia turėtume atsižvelgti į jos gebėjimą kuo efektyviau ir kuo lengviau pasiekti savo adresatą.

1. Jei adresatas vienas – priedai turi būti skirti būtent jam, o ne antrajam adresatui; jei adresatai du – visa papildoma informacija turėtų būti lygiavertė (pavyzdžiui, dviem kalbomis pateikta pratarmė, žodyno sandara, trumpi gramatikos priedai ir t.t.).
2. Pagal galimybes kuo daugiau informacijos reikėtų integruoti į patį žodyno

tekstą, nes nuolatinis žodyno vartojimas ieškant reikalingo priedo labai apsunkina vartotoją. Tačiau ji turi būti tikrai labai gerai apgalvota ir patogiai išdėstyta.

3. Bet kokia žodyne pateikta medžiaga turi būti tikrai informatyvi lingvistiniu požiūriu: pavyzdžiui, kaip balastą galėtume vertinti bendrajame žodyne esantį priedą „atstumai nuo Vilniaus iki pasaulio valstybių sostinių ar didžiausių miestų“.
4. Dabartinėje leksikografinėje situacijoje daugiau privalumų turi tiek receptyvieji, tiek produktyvieji žodynai, kurie turi du adresatus ir gali būti naudingi abiejų kalbinių bendruomenių atstovams.

Literatūra

BÉJOINT, H., THOIRON, P., 1996. *Les dictionnaires bilingues*. Paris: Editions Duculot.

DALKŽ 2000 – PIESARSKAS, B., 2000. *Didysis anglų–lietuvių žodynas*. Vilnius: Alma litera.

DLPKŽ 2006 – MELNIKIENĖ, D., 2006. *Didysis lietuvių–prancūzų kalbų žodynas*. Vilnius: In Re.

JAKAITIENĖ, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LAKŽ 2002 – PIESARSKAS, B., SVECEVIČIUS, B., 2002. *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

LISKŽ 2002 – RASCON, A., 2002. *Lietuvių–ispanų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

LITKŽ 2003 – LANZA, S., 2003. *Lietuvių–italų kalbų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.

LITKŽ 2005 – ŽINDŽIŪTĖ-MICHELINI, B., 2005. *Lietuvių–italų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

LNKŽ 2001 – JAKAITIENĖ, E., BERG-OLSEN, S., 2001. *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas*. Vilnius: Baltos lankos.

LVKŽ 2004 – BALAIŠIS, V., 2004. *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas*. Vilnius: Žara.

PLKŽ 2004 – BALAIŠIENĖ, I., 2004. *Prancūzų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

БЕРКОВ, В., 2004. *Двуязычная лексикография*. Москва: Астрель.

РИВЕЛИС, Е., 2000. *Методологические заметки к проекту русско-шведского словаря издательства Norstedts. Об использовании русско-норвежского словаря В. П. Беркова в качестве основы готовящегося в издательстве Norstedts нового Русско-шведского словаря*. Prieiga: <http://www.russia.no/saved/berkov-ru.html> [Žiūr. 2009-03-03].

ЩЕРБА, Л., 1958. *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. Т. 1. Ленинград: Изд. ЛГУ.

Danguolė Melnikienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: lexicography and lexicology of the French and Lithuanian languages.

Danguolė Melnikienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: leksykografia i leksykologia francuska i litewska.

THE ISSUE OF THE ADDRESSEE
IN RECEPTIVE AND PRODUCTIVE
DICTIONARIES**Summary**

The paper discusses one of the most important issues of the typology of bilingual dictionaries – the problem of the addressee in receptive and productive dictionaries. Irrespective of their volume or the character of the lexis description, all bilingual dictionaries are divided into “productive” (active) or “receptive” (passive). These types of dictionaries are primarily related to the addressee whom this or that lexicographical work is designed to. The notion of the addressee or user is not connected with one or another type of social roles, i.e. a student or a representative of a certain profession, but it concerns an ethnic type, i.e. Lithuanian, French, Norwegian, etc. Moreover, irrespective of the volume or content of a bilingual dictionary, one of the languages will always be usual, spontaneously felt for the addressee, i.e. mother’s tongue, whereas the other language even if it is well known will be foreign. If the native language is presented on the left, the user of a dictionary will start from the “known” and move to the “unknown”. In this case, the user is considered to be an active one who “encodes” the information. If a foreign language is presented on the left, the user of a dictionary will go from “unknown” to “known”, and such user is regarded as a passive one who “decodes” the information. Therefore, the user will consider the first and second types of dictionaries as **productive** or **active** and **receptive** or **passive**, respectively.

The paper analyzes how the authors of several bilingual dictionaries of considerable volume, which were published in the period of 1990–2006 in Lithuania, treat their addressee, i.e. whether they dedicate their work to one or both linguistic communities. The characteristics of a dictionary megastructure, macrostructure and microstructure depend on the answer to this question. **Furthermore**, the paper goes into the ways how it is ensured that bilingual dictionaries were informative and user-friendly.

PROBLEM ADRESATA W SŁOWNIKACH
RECEPTYWNYM I PRODUKTYWNYM**Streszczenie**

Tematem niniejszego opracowania jest omówienie jednego z aktualnych zagadnień dotyczących z typologii słowników dwujęzycznych, a mianowicie problemu adresata w słowniku produktywnym i receptywnym. Wszystkie słowniki dwujęzyczne, niezależnie od ich wielkości czy charakteru opisywanej leksyki, możemy zaliczyć albo do słowników „produktywnych“ (aktywnych), albo „receptywnych“ (pasywnych). Dwa wymienione typy są związane z adresatem, do którego jest skierowane to czy inne dzieło leksykograficzne. Samo pojęcie adresata lub odbiorcy słownika wiąże się nie z jakimś typem społecznym – uczniem, studentem, przedstawicielem określonego zawodu, a typem etnicznym – Litwinem, Francuzem, Norwegiem itp. Niezależnie od tego, jakiej wielkości czy treści słownik dwujęzyczny znalazłby się w rękach takiego odbiorcy, jeden z zarejestrowanych w nim języków zawsze będzie naturalny, spontanicznie wyczuwany, tj. ojczysty, inny zaś – nawet nieźle opanowany, mimo to nie ojczysty, obcy. Jeżeli język ojczysty zostanie przedstawiony z lewej strony, to użytkownik słownika będzie wychodził od „znanego“ ku „nieznanemu“. Wówczas będzie on odbiorcą aktywnym, „kodującym“ informację. Jeżeli z lewej strony zostanie przedstawiony język obcy, to użytkownik słownika będzie wychodził od „nieznanego“ ku „znanemu“, będzie odbiorcą pasywnym, „dekodującym“ informację. Analogicznie słownik pierwszego typu będzie dla takiego odbiorcy słownikiem **produktywnym** lub **aktywnym**, a drugi – **receptywnym** lub **pasywnym**.

Do analizy wybrano kilka słowników dwujęzycznych dużej objętości, wydanych w litewskich wydawnictwach w latach 1990-2006. Omówiono, w jaki sposób autorzy traktują w nich swojego adresata, czy swoje dzieło kierują jedynie do jednej czy też do obu wspólnot językowych. Od odpowiedzi na to pytanie bezpośrednio zależą cechy mega-, makro- i mikrostruktury słownika. Omówiono rozwiązania zastosowane w słownikach dwujęzycznych dla osiągnięcia możliwie

KEY WORDS: productive and receptive dictionaries, active and passive addressee.

największej zasobności informacyjnej i wygody użycia w zależności od tego czy innego wybranego odbiorcy oraz podjęto próbę oceny efektywności tych rozwiązań.

SŁOWA KLUCZOWE: słownik produktywny i receptywny, adresat aktywny i pasywny.

Gauta 2009 04 10

Priimta publikuoti 2009 05 20

Элеонора Лассан

Вильнюсский университет

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Тел.: +370 5 271 11 12

E-mail: eleonora.lassan@ff.vu.lt

Область научных интересов автора: политическая лингвистика, когнитивная лингвистика, прагматика.

ВРЕМЯ ЛУЗЕРОВ

*В статье рассматривается заимствованное из английского компьютерного сленга существительное **лузер** (loser), которое, по мнению автора, является обозначением понятия, ставшего одним из ключевых в современном обществе потребления. Автор касается использования этого слова в разных языках, точнее в практиках разных культур, сосредоточивая свое внимание на русском дискурсе. Автор обозначает общекультурные причины популярности названного понятия (предчувствие мирового кризиса, распространение виртуальных моделей поведения, жизнь в «обществе спектакля») и вместе с тем стремится выявить модификации понятия, происшедшие на русской почве. Автору представляется, что слово **лузер** и связанное с ним понятие в русском дискурсе концентрируют в себе борьбу различных жизненных идеологий, а «любовь к моральным суждениям» (Вежицкая) делает это слово элементом дискурса морали. Становясь обозначением всех возможных жизненных проблем, слово дает субъекту инструмент для регулярной рефлексии над его «жизненным проектом».*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: слова-ключи, семантические связи лексемы, морально-философский дискурс, выражение универсальных культурных тенденций, модификация понятия в русском дискурсе.

«Господствующие идеи, чувства времени, с которыми все освоились и которые легли в основу их сознания и настроения, обычно отливаются в ходячие выражения» – писал выдающийся русский историк В. О. Ключевский (2007).

Автору этих строк не раз за последнее десятилетие приходилось обращать внимание не столько на выражения, сколько на «слова-ключи», открывающие доступ к мироощущению общества на определенном этапе. Такими автор в свое время считал *надежду, разлуку, облака, обрывы, дом*. Сегодня в качестве слова,

выражающего мироощущение эпохи (речь идет не только о носителях русской лингвокультуры, но в целом о культурном мироощущении конца первого десятилетия нового века), представляется заимствованное из английского (скорее всего компьютерного сленга) слово, известное далеко не каждому носителю языка и, тем не менее, вошедшее в многочисленные современные тексты – **лузер** (англ. loser).

Я-ЛУЗЕР Лузер (сленг.) – англ. «loser» – неудачник, проигравший. Хотя и созвучно с англ. «user», но не является его производной. Обычно

используется как характеристика неумелых и неуспешных игроков. Носит презрительный характер. Если вбить в Яндекс что-то типа «лузеры» или «привычки лузеров», то результат поискового запроса удивит тысячами ссылок на материалы, посвященные этому явлению. И это несмотря на то, что такого термина нет ни в одном словаре. Даже знаменитая Википедия еще не успела создать для него отдельной статьи. Тем не менее это англоязычное слово уже так прочно вошло в русский обиход, что всех нас поделили на две непересекающиеся категории: лузеры и нелузеры. Уж и характерные отличия сформулировали (<http://blog.zhebelev.ru/potential/ya-luzer>).

Нужно сказать, что слово *лузер* вошло не только в русский обиход – оно широко используется в литовском дискурсе, причем не только в молодежном слэнге, как обычно отмечают информанты и литовские электронные источники. Вот как объясняют это слово и его употребление молодые пользователи литовского Интернета (сохраняем орфографию и стиль источника):

Jaunimo žodinas: luseris iš vertus iš anglų kalbos looser reikštų nevykęs nevykėlis, pralaimėjas
 luseris suliestuviškėjas angliškas žodis {reikšme nevykęs, nevykėlis, pralaimėjas}
 tu esi luseris – ir tu esi luseris (zodynas.kriu.lt/zodis/luzeris).

Из рассказа преподавателя Вильнюсского университета, принимавшего участие в лекциях, проводимых в Вильнюсском университете для вновь принятых работников: «Во время лекции разговор зашел о том, какой контингент поступает в университет, и К. условно разделила поступающих на 3 группы: „*pažangūs, vidutiniškai ir lūzeriai*“. При этом на слове «лузеры» все в аудитории заулыбались. Улыбнулась и сама К. Аудитория улыбалась так, как мы улыба-

емся милой шутке. А К. – как улыбается удачно пошутивший человек. На еще одной лекции слово «лузер» всплывало несколько раз, в основном когда сравнивались разные специальности (престижные и не очень). При этом говорилось о двух группах студентов приблизительно в таком контексте: „*prieš tam tikrą laiką fizika buvo labai populiarī, ten stojo elitas; lūzeriai – tie studentai, kurie stoja bet kur, mokosi bet kaip, yra be motivacijos*“. В устах профессора это слово вообще звучало уже очень обыденно, ни он сам, ни аудитория уже никак и не реагировали на *лузера*».

Из приведенного фрагмента видно, что слово *лузер* в литовских речевых практиках имеет весьма широкое наполнение – от *неудачника, проигравшего до аутсайдера в учебе*, видимо, не проявившего себя в ученические годы в качестве хорошего (амбициозного) ученика и потому вряд ли способного, по мнению говорящего, добиться жизненных высот. В русской реплике по поводу *лузера* указано происхождение этого слова и его использование в качестве термина, с помощью которого осуществляется сегодня бинарное членение общества «на две непересекающиеся категории: *лузеры и нелузеры*». Отметим, что антонимическое противопоставление понятий осуществляется в русском языке с помощью однокоренных антонимов, выражающих комплементарные отношения противоположности, не допускающие наличие среднего члена – между лузером и нелузером не существует промежуточной зоны.

Размышляя над содержанием понятия *лузер*, если не тождественным в

речевых практиках, осуществляемых на разных языках, то тем не менее сходным, автор предлагаемой читателю статьи неоднократно задавался, казалось бы, странным в данной ситуации вопросом: к какой категории членов общества он относится? Нужно сказать, что огромное количество электронного материала на русском языке по проблеме лузерства (автор не оговорился – именно проблеме, если судить по отраженной в этом материале рефлексии русских пользователей Интернета над обозначенным явлением, если иметь в виду количество производных от *лузера* слов – *лузерство*, *по-лузерски*, *лузерский*, *лузерить*, отражающих значимость явления) заставило автора нередко приходиться к неутешительным для себя выводам. Так что же такое *лузер* – слово, до сих пор неизвестное многим носителям языков, в которых оно используется для обозначения социального явления, и почему это слово приобрело столь широкую популярность? Автор попытается ответить на этот вопрос применительно к русскому языку и дискурсу, обозначив те моменты использования этого слова, которые соотносятся как с общекультурными веяниями, так и со специфическими чертами русских дискурсивных практик.

Для начала обратимся к языку-источнику, давшему нам это слово. Вот как реферирует это понятие английская «народная» энциклопедия Wikipedia, в отличие от русской «Википедии» уже включившая названное слово в свой состав: *Loser is the antonym of winner, often used as an insult, and may also refer to: In music: Loser (band), an American rock*

*band*¹, *«Loser» (Beck song)*, a 1993 song by Beck, *«Loser» (3 Doors Down song)*, a 2000 song by 3 Doors Down *«Loser» (Ayreon song)*, a 2005 song by Ayreon; In **other media**: *Loser (film)*, a 2000 movie starring Jason Biggs and Mena Suvari², *Loser (novel)*, a novel by Jerry Spinelli³, *The Losers (comics)*, published by DC Comics⁴ (<http://en.wikipedia.org/wiki/Loser>).

Напомним, что использование слова *лузер* в песенном жанре восходит к легендарному ансамблю Битлз: “I’m a Losser” пели «битлы» в альбоме 1965 года, и это была песня-размышление о потерях в любви и одновременно об их причинах.

В 2007 г. российский режиссер и актер А. Абдулов снимает фильм «Лузер», ставший для него последним. Этот фильм продолжает эстафету произведений с одноименным названием и активизирует слово в русском публичном дискурсе. Интересно, что американский фильм “American Poop Movie” (реж. Джо Кингсли, 2008) (об «американском среднестатистическом малообеспечен-

¹ Гитарист Marlin Manson в 2004 году создал рок-группу, название которой объяснял следующим образом: “So I think everyone can relate to that name, and the album title, Just Like You, sums it up” ([http://en.wikipedia.org/wiki/Losr_\(band\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Losr_(band))).

² Романтическая комедия о юноше из провинции, поступившем в нью-йоркский университет и испытывавшем многочисленные трудности в период приспособления к жизни большого города.

³ В рассказе повествуется о непохожем на других мальчике, который, любя окружающих, не подозревал о своих многочисленных промахах, не применял к себе услышанное за спиной слово *лузер* и в конце концов мучительно обнаружил полное одиночество (никто не хотел играть с ним в одной футбольной команде).

⁴ Об американском военном подразделении, участвовавшем в сражениях Второй мировой войны. У членов подразделения многочисленные травмы, они испытывают вину перед погибшими подчиненными и потому считают себя *лузерами*.

ном студенте, которого ничего не ждет в жизни, кроме того, что уготовано ему его социальным статусом и кошельком его родителей» (<http://8disk.net/z2513/>) в русском прокате прошел под названием «Американский пирог» с добавкой «Лузеры в Америке. Рецепт катастрофы», что в целом передает квинтэссенцию содержания фильма. В 2008 году издательство «АКТ» выпускает роман 22-летнего белорусского автора Антона Кашликова с тем же названием – «Лузер». Думается, сказанное позволяет говорить о том, что содержание, связанное со словом *лузер*, имеет некую вненациональную социальную значимость, а само слово обозначает проблемное для современного мира явление.

Один из наиболее исследуемых сегодня объектов лингвистики – политический дискурс – также содержит это слово. Так, о **политических лузерах** говорит президент России Д. А. Медведев: «Понимаете, в каждой стране есть набор политических лузеров, которые считают, что их средства массовой информации несвободны, потому что они не представлены там каждый день. Но это их собственные проблемы, а не проблемы средств массовой информации», – сказал Дмитрий Медведев агентству “Reuters”. Если верить президенту, то большинство политических лузеров собрались в коалиции «Другая Россия». Между собой им никак не удастся договориться, поэтому все попытки выступить единым фронтом захлебываются» (<http://www.biggd.com/play.php?v=LVgmCwP5o2>). В терминах

лузерства оценивается ситуация в Беларуси: «**Счастливики и лузеры:** баланс сил» (о расстановке сил в политической жизни Беларуси в преддверии кризиса) (<http://www.nmnby.org/pub/0707/24d.html>). Существуют «**“лузеры” украинской политики:** «Что делать этой группе политических «лузеров» («лузер» – «неудачник», – авт.)? Ну не возвращаться же в партию, почетный председатель которой тебя предал!»» (<http://establishment.com.ua/articles/2006/11/16/1658/>).

“I’m a loser, baby, why don’t you kill me?” – поет американский певец и музыкант Бек Хэнсен (Beck Hansen). На российской почве лузер ведет себя иначе: создаются сайты лузеров, существует Лига лузеров. Ее председателем является Федор Дунаевский, сыгравший некогда в фильме К. Шахназарова «Курьер» нонконформиста-подростка. Он и сейчас бросает вызов ценностям общества успеха: «Если идти от термина, то взятое английское слово на российской почве выглядит совсем по-другому. То есть лузер – это человек проигравший или неудачник, но не с его собственной точки зрения, и не с точки зрения мыслящей части общества, а с точки зрения основного течения. На самом деле, лузерство – это состояние души и, как следствие, образ жизни. Есть некоторые стереотипы, которые нам навязываются идеологами. Однако так как на сегодняшний момент идеологов в России никаких нет, то их заменителями выступают такие, попроще. Маркетологи, брендоведы и купленные ими газеты, журналы и прочие средства

массовой информации. Они навязывают некоторый образ жизни. Лузер же живет свободно от этих стереотипов» (www.job-today.ru/issue2/s21_05_3.htm).

Нужно сказать, что поколение сорокалетних и последующие поколения, если исходить из блиц-опросов, проведенных автором, этого слова практически не употребляют, и, напротив, молодое поколение от 17 до 25 слово это, как правило, знает: *тот кому не везет*. Молодежные форумы в Интернете посвящены размышлениям о том, кого же можно называть *лузером*, признаниями в лузерстве, советами, как перестать им быть:

Хронический лузер. Итак, мне надоело бороться за право существования. Меня окружают люди, имеющие большие преимущества, чем я. **Мне хронически не везет.** Хочется быть кем-то, от кого зависят другие, а не зависеть от других. Чокнутые учителя возмнили себя богами. Школа- СМЕРТЬ! Только там учат быть наглецами. Хочется откозырять, а не чем. Помогите (rublog.ru/blogs.php?login=solist&id=4449).

Лох, лузер... Если раньше общество отнеслось к неудачникам скорее с жалостью и сочувствием, то сейчас, в эпоху потребления, эти прозвища звучат как приговор.

Сразу оговоримся: алкоголики, бездельники и инфантильные типы – это алкоголики, бездельники и инфантильные типы. А «лузеры» – в классическом понимании этого модного ругательного слова – это вполне нормальные мужчины, которые искренне стараются, но у которых мало что в жизни получается. В первую очередь, в материальном плане (http://www.superstyle.ru/11feb2009/esli_muzh_luzer).

Как видим, к лузерам относят себя и совсем юные пользователи Рунета, испытывающие потребность быть значимыми, и «нормальные мужчины», не нажившие материальных богатств.

Можно говорить об универсальных

явлениях евроамериканской культуры, вызвавших экспансию слова и понятия: распространение компьютерного сленга; перенос виртуальных моделей действительности (игры) на реальные; ориентация на лидерство, успех (победу), ставшая неотъемлемой частью ценностей общества потребления, где добившийся больших материальных благ может больше потреблять; жизнь в «обществе спектакля», где известность, пребывание на виду есть мерило жизненного успеха, поэтому звезды производятся фабричным способом («фабрика звезд»). Интересно, что распространение слова и понятия произошло практически накануне мирового экономического кризиса, заставившего почувствовать «лузерство» (проигрыш) всего «цивилизованного» мира – оно словно явилось симптомом мироощущения в преддверии грядущих социальных катаклизмов.

И тем не менее заимствование понятий на русской почве, как известно, сопровождается их трансформацией (Богданов 2006, с. 8). Попробуем описать те аспекты использования слова и понятия в русском дискурсе, которые можно, на наш взгляд, отнести к проявлению специфики русских дискурсивных практик.

Итак, содержание понятия *лузер* как будто бы определено. Однако большинство публикаций в русской Интернет-прессе посвящены проблеме «распознавания» лузерства, например:

1) Лузер испытывает **чувство неполноценности и жалость к себе**. Он считает, что не сможет добиться успеха, потому что он (или она)

живет в провинции, потому что он не того пола, потому что у него не то образование... В общем, обычно у лузера есть причина жалеть себя, и верить, что именно из-за этого он лузер

2) Лузер **любит ныть и жаловаться**. Тут важно учесть одну вещь – в некоторых культурах принято жаловаться, но это является лишь частью ритуала, когда обе стороны понимают, что жалобы несерьезны. Лузер же ноет и жалуется самозабвенно, он действительно считает, что в его жизни все плохо и беспросветно (а если плохо не все, то он будет сосредоточен именно на плохом).

3) Лузер **сравнивает себя с другими**. У него нет внутреннего «пробного камня», и не хватает ума, чтобы сравнивать себя сегодняшнего с собой же вчерашним. Он может оценить себя, только сравнив себя с другим человеком. При этом лузер часто выбирает людей заведомо более успешных, что дает ему бесконечные поводы для нытья и жалоб...

Далее следует еще четыре признака лузерства и совет автора:

Если Вы обнаружили одну из этих привычек у себя – не жалеете себя и не нойте. Лучше взгляните на это позитивно – теперь Вы знаете, над чем работать (Александр Левитас), (alexlevitas.livejournal.com/11615.html).

В приведенном фрагменте дается психологическая характеристика человека, относимого к лузерам, с тем чтобы «распознать лузера в себе». Из этого должно следовать, что лузерство – чисто психологическое явление, которое может быть побеждено внутренней работой по преодолению условий, не позволяющих человеку чувствовать себя – тут автор затрудняется в выборе слова – *удачливым, успешным, счастливым?* Дело в том, что выражать «счастливость» нехарактерно для русских дискурсивных практик. Жалобы на жизнь (литании) – вот популярнейший русский жанр по наблюдению американского антрополога Нэнси Рис (см. статью Е. Задворной в этом номере).

Дискурсивное искусство страдания – так характеризует Нэнси Рис специфику российских разговоров, при этом изменение разговора в сторону вопроса о решении проблемы не приветствуется носителем искусства дискурсивного страдания. Поскольку мы говорим о дискурсивных практиках, то вполне возможно предположить, что чувствовать себя лузером есть особенность стоящего за этими практиками сознания, своего рода интеллектуальный навык. И вместе с тем:

«Ты – лузер» стало одним из самых обидных оскорблений. Люди, особенно молодые, бьются рыбой об лед, и выпрыгивают из шкуры – лишь бы успеть, запрыгнуть на подножку, доказать всем, и особенно самому себе, что они круты и в порядке. А если не удается добиться и доказать – часто ломаются. Иногда очень серьезно ломаются. С очень болезненными последствиями. Потому что общество, и, самое главное – люди, которые это общество составляют – требуют от них все и сразу. Ты, неудачник, на метро ездешь, и даже в ресторан девушку пригласить не можешь? Лузер, да ты посмотри хотя бы на своих однокурсников. Как они одеваются, на чем ездят, где обедают, и куда отдыхать ездят. А ты... (rksmb.ru/get.php?1982).

Думается, здесь проглядывает еще одна черта современной действительности – как евроамериканской, так и преобразованной на российской почве ее социальными условиями. Рублевка как символ жизни «винеров» (победителей) – вот тот манящий идеал, приблизиться к которому могут немногие, но многие хотят, и в силу стремления русского сознания к достижению предельных состояний, чувствуют себя лузерами из-за недостижения уровня Рублевки. (Напомним, что промежуточное между

лузерами и нелузерами состояние в русской «картине мира» как будто бы не предусмотрено.)

Уже приходилось писать о тенденции русских рекламных текстов к использованию интенсификаторов предельной степени качества – *фэшн, эксклюзивный, элитный, мега* – культивирующих тягу к исключительности и выделенности, усиливаемую отмечаемой в качестве национальной черты склонностью к достижению экстремума на любой шкале бытия (Лассан, Лючинский 2009).

Эти заимствованные интенсификаторы качества вписываются в систему экспрессивных средств, давно освоенных русским языком, но сегодня получивших широчайшее использование и даже переосмысление: Ср. как легко сегодня называют гениями друг друга российские певцы и композиторы и как часто для выражения позитивных (!) состояний используется выражение *я в шоке*. Естественно, в ситуации постоянной гонки за успехом, выражающимся в обладании всем тем, что является *фэшн* и *эксклюзивом*, при склонности к жалобам на жизнь, при желании состояться в качестве гения и при отсутствии дискурсивных навыков озвучивать конструктивные действия, число людей, записывающихся или записываемых в лузеры, должно быть велико. Вместе с тем русский дискурс знает «утешительную» струю в освещении проблемы лузерства, которая может проявляться как в эксплицитных побуждениях не отчаиваться, сопровождаемых соответствующими примерами необыкновенных взлетов (аналоги историй о Золушке), так

и в рекламе «элитных сэконд-хэндсов», видимо, предназначенных тем, кто хочет не казаться лузером.

Неудачник. Вы знаете, самая большая глупость в жизни – это поддаться на эти настроения. Ожидать всего и сразу. Знали бы вы, сколько моих знакомых-приятелей на этом себе жизнь сломали. И добро бы только себе. Быстро родятся только кошки. А успех всегда приходит вовремя. Вот только когда это «вовремя» наступит – нам знать не дано. Можно лишь каждый день трудолюбиво готовить почву для успеха, ожидая.

И всегда знать, что ничего еще не кончено. Ни в 20, ни в 30, ни в 40, ни в 50. Хотите, расскажу историю про одного лузера? (partisan-p.livejournal.com/112413.html).

История, действительно, занимательная. Речь идет речь идет о проживающем в Сибири сорокалетнем горце с несостоявшейся личной жизнью, не получившем нормального образования, имевшем четыре судимости, ощущающем себя «лузером» на фоне более талантливых и удачливых товарищей – «записных винеров», «мажоров», «вождей», «топ-менеджеров». Фамилия «лузера» не называется. Из депрессии он все-таки выбрался, и жизнь готовила ему стремительный взлет: статья завершается фотографией, на которой изображен Сталин в сибирской ссылке.

Этот фрагмент приведен для того, чтобы, с одной стороны, показать насколько широко в терминах лузерства могут быть истолкованы разнообразные ситуации, с другой – чтобы продемонстрировать связи, в которые вступает заимствованное слово в русском языке: синонимы (*лузер – неудачник*), антонимы (*лузер – винер, счастливчик, профи*), производные (*лузерство, по-лузерски*),

определения (*хроническое лузерство*), метафоры (*печать лузерства*). В русском дискурсе встречается языковая игра, основанная на сближении слова *лузер* с якобы «однокоренными» словами, ощущаемыми как внутренняя форма английского заимствования: *лузеры в луже* / *луза не для лузеров* и т. п. Рассмотрим каждое из названных языковых явлений.

Синонимия. *Лузер* – *неудачник*. Вот как объясняют различия в содержании понятий, стоящих за русским и английским словами те, кто на страницах Интернета размышляет о слове *лузер* (профессиональные филологи пока, кажется, не заинтересовались этим заимствованием):

К примеру, слово «лузер» у нас переводят как «неудачник» – потому что успех в жизни кажется вопросом удачи. Слово это в русском амбивалентно: с одной стороны быть неудачником плохо, а с другой – что ж делать, если в жизни не везет. У меня оно скорее симпатию вызывает. Для американцев же «лузер» – это не тот, у кого денег мало, а тот, кто не стал тем, кем хотел, предал себя. Это вообще не про удачу (<http://burtin.livejournal.com/1661.html>).

Не будем выяснять референтную отнесенность слова *loser* в языке-источнике источнику и заимствованного слова *лузер*. Отметим лишь, что, если судить по указанным выше текстам американской культуры с названием *loser*, то содержание этого слова в них не столь уж далеко от содержания русского заимствования в соответствующих текстах. Скорее, можно говорить, что в литовских речевых практиках это слово используется с весьма расширительным значением, если молодежный словарь в качестве примеров употребления слова *luzeris* приводит

«диалог», состоящий из реплик *Ты лузер. – И ты лузер*. Насколько удалось автору выяснить в ходе расспросов своих молодых собеседников, подобные диалоги широко распространены в молодежной среде, когда слово употребляется в качестве упрека за неумелое сиюминутное действие, становясь элементом инвективной лексики. В таком случае *luzeris* не выражает идеологию, что характерно для русского и американского *лузера*, жизненного неуспеха, побуждающую к осмыслению определенных отрезков жизни, не становится словом из дискурса моральной рефлексии.

И все-таки, если опираться на внутреннюю форму слова *неудачник*, то нельзя не увидеть различий между заимствованием и русским словом, используемым в качестве его эквивалента. *Неудачник* – тот, кто не испытал удачи, того, , что приходит независимо от усилий «бенефицианта» – того, кому «везет» [*Удатный, удатливый, удачный* или *удачливый*, кто удался, что удалось по желанью, счастливый, успешный; но *удачное дело* может быть и случайное, наудачу, на авось, а *удатное* требует сметки(Даль)]. Отметим связь *удачи* со специфически русским словом *авось*. *Удача* этимологически связана со словом *дача*, в свою очередь производным от *дать*(дар) (Даль). Таким образом, *неудачник* – это тот, кто не получил чего-то, кому **не дали**, его роль – пассивного получателя даров судьбы: не случайно, *неудачник* противопоставляется *счастливчику*, то есть тому, кому *выпало* счастье (как в лотерее.). Поэтому, «как сказал мне один человек: «Удачи желают лузерам, а тебе – УСПЕХОВ!!!» (http://urarusia.ru/discussion/4742/u-menya-2-go-yanvary-budut-evropeyskie-sorevnovaniya-po-boulingu-pozhelayte-mne-udachi-chtoby-ya-sdelala-vseh-kipriotov-i)).

Когда мы говорим о неудаче (*Какая неудача!*) мы подчеркиваем внезапность нежелательного исхода, как бы внезапно постигшего субъекта некоего действия. В фокусе внимания не оказывается пред-

варительное действие самого субъекта, усилия, потраченные на достижение результата, фиксируется только финал. Англ. *loser* связано семантически с *lose* (терять), *loss* (в одном из значений: 'проигрыш'). В фокус описываемой ситуации вводится тот ее аспект, который связан с предыдущим положением субъекта, его некоей деятельностью, например, игрой, в ходе которой субъект предпринимал определенные усилия. Таким образом, можно говорить, что *loss* и *неудача* связаны с разными когнитивными структурами знаний (фреймами): во фрейме *неудачи* в качестве составляющей присутствует субъект, его ожидания относительно некоего положения дел и отрицательный финал ожиданий. Во фрейме *loss* (*потеря, проигрыш*) входят такие составляющие, как субъект, его предшествующее финалу положение и отрицательное для него событие, приводящее к ухудшению положения. Соответственно, *неудачник* должен (хотя бы на первых этапах употребления в аналогичных по сравнению с употреблением слова *лузер* ситуациях) сохранять смысловую связь с *удачей* и *неудачей*. Кстати, до определенного момента англо-русские словари сопоставляли *неудачника* с *unlucky person, a failure*, но не с *loser*. Однако сегодня английское *loser* в актуальном для современности значении передается в текстах русским *неудачник*: «Получив в середине 1990-х мировую популярность благодаря песне *Неудачник (Loser)*, Бек неизменно подтверждает свою репутацию разносторонней творческой личности» (school-collection.edu.

ru/dlrstore/11648E46-D346-BEB2-B33B-342CC2F30894/10106). Еще пример: «В «Калинке» по-аршавински следующие слова: “Ar Sha Vin, Ar Sha Vin, Ar Sha Vin’s a Gooner, He hates Pavlyuchenco, And Spurs ‘cos they’re losers” («Аршавин – „канонир“, он ненавидит Павлюченко и «шпор», потому что они неудачники»)» (http://sport.km.ru/arshavin_nenavidit_neudachnika_p).

Таким образом, мы можем констатировать, что, придя из англоязычной культуры, прежде всего, американской, в дискурсе которой это слово приобрело культурную значимость, *лузер* вступило с русским *неудачник* в отношения смысловой эквивалентности, если исходить из переводов на русский язык песен и фильмов с таким названием, однако между английским словом и его русским эквивалентом имеются семантические различия. Приведем размышления пользователей Рунета:

В русском языке есть два положительных термина, обозначающих победу, выигрыш, достижение поставленной цели: «удача» и «успех». Смысл у этих слов – разный. Удача – следствие случайности, везения, шанса, благоприятного стечения обстоятельств. Успех – закономерный результат правильных, продуманных, адекватных реальности действий. А вот отрицательный термин в русском языке – только один – «неудача», «неудачник». Если слово «неуспех», хоть и редко, но встречается в русском языке, то слово «неуспешник» не прижилось вообще. А жаль. Именно термин типа «неуспешник» был бы адекватным переводом иностранного слова «лузер» (kucherenko.livejournal.com/1748184.html).

Таким образом, *лузер* представляется как активный субъект, в силу собственных действий (например, неумелой игры) пришедший к отрицательному результату; русский *неудачник* встраива-

ется в ряд несчастливцев, которых судьба не оделила дарами и которые не несут за это ответственности. В «Словаре русских синонимов и сходных по смыслу выражений» Н. Абрамова *неудачный*, от которого произведено *неудачник* включается в синонимический ряд с доминантным словом *несчастливый*: **Несчастный**, *несчастливый, злосчастный, бедный, горемычный, многострадальный, ... неудачный, трагический, бездольный, жалкий; бесталанный, горемыка, неудачник, мученик, страдалец* (Абрамов 1999). Естественно, что к человеку, обозначенному членами этого синонимического ряда, носители языка склонны испытывать скорее симпатию и жалость, нежели порицание за нечто несвершенное, что субъект мог бы сделать.

Английский (американский) *лузер* часто сопоставляется с *дилетантом* и противопоставляется *профессионалу*:

А вы похоже лузер, который мнит себя профессионалом? Я уже в самом начале написал, что я лузер и дилетант и ни на что не претендую (talks.guns.ru/forum_light_message/111/423949.html).

Они не просто лузеры (дилетанты, неудачники. – Прим. авт.), они преступники – весь этот триумвират (о Ющенко, Тимошенко и Януковиче, (<http://www.dkr.com.ua/index.php?new=12024>).

Референтная отнесенность. В русском дискурсе возможно отнесение к лузерам и тех, кто перестал находиться в зените славы, хотя тем не менее состоялся: «Лузеры против дилетантов» – название статьи, рассказывающей о реалити-шоу первого канала «Последний герой», в котором «звезды-лузеры будут сражаться против дилетантов».

Не оксюморон ли *звезды-лузеры*, ибо, если человек стал «звездой», то успех не прошел мимо. Однако, кто же отнесен к звездам-лузерам? Это те, чье время ... осталось в прошлом: звезда начала 90-х Сергей Крылов, звезда начала 90-х Лика Стар, звезда середины 90-х Влад Сташевский, звезда «потускневшей» группы «Блестящие» Жанна Фриске и так далее. Все они – звезды-лузеры (<http://www.theplace.ru/news/news.php?id=7254>). Глубинная логика автора названной статьи понятна: *лузер* – тот, кто не удержался на своей профессиональной стезе в зените славы, чей успех сегодня значительно меньше вчерашнего, возможно, в силу недостаточного былого профессионализма. И тем не менее приведенный пример свидетельствует о том, с какой легкостью возможно зачисление в группу лузеров, какова неопределенность границ этой «общественной» группы (вспомним приводимое выше высказывание пользователя Рунета о том, что общество поделило всех на две непересекающиеся категории: лузеров и нелузеров).

Если присоединиться к логике пишущего, то лузерством является и старость, потому что время пенсионеров «прошло». Не случайно один из участвующих в Интернет-форумах предлагает назвать сайт «Одноклассники» сайтом «Неудачники.ру» или «Пенсионеры.ру». Причина – отсутствие занятости у «сидящих» часами на этом сайте, что свидетельствует о наличии времени, которого у подлинного профессионала быть не может. Предлагаемые варианты названия сайта позволяют выстроить квазисинонимическую пару: *неудачники-пенсио-*

неры. И здесь возникает интерпретация лузерства как выхода из «света рампы». Старость как лузерство:

«За поиском смысла спектакля далеко ходить не следует: старость не радость, гласит он, перед возрастом все одинаково равны в независимости от идей или национальности, и в наше время старость означает лузерство на всем постсоветском пространстве» (о спектакле известного рижского режиссера Алвиса Херманиса «Долгая жизнь») (<http://www.utro.ru/articles/2006/04/28/544408.shtml>). ...*Писал на форумах кадровиков, спрашивал – например – можно ли нанять персонального рекрутера – чтоб человек действительно ...тебя устраивал..., ну скажем за некий небольшой аванс ...В ответ услышал кучу насмешек, обвинений в старости, лузерстве...* (<http://gans-spb.livejournal.com/11327.html>).

Подводя итог описанию содержания понятия *лузер* в русском языке, попытаемся все-таки очертить референтную отнесенность обозначающего его слова – группу людей, к которым оно приложимо. Мы видели выше, что к лузерам относят: а) теряющих популярность публичных людей, б) терпящих поражение в политической борьбе, в) тех, кто теряет возможность в силу возраста менять жизнь к лучшему. Во всех этих случаях «приговор выносят» другие – те, кто считает себя более успешным. Но есть и другая категория лузеров, говорящих о себе: *я – лузер*. Они могут чувствовать себя таковыми, несмотря на возможную внешнюю «успешность»: *лузер – это человек, который думает, что он лузер/Лузер, это неудовлетворенный собой человек, который винит окружающий мир в собственных неудачах* (saetov.com/2007-10-03/luzerstvo). Вполне возможно, что практика «объявления себя

лузером» является общей как для американской, так и для русской культуры:

Да что далеко за примером ходить? Вчера ужинал я с местным коллегой. Блестящая военная биография (морской офицер), его кандидатура на руководителя морской пограничной службы Аляски утверждалась Конгрессом США, инженер от Бога. После отставки работает главным инженером на нашем заводе. Вчера, выпив, поделился, что он – лузер, потому что живет в Green Bay, в дыре. Тут, говорит, одни лузеры живут. А им все вокруг восхищаются, и биографией, и знаниями. Да и внешним видом впечатляет, такой гигант (www.lebed.com/2005/art4138.htm).

Однако думается, что в силу свойственной русским интеллигентским речемыслительным практикам тенденции ощущать покой и удовлетворенность как «душевную подлость», рождается и некий нравственный радикализм в отношении лузерства, выражаемый, например, следующей фразой: «Если успешный гражданин не осознает себя частично лузером, то он идиот» (<http://forum.guitarplayer.ru/index.php?topic=49765.60>). Таким образом, в противовес тенденции общества потребления делить своих членов на лузеров и нелузеров, рождается и моральный императив чувствовать себя лузером, то есть ощущать собственное несовершенство, поскольку «всякая жизнь, какая ни есть, это мир упущенных возможностей» (Сельвинский).

Словообразовательное гнездо. Мы уже говорили о том, что русский язык создал ветвистое гнездо слов, производных от *лузера*, что позволяет говорить именно о концептуализации мира сквозь призму определенной идеи: вычленяется явление (*лузерство*), его репрезентанты (*лузеры*), их действия (*лузерствовать*)

/ *лузерить*), их характерные признаки (*лузерский, по-лузерски*).

При анализе дискурса лузерства складывается впечатление, что это понятие становится точкой идеологических расхождений не просто в его оценке, но и в выборе поведенческих моделей. «Лузеры – новые люди России» – так называется статья Артема Акоюна, усмотревшего суть нового явления в России в том, что на фоне имущих и осуществившихся по общественным меркам другие – неимущие и неосуществившиеся – испытывая ненависть к богатым и знаменитым, с гордостью объявляют себя лузерами, то есть *нонконформистами* (<http://www.newsland.ru/News/Detail/id/334626/cat/42>).

Думается, автор названной статьи говорит о давно известном явлении социальной зависти, которая может проявляться активно, и тогда она приводит к социальным революциям, бунтам, погромам, или пассивно – тогда она осуществляется через умаление антипода, то есть утверждение, возвеличивание себя. С другой стороны, к лузерам относят и тех, кто еще недавно мог бы быть назван *приспособленцем*: «Среди хронических лузеров ... хватает и людей среднего возраста, прекрасно адаптировавшихся к новому времени, где спрос определяется предложением. То есть берут от жизни не то, что хотят и в чем нуждаются, а то, что тебе предлагают» (<http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200403413>). Здесь моральный аспект поведения побуждает говорящего отнести к лузерам тех, кто, по его мнению, «прогнул под измен-

чивый мир» и в конечном счете, видимо, должен оказаться моральным банкротом. Авторы в приведенных цитатах относят к лузерству практически противоположные явления *нонконформизма* и *конформизма*, материальной неуспешности и доступа к благам, что еще раз говорит о расплывчатости этого понятия и его денотативных признаков в сознании носителей русской культуры.

Антонимия. Встает вопрос о том, как же именовать группу, противопоставленную лузерам по позитивно оцениваемым признакам. Вряд ли носитель русской культуры захочет неиронически называть себя и других *победителями, винерами* – возможно, потому, что его долго приучали, что «жизнь – это борьба», и он от борьбы устал. Заметим, русские речевые практики не создают русского антонима к *лузеру*. Если исходить из приведенного выше мнения о том, что наиболее адекватным соответствием английскому *loser* могло бы стать потенциальное слово *неуспешник*, то и антонимом *loser* могло бы быть выражение *успешный человек*, также сравнительно недавно вошедшее в русский обиход: «Успешный человек – это тот, кто успешно осуществил свой *жизненный проект*. Не обязательно он так уж разбогател, но он добился определенной позиции в обществе. Его *проект* социально признан» (Левонтина 2006). Однако если исходить из описанных выше в русском дискурсе проявлений лузерства, то человек может быть социально успешен и чувствовать себя лузером по причине несбывшихся надежд на детей, недостаточно комфор-

тного, по его мнению, жилья и т. п. или, напротив, чувствовать себя успешным, но быть, с чужой точки зрения, моральным приспособленцем, лузером. Поэтому все возможные антитезы лузерству – *винерство, успешность, профессионализм* – не могут быть признаками, гарантирующими невключение в группу лузеров, ибо являясь в одном отношении нелузером, человек может зачислять себя или быть зачислен другими в эту группу по иным критериям..

Итак, мы рассмотрели слово, которое покрывает все проявления наших жизненных неудач. Его появление в заимствующих языках

совпало с мировым кризисом, словно заставляя весь мир задуматься о «всеобщем лузерстве». В русских речевых практиках понятие лузерства обозначило идеологические расхождения в области моделей поведения и стало элементом морально-философского дискурса. При различном смысловом и идеологическом наполнении этого понятия вполне возможно, что появление соответствующей лексемы в наших речевых практиках даст нам инструмент для осуществления регулярной рефлексии над своим «жизненным проектом». «Ужели слово найдено?» (Пушкин).

Литература

АБРАМОВ, Н., 1999. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва: Русские словари.

БОГДАНОВ, Константин А., 2006. *О крокодилах в России. Очерки из истории заимствований и экзотизмов*. Москва: Новое литературное обозрение.

КЛЮЧЕВСКИЙ, В. О., 2007. *Русская история. Полный курс лекций*. Москва: Харвест. Книга 1. Режим доступа: <http://www.istorypedia.com/18/art/1617146/7.html> [См. 12.06.2009].

ЛАССАН, Э., ЛЮЧИНСКИЙ, К., 2009. О специфике заимствований эпохи глобализации в разных языках (на материале русского языка в сопоставлении с польским). *Ип: Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе*. Москва; Салоники, 356-363.

ЛЕВОНТИНА, И., 2006. Шум словаря. *Знамя*, № 8. Режим доступа: magazines.russ.ru/znania/2006/8 [См. 12.06.2009].

Eleonora Lissan

Vilnius University, Lithuania

Research interests: cognitive linguistics, political linguistics, pragmatics.

THE TIME OF LOSERS

Summary

The paper discusses the peculiarities of the English loanword *loser*, which, according to the author, has become one of the key concepts in the usage of contemporary society. The paper focuses on the usage of this word in different languages, and to be more precise, in the practice of different cultures while placing considerable emphasis on the Russian discourse. Also, general cultural reasons for the word being so popular across different cultures (the feeling of the world crisis, the prevalence of

virtual models of behaviour, life in “the society of performance”) and an attempt to distinguish different modifications of the notion in the Russian language are presented in the paper. It is claimed that in the Russian language the word *loser* and other concepts connected with it are a construct of the fight among different life ideologies, whereas due to the “appeal to moral evaluations” (Wierzbicka) this word becomes an element of moral discourse. Having become the description of all possible life problems, the word *loser* becomes an instrument for people to regularly reflect on their “life project”.

KEY WORDS: key words, semantic relations of lexemes, the discourse of moral philosophy, the expression of universal cultural tendencies, modification of the term in the Russian discourse.

Gauta 2009 04 15

Priimta publikuoti 2009 05 20

Елена Г. Задворная

Минский государственный лингвистический университет

ул. Захарова 21, 220034 Минск, Беларусь

Тел.: +375 17 288 25 71

E-mail: elena.zadvornaia@rambler.ru

Область научных интересов автора: лингвопрагматика, анализ дискурса

РУССКИЕ ЛИТАНИИ: РАЗНОВИДНОСТИ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖАНРА

Статья посвящена выявлению языковых и лингвопрагматических особенностей русского речевого жанра литании, впервые описанного американским социологом, культурологом и антропологом Нэнси Рис. В работе анализируются иллокутивные характеристики литании и предпринимается попытка выделить основные прагматические разновидности данного речевого жанра (литания-жалоба, литания-самооправдание, литания-обвинение, литания-похвальба), а также рассматриваются такие признаки литаний, как относительная контекстуальная независимость (т. е. слабая связь с предшествующим контекстом как в монологическом, так и в диалогическом дискурсе), доминирование деонтических и алетических модальных значений, особенности риторической эксплуатации симулякров смерти и разновидности моделирования базовой аксиологической оппозиции «хорошо – плохо».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: литания, иллокуция, модальные значения, риторические средства, аксиологическая оппозиция.

Термин *литания*, в своем первом значении обозначающий католическую молитву, а во втором – длинные и скучные причитания и жалобы, впервые был употреблен применительно к дискурсивному жанру американской исследовательницей Нэнси Рис, изучавшей дискурсивные практики, доминировавшие в русскоязычном речевом общении в середине 80–90 гг. XX в. В соответствии со вторым, десакрализованным, значением слова Н. Рис понимала под литанией дискурсивный жанр, в котором говорящий «излагает свои жалобы, обиды, тревоги по поводу разного рода неприятностей, трудностей, несчастий, болезней, утрат,

а в конце произносит какую-нибудь обобщенно-фаталистическую фразу или горестный риторический вопрос (например, *Ну почему у нас все так плохо?...*). Завершить литанию может и тяжкий вздох, выражающий разочарование и покорность судьбе» (Рис 2005, с. 160).

Поскольку сама по себе история обращения американской исследовательницы к этому дискурсивному жанру весьма интересна и показательна, позволю себе вкратце остановиться на ней. Молодой социолог, культуролог и антрополог Нэнси Рис в разгар событий перестройки несколько раз приезжала в Россию с целью изучения русского политического

дискурса (в первую очередь ее интересовало мнение россиян по вопросам советско-американских отношений и холодной войны). Поработав в России, исследовательница была несколько обескуражена тем обстоятельством, что ее русские собеседники разговаривали на интересовавшие ее темы не слишком охотно, к советско-американским отношениям были индифферентны и на предложения развернуть дискурс войны и мира реагировали вяло. Зато весьма живо в их исполнении разворачивался другой дискурс, а точнее тот дискурсивный жанр, который Нэнси Рис и назвала литанией и которому в результате посвятила свое исследование «русских разговоров».

Жанр литании произвел на американскую исследовательницу неизгладимое впечатление, причем по многим причинам.

Во-первых, ее поразило, с какой стабильностью и интенсивностью этот жанр реализовался в русском речевом общении: собеседники совершенно не уставали «грузить» друг друга «страшилками» о развале страны, о грядущем хаосе, о пустых полках магазинов, о беспределе бандитствующих «новых русских» и т. д., причем порой предавались этому коммуникативному занятию с малопонятным (по крайней мере, вначале) для американского антрополога энтузиазмом.

Во-вторых, Н. Рис удивило то, как бдительно ее собеседники оберегали чистоту жанра и препятствовали вхождению в него инородных дискурсивных вкраплений – в частности, стойко противостояли попыткам американки

повернуть ритуализованный разговор по-своему и «внедриться» в русскую литанию с американским жанром «практического решения проблемы».

В-третьих, ее впечатлило то, что ее русские собеседники периодически пускались в своеобразные литанические соревнования, разворачивавшиеся по сценарию типа: *Это ли горе! А вот у меня!; Разве это проблема? Вот у нас!* Если один собеседник рассказывал о своих мытарствах в очереди за сахаром, то другой тут же повествовал, что он гораздо дольше стоял за мылом, а третий, естественно, подхватывал эстафету, живописуя, как он три дня колесил по Москве в поисках упаковки лекарства («выигрывал», естественно, тот, кто больше пострадал).

Необычным и ярким иностранной исследовательнице показалось эмоциональное оформление литании: с одной стороны, ее собеседники испытывали неподдельное отчаяние, разочарование, глубокие и искренние переживания, трагические предчувствия худшего, но, с другой, они как-то подозрительно часто впадали в радостное возбуждение и как будто получали от происходящего болезненное удовольствие.

Наконец, неожиданно хороша была и эстетическая сторона дела. Русские собеседники Н. Рис «литанировали» не только экспрессивно, но и очень красиво: безупречные синтаксические параллелизмы и отлично построенные периоды, выразительные риторические вопросы и восклицания, порой даже вкрапления рифмованных фрагментов – все это было так завораживающе красиво, так гипнотически прекрасно, что вскоре

Н. Рис заметила, что не может противиться фантастическому обаянию этого жанра и начинает рассказывать о собственных проблемах, невольно повинувшись законам русской литании.

При этом, будучи социологом и антропологом и фиксируя свои тонкие и точные наблюдения в соответствующей терминологической и концептуальной аранжировке, Н. Рис увидела в литаниях в первую очередь выражение культурных моделей самоидентификации и социальной ориентации, способ осуществления определенных культурных символических операций и отражение ритуализованных моделей определенных идеологических парадигм (см. симптоматичное выделение типов литаний: «антисоветская», «просоветская», «популистская» и «руссофильская») (Рис, с. 171). Представляется, что эти ракурсы исследования было бы очень полезно дополнить лингвопрагматическим и собственно лингвистическим ракурсами анализа, ориентированными на выявление семантических, структурных и прагматических характеристик этого столь яркого и этноспецифичного речевого жанра.

Не ставя перед собой слишком амбициозную задачу выделения исчерпывающего перечня жанрообразующих характеристик литании, попробуем проанализировать основные их черты¹.

¹ Ряд жанрообразующих языковых и риторических характеристик выделила еще Н. Рис. Так, она отметила высокую частотность риторических вопросов и восклицаний, параллельных синтаксических конструкций и обобщающих суждений. Естественно, что на этих характеристиках я далее не останавливаюсь, пытаюсь проанализировать те особенности литании, которые улавливаются при применении собственно лингвистической или лингвопрагматической «оптики».

1. Относительная контекстуальная независимость

Известно, что поведение речевых жанров во многом изоморфно поведению речевых актов. Одной из важных характеристик речевых актов является их связь с предшествующим и последующим дискурсом, т. е. подчинение их последовательности принципу «иллокутивного вынуждения» (Баранов, Крейдлин 1992). Данную особенность речевых актов в принципе наследуют и жанры: понятно, что для реализации жанра примирения необходима предварительная реализация жанра конфликта, для реализации жанра уговоров – отказ партнера выполнить какое-либо действие и т. п. Любопытной же чертой литаний является то, что этот жанр не требует какого-либо определенного претекста. Для литаний нужны не столько причины и поводы в виде определенных речевых действий самого говорящего или его коммуникативного партнера, а специфическое состояние души, в которое говорящий может прийти несколько мистически-немотивированно. Связь литании с предшествующим контекстом *может быть* абсолютно эфемерной, а пусковой механизм *может быть* совершенно неопределенным (я вовсе не хочу сказать, что между литанией и контекстом, между литанией и конситуацией всегда отсутствуют причинно-следственные связи – я хочу сказать, что это связи необязательны).

Эта необязательность прослеживается как в монологическом, так и в диалогическом дискурсах (поскольку материалом для нашего анализа пос-

лужила художественная и мемуарная проза, речь идет только о письменной речи). В первом случае она реализуется как неопределенная мотивированность предшествующим контекстом, во втором – как неопределенность иллюкутивной взаимосвязи инициального и реактивного репликовых шагов собеседников.

Характерный пример первого типа находим в одном из начальных разделов книги «Низкие истины» А. Кончаловского. Автор рассказывает о своем детстве, причем рассказывает и о неблагоприятных детских и подростковых поступках: плевался, ломал антикварные стулья, таскал папины марки и заменял их фантиками и т. д. Заканчивается рассказ о детских шалостях такими размышлениями:

(1) Думаю, в те годы я был малосимпатичной личностью... Врал. Воровал. Пакостил. А какая я личность сейчас? (Сразу после этого автокоммуникативно-го вопроса начинается классический литанический фрагмент с риторическими вопросами, хорошо выстроенными синтаксическими параллелизмами и классической апелляцией к «несправедливой судьбе»). Кто что знает обо мне как о личности? Зла я мало кому делал, дорогу мало кому перебежал. Ничье место не занимал, ни у кого ничего не отнимал. Мой брат, к примеру, Штольца в своем «Обломове» писал с меня, да и еще сказал где-то что-то малоприятное о моей картине. Почему мне такое везенье? Почему Аксенов изобразил меня в «Ожого» в виде гнусного субъекта – молодого кинорежиссера в модных очках? Что это, рок надо мной какой-то?

Сам по себе литанический фрагмент выглядит абсолютно естественным: то,

что человек жалуется на несправедливость судьбы и окружающих и недоумевает, «за что это мне», вполне нормально и привычно. Несколько менее естественным и органичным, строго говоря, выглядит локализация этого фрагмента в дискурсе (то есть последовательность микротем «я был малосимпатичной личностью» – «какая я личность сейчас?» – «что это, рок надо мной какой-то?»). Создается впечатление, что пусковым механизмом литании может служить практически любое рефлексивное ментальное действие говорящего (т. е. любое размышление о бытии, о себе, о человеческих взаимоотношениях и т. п.), предполагающее дальнейшее разворачивание текста в направлении, аналогичном развитию текста в случае включения в него так называемых лирических отступлений (так или иначе, вопрос о способах включения литании в текст требует дальнейших размышлений).

Выразительный пример второго типа представлен в речевой партии героини рассказа А. П. Чехова «Неожиданность». По сюжету рассказа его главный герой по ошибке выпил вместо водки керосина. Почувствовав недомогание, он зовет свояченицу Дашеньку и рассказывает о случившемся. Та, выслушав родственника, раздражается:

2 (а) – Напился пьяный и в шкап сует свой нос! – крикнула Дашенька, сердито хлопнув дверцей. – О, изверги, мучители! Страдалица я, несчастная, ни днем, ни ночью покою! Аспиды-василиски, ироды окаянные, чтоб вам на том свете так жилось!

Наутро выясняется, что никаких последствий для здоровья глоток керо-

сина не имел, и главный герой радостно сообщает об этом Дашеньке:

2 (б) – <...> *Был я на краю погибели, умирал, мучился, а теперь ничего. <...> А отчего? Потому что регулярная жизнь.*

– *Нет, это значит – керосин плохой! – вздыхала Дашенька, думая о расходах и глядя в одну точку. – Значит, лавочник мне дал не лучшего, а того, что полторы копейки фунт. Страдалица я, несчастная, изверги-мучители, чтоб вам на том свете так жилось, ироды окаянные...*

И пошла и пошла...

Таким образом, одной из коммуникативных «изюминок» блистательной чеховской миниатюры становится то обстоятельство, что литания (в агрессивном варианте литании-обвинения, подробнее см. ниже), являясь практически единственно возможным для героини вариантом коммуникативного реагирования на любые речевые и неречевые события, не просто становится ведущим жанром дискурса личности – собственно, она становится самым дискурсом личности (факт, крайне любопытный для анализа русского коммуникативного поведения).

2. Иллокутивные характеристики

Иллокутивный фундамент жанра литании очевидным образом составляет интенция жалобы. Поскольку лучший, на мой взгляд, анализ жалобы как речевого акта выполнен Ю. Д. Апресяном и М. Я. Гловинской, приведу предложенное ими толкование: «Жаловаться – говорить, что произошло или имеет место нечто

плохое для субъекта, чтобы побудить адресата исправить положение, найти у него понимание или сочувствие или дать выход своим чувствам» (Апресян, Гловинская 1997, с. 98).

Авторы отмечают, что в этом толковании цели субъекта представлены в соответствии с их значимостью, т. е. у говорящего доминируют желание побудить адресата как-то помочь или вызвать у него сочувствие, в то время как желание дать выход своим чувствам представлено гораздо реже. Это совершенно справедливо для речевого акта жалобы, в речевом же жанре литании конфигурация целей и их иерархия модифицируются: для литанирующего говорящего гораздо важнее излить душу и встретить понимание и сочувствие собеседника, чем получить реальную помощь или дельный совет. В классической форме именно эта потребность литанирующего субъекта сформулирована Ларисой Огудаловой: *Да я ничего и не требую от тебя, прошу только пожалеть меня. Ну, хоть поплачь со мной вместе!* (А. Н. Островский. Бесприданница).

Более того, предпринимаемые собеседником попытки давать советы и предлагать рациональные способы решения проблемы могут вызывать дискомфорт, неудовольствие и своеобразное пассивное сопротивление, одним из самых распространенных коммуникативных вариантов которого является игра, названная Э. Берном «Да, но...», ср. следующий фрагмент, в котором одному из коммуникантов наскучило нытьё собеседника:

(3) – <...> *Ну, надоело тебе, разведись ты с ней!..*

– Разведись! Легко сказать! А дети? А квартира?

– На квартиру плевать, заработаешь, ты же мужик! Детей поделите, будешь деньги давать и с пятницы по воскресенье к себе их забирать!

– Да сколько на это денег нужно! (Т. Устинова. Гений пустого места).

Кроме изменения конфигурации целей, важной особенностью жанра литании является его прагматическая гетерогенность, которая находит выражение в том, что наряду с «чистыми» литаниями в русском речевом общении достаточно широко представлены и гибридные жанры, где иллюкуция жалобы в тех или иных пропорциях сочетается с другими иллюкутивными силами. Характер таких дополнительных иллюкуций позволяет выделить, как минимум, три разновидности жанра.

Литания-самооправдание. В такой разновидности литании стенания типа *Как жить?* и *За что мне все это?* представлены в ситуации, когда говорящий совершил или совершает какие-либо неблагоприятные действия, понимает, что заслуживает осуждения и, чтобы редуцировать свою вину в глазах партнера (и в своих собственных), ссылается в форме литании на объективные, внешние факторы, обусловившие или даже вынудившие его поведение. В этом смысле очень показателен фрагмент диалога, частично цитировавшегося выше:

(4) – Ты не поверишь, – сказал он [Лавровский], высвободив мобильник и нежно прижав его к груди. – Живу, как шпион! Все время помню, что звонок нужно стереть, что SMS-ки тоже надо

стереть, компьютер не забыть проверить, чтобы там все... ну, нормально было! Прямо как собака сторожевая!

Хохлов пожал плечами.

– Хорошо тебе, ты не женатый, – продолжал Лавровский, внимательно следя за лицом друга. Ему хотелось, чтобы его не только не осуждали, но еще и поддерживали. Без поддержки он никак не мог, ну никак!..

– Да, хорошо, – согласился Хохлов и в сто сорок пятый раз за вечер сказал себе, что никогда не женится. <...>

...– Нет, Мить, ну скажи, как жить?! Ну, как, ей-богу, жить, а? Светка страдает, что денег мало, дети дерутся, я на работе все время! Ну, как тут не...

– Не трахнуть кого-нибудь? – подхватил Хохлов. – Ясное дело, с ума сойдешь не трахнувши!..

– Зря ты так, Митька!

– А чего ты ко мне лезешь?! Чего стонешь? Нравится так, ну и живи, как тебе нравится! (Т. Устинова. Гений пустого места).

Литания-обвинение. Эта разновидность жанра представлена в тех случаях, когда в несчастьях говорящего хотя бы отчасти повинен адресат, что дает говорящему возможность и право осуществлять специфические дискурсивные «скольжения» от жалоб к обвинениям, которые, в свою очередь могут реализоваться в слабом варианте упрека и в сильном варианте проклятия, ср.:

■ литания-упрек:

(5) Я для тебя всем пожертвовала <...> А теперь я жалкая институтская таперша, и где же! В том самом проклятом городе, который я всегда так

ненавидела! Разве я не могла бы и теперь еще найти человека, который дал бы мне покой, семью и любил и уважал бы меня? Но память о нашей любви... (И. А. Бунин. Последнее свидание);

■ литания-обвинение:

(6) *Я так больше не могу! <...> То у тебя тренинги, то у тебя учеба, то у тебя командировки по три месяца! <...> Ребенок забыл, как отца зовут, я не помню, когда мы последний раз в театре были. <...> Ты всю душу из меня вытянул!* (Т. Устинова. Отель последней надежды);

■ литания-проклятие представлена в цитируемых выше отрывках дискурса Дашеньки (примеры (2а) и (2б)), ср. фрагменты типа *Аспиды-василиски, уроды окаянные, чтоб вам на том свете так жилось!*

Литания-похвальба. По-видимому, эта самая парадоксальная разновидность осложненной литании. Анализируя трагедии Расина, Ролан Барт заметил, что порой расиновский герой «лукавит с трагедией» (Барт 1989, с. 161). Перефразируя это изречение, можно сказать, что в литаниях-похвальбах говорящий лукавит с иллюзией и с жанром в целом. Жалуясь на жизнь и внешне соблюдая все правила литанической языковой игры (вдыхая, охая, риторически восклицая и вопрошая и т. д.), говорящий на самом деле реализует стратегию позитивной самопрезентации, умудряясь «упаковать» в коммуникативную форму жалобы гордость за свою востребованность, профессиональную состоятельность, успешность и т. п. Ср. показательный эпизод из повести Н. Кожевниковой

«Елена Прекрасная», в котором одна из героинь, Варя, известная, талантливая и успешная актриса, беседует с гораздо менее удачливой подругой:

(7) *Изматываюсь, как собака. Мертвая падаю в постель, утром сил нет подняться, и каждый день все сначала <...> Ну правда, что за жизнь! Засыпаю с одной мыслью – чтобы завтра быть в форме..., чтобы в боку не кололо, и кашель не напал <...> На телевидение надо позвонить, голову со сценарием морочат, <...>... и в бухгалтерии надо выяснить, почему деньги с «Мосфильма» до сих пор не перевели, а скоро уже вставать.*

Конечно, человек, живущий в таком ритме и с таким грузом забот, вполне может и пожаловаться, но вместе с тем Варя, скорее всего, понимает, что ее проблемы (деньги с «Мосфильма» не перевели, а на телевидении голову со сценарием морочат) – это часть яркой, интересной, «звездной» жизни, рассказ о которой может вызвать у собеседницы не только и не столько сочувствие или сострадание, сколько зависть или гордость за подругу. Собственно, именно так – двойственно-неоднозначно – подруга и воспринимает интенцию Вариной литании:

(8) *Варя снова стала говорить о себе. Жаловалась, но на что именно – понять было трудно. Вроде бы сочувствия искала, а вместе с тем явно гордилась, так что в результате выходило, что ее жизнь – эталон.*

Естественно, данный набор вряд ли может считаться полным, так как элементы литаний вообще очень легко

выступают в функции жанровых инкрустаций, достаточно органично вкрапляющихся чуть ли не в любые дискурсивные практики и жанры русского речевого общения. Кроме того, в ряде случаев текст может представлять собой имплицитную, косвенную литанию, когда на поверхностно-риторическом уровне литанические признаки не фиксируются. Так, скрыто-литаническими предстают, например, многочисленные монологи героев Л. Петрушевской, в которых нет ни жалоб, ни горестных риторических вопросов, ни обобщающих апелляций к жизни и судьбе, но в которых «творится» то же «ослепительно-скорбное жизнеописание» (Тименчик 1989, с. 398), что в классических литаниях, ср. имплицитно-литанический характер дискурса Полины в пьесе «День рождения Смирновой»:

(9) Нет, у меня Владика семь, а Светочке четыре с половиной. Ради них надо кое-как жить. Я тут в экспедиции была, летом в Каракумах. Вышла в пески, легла на бархан и думаю: вот бы так от солнца удар получить, умереть. Но детей ведь не оставишь, их надо поднимать. Старики уже старые. <...>

Стираю дважды в неделю <...> Детей купаю два раза в неделю. Магазины ежедневно. Готовит мама. Еще пишу диссертацию <...> Печатаю ее сама. У нас машинистки со схемами берут тридцать копеек страничка. ...Я вон не обедаю, беру с собой бутерброд, на горелке готовлю чай. Летом, когда наша на даче, дома хуже, никто не готовит. Так я ем суп из пакетиков. На два дня идет один пакет. Один раз двое суток сидела голодная. Костя привел к нам

друга Пашу, и они мой суп на два дня сразу съели. Я с работы пришла и прямо заплакала. Холодильник пустой. Я же рассчитывала на горячий суп. А супа нет. Села печатать, печатаю и плачу.

Иными словами, жанр литании вполне может быть представлен в виде полевой структуры, где в центре находится классическая, прототипическая литания-жалоба, на ближней периферии располагаются литания-самооправдание, литания-обвинение и литания-похвальба; что же касается дальней периферии, то здесь возможна локализация целого ряда жанров, допускающих литанические вкрапления разного объема и разной значимости.

3. Модализованность

В принципе в литаниях представлен достаточно широкий диапазон модальных значений, но явно доминируют во всех разновидностях литаний деонтическая и алетическая модальности: «невыносимая сложность бытия» обычно связывается говорящим с грузом давящих на него обязанностей/обязательств (деонтические *должен, надо*), с которым он не справляется или справляется с большим трудом (алетическое *не могу*), ср. хотя бы фрагмент из цитировавшегося выше примера (7): *На телевидение надо позвонить, голову со сценарием морочат, ... и в бухгалтерии надо выяснить, почему деньги с «Мосфильма» до сих пор не перевели, а скоро уже [надо] вставать* или классические литанические восклицания *Я так больше не могу! Нет, это невозможно!* и под. Собственно, непреодолимое столкновение-совмещение этих

модальностей (*надо / должен / обязан, но не могу*) и порождает драматическое (иногда, разумеется, псевдодраматическое) внутреннее напряжение литании. Крайне любопытно и то обстоятельство, что литанирующий говорящий зачастую склонен несколько демагогическим образом подменять модальные значения и маскировать алетические *могу / не могу* деонтическими *должен / вынужден / надо*, подчеркивая «объективный» характер своих переживаний (см. пример (4))².

4. Эксплуатация риторики смерти

Для литаний в высшей степени характерно бесстрашное оперирование многообразными риторическими формулами, включающими концепт смерти. Обычно это не столько апелляции к смерти как фундаментальной категории человеческого бытия, сколько использование ее «десакрализованных» симулякров. Здесь реализуется то понимание смерти, при котором она есть всего лишь «имя, часть речи, аргумент в споре ... не более чем способ обозначить абсолютное выражение того или иного чувства, сверхпревосходная степень, фанфаронское словечко...» (Барт 1989, с. 175). Литанирующий говорящий может использовать как симулякры собственно смерти / гибели (*Лучше умереть, чем так жить; Я погибаю*), так и «фанфаронские словечки», отсылающие к идее самоубийства (*Я убью себя!*) и

убийства (*Ты меня убиваешь! Лучшие убейте меня!*), причем обычно эффектно (и эффективно) размещая их в начале и/или в конце литании:

(10) – *Ты знаешь... – Алка проникновенно посмотрела на подругу аквамариновыми глазами <...> ты знаешь, вот дали бы ложку яду... клянусь, сглотнула бы и не пожалела, ни на секунду не пожалела об этой жизни... <...>*

Сыновья – паразиты, ругаются и дерутся беспрестанно. В доме ад. Посуда не мыта неделю. Все ждут, пока Алка помоем. Все на ней: и за мамонтом, и у очага. И даже такая радость, как воскресная прогулка с друзьями, ей, Алке, недоступна (В. Токарева. Лошади с крыльями);

(11) – *Жорж, дорогой мой, я погибаю! <...> Я измучилась, утомилась и не могу больше, не могу... В детстве ненавистная, развратная мачеха, потом муж, а теперь вы... вы... Вы на мою безумную любовь отвечаете иронией и холодом <...> Да, да, я вижу: я вам не жена, не друг, а женщина, которую вы не уважаете за то, что она стала вашей любовницей... Я убью себя!* (А. П. Чехов. Рассказ неизвестного человека).

5. Оценочность

В силу генеральной коммуникативной интенции литании (сообщения о тяжелой жизни, тяжелом душевном состоянии говорящего и т. д.) в данном жанре, естественно, широко представлен второй полюс базовой аксиологической оппозиции «хорошо – плохо». При этом нередко оказывается задействованным и первый ее член, что позволяет говоряще-

² Последнее наблюдение подсказано мне Элеонорой Лассан, за что я выражаю ей искреннюю признательность.

му моделировать в литаническом тексте различные ее варианты.

Во-первых, это вариант «мне/нам плохо – тебе хорошо». Напомню цитированное выше *Хорошо тебе, ты не женатый* (см. (4)), ср. также:

(12) – *Тебе в Москве живетесь очень весело, – сказал он. – Я за тебя очень рад... Мне же, старику, ничего не нужно. Я скоро издохну и освобожу вас всех. И надо удивляться, что у меня такая крепкая шкура, что я еще жив! Изумительно!* (А. П. Чехов. Три года) (отметим, кстати, активное использование в фрагменте идеи смерти).

Во-вторых, это вариант «мне/нам плохо – им (другим) хорошо». Кто выступает в роли «других», зависит от того, какой тип идентичности актуализирует говорящий – гендерный, этнический, профессиональный, возрастной и т. п. Характерный пример из вышеупомянутой повести Кожевниковой (жалуется все та же актриса Варя):

И знаешь, думаю временами: есть же нормальные женщины. Гляжу, бывает, на улице: идут аккуратненькие, в платочках, в шапочках, с авоськами, – и чувствую прямо физически, насколько же здоровее, спокойнее, естественнее у них жизнь! Вот в магазин зашли, вот вышли с покупками – и жуткая берет зависть! (В данном случае строится сложный, гендерно-профессиональный тип идентичности: Варя считает, что ей плохо как женщине творческой профессии).

В-третьих, в литаниях достаточно активно используется темпоральный вариант «раньше было хорошо – теперь стало плохо»:

Нина. <...> Попали мы с вами в кру-

говорот... Жила я радостно, по-детски – проснешься утром и запоешь; любила вас, мечтала о славе, а теперь? Завтра ехать в Елец в третьем классе... с мужиками, а в Ельце образованные купцы будут приставать с любезностями. Груба жизнь! (А. П. Чехов. Чайка).

В любом случае, как нетрудно заметить, говорящий последовательно связывает свой мир и свое актуальное бытие с полюсом «плохого», что, собственно, и составляет пафос литанической языковой игры, в которой бытие должно быть трагично, а главный герой («я») должен существовать в коммуникативно-культурном статусе жертвы.

Данная работа, конечно, представляет собой достаточно схематичный набросок, фиксирующий лишь наиболее яркие (на мой взгляд) черты русской литании. Повидимому, для того чтобы такой набросок превратился в полноценную картину, необходимо применение ряда процедур не только лингвистического или лингвопрагматического, но и кросс-культурного анализа (в идеале дополненного диахроническим «сканированием» истории становления и развития жанра): литания представляет собой весьма своеобразный в национально-культурном отношении коммуникативный феномен, что имплицитно требует необходимости дальнейшего тщательного анализа возможностей и особенностей реализации этого жанра (или каких-то его аналогов) в других коммуникативных культурах. Как представляется, такой анализ может помочь не только существенно обогатить представления о собственной коммуникативной культуре, но и в перспективе достичь такого типа осмысления «чужого» речевого

поведения, когда оно, по выражению А. Вежбицкой, перестает «выглядеть как странное собрание идиосинкразий»

(Вежбицкая 1999, с. 725), а осмысляется как реальное отражение уникальности и неповторимости любой культуры.

Литература

АПРЕСЯН, Ю. Д.; ГЛОВИНСКАЯ, М. Я., 1997. Жаловаться I. *In: Новый объяснительный словарь русского языка*. Т. 1. Москва, 98-102.

БАРАНОВ, А. Н.; КРЕЙДЛИН, Г. Е., 1992. Иллокутивное вынуждение в структуре диалога *In: Вопросы языкознания*, № 2, 84-99.

БАРТ, Р., 1989. Из книги «О Расине». *In: Р. БАРТ, 1989. Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва, 142-232.

ВЕЖБИЦКАЯ, А., 1999. Немецкие «культурные сценарии»: общественные знаки как

ключ к пониманию общественных отношений и культурных ценностей. *In: А. ВЕЖБИЦКАЯ, 1999. Семантические универсалии и описание языков*. Москва, 682-729.

РИС, Н., 2005. *Русские разговоры. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки*. Москва: НЛО.

ТИМЕНЧИК, Р., 1989. Ты – что?, или Введение в театр Петрушевской *In: Л. ПЕТРУШЕВСКАЯ, 1989. Три девушки в голубом*. Москва, 394-398.

Yelena G. Zadvornaya

Minsk State Linguistic University, Belarus

Research interests: linguistic pragmatics, discourse analysis.

RUSSIAN LITANIES: TYPES AND CHARACTERISTICS OF THE GENRE

Summary

The article aims to distinguish linguistic and pragmatic characteristics of the Russian speech genre of litany which was first described by the American sociologist and anthropologist Rice. The paper focuses on illocutionary properties of litany and aims at identifying the basic pragmatic types of the speech genre in Russian fiction and memoirs. Taking into account illocutionary criteria, four main types of the genre were distinguished: a litany-complaint (prototypical type of litany which is based on the idea that speakers give an account of their misfortunes and expect sympathy and understanding of the addressee); a litany-self-justification (it is realized in the situations when speakers misbehave, and wishing to reduce their guilt, they refer to objective external factors which supposedly influenced their behaviour); a litany-accusation (it is realized when the addressee is guilty of the speakers' misfortunes at least partly, and it gives a

possibility for the speaker to combine complaints with different types of accusations ranging from reproaches to imprecations); and litany-bragging (it combines both complaints about life and realization of positive strategy of self-presentation). Apart from that, the article embraces such features of litanies as relative contextual autonomy (i.e. tenuous connection with the previous context in the discourses of monologue and dialogue), the prevalence of modalities of obligation and necessity (it is demonstrated that deontic and alethic modal meanings prevail in the genre of litany, whereas the alethic modality might be obscured by the speaker and manifest as deontic), specific exploitation of death simulacres as well as basic types of the primary axiological opposition models 'good-bad' (it includes such versions as "I/we feel bad – you feel good", "I/we feel bad – they/others feel good", "it was good before – now it is bad"). The article concludes that the litany is a communicative phenomenon reflecting cultural aspects and it stresses the necessity of further research into the specifics of the speech genre of litany (or its analogues) in other communicative cultures.

KEY WORDS: litany, illocution, modal meanings, rhetorical means, axiological opposition.

Gauta 2009 04 06

Priimta publikuoti 2009 05 20

Evgeny E. Anikin*Université Paris-13**99, avenue Jean-Baptist Clément**F 93430 Villetaneuse, France**E-mail: ewganik_chel@mail.ru**Research interests: political linguistics, conceptual metaphor, discourse analysis.***THE 2008 US PRESIDENTIAL ELECTION IN THE MIRROR OF SPORTS METAPHOR (IN THE FRENCH PRESS)¹**

The paper is dedicated to the cognitive study of conceptualization of the course and results of the 2008 US Presidential election in the French print media by means of sports conceptual metaphor. The author proceeded from the hypothesis that sports metaphor is a powerful cognitive tool widely used in media discourse to conceptualize political events and the main actors taking part in these events, to interpret and evaluate them. To a large extent, this may be justified on the grounds of traits that political election and sports share in common. These traits include tough competition, confrontational character, hard line and a burning desire to win. Besides, a wide use of sports metaphors helps turn a major political event like election into a spectacular event and attract public attention. The study of French press publications helped reveal a steady trend towards conceptualization of the 2008 US Presidential election in terms of sports competitions. Our analysis envisaged categorization of sports metaphors into frames and slots, as well as assessment of pragmatic purpose of each frame, slot, and sports metaphoric model in general. Pragmatic analysis let the author come to the conclusion that the peculiarities of use of sports metaphor demonstrate the French media's penchant towards favoring B. Obama over J. McCain, and thus his election is conceptualized as a positive development.

KEY WORDS: *Conceptual metaphor, metaphoric modeling, frame, slot, conceptualization of the image.*

The 2008 US Presidential Election was special in many ways. For the first time in history a woman and the ex-first lady (Hillary Clinton) had real chances to win. The course of the campaign was strongly affected by the financial crisis that is very often considered the most serious since the Great Depression, and hence the situation

was new to the large majority of the electorate. The campaign was run against the background of Russian military intervention in the Republic of Georgia – one of the main US allies on the post-Soviet space. Many people in the West assessed the event as the retreat of the US – since it did not intervene (save for loud protests) – and the comeback of the “Soviet threat”. Last – but so much far from being the least – for the first time in history a black candidate (Barack Obama) was elected US President

¹ This chapter was published in the Russian language: АНИКИН, Е. Е., 2009. Спортивная метафора как средство концептуализации президентских выборов США во французских СМИ. *Политическая лингвистика*. Выпуск 1 (27), 7-12.

With so many “first-time” and “long-forgotten-old” things it dawns really difficult for the public (US- and world-wide) to properly understand (i.e. conceptualize) what was going on throughout the campaign and what the 2008 election is going to result in. The present study is dedicated to the analysis of the ways the 2008 US Presidential Election is being conceptualized by the French media (*Le Monde, La Liberation, Le Figaro*) and – under their influence – by the French public.

The conceptualization of the US as a country and its relationship with France has been a burning issue for the French intellectuals almost since the inception of the US in the late XVIII century (de Tocqueville, Stendhal), throughout the XX century (Aron, Dandieu, Sartre,). The problem still attracts attention of a huge number of French intellectuals (Roger, Baudry, Todd) and news about the main developments in the US home and foreign policy is front news in the French media. This is justified, on the one hand, by the fact, that the process of conceptualizing this enigmatic country (which on the one hand is spiritually close to France, but on the other is so much different) is still going on and attracts huge public attention. On the other, the US is the undisputed world leader in almost all global affairs (military, finance, international politics, etc.), and thus, it deems vital for the other countries and peoples to understand and conceptualize what *exactly* is going on in the US and how these developments are going to affect the world.

Presidential Election is most often a turning point in the life of any country, but when it concerns the US – to a great extent – it is a turning point in the life of the globe

and of the 6.7 billion people inhabiting it. It is a turning point for the Republic of Georgia since nobody knows whether the new US President is intending to support it in its dispute with Russia for the rebellious secessionist regions of Abkhazia and South Ossetia. It is a turning point for Russia since it cannot be sure whether the new US President is going to support Georgia and speed up the process of its entry into NATO (and, may be, together with the Ukraine which would be a deadly blow to the Russian self-esteem and security). It is a turning point for Latin American countries (Venezuela, Nicaragua, Ecuador and many others) who hope that the new US President will bring the normalization of their relations with the US.

France is not an exception. Will the “cultural exception” last or will the French culture be swallowed by the Hollywood production? Will the new US President be wise and delicate enough not to push the world into the Third World War? Will the new US President conduct an equal dialogue with the French and other European leaders? These are just a few of the numerous questions that the French public want to get answers to, since those things are going to affect their lives – at least – for the four (and very possibly – eight and more) years to come.

The present study is dedicated to the ways the French media attempt to understand and interpret (i.e. conceptualize) the things going on around the US election and in its aftermath, and namely by means of sports conceptual metaphor.

Sports conceptual metaphor is fairly frequent in the political discourse and thus attracts attention of scholars worldwide.

Herbeck analyzed sports metaphor as a means of depicting the Desert Storm Operation (Herbeck 2004). Kaslova's research (Каслова 2003) provides a meticulous contrastive analysis of the sports metaphor as a means to conceptualize Russian and US presidential elections of 2000. Litvinova carried out the analysis of "sports" and "game" metaphors in the German political discourse (Литвинова 2008).

The popularity of the sports metaphor as a means of conceptualizing political events might be justified by a number of reasons. On the one hand, sports and politics share a number of features, such as tough competition, confrontational character, hard line and a burning desire to win. As Kaslova puts it, "the point of contact between the political discourse and the "sports-game" domain consists in the agonal and competitive elements, manifested in the form of a continuous dialogue-duel between the party of power and the opposition" (Каслова 2003, p. 101). This is especially relevant for the description of a major political event like election: "The competitive nature of both elections and professional sports seems a sufficient basis for metaphorisation of elections through sport" (Fetzer, Lauerbach 2004, p. 87).

Besides, the sports metaphor provides a powerful tool of influence, and since political communication represents a persuasive form of communication, sports metaphor becomes an instrument of political persuasion with the ability of framing the public's perception of events, policies and political actors.

Another important reason is the desire of the media and politicians to turn an election into a spectacular event, fueling people with enthusiasm. This helps the media to

commercialize their products (papers, TV programs, etc.), and the political elites – to persuade people that they are playing an important part in the government of their country. The spectacular character of political communication has been depicted by a number of scholars (Chudinov, Kaslova, Sheigal). As Herbeck puts this, "By blending politics and sports, these metaphors transform political events into entertainment spectacles. While this makes for good copy, it undermines public participation, discourages substantive discussion of the issues, and reinforces the existing political order" (Herbeck 2002).

The analysis of the sports conceptual metaphor in the French press publications (*Le Monde*, *La Libération*, *Le Figaro*) dedicated to the 2008 US Presidential election helped us reveal the following frames leading to the actualization of the sports metaphor as a means of conceptualizing the election under study:

- Frame 1. Game/Competition;
- Frame 2. Sportsmen;
- Frame 3. Results of the Competition.

Let us pass to the detailed analysis of each frame, leading to the actualization of the sports conceptual metaphor in the French press publications aimed at conceptualizing the 2008 US Presidential Election.

Frame 1. Game/Competition

The 2008 US Presidential Election is conceptualized as a sports game or a competition. Two slots contribute to the actualization of the frame:

- Slot 1. Running the Competition/Playing the Game;
- Slot 2. Equipment/Sports Equipment.

Slot 1. Running the Competition/Playing the Game

The US political life in general and election in particular are conceptualized as a game:

Le renouvellement du Sénat (100 membres, 2 par Etat, élus pour six ans au scrutin majoritaire uninominal à un tour) se fait par tiers tous les deux ans. Cette année, 35 sièges sont en jeu. (LE MONDE, le 4 novembre 2008)

La base démocrate a joué le jeu, au point que la carte du vote Obama recouvre celle des fiefs traditionnels du Parti démocrate, notamment le Nord-Est des blue collars blancs. Les Républicains n'avaient nul intérêt à souligner qu'Obama était un Noir atypique. (LE FIGARO, le 10 novembre 2008)

Political agents are supposed to play well, in order to achieve their political goals. If they do not, they fail, like George W. Bush:

Obama affirme vouloir tout faire pour empêcher Téhéran de mener à bien son programme nucléaire, tout en proclamant sa volonté de discuter sans préalables avec les dirigeants de ce pays. Il a vivement critiqué la politique de George W. Bush consistant à jouer la confrontation à l'exclusion de la diplomatie. Il s'est dit prêt à rencontrer les «ennemis de l'Amérique», une position qui lui a été beaucoup reprochée. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

In contrast to George W. Bush, Obama played well and possessed all the necessary qualities to win in the political competition of the election:

Du coup, les mots de changement, de réforme, de novation, d'audace et de créativité étaient passés à droite. Même si le terme n'a pas le même sens aux Etats-Unis, même si Barack Obama, un peu comme les Kennedy, est aussi un politicien éprouvé, centriste à beaucoup d'égards, dur dans la compétition et habile à la manœuvre, ces mots viennent de repasser à gauche. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

Slot 2. Equipment/Sports Equipment

As Kaslova's research demonstrated, the US political life is very often conceptualized as a gamble (or a game of chance) in the US media, which probably hints at the dishonesty and at times even at the illegal character of the US politics (Kaslova 2003, p. 105). The French press conceptualizing the 2008 US election has a peculiarity in this respect – the slot of “Games of Chance” as such was not revealed in the study. However, some attributes characteristic of a gamble might still be traced:

Ce n'est pourtant pas une surprise tant la campagne d'Obama – conseillé par le cofondateur du réseau Facebook Chris Hughes, âgé de 25 ans – a joué la carte de l'interactivité avec des partisans qui se contactaient par SMS ou MSN, recueillaient des fonds en ligne ou se tenaient au courant de leurs activités quotidiennes via Twitter. (LE MONDE, le 19 novembre 2008)

Second atout majeur : il s'est opposé publiquement à la guerre en Irak en octobre 2002, alors qu'Hillary votait au Congrès pour autoriser l'invasion. Sa formidable victoire dans le premier Etat des primaires, l'Iowa, peuplé presque exclusivement de Blancs, lui assure le soutien massif des Noirs, qui jusqu'alors ne croyaient pas qu'il ait la moindre chance. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

The metaphors of *the card* in general and of *the trump card* in particular are attributes of various games of chance, and thus might hint at negative manifestations of the US political life. On the other hand, these metaphors are not frequent in the French media discourse dedicated to the 2008 US Presidential elections. This leads us to conclude that the French media are not apt to stressing public's attention on unpleasant things, while focusing it on the pleasant ones.

The other metaphors actualizing the slot under consideration are the metaphors

of “gym” (*salle du sport*) and of “a sports shirt” (*maillot*):

L’ambiance est particulièrement «joyeuse» dans le bureau de vote installé dans la First Church of God d’Inglewood – curieux mélange de lieu de prière et de salle de sport – note Corine Fuller, qui veille au bon déroulement de l’opération. (LE MONDE, le 5 novembre 2008)

Les journalistes pro-Berlusconi étaient prêts à adorer aussi bien McCain qu’Obama. Dès l’annonce des résultats partiels, qui donnaient McCain vainqueur dans l’Ohio, l’équipe Mediaset a endossé le maillot républicain. Puis, lorsqu’on a appris qu’Obama l’emportait en Virginie, tout le monde l’a enlevé. (LA LIBERATION, le 15 novembre 2008)

On the whole, we can conclude that the pragmatic meaning of the “Game/Competition” frame is rather neutral and it is difficult to consider providing either a positive or a negative image of the US political system in general and of the 2008 Presidential Election in particular. The game/competition metaphor as a means of conceptualizing political events might be considered trite, especially when the particular kinds of games or competitions are not mentioned.

The same might be applied to the metaphor of cards (“to play the card”, “a trump card”). In general, it might convey a hint about the dishonest character of politics (since cards are usually associated with gambling and games of chance), which was demonstrated by Kaslova’s research (Kаслова 2003). But since in the narrative under analysis (narrative of the 2008 US presidential election), the games of chance as such are not mentioned, and the metaphor of the “card” is fairly frequent in the political discourse and as such might be considered trite, there is good reason to assume that it carries no particular positive or negative pragmatic meaning. At the same time it is not a secret that the “Old Europe”

(including France) manifested more signs of loyalty to Obama, rather than to McCain. Therefore, we cannot exclude the possibility that should McCain have won, the “gambling” metaphors might have been more frequent in the publications, providing comments on the results of the election.

Frame 2. Sportsmen

The frame is actualized by means of the following slots:

- Slot 1. Competitors;
- Slot 2. Leaders and Outsiders;
- Slot 3. Sports Teams.

Slot 1. Competitors

The slot is actualized by means of the following metaphors: “rival democrat” (*rivale démocrate*) and “unhappy rival” (*rivale malheureuse*), “adversary in primaries” (*adversaire dans les primaries*):

Le plus spectaculaire aura bien sûr été celui de sa rivale démocrate Hillary Clinton aux Affaires étrangères. Celle-ci s’est rendue jeudi en visite dans son futur ministère – où elle doit encore être confirmée par un vote du Congrès en janvier. (LE FIGARO, le 19 décembre 2008)

C’est sans ironie que Hillary Clinton, sa rivale malheureuse à l’investiture démocrate, accuse Obama d’«élitisme» ! Ce n’est en définitive que par sa femme qu’Obama se rattache à la communauté afro-américaine. Les réticences d’un Jesse Jackson – et d’autres – en début de campagne s’expliquent par ce background. (LE FIGARO, le 10 novembre 2008)

Hillary Clinton, son adversaire dans les primaires, fera tout pour dépeindre le sénateur noir en disciple de l’effrayant pasteur Jeremiah Wright, pour qui le 11 Septembre serait une «*punition divine*». (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

The pragmatic meaning of the slot consists in representing the Presidential candidates as competitors, trying to win the competition, and thus the slot exploits

the features that sports competitions and elections share in common, such as tough competition, hard line and the burning desire to win.

Slot 2. Leaders and Outsiders

Understandably, the French press devotes most space to the winner – the elected President Barack Obama and his team. Particular attention is given to the former Vice-President Al Gore (the nominee to the post of President’s special representative for the ecological issues in Obama’s administration-to-be), who is depicted as the “champion in the defense of the environment” (*champion de l’environnement*) or the “champion in the fight against global warming” (*champion de la lutte contre le réchauffement climatique*):

Conseillé par Al Gore, qui a participé à plusieurs de ses étapes de campagne, il s’est dit prêt à devenir un « *champion de l’environnement* » et à faire en sorte que le pays prenne l’initiative sur cette question dans le monde. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

Al Gore, ancien vice-président démocrate et *champion de la lutte* contre le réchauffement climatique, est pressenti pour être représentant spécial du président pour les questions écologiques. (LE FIGARO, le 7 novembre 2008)

However, even among the winning team there might be sportsmen, who lost in the previous competitions:

Le sénateur du Massachusetts, 64 ans, malheureux «*loser*» du scrutin présidentiel de 2004 face à George W. Bush, a clairement fait savoir à Barack Obama qu’il aimerait être son prochain ministre des Affaires étrangères. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

Slot 3. Sports teams

In line with the everyday concept of a sports competition, the participants or players must be united into teams (the latter

exclusively concerns team sports, and an election, according to the understanding of the French press, is exactly a team kind of sport). Thus, we encounter the metaphors of “the teams of the two candidates to the White House” (*équipes des deux candidats à la Maison-Blanche*) and the “campaign team” (*l’équipe de campagne*) to conceptualize the US election as a team kind of sport:

Entre les *équipes des deux candidats à la Maison-Blanche*, le républicain John McCain et le démocrate Barack Obama, les accusations pleuvent. Les premiers dénoncent une tentative démocrate de faire massivement enregistrer de faux électeurs. (LE MONDE, le 29 octobre 2008)

Dans l’équipe présidentielle, Gibbs pourrait se voir attribuer le poste mais on cite également le nom de Dan Pfeiffer, qui était vice-directeur de la presse dans *l’équipe de campagne*. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

However, teams of campaign are not the only teams of political life. After the Election is over, the newly elected President has to build up and train another team, i.e. presidential administration. His success in the capacity of US President will first of all be assessed upon the speed, wisdom and tact that he is going to apply to achieve this crucial goal:

Le nouveau Président a soixante-dix-sept jours pour présenter ses ministres et collaborateurs, mais il sait qu’avec la crise économique pressante et deux guerres au bout du monde il doit rapidement former son cabinet. Il devra notamment *définir très vite son équipe* en charge de la Sécurité nationale ainsi que les responsables économiques. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

Et au nom d’un nouveau consensus, *d’accueillir dans son équipe des républicains modérés*, comme le sénateur Richard Lugar, spécialiste de politique étrangère ou de garder au Pentagone le secrétaire actuel, le très respecté Robert Gates. Classiquement, plusieurs membres de son équipe de campagne, artisans de la victoire, rejoindront Washington comme David Plouffe, Daniel

Axelrod ou Robert Gibbs. (LA LIBERATION, le 6 novembre 2008)

The pragmatic function of the “Sportsmen” frame consists of depicting Obama as a great competitor, winning the electoral competition against the powerful rivals (like Hillary Clinton, his adversary in the primaries) and whose campaign team unites really outstanding personalities (like champion of the environment, ex-Vice President Al Gore). However, his first steps on the post of the US President are yet to be assessed based upon how quickly and wisely he is going to create another team – the presidential one – and how well he is going to “coach” it.

Frame 3. Results of the Competition

The frame is actualized by means of the following slots:

- Slot 1. Intermediate results;
- Slot 2. Victory;
- Slot 3. Defeat;
- Slot 4. Results in the Long Run;

Slot 1. Intermediate Results

Since an election is a competition, you have to lead the account of scores in order to determine, who is winning and who is losing, to give a shot at forecasting the possible outcome, or maybe even to place your stake on somebody:

Selon les derniers sondages nationaux, Barack Obama possède quelques points d’avance sur John McCain. Mais le scrutin se joue en nombre de grands électeurs, proportionnel à la population de chaque Etat. (LA LIBERATION, le 2 novembre 2008)

Une série de sondages Reuters/Zogby diffusés mardi indiquent que Barack Obama devance son rival John McCain dans cinq Etats-clés sur huit étudiés. (LE MONDE avec AFP, le 4 novembre 2008)

The pragmatic meaning of the slot might be considered as neutral, providing the French public with the mere statement of the state of affairs in the Presidential race.

Slot 2. Victory

The slot is actualized by means of the following lexical units and expressions: “victory” (victoire), “to win by a large margin” (remporter une large victoire), “to celebrate the victory” (fêter la victoire), “to win a decisive victory” (prendre acte de l’écrasante victoire):

Barack Obama élu président : “C’est votre victoire». Le candidat démocrate a été élu président des Etats-Unis. Il remporte une large victoire face à John McCain. Moins d’une heure plus tard, il était sur la scène du Grant Park de Chicago, pour fêter sa victoire et assurer aux Américains que «le changement est arrivé». (LE MONDE avec AFP et Reuters, le 5 novembre 2008)

Barack Obama a pris acte de l’écrasante victoire que lui ont offerte les millions d’Américains qui ont voté en faveur du « changement » que le candidat démocrate leur a promis durant la campagne. (LE MONDE, le 6 novembre 2008)

Obama’s victory in the presidential race is portrayed as a wonderful achievement since he managed to smash his competitor (Barack Obama a pris acte de l’écrasante victoire) and win by a large margin (Il remporte une large victoire face à John McCain).

Slot 3. Defeat

The slot is actualized by means of the following lexical units and expressions: “historic defeat” (défaite historique), “failure” (échec), “to be beaten” (être battu):

Le républicain John McCain a reconnu, mardi 4 novembre, sa défaite face à son adversaire démocrate Barack Obama et l’a félicité pour sa victoire à l’élection présidentielle américaine, promettant de tout faire pour l’aider. «Nous

nous sommes battus aussi dur que possible. Et bien que nous ayons échoué, cet échec c'est le mien, pas le vôtre», a déclaré le candidat à ses partisans rassemblés à Phoenix, capitale de son fief de l'Arizona. (LE MONDE avec AFP, le 6 novembre 2008)

Défaite historique des républicains dans l'Ohio (LE MONDE, le 6 novembre 2008)

The French press is generous with epithets, characterizing the Republicans' failure (Nous nous sommes battus aussi dur que possible, Défaite historique) and looks like deeply satisfied with their defeat.

Slot 4. Results in the Long Run

The 2008 US Presidential Election represents just a stage in the history of the US Presidential competition and political games. If we look at the whole history of the US Presidential Election as at a tournament, or a championship, the black candidate's victory might be seen as a revanche for the humiliation in the previous rounds of their fight for equal rights and opportunities:

Les innombrables commentateurs de la victoire d'Obama ont, sans crainte de saturer auditeurs et lecteurs, ressassé l'antienne que celle-ci était la grande revanche des Afro-Américains si longtemps humiliés. (LE FIGARO, le 10 novembre 2008)

Obama's victory is also outstanding, since he managed to break several records in the sphere of mobilizing all the social classes in his support, as well as in the speed of building up the presidential team (administration):

Un mois et demi après son élection, le futur président américain a achevé vendredi la première phase de la transition. Avec l'annonce des deux dernières nominations à son gouvernement, il a respecté son engagement d'aller vite, réussissant à boucler ce processus en un temps record, depuis trente-deux ans. Et sans fausse note, si l'on excepte le scandale du gouverneur de l'Illinois. (LE FIGARO, le 19 novembre 2008)

L'histoire d'Obama c'est une montée en puissance d'exploits : battre la machine Clinton, réinventer la période de transition, s'emparer des nouvelles technologies, exploser les records de levée de fonds, s'emparer d'Etats républicains, rassembler les électeurs marginaux... (LE FIGARO, le 17 décembre 2008)

The analysis of the slots under the "Results of the Competition" frame leads us to conclude that the frame provides the positive image of Obama and his victory. Thus, his victory is depicted as outstanding in many respects, representing the revanche of the underdog (the US black population), who had never before had real chances to win, and a revanche always stirs up the public's interest and, as a rule, is met with enthusiasm. Obama, in his turn, is presented as a record-breaker and a distinguished leader. The French press looks like deeply satisfied with the Republicans' defeat, since their candidate's failure is provided with a number of strong epithets.

Drawing the conclusion to the analysis, it should be stressed that sports metaphor serves the end of shaping a rather positive image of the 2008 US presidential election and of its winner Obama. It is argued that Frame 1 – Game/Competition – does not expressly carry either positive or negative meaning, while Frame 2 – Sportsmen – and Frame 3 – Results of the Competition – in most slots project a positive image of the winner, his team, and as a consequence of the election itself. Nevertheless, as Vaisse argues, "This strong preference of the Europeans to Obama is partly based upon an illusion" (Vaisse 2008). That is why it deems exciting to trace how in the course of time the sports metaphor as a means of conceptualizing the image of the 44th US president Obama will evolve.

References

FETZER, A., LAUERBACH, G. E., 2007. *Political discourse in the media: cross-cultural perspectives*. Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.

HERBECK, D. A., 2004. Sports Metaphors and Public Policy: The Football Theme in Desert Storm Discourse. In F. BEER. *Metaphorical World Politics*. East Lansing, MI: Michigan State University Press.

HERBECK, D. A., 2002. *Punchless Debating* [online]. The Boston College Chronicle. Available from: URL http://www.bc.edu/bc_org/rvp/pubaf/chronicle/v11/n14/herbeck.html (accessed on December 17, 2008).

VAISSE, J., 2008. *L'Europe au miroir de Barack Obama* [online]. Fondation Robert Schuman. Available from: URL http://www.robert-schuman.eu/question_europe.php?num=qe-116 (accessed on January 2, 2009).

КАСЛОВА, А. А., 2003. *Метафорическое моделирование президентских выборов в России и США: Дисс... канд. филол. наук*. Екатеринбург.

ЛИТВИНОВА, Т. И., 2008. *Спортивная и игровая метафора в немецком политическом дискурсе: Автореферат дисс... канд. филол. наук*. Воронеж.

Evgeny Anikin

Paryžiaus universitetas–13, Prancūzija

Moksliniai interesai: politinė lingvistika, konceptualioji metafora, diskurso analizė.

SPORTO METAFORA 2008 METŲ JAV
PREZIDENTO RINKIMUOSE
(PRANCŪZIJO SPAUDOJE)

Santrauka

Straipsnyje analizuojama, kaip sporto metafora padeda konceptualizuoti 2008 metų JAV prezidento rinkimų eigą ir rezultatus. Autorius kelia hipotezę, kad sporto metafora yra galinga kognityvioji priemonė, plačiai naudojama informavimo priemonių diskurse konceptualizuojant, interpretuojant ir vertinant politinius įvykius bei pagrindinius jų veikėjus. Šios metaforos populiarumą didžia dalimi lemia rinkimų ir sporto bruožų panašumas. Šioms sritims bendras atkaklus varžymasis, konfrontacinis pobūdis, bekompromisiškumas ir didelis noras laimėti. Be to, gausus sporto metaforų vartojimas padeda paversti svarbų politinį rinkimų įvykį įspūdingu renginiu ir taip pritraukti visuomenės dėmesį. Prancūzų spaudos analizė parodė, kad 2008 metų JAV prezidento rinkimų konceptualizacijai yra būdingi sporto varžybų terminai. Atlikta analizė leido suskirstyti sporto metaforas į freimus ir jo dalis, taip pat bendrais bruožais įvertinti pragmatinį kiekvieno freimo ar jo dalies ir sporto metaforinio modelio tikslą. Pragmatinė analizė leidžia daryti išvadą, kad vartodama sporto metaforą prancūzų

Evgeny Anikin

Uniwersytet Paryski XIII, Francja

Zainteresowania naukowe: lingwistyka polityczna, metafora konceptualna, analiza dyskursu.

METAFORA SPORTOWA PODCZAS
WYBORÓW PREZYDENCKICH W USA W
2008 ROKU (W PRASIE FRANCUSKIEJ)

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza sposobów wykorzystania sportowej metafory konceptualnej w konceptualizacji przebiegu i wyników wyborów prezydenckich w USA w 2008 roku w prasie francuskiej. Autor wysuwa hipotezę, że metafora sportowa jest potężnym narzędziem kognitywnym, szeroko stosowanym w dyskursie środków informacyjnych dla konceptualizacji wydarzeń politycznych i głównych postaci uczestniczących w tych wydarzeniach, dla ich interpretacji i oceny. Podobieństwo między wyborami politycznymi i sportem może w dużym stopniu wytłumaczyć popularność tej metafory. Do takich wspólnych cech należą: zawzięta rywalizacja, charakter konfrontacyjny, bekompromisowość i ogromne pragnienie zwycięstwa. Ponadto stosowanie licznych metafor sportowych pomaga zamienić tak ważne wydarzenie polityczne jak wybory w zajmujące widowisko i w taki sposób przyciągnąć uwagę społeczeństwa. Analiza prasy francuskiej pokazała, że dla konceptualizacji wyborów prezydenckich w USA w 2008 roku stosowane są terminy właściwe dla rozgrywek

spauda yra palankiau nusiteikusi B. Obamos atžvilgiu nei J. McCaino, tad pirmojo kandidato rinkimų kampanija yra konceptualizuojama kaip pozityvi įvykių raida.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, metaforinis modeliavimas, freimas, įvaizdžio konceptualizavimas.

sportowych. Przeprowadzona analiza pozwoliła na dokonanie podziału metafor sportowych na frame i jego części, a także w ogólnych zarysach na ocenę pragmatycznego celu każdego frame'u lub jego części oraz modelu metaforycznego sportu. Analiza pragmatyczna pozwala sformułować wniosek, że stosując metaforę sportową prasa francuska jest przychylniej nastawiona do B. Obamy niż do J. McCaina, oraz kampania wyborcza pierwszego z kandydatów jest konceptualizowana jako pozytywny rozwój wydarzeń.

SŁOWA KLUCZOWE: metafora konceptualna, modelowanie metaforyczne, podmiot pierwotny (frame), konceptualizacja elementów wizerunku.

Gauta 2009 04 27

Priimta publikuoti 2009 05 20

II. FAKTAI IR APMAŠTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Зинаида Д. Попова

Воронежский университет

Университетская пл. 1, 394693 Воронеж, Россия

Тел.: +7 47 32 208 249

E-mail: sternin@phil.vsu.ru

Область научных интересов автора: исторический и современный синтаксис русского языка, общая лексикология и фразеология, когнитивная и контрастивная лингвистика.

СПОСОБЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТОВ КАК ПРОБЛЕМА КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье рассматривается одна из проблем когнитивной лингвистики – проблема способов вербализации концептов.

Все когнитологи единодушно признают главным способом вербализации концептов слова. Менее единодушны они в признании такого способа вербализации концептов, как фразеосочетания.

Долгое время даже не ставился вопрос о возможности представить концепты синтаксическими структурами. В предлагаемой статье обосновывается существование синтаксических концептов, то есть таких событий объективного мира, которые отражены сознанием людей и вербализованы синтаксическими структурными схемами.

Упомянуты работы, в которых уже говорится о морфологической репрезентации концептов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепт, лексическая вербализация, фразеологическая вербализация концептов, синтаксические концепты, морфологически репрезентированные концепты.

В последние десятилетия XX века сформировалась **когнитивная наука**, которая интересуется **когницией**, то есть процессом отражения сознанием человека окружающей действительности и преобразования этой информации в сознании. Термин *когнитивная наука*, по определению Е. С. Кубряковой, **зонтичный**, то есть он покрывает одноименные разделы нескольких наук: когнитивной психологии, когнитивной антропологии, когнитивной социологии, когнитивного литературоведения, философской теории когниции и ряда других (Кубрякова 2004,

с. 7-11). Когнитивная лингвистика среди этих наук занимает, по нашему мнению, одно из важнейших мест. Мы писали об этом очень подробно и неоднократно, одна из наших последних публикаций – (Попова, Стернин 2007).

В настоящей публикации мы остановимся на одной из проблем когнитивной лингвистики – на проблеме типов вербализации концептов.

Концепты – это мыслительные образы, составляющие концептосферу человека, кванты знания (по определению Е. С. Кубряковой). Коммуникативно

востребованные концепты, то есть такие, о которых люди хотят говорить, получают языковые номинации, вербализуются. Иначе говоря, они представлены акустическими знаками, которые можно произнести и услышать.

То, что такими знаками являются лексемы (фонетические реализации слов), не вызывает сомнений, как кажется, ни у одного когнитолога. Именно в слове заключен (опять же по определению Е.С. Кубряковой (Кубрякова 1996, с. 92)) концепт, «схваченный знаком».

Менее единодушны лингвисты-когнитологи в признании знаками, несущими концепт, *фразеосочетаний*, хотя для некоторых их типов (фразеологизмы, идиомы) делается исключение (Телия 1995). Признание фразеологических концептов, отличающихся от лексических способов их вербализации (то есть одним словом или сочетанием нескольких слов), обосновывается в работе А. П. Бабушкина (Бабушкин 1996).

Долгое время ничего не говорилось о синтаксических способах выражения концептов. Лишь в конце XX века синтаксические конструкции стали интересовать лингвистов как **знаки**.

Эту идею мы раскрыли на большом конкретном материале с позиций когнитивной лингвистики, разработав теорию синтаксических концептов (Волохина, Попова 1999).

И уже в начале XXI века появились работы о существовании морфологически репрезентированных концептов (Беседина 2008).

Таким образом, в настоящее время в зависимости от способа вербализации концепта когнитологи имеют дело с терминами:

- лексические концепты,
- фразеологические концепты,
- синтаксические (или синтаксически ориентированные) концепты,
- морфологические (или морфологически репрезентированные) концепты.

Представим информацию о разработке этих видов вербализации концептов более подробно.

Изучая словарные определения и контекстные употребления разнообразных слов, Бабушкин показал, что в концептосфере людей лексические концепты существуют в виде очень разных образов. Это могут быть просто обобщенные *мыслительные картинки*.

Петух – домашняя птица *с красным гребнем на голове и шпорами на ногах*.

В других случаях реперезентантами концептов могут быть некие *схемы* типа чертежа. Примером может служить способ представления в сознании носителей тех или иных языков мыслительного образа дерева.

Дерево – высокое многолетнее растение *с твердым длинным стволом и отходящими от него на некотором расстоянии от земли ветвями*. Не случайно термин *дерево* используется во всех случаях, когда нужно указать на схему, имеющую в основании тонкую длинную черту, которая далее ветвится на две или более составляющих.

Есть концепты-фреймы, которые складываются из многих составных частей.

Базар – *место для торговли, обычно съестными припасами, под открытым небом. Множество людей* – торгующих, покупающих, приценивающихся, шумящих, движущихся. *Множество товаров*, разложенных на прилавках или на других

приспособлениях. И все это всплывает в сознании человека одновременно при слове **базар**.

Отмечу еще и концепт *сценарий*.

Этот концепт включает в себя движение и переходы из одной фазы в другие. В нем видится завязка, кульминация и развязка. Явные сценарии стоят за словами **свадьба, демонстрация, драка, война**.

В книге Бабушкина заинтересованный читатель найдет и другие примеры, и еще ряд типов лексических концептов разного характера (Бабушкин 1996).

Фразеологические концепты также рассматриваются Бабушкиным. Но прежде чем предлагать то или иное решение об этом типе вербализации концептов, расскажем о нашей классификации типов сочетаний лексем или, как мы их называем, фразеосочетаний. В описании типов значений слов (семем) мы для краткости пользуемся символами Д1 – прямое номинативное денотативное значение, Д2 – производно-номинативное денотативное значение, К1 – коннотативное мотивированное значение, К2 – коннотативное немотивированное значение, К3 – изолированное коннотативное значение. Мы объясняли выбор этой символики в ряде работ. См., например, (Копыленко, Попова 1978).

Возможны следующие 15 типов сочетаний семем:

Д1Д1

Д1Д2 Д2Д2

Д1К1 Д2К1 К1К1

Д1К2 Д2К2 К1К2 К1К3

Д1К3 Д2К3 К1К2 К2К3 К3К3

Свободные фразеосочетания типа Д1Д1 не выражают единого концепта.

Но фразеосочетания типа Д1Д2 Д2Д2 – это составные термины, которые уже репрезентируют единый концепт: *белый гриб, младший лейтенант*.

Фразеосочетания типа К1К1 всеми признаны как фразеологизмы, они, естественно, вербализуют единый концепт: *анютины глазки, шапка Мономаха*.

Все фразеосочетания, включающие семемы К2, К3, в основном являются идиомами и несут единый концепт (*верста коломенская, антик с гвоздикой, шерочка с машерочкой, точить лясы* и другие).

По наблюдениям Бабушкина, за всеми фразеосочетаниями, исключая свободные типа Д1Д1, стоят те же типы концептов, что и за лексемами.

Это могут быть мыслительные картинки: *в костюме Адама, в костюме Евы*.

Явная схема: *верста коломенская* (вертикальная черта, уходящая ввысь).

Видятся как фреймы: *мамаево побоище, бабье лето* (теплые дни ранней осени, когда многоцветная палитра красок на листьях деревьев одновременно и радуется взору, и предвещает скорое наступление дождливой осени).

Несомненный сценарий: *игра в прятки, городить огород*.

Изучение типов фразеологических концептов представляется более сложным, чем изучение типов лексических концептов, так как в этом случае необходимо отталкиваться от денотативного значения исходного фразеосочетания, а затем учитывать и фразеологическое значение изучаемого сочетания лексем. Именно оно и является единым значением, но образ лежащий в его основе,

определяет тип концепта, стоящий за ним.

Синтаксические концепты – это образы ситуаций, осмысленных людьми и вербализованных синтаксическими структурами. Мы предложили описание русских синтаксических концептов (Волохина, Попова 1999), вслед за этим последовали и другие работы о синтаксических концептах как на материале русского языка (Казарина 2002, Пешехонова 2006, Аглеева 2008), так и на материале других языков (английского – Фурс 2004, Бульникова 2004; французского – Федоров 2006).

Материал разных языков показал, что синтаксические концепты нарабатываются для тех ситуаций, которые часто возникают в жизни народа и имеют для него коммуникативную значимость. Они могут быть эквивалентными у разных народов, но могут быть и национально специфическими.

В русском языке мы обнаружили структуры, имеющие эквиваленты в других индоевропейских языках:

кто/что есть где (концепт «**бытие объекта**»);

кто/что есть какой/какое (концепт «**бытие признака объекта**»);

кто/что действует чем (концепт «**инобытие объекта**»);

кто идет куда (концепт «**самостоятельное перемещение агенса**»);

кто делает что (концепт «**агенса воздействует на объект**»).

Выявились синтаксические концепты, которые образовались в балто-славянский период и не имеют эквивалентов в других индоевропейских языках.

Кого/чего нет где; кто не делает

чего (концепт «**небытие объекта**»). Ср., немецк. *Er ist Hause nicht* (букв. ‘он есть дома нет’) или англ. *An old dog will learn no new tricks* (букв. ‘старая собака будет учить нет новые трюки’).

Еще позднее, в древнерусский период, образовался концепт «**пациенс претерпевает состояние**», выражаемый структурой *кому есть каково, кому надо что делать*. Ср. англ. *It is necessary for me to do it* (букв. ‘это есть необходимо для меня делать это’).

Уже «на глазах» истории русского языка формируется концепт «**речемыслительная деятельность**», для него подбирается структура *кто говорит/думает о чем*. Становление этой структуры еще не завершилось, наряду с ней употребляются и *думает над чем, и благодарит за что и другие*.

Синтаксических концептов сравнительно немного, но они продолжают создаваться. О многих новых концептах можно подробнее прочитать в нашей книге (Волохина, Попова 1999).

Идея представления знаний в языке на основе **морфологических** средств еще очень молода, но ее разработка, надо полагать, весьма перспективна. Например, категория времени в европейских языках вербализована парадигмой спряжения глаголов. Половые и отчасти возрастные различия людей нашли свое выражение в категории грамматического рода и т.д. Известно, что различия между системами знаков разных языков больше всего проявляются именно в сфере морфологических категорий. В одном языке морфологизованы категории рода, падежа имен, вида глаголов, а в другом языке

таких морфологизованных категорий нет; в каких-то семьях языков вообще нет морфем, а значит, нет и морфологически репрезентированных категорий.

Изучение системы языковых знаков в

свете теории концептов позволяет лучше понять и систему языка, и концептосферу народа. А это очень важно для изучения иностранных языков и межкультурной коммуникации.

Литература

АГЛЕЕВА, З. Р., 2008. Семантическая сеть – синтаксический концепт – фрейм. *Ин: Фразеология и когнитивистика*. Том I. *Идиоматика и познание*. Белгород: БГУ, 249-253.

БАБУШКИН, А. П., 1996. *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка*. Воронеж: ВГУ.

БЕСЕДИНА, Н. А., 2008. Принципы и механизмы морфологической репрезентации в языке. *Филологические науки*, № 6, 44-52.

БУЛЫНИНА, М. М., 2004. *Глагольная каузация динамики синтаксического концепта (на материале русских и английских лексико-семантических групп глаголов перемещения объекта)*. Воронеж: ВГУ.

ВОЛОХИНА, Г. А.; ПОПОВА, З. Д., 1999. *Синтаксические концепты русского простого предложения*. Воронеж: Облтипография.

КАЗАРИНА, В. И., 2002. *Синтаксический концепт «состояние» в современном русском языке*. Елец: ЕГУ.

КУБРЯКОВА, Е. С., ДЕМЬЯНКОВ, В. З., ПАНКРАЦ, Ю. Г., ЛУЗИНА, Л. Г., 1996. *Краткий словарь когнитивных терминов*. Москва: МГУ.

КУБРЯКОВА, Е. С. 2004. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*, №1, 6-17.

ПЕШЕХОНОВА, Н. А., 2006. Функционирование структурной схемы простого предложения «кто создает что» в тексте. *Ин: Проблемы русского и общего языкознания*. Вып. 4. Елец: ЕГУ, 100-107.

ПОПОВА, З. Д.; СТЕРНИН, И. А., 2007. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток-Запад.

ТЕЛИЯ, В. Н., 1996. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Языки русской культуры.

ФЕДОРОВ, В. А., 2006. Французские структурные схемы с глаголом avoir и их переводы на русский язык. *Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*, №1, 104-115.

ФУРС, Л. А., 2004. *Синтаксически репрезентируемые концепты*. Автореф. докт. дисс. Тамбов.

Zinaida D. Popova

Voronezh University, Russia

Research interests: historical and modern syntax of the Russian language, general lexicology and phraseology, cognitive and contrastive linguistics.

THE WAYS OF REPRESENTATION OF CONCEPTS AS A PROBLEM OF COGNITIVE LINGUISTICS

Summary

The problem of verbalization of concepts is one of the key problems of cognitive linguistics. Ac-

cording to Kubriakova, concepts are cognitive images making up the conceptosphere of the person, quantum of knowledge. Such concepts, which are discussed extensively, acquire language nominations and are verbalized, are called communicatively demanded. Currently cognitive scientists discuss problems of verbalization of concepts by lexemes (lexical concepts), compound nominations and phraseological units (phraseological concepts), block schemes (syntactic concepts) and morphemes (morphological concepts). The article focuses on the ways of representation of concepts by lexical means in the form of cognitive pictures, schemes, frames and scripts (Babushkin, 1996). The question of ways of representation of concepts by means of phraseology is discussed. The typology of phra-

seological units is studied and combinations of lexemes ranging from free to idioms are viewed. In the article, the matrix of possible combinations of denotative sememes (Д1 – a direct nominative word meaning, Д2 – a derived nominative word meaning) and connotative sememes (К1 – motivated connotative meaning, К2 – unmotivated connotative meaning, К3 – isolated connotative meaning) is presented. The conclusion is drawn that all types of phraseological units (except the free ones) represent the same types of concepts as univerbs (cogitative pictures, schemes, frames,

scripts and others). The theory of syntactic concepts, i.e. structures, represents typical situations of the objective world reflected by the consciousness of the person. Alongside, syntactic concepts of the Russian language are studied in detail and Indo-European concepts are differentiated.

KEY WORDS: concept, lexical verbalization, phraseological verbalization of concepts, syntactic concepts, morphological representation of concepts.

Gauta 2008 10 03
Priimta publikuoti 2009 01 10

Marzena Marczevska

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

E-mail: marzenamar@onet.pl

Zainteresowania naukowe: etnolingwistyka, stereotypy, wierzenia ludowe, medycyna ludowa.

WIERZBA W LUDOWYCH ZABIEGACH LECZNICZYCH

Artykuł przedstawia jeden z aspektów językowo-kulturowego obrazu wierzby rekonstruowanego na podstawie materiału językowego pochodzącego z różnych źródeł (przede wszystkim na bazie danych wierzeniowych – etnograficznych), a mianowicie zastosowanie wierzby w magii leczniczej. Autorka wykorzystuje w swoich rozważaniach podstawowe założenia definicji kognitywnej, która dopuszcza wykorzystanie tzw. wiedzy przyjękowej w tworzeniu opisu znaczeniowego słowa. Definicja kognitywna, sformułowana przez Jerzego Bartmińskiego i zastosowana w Słowniku stereotypów i symboli ludowych, pozwala na przywołanie wiedzy przyjękowej budującej wyobrażenia poszczególnych drzew w świadomości mieszkańca polskiej wsi.

Wierzba (zwłaszcza sucha, wypróchniała) – drzewo, które w polskiej kulturze ludowej kojarzone jest głównie z diabłem (por. przysłowia: „Zakochał się jak diabeł w suchej wierzbie”, „Śmieje się jak diabeł w suchej wierzbie”, „W suchej wierzbie diabeł siedzi”) i obcą, nieoswojoną, mokrą przestrzeń (por. nazwy mlekić, mlekita, mołokita, mlekita, młokicia derywowane od młaka ‘bagnisko, moczar, mokradło’), stanowi ważny rekwizyt w wielu magicznych rytuałach leczniczych (np. w praktykach przenoszenia choroby na drzewo). Wierzba jest też drzewem kojarzonym z wiosenną regeneracją i obrzędowością Wielkiej Nocy, co uzewnętrznia się w wykorzystywaniu wierzby do robienia palm. Palma wielkanocna (czyli poświęcana wierzbiną) traktowana jest do dziś na wsi polskiej jako silny apotropaion i skuteczny środek leczniczy.

SŁOWA KLUCZOWE: językowy obraz świata, definicja kognitywna, drzewa, wierzba, medycyna ludowa, ludowe rytuały lecznicze, magia ludowa.

Dane językowe służące rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu poszczególnych elementów świata roślinnego (np. drzew) pokazują funkcjonowanie wybranych obiektów w systemie wiedzy i wyobrażeń nosicieli określonej kultury. W przedstawianym artykule przywołuję wyłącznie teksty folklorowe (przede wszystkim wierzeniowe)¹, stąd moje wnioski dotyczą wiedzy związanej z praktykami

magiczno-leczniczymi, które – jako utrwalone w świadomości mieszkańców polskiej wsi – musiały znaleźć potwierdzenie w języku i tekstach właściwych polskiej kulturze ludowej. Interesują mnie głównie zabiegi lecznicze wykorzystujące jedno z najbardziej popularnych drzew – wierzbę. W rozprawie tej nie koncentruję się na odtwarzaniu językowego obrazu drzewa (Marczevska 1999, s. 65-79; Marczevska 2002, s. 188-217; Małocha 1999, s. 129-138; Dębowski, Zacharczuk 2003, s. 39-43), zwracam bowiem uwagę tylko na jeden z aspektów językowo-kulturowego funkcjo-

¹ Materiał cytowany w pracy w większości pochodzi z kartoteki *Słownika stereotypów i symboli ludowych* powstającego pod kierunkiem prof. Jerzego Bartmińskiego (UMCS w Lublinie).

nowania wierzby, a mianowicie na wszechstronne wykorzystanie omawianego drzewa w **wiejskich praktykach leczniczych**.

W kulturze tradycyjnej wierzba traktowana jest dwojako: z jednej strony jest symbolem odradzającego się na wiosnę życia, w zaklęciach, błogosławieństwach, rytualnych praktykach magicznych występuje jako symbol szybkiego wzrostu i rozwoju, stąd też kojarzenie tego drzewa ze zdrowiem, obfitością i płodnością. Z drugiej zaś – stara wierzba (często wypróchniała i dziuplasta) kojarzona jest z mocami nieczystymi, najczęściej diabłem, czarownicą i innymi istotami nadprzyrodzonymi (por. nazywanie diabła Rokity panem *Wierzbickim*, a także liczne polskie przysłowia utrwalające więź wierzby z diabłem, np. „*Zakochał się jak diabeł w suchej wierzbie*”, „*Choć stara rokita – zakochał się Mikita*”, „*Śmieje się jak diabeł w suchej wierzbie*”, „*Rozśmiał się jak diabeł w rokicinie*”, „*Chichocze jak diabeł w rokicinie*”, „*Siedzi jak diabeł w rokicinie (rokicie)*”, „*W suchej wierzbie diabeł siedzi*”, „*Siedzi jak diabeł w spróchniałej wierzbie*”, „*W starej wierzbie diabeł mieszka*”, „*Kręci jak diabeł suchą wierzba*”). Wierzba (zwłaszcza stara, sucha, wypróchniała/dziuplasta) często uważana jest za mieszkanie diabelskie, a więc związane ze złymi mocami (co ciekawe, utrwalają to przekonanie także współczesne nagrania terenowe). Więż z diabłem bywa motywowana opowieścią o powieszeniu się na wierzbie Judasza, a także przeświadczeniem, że wierzba, tworząca niedostępne zarośla, ściągająca pioruny, a więc stwarzająca niebezpieczeństwo dla człowieka, przynależy do obcej, nieoswojonej przestrzeni. Wierzba jest drzewem mediacyjnym (granicznym), stąd jej wielkie znaczenie w magicznych praktykach lecz-

niczych. Chłop – pozbywając się choroby – usiłował ją umieścić daleko od siebie, tam, gdzie choroba nie będzie nikomu zagrażać. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, analizując teksty zamówień, pokazuje miejsca, w które człowiek usiłował odesłać choroby (zawsze do źródła, skąd choroba pochodzi): są to miejsca peryferyjne, dalekie, położone głęboko, wysoko, mokre, puste i nieurodzajne, martwe, ciche, przynależące do świata „innego, obcego i dalekiego w każdym wymiarze” (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, s. 168-169). Dlatego właśnie w zabiegu przenoszenia choroby występują zazwyczaj drzewa posądzane o kontakt ze złymi mocami, a więc umieszczane poza przestrzenią przyjazną człowiekowi (np. wierzba, osika, topola, bez).

Przeświadczenie o walorach leczniczych wierzby jest bardzo stare. Starożytni Grecy poświęcili wierzbę Herze, patronce mężatek i młodych matek/położnic, właśnie ze względu na własności lecznicze drzewa, które było źródłem specyfików hamujących krwawienie menstruacyjne po poczęciu. W czasie Tesmoforiów (ku czci Demeter) kobiety nosiły przy sobie gałązki wierzbowe jako środek ułatwiający zachowanie wstrzeźliwości seksualnej. Wierzba była też drzewem wykorzystywanym w obrzędach zapewniających płodność i dostatek (Kaczor 2001, s. 131). W wielu kulturach europejskich drzewo to było wiązane z obrzędowością wiosenną i odrodzeniem (Frazer 1962, s. 138-139). Stanowiło symbol płodności², wykorzystywano je w

² Według legendy litewskiej wierzba powstała z kobiety o imieniu *Blinda* słynącej z wielkiej płodności i wydawania na świat bardzo licznych potomstwa. Zazdrosna Matka Ziemia uwięziła Blindę w błocie, gdy ta przechodziła przez podmokłą łąkę. Blinda pozostała w tym miejscu i zamieniła się w wierzbę, zwaną w gwaraach *blindą* (Ziółkowska 1991, s. 198; K53Lit, s. 369).

zabiegach mających zapewnić płodność kobietom i zwierzętom gospodarskim (np. rumuńskie kobiety w ciąży modliły się do wierzby o lekki poród, zawieszały też na niej wota: Vulcanescu 1979, s. 95).

1. Zabiegi lecznicze związane z wykorzystaniem palmy wielkanocnej.

Specjalne własności lecznicze przypisywano na całej Słowiańszczyźnie święconej wierzbinie, która miała zastosowanie magiczne i lecznicze³. Na wsi polskiej poświęcane gałązki wierzby, tworzące palmę wielkanocną, miały wszechstronne zastosowanie, zwłaszcza te, które były święcone w Niedzielę Palmową, zwaną Niedzielą *Wierzbną*. Z tradycją wielkanocnego święcenia wierzby łączą się także niektóre nazwy wierzby, które podkreślają zastosowanie drzewa w praktykach obrzędowych: *palma*, *wierzba palmowa*, *drzewo palmowe*.

Do powszechnie stosowanych praktyk należało bicie/uderzanie/smaganie wierz-

biną, tzw. *wierzbowanie/palmowanie* (por. też: *śmigus* – *uderzenie gałązką wierzbową i oblewanie wodą*). Bicie wierzbiną, wspomagane wypowiedzianiem określonych formuł słownych, miało zapewnić zdrowie ludziom i zwierzętom gospodarskim, por.: *W Niedzielę Palmową czyli Kwietną święci się powszechnie wierzbę, gałązki wierzbowe, którymi następnie uderza się lekko spotkanych, a potem zakłada za ramy okienne lub też za obrazy (...) Co wszystko czyni się, aby utrzymać zdrowie. Przekonanie jest ogólne, że czyni się to na pamiątkę wjazdu Chrystusa do Jerozolimy (...), w istocie jest to odwieczna praktyka wiosenna – uderzanie się młodymi gałązkami świeżo zakwitłymi, aby zapewnić sobie żywotność* (Bystron 1947, s. 178); (...) *w Niedzielę Palmową o świcie chodziły grupy młodzieży (przeważnie męskiej) i dzieci z życzeniami. „Budzili” domowników uderzając ich gałązkami wierzby i recytując, np. Palma bije, nie zabije, / Młode koćki, stare kije. / Pamiętajcie chrześcijanie, / że za tydzień Zmartwychwstanie! / Groch, kapusta, świnia thusta, Bądź zdrowa jak krowa* (Drabik 1992, s. 33); *W Palmową Niedzielę, gdy poświęconą gałązką wierzbową uderzają krewnych lub przyjaciół, składają przy tym takie życzenie: „Wierzba bije, nie ja bije, bądź bogaty jak ziemia, a zdrowy jak woda”* (Wisła 1900, s. 775); *Wierzba bije, / nie zabije. / Wielki dzień / Za tydzień. / Siecze po boku / Raz tylko do roku* (ZWAK 1878, s. 16); (...) *na Białorusi i Polesiu bijąc wierzbę, mówią „Choroba precz”, albo „Choroba do lasu, zdrowie do środka!”* (OrL 1931, s. 58-60).

Jak widać, uderzanie gałęzią wierzbową, mającą wszelkie cechy drzewa życia, magicznie miało przenieść na człowieka siły

³ Por. Polacy wierzyli, że palmy stanowią znakomitą ochronę przed burzą i gradem. Białorusini także byli przeświadczeni o mocy ochronnej wierzby, w czasie gradobicia stawiali na parapecie pęk święconej wierzby. Podobne przekonanie było znane Ukraińcom, Czechom i Słowakom. Mieszkańcy Karpat w czasie burzy łamali poświęcone gałązki wierzbowe i palili je w piecu, by odpędzić burzę. Podobnie postępowali Bułgarzy, by ochronić się przed burzą i gradem. Chorwaci spalali drobne gałązki wierzbinowe, przy czym gospodyni jedną, większą, płonąca gałęzią „żegnała” burzową chmurę, by ta się nie rozprzestrzeniła. Białorusini natomiast przechowywali pęk wierzbinowy za świętymi obrazami przez cały rok, wierząc, że zapewnia to spokój i pomyślność domowi, i pamiętając, że przy przeprowadzce konieczne jest zabranie ze sobą do nowej siedziby połowy gałązek. Gałęzie wierzbowe (zwłaszcza święcone) obdarzane były potężną mocą apotropaiczną u wszystkich Słowian (Толстой 1995, s. 334-335; Петрухин i in. 1995, c. 82).

odzywającej na wiosnę przyrody, dać mu energię, zdrowie, zapewnić pomyślność, uchronić od zła i nieszczęścia. Powszechnie wierzono w silne własności ochronne wierzby, zwłaszcza wierzby święconej (palmie przypisywano moc czarodziejską i leczniczą (Frankowski 1928, s. 136; Paluch 1988, s. 118). Stąd też wszechstronne użytkowanie palmy przez mieszkańców wsi⁴ i jej udział w rytuałach leczniczych, por. *Uroku pozbawiano się również [...] przez okadzanie kocankami, czyli baziami z palmy poświęconej w Palmową Niedzielę, igłami smrekowymi z podłazniczki lub choinki ze Świąt Bożego Narodzenia, (...). Przedmiot, który miał służyć do odczyniania wrzucało do miski z żarzącymi się węgielkami drzewnymi, a chory winien się nachylić nad naczyniem i wdychać dym* (Tylkowa 1989, s. 69); *Zatykają tam [za obrazu] wierzbę święconą, gromnicę i święcone w cerkwi ziola, któremi potem okadzają chorych* (Wisła 1898, s. 15); *W okolicy Osieczan „palma omiatają krowy, koniom nozdrza ocierają, aby żadnej choroby nie powąchały”* (Biegeleisen 1929b, ss. 474, 478).

Szczegółne własności apotropaiczne przypisywał chłop *kotkom wierzbowym/kocankom/bażkom/jagniątkom/puśkom*. Wierzono, że połykanie kotków wierzbowych

⁴ Por. np. Gospodarz zabiera ze sobą kilka święconych gałązek „bazicek”, to jest święconych gałązek wierzby, a przybywszy na rolę swoją, zegna się i modli gorąco, by mu Bóg w pracy pobłogosławił i poszczęścił, a kiedy trzecią skibę pod żyto zaorze, kładzie pod nią wiązanekę święconych „bazicek” i prosi wtedy Boga, by odwracał od wsi całość i jego roli wszelkie zle deszcze i „nawalności” (MAAE 1907, s. 46); Krowom dają również po 3 kotki, by uchronić je od czarownicy, któraby mogła zabrać im mleko (...) Z poświęconej „kokoczki” (gałązek wierzby) robią małe krzyżyki, które przybijają w pierwsze święto Wielkanocne nad drzwiami domu, szop, stajni, stodoły, chlewu, by się w całym gospodarstwie darzyło wszystko (MAAE 1914, s. 230).

chroniło skutecznie przed chorobami gardła lub febrą (powszechne, np. *W kwietną niedzielę, wróciwszy z kościoła, obrywają kotki z oświęconej wierzby i dają je w chlebie domownikom i bydłu do jedzenia, gdyż to jest, jak powiadają, pierwsze święcone; a również czynią to w tym celu, aby ludzi i zwierzęta zabezpieczyć od bólu gardła* (np. ZWAK 1885, s. 23; Łęga 1960, s. 104; Biegeleisen 1929a, s. 183); *Bazie wierzbowe, wchodzące w skład palmy, posiadają również zbawienne właściwości. W niektórych wsiach każdy z domowników połyka po jednej bazi od febry, po trzy zaś od bólu gardła* (OrL 1922, s. 54; podob. Bystron 1947, s. 178; Paluch 1989, s. 158).

Poświęcone kotki wierzbowe chroniły także *od choroby płuc* (Biegeleisen 1929b, s. 474), miały też zdolność ochrony przestrzeni, w której żył człowiek: *W Łebczu „kotki” wierzb zakładają w budynkach gospodarskich, na szczęście i pomyślność i w domach swoich, aby „zło” nie miało dostępu* (Stelmachowska 1933, s. 120)

2. Przenoszenie choroby na wierzbę

Drzewa stanowiły ważny rekwizyt w rytuałach leczniczych praktykowanych w kulturach tradycyjnych. Nie tylko dostarczały substancji leczniczych (napar z liści, kory itd.), ale stanowiły ten element rzeczywistości otaczającej człowieka, który umożliwiał magiczne i skuteczne pozbycie się choroby. Praktyki medyczne stosowane w kulturze ludowej wyrastają z **magii** leczniczej, co wiąże się z ludowym pojmowaniem choroby jako skutku działania sił szkodzących. Leczenie sympatyczne, wychodzące z założenia, iż choroba jako ciało obce w organizmie może być usunięta poza jego obręb, często polegało na zaszczepianiu

(zagważdżaniu, zamykaniu) choroby w drzewie.

Przeszczepianie choroby na drzewo było zabiegiem znanym w wielu kręgach kulturowych. Zamykanie, zagważdżanie, zaszczepianie, zatykanie (lub zawiązywanie) jakiejś cząstki mającej kontakt z chorym w/na pniu drzewa było działaniem skierowanym przeciw chorobie samej, którą starano się umieścić w przestrzeni obcej i odległej, ochraniając przed nią siebie i resztę lokalnej społeczności. Wierzono, że można na drzewo przenieść własne dolegliwości i (przy zastosowaniu odpowiednich zabiegów) całkowicie pozbyć się uciążliwego cierpienia⁵. W dziupli drzewa lub w dziurze wywierconej w jego pniu chowano jakąś namiastkę chorego człowieka (obcięty kołtun, paznokcie, plwociny, kawałki ubrania itp.) lub zwierzęcia (sierść), a poprzez zabicie kołkiem zamykano chorobę i przenoszono ją w ten sposób na drzewo (np. K15Poz7, s. 276-277; K17Lub2, s. 157; K31Pok3, s. 173; K51Sa-Kr3, s. 24; Witkoś 1977, s. 272). Zdarzało się również, że na drzewach wykorzystywanych do leczenia zawiązywano wstążki, nitki lub składano pod nimi ofiary. Przekazy o przenoszeniu chorób na drzewa są bardzo rozpowszechnione i nie ograniczają się do jednego kręgu kulturowego (Ruś, Litwa, Skandynawia, Estonia, Francja, Węgry, Niemcy itd. por. Biegeleisen 1929a, ss. 25, 183, 320, Biegeleisen 1927, ss. 325, 330-332). Archaiczność opisanych zabiegów

⁵ Właściwie u wszystkich narodów występuje przeświadczenie o możliwości przeniesienia choroby na innych ludzi (ewentualnie na zwierzęta, drzewa lub przedmioty), co daje sposobność pozbycia się dolegliwości poprzez odpędzenie choroby na pustkowie, wyrzucenie jej na drogę, na „śmiecisisko, na bieżącą wodę, aby z nią płynęła” (np. Biegeleisen 1927, s. 333).

uzdrowiających może przywodzić na myśl rytuał ofiarny, w którym drzewo pełniło rolę pośrednika między ludźmi i istotami nadprzyrodzonymi zsyłającymi choroby (Biegeleisen 1927, s. 331)⁶.

2.1. Febra

Wierzbę wykorzystywano szczególnie często przy pozbywaniu się *febry* (*frybry*), czyli *zimnicy*, *zimniska*, *zimna*, *zimochy*, *zimnej choroby*, *chłodnej*, *ograszki*, *ograżki*: stpol. *ograżny* ‘trzęsący się z zimna jak w febrze, febryczny’, *licherki*, *lichoradki*, *kościanej*, *kostnej*, *trzęsionki*, *trupawki*, *drżączki*, *dërgotki*, *dërgawki*, *przeciwnicy* itd. (Tyrpa 2002, s. 92). Do wierzby właśnie (jako drzewa rosnącego w miejscach podmokłych, zob. nazwy drzewa: *mlekić*, *mlekita*, *mołokita*, *mlekita*, *młokicia*; *młaka* ‘bagnisko, moczar, mokradło’ (Wajda-Adamczykowa 1989, s. 75; por. też: Biegeleisen 1929a, s. 313) przychodzili chorzy, wiercili w drzewie dziurkę, chuchali w nią⁷ bądź wkładali do środka swoje włosy

⁶ Por. też: *I tak donoszą urzędowo w r. 1657 o drzewach przy Bojagalach (w pruskiej Litwie); pielgrzymują tam Litwini z daleka, jeśli ich bolą oczy lub członki; włącz na nie po konarach aż do takiej gałęzi, co się w lęk zgiąwszy, końcem swoim w pień wrosła i utworzyła rodzaj ucha; przez to ucho przelażą trzykrotnie i wiązą ofiarę na gałęzi, pewni wyzdrowienia. Cała też gałąź od góry do dołu obwiązana pasami, szelkami, przykryciami kobiecymi, nożami itd; kto pieniądze ofiaruje, kładzie je przed drzewem na ziemi.* (Brückner 1979, s. 124).

⁷ Wykorzystanie wierzby w zabiegach pozbywania się chorób poświadczają praktyki znane w wielu kulturach. Na Morawach *chory urywa sobie pęk włosów, ucinając kawałek materii z odzieży, którą ma na sobie, robi otwór w białej wierzbie, wtyka te rzeczy i zabija je klinem glogowym. Idąc do domu nie odwraca się, a gdy ktoś woła, nie słucha, po jakimś czasie febra znika.* (Biegeleisen 1929a, s. 315). Czesi uważali, że w wypadku ataku febry należy iść do wierzby rosnącej nad wodą i tam poczekać, aż paroksyzm minie. *Poczem [chory – przyp. MM] przywiąże coś z siebie na drzewie - szczątek ofiary - i biegnie co tchu - nie oglądając się - do domu.* (Biege-

i zabijali dziurę kołkiem, wierząc, że w ten właśnie sposób febrę uwięzili lub zabili chorobę i są już wolni od cierpień (ślady tej „metody” leczniczej widoczne są także w powiedzeniu: „*Jak co kogo na języku świerzbi, to niech se to wmówi do dudlawej wierzby*” (Krzyżanowski red. 1969, s. 866). Sam zabieg wyglądał w następujący sposób: *Aby zgubić „zimną febrę” dużym gwoździem (...) trzeba zrobić w wierzbie dziurę; potem w nią chuchnąć i zabić dziurę. (...) Wierzba w kilka dni uschnie, lecz chory będzie uleczony*” (Burszta red. 1967, s. 418); *Chory w ziemi dobrzyńskiej, aby się pozbyć zimnicy (febry) wierci w wierzbie dziurę, do której trzy razy niejako technieniem wydaje z siebie chorobę, natychmiast zabija kołkiem, a zimnica ustępuje. Kto zaś wyjmie kolek, dostaje zimnicy. Albo inny sposób pozbycia się jej: „Aby utracić zimno, opasuje się chora osoba w Woli Batorskiej w chwili, gdy ją febra napada, powróstem słomianem i wychodząc w pole, aby nikt nie widział opasuje tem powróstem młodą wierzbę. Poczem wierzba usycha, ale zimnica odejdzie* (Biegeleisen 1929b, s. 474; podob. Biegeleisen 1929b, s. 88; podob. Biegeleisen 1929a, s. 313-314; Fischer 1929, s. 169; Paluch 1989, s. 158).

leisen 1929a, s. 314). Serbowie obnosili wokół wierzby zapaloną świecę, mówiąc: „*Febra, do wierzby!*”. Potem przylepiali do drzewa świecę i biegli do domu, nie oglądając się za siebie (jest to ślub z wierzbą). Ukraińcy cierpiący na febrę udawali się o wschodzie słońca do wierzby, wywiercali w niej dziurkę i zabijali ją kołkiem, sądząc, że przebili tym samym zimnicę (Biegeleisen 1929a, s. 314). Niemcy zapisywali swoje imię na karteczce, wsadzali ją do otworu w wierzbie, leszczynie lub bzie, zamykali otwór kołkiem i wypowiadali zaklęcie: *Wierzbo (bzie itp.) przychodzę do ciebie, / Weź 77 zimnic odemnie* (Biegeleisen 1929a, s. 315).

2.2. *Kołtun*

Wierzba była także często stosowana w zabiegu pozbywania się innej, bardzo popularnej na wsi polskiej dolegliwości – *kołtuna* (*gościca/gwoźdźca/wieszczycy/dobrodzieja, choroby nadwiślańskiej – plica polonica*)⁸, por. *Obcięty [gościec] trzeba nosić w woreczku na piersiach do Wielkiego Piątku i w tym dniu pochować go w bagnie, albo zatrzymać go do Wielkiej Soboty, a gdy pierwszy raz zadzwonią, zakopać go pod złotą wierzbą, której gałęzie splaszczą się od kołtuna, a następnie wierzba uschnie. [...] Najczęściej jednak wnoszą kołtun zawinięty w takie miejsce, gdzie nikt nie chodzi, w miejsce spokojne, aby kołtuna nikt nie mógł poruszyć i zaniepokoić, i tam zagrzebują go w ziemi, między kamieniami, w potoku, w gęstych ciernistych krzakach, pod drzewami lub w wypróchniałych drzewach* (Wisła 1900/722; podob. Świętek 1893, s. 486; por też: [Kołtuna] *trzeba nosić szesnaście niedziel, a potem zdjęć go [obciąć] i rzucić w wodę, gdzie się trzy rzyk schodzi, albo*

⁸ Biegeleisen opisywał zwyczaj praktykowany w Chebie (Czechy) w 1832 r.: podczas zabiegu obcinano choremu włosy i paznokcie (przy ubywającej tarczy księżycy), zawijano je w szmatkę i zagwałdzano w zdrowej wierzbie: *chory idzie tam w trzy dni po pełni do zielonej wierzby, a ująwszy w lewą rękę roczną gałąź, mówi: Gałęzi wierzbowe! przychodzę do Ciebie, / Przynoszę Ci moich 77 gościów i gościec (...) / Chcę cię skaleczyć! (...) / Chcę cię związać! / Tak mi dopomóż Bóg (...) / I Syn Boży, Chrystus Pan* (Biegeleisen 1929a, s. 269). Chorwaci cierpiący na gościec i inne choroby wiązali swe nadzieje na uzdrowienie z omawianym drzewem: *Choremu obcina się paznokcie u nóg i rąk na krzyż, dodaje się włosów z głowy i brwi, a wszystko to zawinięte w szmatkę zapycha się w umyślnie na ten cel wydrążony otwór wierzby i zabija kołkiem drewnianym. Chory, nad którym guślarz odmawia pacierze, ma się również modlić, nie powinien na nikogo patrzeć (aby go nie urzekli), nawet na pozdrowienie nie odpowiadać, ma do drzewa i napowrót iść tyłem, a wszystko dźać się ma nocą przy ubywającym świetle księżycy* (Biegeleisen 1929a, s. 268).

w wierzbie, albo za futrynę u drzwi (Wisła 1902, s. 426-427). Wśród mieszkańców wsi istniało także przekonanie, że kołtun musi być specjalnie udobruchany, do zawiniątka z nim wkładano więc monety i dopiero całość wsadzano do spróchniałej wierzby (Świątek 1893, s. 487-488). Pod wierzbę rosnącą na miedzy wylewano także wodę pochodzącą z kąpieli osób cierpiących na suchoty lub kołtun: *Po wykapaniu od suchoty lub kołtuna, kąpiel wylewają pod wierzbę rosnącą na miedzy, tamże zakopują kołtuny* (Pleszczyński 1892, s. 135).

3. Leczenie innych dolegliwości

Wierzba (jej liście, gałęzie, tyko, kora, próchno) to również środek wykorzystywany w leczeniu wielu innych dolegliwości, np. w przypadku **bólu głowy** (por. *Kiedy się komu pocznie głowa kazić. Wziąć ślazu, promienku, wierzbowego liścia, sałaty y warzyć to w wodzie, a ostudziwszy, myć oną wodą nogi po kolana, a potem wnet głowę ogolić y namazać owemi piianami, co krowiey serwatce bywają, kiedy wre* (Wisła 1905, s. 458); *Kąpiel zdrowa głowie. Weźmi celidonii [glistnika – MM], co rozumiesz, brzeziny młody wiązanek dobrą, złotej wierzby, rumianku psiego, co rozumiesz, piołunu także, uważywszy do dobrze w kotle, potem ochłodź niebarzo gorąco, kap się, poki chcesz najdłuży, będziesz zdrów* (Wisła 1905, s. 464); pozbywaniu się **brodawek** (np. *Na zgubienie brodawek wierzbowe liście z octem utrzyć, a na brodawki przykładać* (Wisła 1897, s. 529); *Aby pozbyć się brodawek, Kaszubi polecali udać się w dn. 31 lipca pod drzewo brzożowe lub wierzbowe i zdjąć z niego korę, pamiętając jednak o tym, aby zrywać korę z dołu do góry, nie odwrotnie. Następnie*

należało korą potrzeb brodawki i odrzucić ją od siebie. (...) brodawki miały zniknąć dopiero jesienią, kiedy drzewo gubiło liście (ŁSE 1983, s. 54-55); leczeniu **żaby** (por. Dąbrowska 2000, s. 190-191) (*plugawki, pleśniawki*) ‘choroby gardła’ (*Żabę się zażegnuje, inaczej się jej nie wyleczy, stwierdza mieszkanka Obidzy (ur. 1913). W tym celu – jak powiada – „idzie się do złotej wierzby przeżegna się – wytnie się skórkę [kawalek] i przyniesie do chatupy”*). Korę tę należy trzykrotnie przesunąć dziecku po języku, odmawiając przy tym *Pozdrowienie Anielskie bez „amen”*. Po zakończonym zabiegu korę należy odnieść w to samo miejsce, skąd ją wycięto, przykleić, przeżegnać się i wrócić do domu nie oglądając się za siebie, tylko odmawiając przez całą drogę „*Zdrowaś Mario*” (Tylkowa 1989, s. 67); należy wytrzeć gardło do trzeciego (!) razu listkiem z wierzby rosnącej nad rzeką i w tym samym miejscu, skąd się go wzięło, położyć przy rzece (MAAE 1907, s. 146); hamowaniu **krwotoku** (*Kobietom doświadczającym krwotoku zbytecznego, robią naparzenia z odwaru krwawnika (millefolium) albo też z kory wierzbowej z latorośli oskrobanej* (K17Lub, s. 164); *Na uleczenie krwotoku zrywa się złotawice (pręcie z wierzby) przed wschodem słońca, gotuje w garnku jeszcze nigdy nieużywanym i daje się wywar pić choremu przez dziewięć dni* (Kopkowa Wola). (ZWAK 1879/47/ nr 32etn.); obniżaniu **gorączki** (gałęzie wierzbowe ustawiano przy łóżku chorego lub pito wywar z kory: Biegeleisen 1929b, s. 474; Paluch 1988, s. 117; Paluch 1989, s. 158); pozbywaniu się **padaczki** u dzieci (odmierzano je gałązkami wierzbowymi, które później wkładano do trumny chorego w przeświadczeniu, że umarły zabierze chorobę ze sobą; Paluch 1988, s. 117); zwalczania

niu **opuchlizny** (por. *Kiedy mnie się radziła Maćkowa ogrodnicka, miła Anno choruje mi dziewczce, której brzuch spuchł, której powiedziała oberznij jej paznokcie u nóg i u ręki i zawierć to w sadzony wierzbie i zabij ossowym gwoździem*. Baranowski 1971, s. 217 wierz.; Huculi okadzali opuchniętego chorego próchnem z wierzby: Paluch 1988, s. 117; Paluch 1989, s. 158); **róży** (okładano miejsca zajęte chorobą tykiem wierzbowym: Paluch 1989, s. 158).

Oprócz zastosowań, które przetrwały do czasów współczesnych (np. używanie leków z kory wierzbowej zawierającej cenną salicynę), szczególną grupę stanowią zabiegi magiczne polegające na przenoszeniu choroby na drzewo. Jak wspomniałam wcześniej, wierzbę chłop polski kojarzył z siłami zła, a miejsce, w którym ją sytuował, miało charakter przestrzeni mediacyjnej⁹, co dodatkowo wpływa na waloryzację wierzby w kulturze ludowej.

W artykule przedstawiłam tylko jeden z aspektów językowo-kulturowego funkcjonowania wierzby, a więc wykorzystanie drzewa w **wiejskich praktykach leczniczych**. Można zauważyć, drzewo to cieszyło się szczególnym zainteresowaniem chorych, dostarczało bowiem środków łagodzących objawy wielu chorób (wszystkie części drzewa były wykorzystywane w medycynie ludowej). Wśród przytoczonych w pracy opisów zabiegów medycznych wyróżnia się przede wszystkim rytuał przenoszenia choroby na drzewo. Charakter podejmowanych przez cierpiących (np. na kołtun czy gościec) działań pokazuje bardzo archaiczne myślenie o drzewie jako pośredniku i tym elemencie świata, który umożliwia kontaktowanie się z sacrum. Wierzba jest także drzewem, które posiada potężną moc apotropaiczną, a przypisywanie niezwyklej siły ochronnej święconej wierzbini (palmie) potwierdzają także współczesnych badania terenowe.

⁹ W wielu kulturach wierzba uważana była za drzewo cmentarne, ściśle powiązane ze światem zmarłych. Odyseusz widział wierzbę (i czarną topolę) u wejścia do Hadesu, drzewa tego gatunku rosły również przy rzece Acheron, oddzielającej świat żywych od świata umarłych (sądzono, że wierzba nie potrzebuje światła słonecznego, by rosnąć). Wierzba (drzewo piątego miesiąca w sakralnej sekwencji drzew, związane z boginią Helike 'wierzbą') łączona była z magią wodną i potężną księżycową mocą czarodziejską. Z wierzbami wiąże się także nazwa dającej natchnienie rzeki Helikon, poświęconej Muzom i opływającej Parnas. Grecy specjalnie traktowali wierzbę rosnącą na rozstajnych drogach, poświęcali takie drzewo bogini czarów, magii i ciemności – Hekate (Graves 1968, ss. 114, 169, 179, 157, 542, 544; Kopaliński 1985, s. 460; Kowalski 2007, s. 594). Związek drzewa ze zmarłymi widoczny jest w bardzo rozpowszechnionym wierzeniu, że wierzby wyrastają na grobach zabitych ludzi i może w nich krążyć krew (Philpot 1897, s. 62).

Bibliografia

- BARANOWSKI, B., 1971. *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*. Łódź.
- BIEGELEISEN, H., 1927. *Matka i dziecko*. Lwów.
- BIEGELEISEN, H., 1929a. *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków.
- BIEGELEISEN, H., 1929b. *U kolebki. Przed ołtarzem. Nad mogiłą*. Lwów.
- BRÜCKNER, A., 1979. *Starożytna Litwa. Ludy i bogi*. Olsztyn.
- BURSZTA, J., red., 1967. *Kultura ludowa Wielkopolski*. t. 3. Poznań.
- BYSTRON, J. S., 1947. *Etnografia Polski*. Warszawa.
- DĄBROWSKA, A., 2000. Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie. In: Red. A. DĄBROWSKA; J. ANUSIEWICZ. *Język a Kultura*. t. 13. Wrocław.
- DĘBOWSKI J.; ZACHARCZUK L., 2003. *Motywy przyrodnicze w polskiej i białoruskiej kulturze ludowej pogranicza (aspekt ekologiczny)*. Siedlce.
- DRABIK, W., 1992. *Obrzędy Podlasia*. Kraków [mpis.].
- FISCHER, A., 1929. *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski*. Lwów.
- FRANKOWSKI, E., 1928. *Kalendarz obrzędowy ludu polskiego*. Warszawa.
- FRAZER, J. G., 1962. *Złota gałąź*. Warszawa.
- GOŁĘBIEWSKI, L., 1830 [wyd. offsetowe z 1983]. *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony*. Warszawa.
- GRAVES, R., 1968. *Mitologia grecka*. Warszawa.
- KACZOR, I., 2001. *Kult drzew w tradycji mitologicznej i religijnej starożytnych Greków i Rzymian*. Łódź.
- KOPALIŃSKI, W., 1985. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa.
- KOWALSKI, P., 2007. *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*. Warszawa.
- KRZYŻANOWSKI, J., red., 1967. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. t. 1.
- LORENZ, F.; FISCHER, A.; LEHR-SPLA-WIŃSKI, 1934. *Kaszubi. Kultura ludowa i język*. Toruń.
- ŁĘGA, W., 1960. *Okolice Świecia. Materiały etnograficzne*. Gdańsk.
- MAŁOCHA, M., 1999. Mifologiczská jazyčeská i christianská simvolika verby v vostočnoslavjanskich i pol'skich frazeologizmach. *Etnolingwistyka*, 11, s. 129-138.
- MARCZEWSKA, M., 2002. *Drzewa w języku i w kulturze*. Kielce.
- MARCZEWSKA, M., 1999. Wierzba – drzewo diabelskie (z rozważań nad ludowym, językowym obrazem drzewa). In: Red. M. MARCJANIK. *Kieleckie Studia Filologiczne*. t. 13. Kielce, s. 65-79.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S., 2007. *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Lublin.
- PALUCH, A., 1989. *Zerwij ziele z dziewięciu miedz*. Wrocław.
- PALUCH, A., 1988. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Wrocław.
- PEŁKA, L., 1987. *Polska demonologia ludowa*. Warszawa.
- PHILPOT, J.H., 1897. *The Sacred Tree. The Tree in Religion and Myth*. London.
- PLESZCZYŃSKI, A., 1892. *Bojarzy międzyrzeczy. Studium etnograficzne*. Warszawa.
- POŚPIECH, J., 1987. *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*. Opole.
- STELMACHOWSKA, B., 1933. *Rok obrzędowy na Pomorzu*. Toruń.
- ŚWIĘTEK, J., 1893. *Lud nadrański (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*. Kraków.
- TYLKOWA, D., 1989. *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich. Tradycja i współczesność*. Wrocław.
- TYRPA, A., 2002. *Tabu w dialektach polskich*. Bydgoszcz.
- VULCANESCU, R., 1979. *Kolumna niebios*. Warszawa.
- WAJDA-ADAMCZYKOWA, L., 1989. *Polskie nazwy drzew*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- WÓJCICKI, K. W., 1974. *Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi*. Wybór i oprac. R. Wojciechowski. Warszawa.
- ZIÓLKOWSKA, M., 1991. *Gawędy o drzewach*. Warszawa.
- ПЕТРУХИН, В. Я., АГАПКИНА, Т. А., ВИНОГРАДОВА, Л. Н., ТОЛСТАЯ, С. М., ред., 1995. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Москва.
- ТОЛСТОЙ, Н. И., ред., 1995. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 1. Москва.

Wykaz skrótów:

K	KOLBERG, O., 1961-.... . Dzieła wszystkie. Wrocław:
K5Kra1	T.5. Krakowskie. cz. 1. 1962.
K15Poz7	T.15. W.KS.Poznańskie. cz. 7. 1962.
K17Lub2	T.17. Lubelskie. cz. 2. 1962.
K31Pok3	T. 31. Pokucie. cz. 3. 1963.
K51Sa-Kr3	T.51. Sanockie-Krośnieńskie. cz. 3. 1973.
ŁSE	Łódzkie Studia Etnograficzne. t. 1-31. Łódź – Warszawa 1959-1991.
MAAE	Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Warszawie, 1896-1919. t. 1-14, Kraków.
OrL	Orli Lot. Organ kół krajoznawczych młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, 1920-1950. t. 1-24, Kraków.
Wisła.	Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny, 1887-1917. T. 1-20. Warszawa.
ZWAK	Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, 1877-1895. T. 1-18. Kraków.

Marzena Marczevska

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: ethnolinguistics, stereotypes, folk beliefs, folk medicine.

Marzena Marczevska

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: etnolingvistika, stereotipai, liaudies tikėjimai, liaudies medicina.

THE WILLOW TREE IN THE MEDICAL FOLK RITUALS

Summary

The article discusses one aspect of linguistic folk vision of the willow tree reconstructed on the basis of the documentation that includes the selected quotations from folk texts, proverbs, descriptions of rituals and religious beliefs. This study is related to the concept of the cognitive definition created and presented in “Słownik stereotypów i symboli ludowych” by Jerzy Bartmiński and his co-workers. According to this cognitive definition, both language and culture are related and this definition captures common knowledge connected with the described objects. Thus, the author presents one view of the linguistic and cultural image of the willow, i.e. its versatile functions in Polish folk medical magic and the usage of sacred willow boughs in folk healing rituals. In the Polish folk culture, the willow tree (especially the withered or rotten one) was strongly associated with devil (this bond is recorded in many Polish proverbs such as “Zakochał się jak diabeł w suchej wierzbie”, “Śmieje się jak diabeł w suchej wierzbie”, “W suchej wierzbie diabeł siedzi” etc.) and remote

GLUOSNIS MEDICININIUOSE LIAUDIES RITUALUOSE

Santrauka

Straipsnyje analizuojamas liaudiškosios gluosnio vizijos lingvistinis aspektas, rekonstruotas remiantis citomis iš liaudies tekstų, patarlių, ritualų aprašymų ir religinių įsitikinimų. Šis tyrimas grindžiamas kognityvinio apibrėžimo sąvoka, pateikta Jerzy'io Bartmińskio ir bendraautorių darbe *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Pagal pateiktą kognityvinį apibrėžimą kalba ir kultūra yra susiję bei perteikia bendrąsias žinias apie aprašomus objektus. Taigi autorė aptaria lingvistinį ir kultūrinį gluosnio įvaizdį, t. y. jo funkcijų įvairovę lenkų liaudies medicininiuose stebukuose ir pašventintų gluosnio šakelių naudojimą liaudies gydymo ritualuose. Lenkų folkloro kultūroje gluosnis (ypač nuvytęs ar supuvęs) buvo siejamas su velniu (šis ryšys yra akivaizdus daugelyje lenkiškų patarlių, pavyzdžiui, „Zakochał się jak diabeł w suchej wierzbie“, „Śmieje się jak diabeł w suchej wierzbie“, „W suchej wierzbie diabeł siedzi“ ir t. t.) ir tolimomis, nepažįstamomis bei drėgnomis vietovėmis (tai atsispindi regioniniuose gluosnio pavadinimuose „mlekić“, „mlekita“, „mołokita“,

unfamiliar soggy areas (reflected in regional names of the willow such as “mlekić”, “mlekita”, “mołokita”, “mlekita”, “młokicia” derived from “młaka” ‘swamps, marshland’), and it was commonly used in folk medicine as a very important element of magic healing rituals, which is seen in the old custom of transferring some diseases to the tree. On the other hand, the willow as a tree linked with the early springtime and life regeneration is related to Easter. Willow boughs are blessed in church as a substitute of palms to commemorate the entry of Jesus to Jerusalem. These so called “palms” and their parts are thought to be an excellent apotropaion and remedy for many various diseases, especially caused by magic spells. Some healing properties of willow have been confirmed by official medicine (salicylic acid or aspirin can be elicited from willow bark).

KEY WORDS: linguistic folk vision of the world, cognitive definition, linguistic and cultural relation, trees, willow, folk medicine, folk medical rituals.

„mlekita“, „młokicia“, kilusuose iš žodžio „młaka“, reiškiančio *pelkę*). Šis pavadinimas buvo vartojamas liaudies medicinoje kaip labai svarbus stebuklingo gydymo ritualo elementas, susijęs su senu papročiu perkelti kai kurias ligas medžiui. Kita vertus, gluosnis yra susijęs su ankstyvu pavasariu, gamtos atgimimu ir Velykomis. Gluosnio šakelės yra šventinamos bažnyčioje kaip palmių pakaitalas, minint Jėzaus įžengimą į Jeruzalę. Šios taip vadinamos „palmės“ ir jų dalys yra laikomos puikiu amuletu bei vaistu nuo įvairių ligų, ypač iššauktų magijos. Kai kurios gydomosios gluosnio savybės buvo patvirtintos tradicinės medicinos (salicilo rūgštis ar kitaip aspirinas gali būti išgaunamas iš gluosnio žievės).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pasaulio įsivaizdavimo lingvistinė liaudies vizija, kognityvinis apibrėžimas, lingvistinis ir kultūrinis santykis, medžiai, gluosnis, liaudies medicina, liaudies medicinos ritualai.

Gauta 2008 12 30

Priimta publikuoti 2009 05 20

Tatsiana V. Eromeitchik

Minsk State Linguistic University

The Chair of the Theory of Communication

Zaharova str. 21, 220034 Minsk, Belarus

E-mail: tatsiana_eromeitchik@tut.by

Research interests: pragmatics, theory of communication, stylistics, text linguistics.

THE EVALUATIVE FOCUS OF SOCIAL ADVERTISING IN BELARUS

The subject of the article is the evaluative focus of such a new and developing sphere of mass communication in Belarus as social advertising. The concept-notional category of appraisal has an immediate connection to the so-called human factor in language and turns out to be among those pragmatical means that allow to reflect mental contents with the maximum impact on the addressee. There are some text aggregates that are evaluative according to their genre affiliation. One can refer social advertising communication and an advertising text as its product to such internally evaluative constitutions. The aim of the given paper is the complex research of linguistic peculiarities of appraisal and the role of evaluative aspect in the realization of general intention of social advertising. As the factual database for this study have served social Belarusian and Russian language outdoor advertisements as well as social TV notices produced and spread on the territory of the Republic of Belarus. Special attention has been devoted to the examination of the markers of verbal and non-verbal appraisal, the localization of the evaluative focus in the structural components of an advertising text, the differentiation of objects of evaluative description characterized by diverse dimensionality of representation in different kinds of advertising as well as concrete types of evaluative meanings used for their qualification, to the scrutiny of a wide range of prosodic, morphological, lexico-semantic, syntactical and stylistic evaluative means more or less suitable for the realization of the category of appraisal. Resting on the results of the carried out analysis the author makes the conclusion about the necessary treatment of appraisal as a functional dominant of social advertising discourse in Belarus. An important role in the achievement of communicative and pragmatic goals of social communication belongs to polyphonic character of appraisal as well as the variety of its actualization tools.

KEY WORDS: Belarusian social advertising discourse, advertising text, communication, appraisal, evaluative meaning, evaluative focus, pragmatics.

Language is characterized by the existence of categorical trichotomy – intercourse/ information/ influence. The distinctive feature of contemporary linguistics is the attention of specialists to the latter perspective – lingvopragsmatical problems. The in-depth study of “genuine language functioning” (Муханов 1999, с. 81) places aspects re-

lated to speech organization, parameters and intentions of communication participants in the centre of consideration.

In view of the aforesaid it appears especially relevant to scrutinize the concept-notional category of appraisal that has an immediate connection to the so-called human factor in language. According to No-

vikov (НОВИКОВ 1982, с. 55), “the more the attitude to the sign used as a certain evaluative means is marked, the greater is the proportion of a pragmatical characteristic”. The evaluative aspect turns out to be among those pragmatical means that allow to reflect mental contents with the maximum impact on the addressee, since evaluative statements are aimed at “informing about the value meaning of a denotatum for the author of the speech in order to orientate the recipient in a particular live collision or an abstractedly conceivable situation, moreover to orientate in such a way that the latter accepted the author’s point of view as an objective one” (Телия 1986, с. 32).

This quality of appraisal stipulates for the particular efficiency of its usage in various kinds of discourse. At the same time there are some text aggregates that are evaluative according to their type or genre affiliation. One can refer advertising communication and an advertising text as its product to such internally evaluative constitutions.

Thereupon social advertising communication as a specific kind of advertising discourse with the distinct sphere of functioning and distinct communicative goals can be of particular interest.

The term “social advertising” is used by native specialists in the advertising realm to indicate such commonly used notions as “non-profit making advertising” or “public service advertising”. Non-profit advertising stands for advertising subsidized by non-profit institutions or in their interests and aimed at donation stimulation, an appeal to vote for a candidate, an attraction of attention to the problems of society (Bovee *et al.* 1989, p. 610). Public service advertis-

ing delivers messages that advocate some positive phenomenon. The objective of this discourse – to change people’s attitude to a problem and in the long-term outlook – to create new social values (Bovee *et al.* 1989, p. 611).

Proceeding from the suggested definitions it is evident that the quest to modify a behavioural model of society constitutes the aim of both – non-profit and public service advertising. Hence it occurs worthwhile to combine all the terms used by different scholars into one notion – social advertising.

Social advertising in Belarus is a new and developing sphere of mass communication that is only at its early formation stage and thus that needs comprehensive analysis and correction. The aim of the given paper is the complex research of linguistic peculiarities of appraisal and the role of evaluative aspect in the realization of general intention of social advertising – optimal influence on the addressee.

As the factual database for this study served social Belarusian and Russian language outdoor advertisements (SBOA) as well as social TV notices (SBVN) produced and spread on the territory of the Republic of Belarus.

The groups in question were examined for the purpose to identify the category of appraisal. The analysis showed the presence of appraisal in 95,2% of video- and in 100% of outdoor advertisements, which allows to treat evaluative information as an immanent attribute of social advertising texts and the category of appraisal itself – as a functional dominant. Besides it should be mentioned that we regard an advertising text as a polycoded domain that belongs to sign systems of double kinds: genuine language

and extralinguistic system. We agree with Bogdanov (Богданов 2007, с. 198) and believe that “a great role in communication belongs to non-verbal components which form a special world that coexists and adjusts well to the verbal world”. Therefore the participation of both language and extralinguistic means becomes inevitable for the manifestation of evaluative meanings. As applied to the texts of social advertising it was determined that verbal and non-verbal appraisal is typical of 90,5% and 47,6% of video texts correspondingly and 100% of outdoor social advertisements. The high rate of non-verbal evaluative units is closely related to the tendency of euphemisation of frightening and negative phenomena, which as a rule constitute social advertising objects, and to the appeal to addressee’s emotions as a stronger stimulus that motivates actions and doesn’t evoke rational objections.

One can consider color realization of an advertising text to be the most productive marker of non-verbal appraisal (in 90% of SBVN and 100% of SBOA). For instance, in the social advertisement of the Republic Centre of Hygiene and Epidemiology devoted to the problem of smoking they use

black and white colours that are traditionally associated with the emotions of grief, fear and sadness, which allows to create negative perception of the addiction.

The least numerous non-verbal means turned out to be mime. The given way is typical only of 10% of Belarusian social TV advertising: *You look at them like this* (the image of a woman’s mournful face and the document “work abroad”). *They look at you like this* (the image of a working horse). *Slavery hasn’t become a bit more humane for the past three thousands years. The International organization on migration* (Video advertising).

Nevertheless the iconic code must be admitted to be a weak implication as it is characterized by instability and semantic ambiguity, it can’t be unequivocally interpreted. That is why as an object of further analysis we chose verbal evaluative substances and, in particular, their localization in the main structural components of an advertising text: headline, main body, echo-phrase and slogan (see diagram 1).

As you see the main body accounts for the greatest concentration of appraisal. In both types of Belarusian social advertising communication the number of notices with

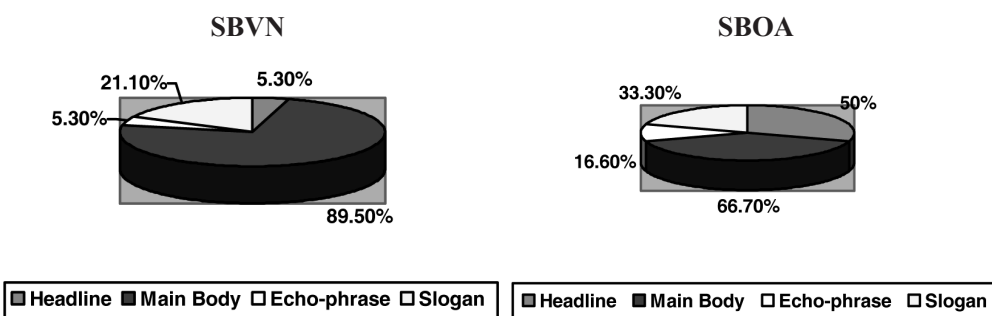

Diagram 1. *The Distribution of Evaluative Statements in the Main Composition Parts of Social Advertisements*

evaluative units in the main body amounts on average to 78% out of the total quantity of the texts under study. The functional task of this composition part is to describe a social problem, to inform about all possible consequences, to produce positive social opinion on a particular issue, to alter a behavioural pattern, to stimulate participation in the solution of a problem. Evaluative statements are called upon to solve this task most efficiently as they not only allow to avoid an imperative, to substitute it for a recommendation, but also to imply the justification of this recommendation: *Our comfort is provided by the most sophisticated systems of electric power stations and communications, controlled by men and electronics. It's only strict keeping to the rules of safe equipment exploitation that allows to avoid accidents and to maintain warmth in our homes. Emergency Control Ministry of the Republic of Belarus* (Video advertising).

As regards outdoor advertising it was ascertained that the evaluative focus here can be localized in headlines (50% of notices), which is due to the structure peculiarities of texts of the given discourse type, namely the presence only of a headline and a slogan in the majority of them: *It is a surprise for you*

(the image of a face covered with hands on the black background). *Work abroad* (the image of a face with bruises). *Let's put an end to slavery. The EU programme and the UN development programme "Struggle against women traffic in Belarus"* (Outdoor advertising).

Further research of the category of appraisal was connected with the analysis of its objects in social communication. We differentiated eight objects of evaluative qualification characterized by diverse dimensionality of representation in different types of advertising (see diagram 2).

In the course of subsequent analysis the differentiated objects were examined from the viewpoint of concrete types of evaluative meanings used for their qualification. As a result it was established that for the evaluation of safety they use utilitarian (in 100%) and emotional (in 80%) appraisal; health – emotional (in 62,5%) and normative (in 50,0%); violence – emotional (in 100%) and utilitarian (in 80%); for the evaluation of an individual – emotional (in 75,0%) and ethical (in 50,0%); discrimination – utilitarian (50,0%) and normative (50,0%); addiction – utilitarian (100%); ecology – general utilitarian (50%) and emotional (50,0%); orphanage – emotional (100%) appraisal.

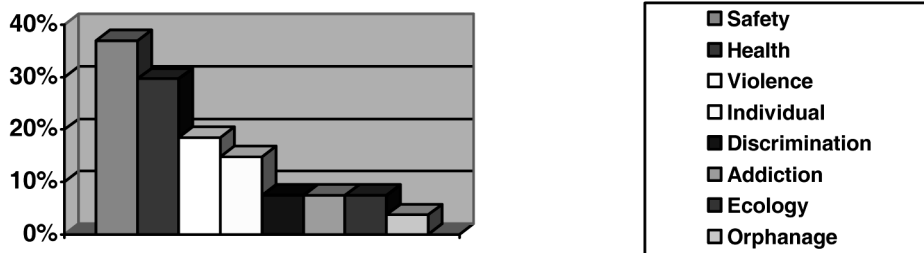

Diagram 2. *The Objects of Evaluative Nomination in Social Advertising Discourse of Belarus*

Apparently the most widespread for the majority of social advertising objects are utilitarian and emotional evaluative meanings, which is determined by the specificity of this discourse. Thus, the task of social communication, which is to attract attention to a problem and to alter a behavioural pattern in low involvement environment, causes the necessity of message satiation with emotional information in order to exert influence upon recipients' feelings: *A person on average doesn't remember up to 15% of that what had been happening to him before he was four. Only the happiest and brightest moments remain in one's memory. Please, help these kids to forget that they have been living without parents. Orphanage № 7* (Video advertising).

Finally, the completion phase of our research of the peculiarities of appraisal in social advertising discourse in Belarus was the scrutiny of linguistic means of its realization. The evaluative category is traditionally reckoned to be a semantic universality. Such an approach to the analysis of the means of evaluative predicate presentation allowed to consider a wide range of prosodic, morphological, lexico-semantic, syntactical and stylistic evaluative means.

It was estimated that in Belarusian and Russian language social communication prosodic evaluative means function as intonation accentuation, i.e. they convey evaluative nuances with the help of intonation, which is expressed by punctuation marks in writing.

The most frequent punctuation means of evaluation induction and augmentation of text content capacity in social outdoor advertising turned out to be the usage of question-marks (in 16,7% of SBOA): *Do you really like this nightmare? Do not turn*

our life into dump! Sanitary and Epidemiological Service of the Republic of Belarus (Outdoor advertising). This tendency is caused by a specific character of advertising communication: unable to address everybody in person it resorts to such language means that allow it to create the semblance of interpersonal communication.

In Belarusian video advertising the most widespread means of appeal strengthening and expression intensification of evaluative statements is the usage of exclamation marks (14,3% SBVN): *To notice one in time means to save life! Be more noticeable! Stylish! Fashionable! Pretty! State Motor Vehicle Inspectorate of MIA of the Republic of Belarus* (Video Advertising).

The analysis of morphological means showed that they are typical, as a rule, only of Belarusian social video advertising and are represented by various degrees of comparison of adjectives and adverbs (comparative and superlative in 9,5% and 14,3% of messages correspondingly): *An empty plastic bottle. You can do this... (throw away). But it's better to collect, recycle and get this..., this... and this... (the image of different plastic articles). Throw empty plastic bottles away into special containers. The Ministry of Natural Resources and Environment Preservation* (Video advertising).

It's essential to stress that phonetic and morphological resources bear pragmatic information strengthening the effect achieved thanks to semantic components of the meanings of lexical units. Their investigation in this paper was carried out in two stages: the analysis of lexical units at semantic and metasemantic levels.

Within the framework of semantic analysis language units were scrutinized in their direct meanings. By means of descrip-

tive, contextual, definition and transformation analysis techniques we differentiated three groups of evaluative units in social advertising discourse: units with inherent evaluative seme (*good, bad, excellent, superb, etc.*), units with adherent evaluative seme (*to guarantee, to support, to prevent, problem, at last, solution, etc.*) and emotive units (*to enjoy, to indulge, fear, love, exciting, happy, etc.*).

We performed their part of speech analysis and came to the conclusion that among *the units with inherent evaluative seme* the main means of evaluative actualization in all types of advertisements were qualitative adjectives (47,6% of SBVN and 66,6% of SBOA). At the same time the distinctive feature of attributive appraisal in a number of cases is its frequent use with various kinds of intensifiers (14,3% of SBVN), which reinforces significantly the effectiveness of communicative intentions realization in advertising discourse: *You know, IQ indices in the regions with strong iodine deficit are 12 – 20% lower than in other regions. Eat iodinated salt to be healthy, very strong and very smart. The Ministry of Health of the Republic of Belarus. UNICEF* (Video advertising).

The most frequent in the groups of *the units with adherent evaluative seme* and *emotive units* is the induction of evaluative meaning with the help of nouns (on average in 18% of SBVN and 25% of SBOA): *It's more difficult to make money than to stay at home with a kid. Those men who think so are either liars or fools. But you don't belong to such men. The Ministry of Health of the Republic of Belarus. UNICEF* (Video advertising).

The analysis of the practical material revealed minor usage of verbs in the actu-

alization of appraisal. Despite the fact, as Tevzadze (Тевзадзе 1986, с. 9) mentions, that “appraisal conveyed by a verbal word is more expressive than that conveyed by means of any other lexical unit, as the verb denotatum is a situation and its seme composition reflects linguistically relevant elements of a communicated situation or an event”, verbal appraisal can be found only in 4,8% of video messages: *Think about your future. If your health condition worries you, for the sake of your family and kids go to a regular checkup and get consultative assistance in AIDS precautions departments in any medical establishment* (Video advertising).

We should also mention the possibility of evaluative qualification by means of such emotive units as interjections. As these syntematic words are typical to a greater extent of colloquial speech, their proportion in advertising discourse is rather small (4,8% of SBVN). Nevertheless, interjections can be considered one of the most effective appraisal means in social communication since the character of the emotion expressed by them allows to create the necessary for the sender image of an advertised object: *State Motor Vehicle Inspectorate of MIA of the Republic of Belarus. Oh! Flicker! Take it!* (Video Advertising).

The aim of the lexical units analysis at the metasemantic level was the study of connotations that appear as a consequence of individual usage or contextual combination of language elements. In the result of this research stylistic exhibitors of appraisal as well as the frequency of their usage in different types of advertising, presented in table 1, were defined.

As you see, lexical stylistic means of appraisal in Belarusian social discourse are

Table 1. *Lexical Stylistic Means of Appraisal Representation in Social Advertising Messages*

Type of adv. message	Lexical stylistic means of appraisal (%)												
	metaphor	epithet	oxymoron	hyperbole	periphrasis	simile	allusion	zeugma	pun	idiom	cliche	semantic transform.	irony
SBVN	4,8	9,5	--	--	--	4,8	--	--	4,8	14,3	4,8	--	--
SBOA	--	--	--	--	--	--	16,7	--	--	16,7	16,7	--	--

characterized by low variability and small number. The most frequent means of appraisal manifestation is the usage of idioms (14,3% of SBVN and 16,7% of SBOA) that thanks to their recognizability and memorability evoke in a recipient's memory definite associations with emotional meliorative appraisal: *Darling, I'm hungry as a hunter* (the image of an explosion in the kitchen). *Careless use of gas – is not only material damage, but also danger for the live and health of people around you. The Ministry of Gas warns you* (Video advertising).

In some cases of outdoor advertising (16,7%) the same functional purpose and effect are reached by evaluative presentation with the help of allusion: *Death on the edge of a needle – not only in a fairy-tale* (the image of Koschei the Deathless and a syringe) *70% of HIV-infected are injection drugs users* (Outdoor advertising).

In social video advertising quite common lexical stylistic means of appraisal are epithets (9,5%) and metaphors (4,5%). Destroying the traditional usage of a word and creating an unusual communicative role for it the authors of an advertising text thus try to produce a special interest when perceiving evaluative statements: *Fruits and vegetables every day. Turn your life in a rainbow! Sanitary and Epidemiological Service of the Republic of Belarus* (Video advertising).

The study of the factual database also revealed that the appraisal conveyance often presupposes the usage of expressive syntactical means as it is closely related to a person's desire to single out an object, to attract an addressee's attention to it; and expressive syntactical means, in the opinion of Beregovskaya (Береговская 2004, с. 5), realize the effecting function most strongly and vividly. According to the comparative and statistical analyses, presented in table 2, the usage of enumeration should be acknowledged as the most typical syntactical means of appraisal (4,8% of SBVN and 16,7% of SBOA). This device of fact intensification of an advertising text permits to present multilateral appraisal of an advertised object and to produce a particular rhythmical organization of evaluative utterances: *Sport, active mode of life, optimism... Live a full value and healthy live!* (Video advertising).

The second syntactical peculiarity of appraisal consists in the significant usage of nominative sentences in evaluative statements (4,8% of SBVN and 16,7% of SBOA), which is related to the addresser's desire to create in a semantically single whole an additional logical stress that emphasizes appraisal in an advertising text: *A small paper patch. But namely this patch is a guarantor of your rights. If you have*

Table 2. *Syntactical Stylistic Means of Appraisal Representation in Social Advertising Messages*

Type of adv. message.	Syntactical stylistic means of appraisal (%)													
	inversion	rhetorical question	parallelism	enumeration	chiasmus	detachment	antithesis	repetition	asyndeton	polysyndeton	ellipsis	nominative sentence	gradation	litotes
SBVN	9,5	4,8	4,8	4,8	4,8	--	14,3	--	--	4,8	--	4,8	--	--
SBOA	16,7	16,7	--	16,7	--	--	--	--	--	--	16,7	16,7	--	--

a receipt you are protected as a consumer. You have the right to return or exchange low-quality goods. You get social guarantees from the state. The Ministry of Taxes and Dues of the Republic of Belarus (Video advertising).

One's attention is also attracted by a high frequency of antithesis in social video notices (14,3%). The use of contrasting presentation of evaluative meanings allows to intensify each of them significantly, to create an additional emphasis of an utterance: *You've been dreaming of a beautiful life. They have been offering you a well-paid job. You've been working for peanuts. You've become a violence-victim. Consultations on*

safe emigration. The International organization on migration (Video advertising).

In that way resting on the results of the carried out analysis we can make the conclusion about the necessary treatment of evaluative information as a permanent attribute of social advertising discourse in Belarus. The evaluative origin in communicative acts is revealed in their orientation on speech impact on an addressee, his emotional state formation or modification and thus on the correction of actions performed by him. An important role in the achievement of communicative and pragmatic goals of social communication belongs to polyphonic character of appraisal as well as the variety of its actualization tools.

References

- БЕРЕГОВСКАЯ, Э. М., 2004. *Очерки по экспрессивному синтаксису*. Москва: УРСС.
- БОГДАНОВ, В. В., 2007. *Предложение и текст в содержательном аспекте*. СПб.: Филол. фак-т СПбГУ.
- МУХАНОВ, И. Л., 1999. *Имплицитные смыслы как составная часть семантико-прагматического потенциала высказывания*. In: Е. Г. БОРИСОВА (гл. ред.) и др., 1999. *Имплицитность в языке и речи*. Москва: «Языки русской культуры», 81-87.
- НОВИКОВ, Л. А., 1982. *Семантика русского языка: учеб. пособие*. Москва: Высш. шк.
- ТЕВЗАДЗЕ, М. Ч., 1986. *Лексико-синтаксические и коммуникативно-прагматические особенности оценочных конструкций во французском языке*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Москва: Московск. гос. ин-т им. М. Тореца.
- ТЕЛИЯ, В. Н., 1986. *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва: Наука.
- BOVEE, C. L. et al., 1989. *Contemporary Advertising*. 3rd Ed. Illinois: Richard D. Irwin, Inc.

Tatsiana V. Eromeitchik

Minsko Valstybinis lingvistikos universitetas,
Baltarusija

Moksliniai interesai: pragmatika, komunikacijos teorija, stilistika, teksto lingvistika.

**SOCIALINĖS REKLAMOS BALTARUSIJOJE
VERTINAMASIS ASPEKTAS**
Santrauka

Straipsnyje analizuojamas šiuo metu sparčiai Baltarusijoje besivystančios viešos komunikacijos srities – socialinės reklamos – vertinamasis aspektas. Konceptualios reikšmės vertinimo kategorija yra glaudžiai susijusi su vadinamuoju žmogiškuoju faktoriumi kalboje. Tai viena iš pragmatinių priemonių, kurios leidžia parodyti mentalinio turinio poveikį adresatui. Straipsnyje atliekamas sudėtinis lingvistinių vertinimo ypatybių ir vertinamojo aspekto vaidmens tyrimas realizuojant socialinės reklamos tikslus. Šio tyrimo duomenų bazę sudaro socialinė baltarusiškoji ir rusiškoji lauko reklama bei socialiniai televizijos skelbimai, platinami visoje Baltarusijos teritorijoje. Analizuojami verbaliniai ir neverbaliniai vertinimo žymekliai, tiriamas vertinimo akcentų struktūrinuose reklamuojamo teksto komponentuose nustatymas, atliekamas objektų, turinčių vertinamąjį aprašymą, išskyrimas, taip pat prozodinių, morfologinių, leksinių semantinių, sintaksinių ir stilistinių vertinimo priemonių, daugiau ar mažiau tinkančių vertinimo kategorijos realizacijai, išskyrimas. Remiantis atlikto tyrimo rezultatais daroma išvada, kad vertinimas laikomas funkcinė socialinės reklamos diskurso dominante Baltarusijoje. Siekiant komunikacinių ir pragmatinių tikslų, didelė svarba skiriama polifoniniam vertinimo pobūdžiui ir jo aktualizacijos priemonių įvairovei.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: baltarusiškasis socialinės reklamos diskursas, reklaminis tekstas, komunikacija, vertinimas, vertinamoji reikšmė, vertinamasis aspektas, pragmatika.

Tatsiana V. Eromeitchik

Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w
Mińsku, Białoruś

Zainteresowania naukowe: pragmatyka, teoria komunikacji, stylistyka, lingwistyka tekstu.

ASPEKT OCENIAJĄCY W REKLAMIE SPOŁECZNEJ NA BIAŁORUSI
Streszczenie

Artykuł zawiera analizę aspektu oceniającego tak intensywnie obecnie rozwijającej się na Białorusi dziedziny komunikacji powszechnej jak reklama społeczna. Kategoria oceny znaczenia konceptualnego jest ściśle związana z tzw. czynnikiem ludzkim w języku i jest jednym z narzędzi pragmatycznych, które pozwalają ukazać wpływ treści mentalnej na adresata. Celem niniejszej pracy jest składowe badanie lingwistycznych cech oceny i roli aspektu oceniającego podczas realizacji celów reklamy społecznej. Bazę danych niniejszego badania stanowią białoruska reklama społeczna i rosyjska reklama na billboardach oraz społeczne ogłoszenia telewizyjne, emitowane na obszarze całej Białorusi. Szczególną uwagę poświęcono werbalnym i niewerbalnym wyznacznikom oceny, ustaleniu akcentów oceny w strukturalnych komponentach reklamowanego tekstu, wyeksponowaniu obiektów zawierających opis oceniający oraz wyróżnienie prozodycznych, morfologicznych, leksykalno-semantycznych, syntaktycznych i stylistycznych środków oceny, w większym lub mniejszym stopniu nadających się do realizacji kategorii oceny. Wyniki przeprowadzonego badania prowadzą do wniosku, że ocena jest uważana za funkcjonalną dominantę dyskursu reklamy społecznej na Białorusi. Dążąc do realizacji celów komunikacyjnych i pragmatycznych, wiele uwagi poświęcono polifonicznemu charakterowi oceny i różnorodności środków jego aktualizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: białoruski dyskurs reklamy społecznej, tekst reklamowy, komunikacja, ocena, znaczenie oceniające, aspekt oceniający, pragmatyka.

Gauta 2009 02 10

Priimta publikuoti 2009 05 20

Laima Kalėdienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio 5, Vilnius, LT-10308, Lietuva

Tel. +370 52 637 861, faks. +370 52 347 200

El. p. kaledienei@gmail.com

Moksliniai interesai: sociolingvistika, dialektologija, kompiuterinė lingvistika, leksikografija, onomastika.

DLKŽ* TARMYBĖS STATISTIKOS POŽIŪRIU

Baigiamas rengti naujasis bendrinės lietuvių kalbos žodynas, todėl ypač svarbu apčiuopti ir įvertinti jo pirmtakų stipriąsias ir silpnąsias vietas. Šįkart apžvelgiami tarminės leksikos atrankos ir pateikimo ypatumai šeštajame leidime (2006 m.). Pristatomasis pluoštas statistinių duomenų yra iš trečiojo (1993 m.), nedaug tesiskiriančio nuo paskutiniojo leidimo, kadangi tik jo elektroninis variantas parengtas statistiniam apdorojimui. Taigi Dabartinės lietuvių kalbos žodyne pateikti 2152 (2,9 %) antraštiniai žodžiai su pažymomis, nurodančiomis juos esant tarminius: 698 (32,4 %) žodžiai su apibendrinamąja pažyma *tarm.* – tarminis, 8 (0,4 %) su iš dalies apibendrinamąja pažyma *aukšt.* – aukštaičių, likusieji – su detaliomis pažymomis: 161 (7,5 %) su pažyma *dz.* – dzūkų, 487 (22,6 %) su pažyma *ryt.* – rytų aukštaičių, 111 (5,2 %) su pažyma *vak.* – vakarų aukštaičių, 687 (31,9 %) su pažyma *žem.* – žemaičių. Kiekybės požįūriu mažiau nei trys procentai tarmybių tarp visų žodyne pateiktų žodžių nėra daug, tačiau į klausimą, ar pateikiamos reikalingiausios tarmybės, skaitine išraiška atsakyti neįmanoma.

Kitas klausimas susijęs su tarmių reprezentavimo žodyne tolygumu. Atsakymas sietinas su dialektologinių pažymų palete, nes šešios žodyne vartojamos dialektologinės pažymos yra nelygiavertės – žemaitiųjų santykiškai pateikiama daugiausia.

Rengiant naująjį DLKŽ analogą dalies tarmybių vertėtų atsisakyti, kadangi iš aktyviosios vartosenos pasitraukę tarminiai žodžiai nebepriklauso dabartinei, šiuolaikinei bendrinei kalbai.

DLKŽ analizė dialektologiniu aspektu rodo, kad dialektologinių pažymų kiekis pasikeistų, jei būtų suvienodintas žodžių ženklinimas etnografijos (etnogr.), kulinarijos (kul.), gal ir kurių nors kitų, pavyzdžiui, žemės ūkio, istorijos, technikos ar kitų sričių pažymomis.

Šalia LKŽ ir išsamių atskirų tarmių bei šnektų žodynų rengtinas toks lietuvių kalbos tarmybių žodynas, kuriuo nesunkiai, be didesnių paieškų galėtų pasinaudoti visų pirma mokiniai, visa plačioji visuomenė: jis turėtų būti su išsamiais paaiškinimais šiuolaikine bendrine kalba, gausiai iliustruotas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: tarmybės, bendrinė kalba, žodynas, statistiniai duomenys, tarminis žodynas.

* *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.* Dabar yra šeši DLKŽ leidimai. Pirmasis buvo išleistas 1954 m. (vyr. red. Jonas Kruopas), tas pats redaktorius vadovavo ir antrojo, papildyto ir kiek kitaip redaguoto, žodyno rengimui (1972 m.). Trečiasis DLKŽ leidimas – 1993 m., vyr. red. Stasys Keinys – taip pat buvo pataisytas ir papildytas. Kiti trys leidimai, kurių rengimui vadovavo irgi Keinys, – 2000, 2003 ir 2006 m. – buvo mažiau taisyti ir pildyti. Ketvirtojo leidimo pagrindu 2002 m. buvo išleista kompaktinė plokštelė, kuri, papildyta aiškinamuoju svarbiausių Lietuvos ir pasaulio vietovardžių priedu, nuo 2003 m. pasiekama per internetą. Šeštasis 2006 m. leidimas, išleistas kompaktine plokštele, vėl yra pataisytas ir papildytas (įdėta per 150 naujų žodžių, išbraukta per 100 pasenusių žodžių ir retai vartojamų gretybų, sukeistos vietomis kai kurios kirčiavimo gretybės ir kt.).

Lietuvių kalbos institute baigiamas rengti naujasis bendrinės lietuvių kalbos žodynas, todėl ypač svarbu apčiuopti ir įvertinti jo pirmtakų stipriąsias ir silpnąsias vietas. Šįkart norisi žvilgtelti į tarminės leksikos atrankos ir pateikimo ypatumus.

Svarbiausia problema, susijusi su tarmių pateikimu DLKŽ, yra rengėjų požiūris į tarminių žodžių vietą bendrinėje kalboje, o dar tiksliau – į tarmių santykį su bendrine kalba (dar plg.: Aliūkaitė 2005, Daškus 1992, Girčienė 2003, Klimavičius 1997, Lazauskaitė 1999a, 1999b, Vaicekauskienė 2000 ir kt.). Į klausimus, kodėl apskritai reikia pateikti tarmybes DLKŽ, ar į jį atrinkti patys reikalingiausi tarmių žodžiai, šiame straipsnyje tiesiogiai neatsakoma. Būsimojo bendrinės kalbos žodyno kūrėjai išdėstys ir įgyvendins savo nuostatas, čia tik aptariami statistiniai trečiojo DLKŽ leidimo duomenys¹, o patys pavyzdžiai palyginami ir pateikiami tokie, kokie yra paskutiniame, šeštajame, leidime, nes manoma, kad vieningesius įmanomus turėti statistinius rodiklius nedideli pastarojo leidimo pakeitimai bus paveikę palyginti nežymiai.

Taigi, ar DLKŽ pateikiama per daug, ar per mažai tarminės leksikos? Ar visos tarmės atspindimos tolygiai? Kurių kalbos dalių pavyzdžių pateikiama daugiausia? Ar tarminė leksika yra tolygiai žymėta stilis-

tiškai? Ar dalis etnografijos, kulinarijos, žemės ūkio ar kitų mokslo, meno, technikos, buities sričių terminų nėra DLKŽ nepažymėtos tarmybės, todėl jas priskaičiavus prie tarminės leksikos pastarosios dalis DLKŽ pasikeistų? Ar didžioji dalis vaizdingų veiksmažodžių nėra kartu ir tarmybės?

Klausimų kyla daug. Viena, kas yra neabejotina šio straipsnio autorei, yra tai, kad tarmės – bendrinės kalbos šaltinis. Taip pat neabejotina, kad toli gražu ne visa tarminė leksika turėtų patekti į bendrinės kalbos žodyną. Kaip yra dabartiniuose DLKŽ variantuose, išryškėja analizuojant statistinius duomenis.

Tarmių atspindėjimas DLKŽ. Trečiojo leidimo DLKŽ pateikti 2152 (2,9%)² antraštiniai žodžiai su pažymomis, nurodančiomis juos esant tarminius: *tarm.* – tarminis, *aukšt.* – aukštaičių, *dz.* – dzūkų³, *ryt.* – rytų aukštaičių, *vak.* – vakarų aukštaičių, *žem.* – žemaičių. Žodyno įvade rašoma, kad jei „kuriam nors tarminiam žodžiui sunku nurodyti kurią vieną tarmę, tai jis žymimas bendra pažyma *tarm.* – tarminis“, o kitos pažymos „rodo, kad žodis, jo reikšmė ar posakis vartojamas tik šiose tarmėse, tačiau pasitaiko ir grožinėje literatūroje – atskirų rašytojų raštuose“ (DLKŽ 1993, p. XIV).

Šeštame DLKŽ leidime pateikiama apie 80 000 žodžių (per 50 000 žodyno straipsnių). Čia deklaruojama, kad „*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* yra universalus vienatomis, aiškinamasis, norminamasis,

¹ Deja, visos elektroninės formos DLKŽ versijos, kaip ir plačiausiai naudojama internetinė, parengtos taip, kad neįmanoma atlikti paieškos pagal pažymas, esančias prie žodyne pateikiamų žodžių, todėl naudotasi plačiau nepaskleista ir dabar jau sunkiai beprieinama elektronine trečiojo (1993 m.) DLKŽ leidimo versija, kurią bendromis pastangomis yra parengę Matematikos ir informatikos bei Lietuvių kalbos institutų mokslininkai. Už galimybę dirbti su šia versija nuoširdžiai dėkoju vieniems iš jos autorių, dabar jau buvusiems Matematikos ir informatikos instituto vyresniesiems mokslo darbuotojams doc. dr. Vidai Žilinskienei ir dr. Valentinui Černiauskui, bei programuotojai Snieguolei Meškauskienei.

² Tituliniame puslapyje nurodoma, kad žodyne esama apie 50 000 žodžių lizdų. Vida Žilinskienė, parengusi *Atgalinį lietuvių kalbos žodyną* (1995) būtent šio DLKŽ leidimo pamatu, pastarajame aptiko 74 081 antraštinį žodį; čia ir remiamasi šios autorės statistika.

³ DLKŽ laikomasi tuo metu, kai žodynas buvo rengiamas, įprastos tarmių klasifikacijos, nes dabar pažyma *dz.* lingvistinėje literatūroje atrodo jau gana keistai, kadangi neaišku, ar tai rytų, ar pietų aukštaičiai.

plačiausiam skaitytojų ratui skirtas bendrinės kalbos teikybės (kodifikacijos) veikalas. Jame pateiktas didelis pluoštas bendrųjų dabartinės bendrinės lietuvių kalbos žodžių, šiek tiek įdėta regioninių (tarmių), plačiau vartojamų šnekamosios kalbos, taip pat ankstesnės ir šiuolaikinės grožinės literatūros, ypač klasikų raštų, žodžių, reikalingų tekstams suprasti, mokslus einančiai jaunuomenei savo kalbai ugdyti, įvairiems funkciniam kalbos stiliams atspindėti, neretai tinkamų ir tam tikroms naujoms sąvokoms reikšti“ (DLKŽ 2006, p. 11).

Dialektologinių pažymų statistika atskleidžia, kad tokias pažymas turintys žodžiai yra pasiskirstę į tris apylyges, bet ne lygiavertes dalis: 687 žodžiai (31,9 %) – žemaitybės, 767 (35,7 %) – aukštaitybės⁴, likusieji 698 (32,4 %) – apskritai tarmybės.

Tai, kad žemaitybės santykiškai yra beveik tiek pat, kiek visų aukštaitybės (atitinkamai 31,9 % ir 35,7 %), galima būtų paaiškinti nebent subjektyvių veiksnių (rengejų gimtosios tarmės ar pan.) poveikiu, nes šios dalys vien dėl tarmių teritorijos dydžio ir jose gyvenančių žmonių skaičiaus vargu ar turėtų būti apylygės.

Kaip rašoma 1993 metų DLKŽ pratarėje, trečiajame leidime „bemaž dešimtdaliu atnaujinti žodyno lizdai – įdėta daug naujų, naujai atsiradusių ar plačiau imtų vartoti, žodžių“, o „nenorint labai padidinti

ir taip didelio žodyno bei kitais sumetimais (dažniausiai dėl retumo, pastebimai sumažėjusio aktualumo ar netaisyklingumo) nemažai DŽ II leidime buvusių lizdų, ypač siaurų tarmybių, nebūdingų bendrinei kalbai variantų, išbraukta“ (ten pat, p. V). Nedidelių ir šiek tiek kitokio pobūdžio pakitimų tarmybių pateikimo atžvilgiu daryta ir rengiant šeštąjį leidimą, pavyzdžiui, prie *ūžėti* iki tol būdavo pateikiamos dvi pažymos – *ryt.*, *dz.*, dabar pakeista viena – *tarm.*; iš buvusių dviejų – *dz.*, *ryt.* – prie žodžio *verkauti* liko tik *dz.*; dialektologinė pažyma *ryt.* prie *žmogėnas* pakeista pažyma *šnek.*, kai kurių tarmybių, pavyzdžiui, *došytis* (*ryt.*), iš viso neliko. Kaip minėta, paskutiniajame leidime esama ir daugiau, bet ne itin žymių pakitimų pateikiant tarmybes.

Apžvelgus su dialektologinėmis pažymomis 1993 metų žodyne pateiktų žodžių statistiką matyti, kad pasirinktosios dialektologinės pažymos nėra išsidėsčiusios tolygiai. Disproporcija tampa akivaizdi vien palyginus pažymų *ryt.*, *dz.*, *vak.* (iš viso 35,3 % dialektologinių pažymų) vartojimo santykį su pažymos *aukšt.* (0,4 %) vartojimu. Todėl gal vertėtų arba atsisakyti tik pastarosios, arba atvirkščiai, atsisakyti smulkesnių už ją pažymų *ryt.*, *dz.*, *vak.* Dar labiau apibendrinančia pažyma *tarm.* žymėta net 32,4 % visų tarmybių. Šios pažymos vartojimas dažnu atveju neaiškus: galbūt ja žodžiai žymimi tuomet, kai kuri nors tarmybė ta pačia reikšme vartojama ne vienoje, o keliose tarmėse, kaip, pavyzdžiui, *brolis*, *grindos*, *peniukšlas*, *raštas*, *sąmalas*, *skilvys*, *sūnienė*, *užmačia* ir kt. atvejais? Prielaida, kad skirtingos tarmės prie to paties žodžio nurodomos tik tais atvejais, kai skirtingose tarmėse žodis vartojamas skirtingomis reikšmėmis, pavyzdžiui, *glaboti* (*ryt.*, *žem.*), *kriauklas* (*ryt.*, *žem.*), *lukšas*

⁴ Tiesa, iš jų tik aštuoni žodžiai (0,4 %) pažymėti šiek tiek bendresne pažyma *aukšt.*, likusieji patikslinti: 161 žodis (7,5 %) – *dz.*, net 487 (22,6 %) – *ryt.*, 111 (5,2 %) – *vak.* Pažymėtina, kad iš aštuonių žodžių su pažyma *aukšt.* keturi žymi priešingas reikšmes nei žemaičių tarmėje turinčius žodžius (*apibrėkšti*, *brėkšma*, *brėkšti*; *grobas*), iš kitų keturių vienas – *išbrėkšti* – yra trijų minėtų antonimų morfologinis vedinys, kitas – *spaugas* – fonetinė stilistiškai nežymėto bk žodžio *spuogas* gretybė; taigi tik du – *krušnus* bei *sieksnis* – tik iš aukštaičių užrašytomis reikšmėmis pateikiami ir LKŽ, kuris ir yra pagrindinis DLKŽ tarmybių šaltinis.

(ryt., žem.), *siaustuvė* (ryt., žem.), *spragilinė* (ryt., dz.), *stungis* (žem., ryt.), *šautas* (žem., dz.), *varmas* (dz., žem.), nekalbant jau apie visai priešingas reikšmes, pavyzdžiui, *apibrėkšti*, *brėkšma*, *brėkšti*, *grobas* ir kt.⁵, nepasitvirtino, nes yra gausybė pavyzdžių, prie kurių nurodomos kelios tarmės, tiesa, dažniausiai gretimos, pačiai žodžio reikšmei nesiskiriant, pavyzdžiui, *apspangti* (vak., dz.), *išrakti* (ryt., dz.), *kėvė* (ryt., dz.), *kirmičius* (dz., vak.), *laidyti* (ryt., dz.), *lustas* (ryt., dz.), *niogti* (dz., vak.), *persėlis* (dz., vak.), *plautis* (dz., vak.), *pužoti* (dz., vak.), *rakštus* (ryt., dz.), *rakti* (ryt., dz.), *rentauti* (dz., ryt.), *sala* (ryt., dz.), *sąmatas* (ryt., dz.), *skaldyti* (ryt., dz.), *skarinis* (ryt., dz.), *skerspjuvė* (vak., dz.), *sopė* (ryt., dz.), *spalgena* (ryt., dz.), *spanda* (ryt., dz.), *spandyti* (ryt., dz.), *spangas* (vak., dz.), *spangti* (vak., dz.), *stavariuotas* (ryt., dz.), *stogas* (ryt., dz.), *strustis* (vak., dz.), *sustugti* (ryt., žem.), *vaivoti* (ryt., dz.), *vėslas* (ryt., dz.), *vinis* (žem., vak.), *vytinė* (vak., žem.), *žaliaukė* (dz., vak.), *žaliaukuoti* (dz., vak.) ir kt. Taigi panašiai kaip ir pažymos *aukšt.* vartojimo atveju, pažymos *tarm.* gal vertėtų atsisakyti, bet priešingai nei *aukšt.* vartojimo atvejais, pažymos *tarm.* nepavyktų vartoti prie visų tarmybių, nes kartais skiriasi jų reikšmės skirtingose tarmėse.

Stilistinės pažymos. DLKŽ aprėpia ne tik oficialiąją, viešąją ar rašomąją bk vartoseną, bet ir kitokią, taip pat sakytinę, todėl jis yra stilistiškai diferencijuotas (plg. Černiutė 2000) – tai nurodo pažymos, pvz.: *euf.* – eufemizmas; *fam.* – familiarus; *iron.* – ironiškas, ironiškai; *juok.* – juokiamasis, juokiamas; *malon.* – maloninis; *menk.* – menkinamasis, menkinamai; *mžb.* –

⁵ DLKŽ ne visuomet nuorodomis susiejamos ir skirtingų giminių tarmybės ar tarmybės su bk žodžiais, pvz.: *skepetas* (žem.) ir *skepeta* (ryt.), *pasagas* (tarm.) ir bk žodis *pasaga*, *soda* (žem.) ir bk *sodžius* bei kt.

mažybinis; mažybinis kartotinis; *niek.* – niekinamasis, niekinamai; *psn.* – pasenęs žodis ar posakis; *šnek.* – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė; *vulg.* – vulgarizmas, vulgariai ir kt. Aptariant tarmybių atspindėjimą žodyne iš dalies kaip savotiškos stilistinės pažymos yra ir *d.* – liaudies dainos žodis, posakis ar sakiny; *flk.* – folkloras⁶; *refr.* – refrenas. Kai kurios iš šių stiliaus pažymų DLKŽ nesisteningai ir, tiesa, gana retai vartojamos greta dialektologinių, pvz.: *fam.*: su *ryt.* – *močia*; *flk.*: su *tarm.* – *marios*; *iron.*: su *vak.*, *dz.* – *nauda*; *menk.*: a) su *žem.* – *sangriuva*, *skrabis*, *skvaukė*, *veizėtuvai*, *veizolai*; b) su *dz.*, *vak.* – *nepaeituvas*; c) su *vak.* – *dribkus*, *dribkuvienė*, *šlapkė*, *šlapkus*, *vaikelys*; d) su *ryt.* – *čeventi*; e) su *tarm.* – *nepriėstuvus*⁷; *niek.*: a) su *žem.* – *pasiutkailis*, *šatrija*; b) su *vak.* – *gongalvis*; c) su *ryt.*, *žem.* – *gvėrauti*; *psn.*⁸: su *žem.* – *ubladė*; *šnek.*: su *ryt.*, *dz.* – *išniūkti* ir kt.

Laikantis tokios analogijos, stilistinių pažymų *menk.*, *iron.*, *šnek.*⁹ ar kitų panašių drauge su dialektologinėmis pažymomis galėtų būti daug daugiau. Iš esmės niekuo nuo dvigubai pažymėtųjų žodžių nesiskiria šie stilistiškai angažuoti žodžiai, pažymėti vien tik dialektologine pažyma, pvz.: tik *tarm.* – *kemsys*, *keriaužis*, *kivyna*, *kvėpūta*, *nenaudas*, *pliaunius*, *pliaunyti*, *pliauzyti*, *pliovoti*, *pluncinti*, *priliaukoti*, *šimtarbis*,

⁶ Šeštajame leidime iki tol buvusi pažyma *folk.* pakeista *ts.* – tautosakos žodis ar posakis (priežodis, patarlė).

⁷ Lieka šiek tiek neaišku, kodėl kai kurie analogiško atspalvio reikšmės žodžiai pateikti be jokios pažymos, pavyzdžiui, *kumbrys* ir kt.

⁸ Apskritai ženklinimas pačia pažyma *psn.* yra sudėtingas, kruopščios atrankos reikalaujantis procesas, plg., pavyzdžiui, žodžius *buožulas*, *drėbtas*, *spėka* ir kt.

⁹ Iš principo visos tarmybės yra būtent šnekamojo stiliaus atributai. Kita vertus, kai kurie vien *šnek.* pažymą turintys žodžiai, pavyzdžiui, *zengti*, *zelnioti* ir kt., vartoti ar vartojami tik atskirose tarmėse, todėl irgi gali būti nurodoma, kuriose.

šturpė, šniuras, švėna, švėnauti, terliūgas, terliūzas, terliūzyti, tumpis, valiūgas¹⁰, vampazyti, varėzga, varėzgoti, vydraga, vorušis, zyzlioti, žugara ir kt.; tik žem. – atžulėlis, čiopa, giežuonis, gvizdė, ingis, išvapa, keižioti, klioka, kliunkinti, knakis, kručas, kručauti, luzgis, mietmuša, nepaslinkšis, nevėkšla, niekdžiugis, nuokara, pesnotis, pludungis, pluskis, pluskos, repėža, repėžioti, rėzlinti, santapa, santiža, skaris, skaugis, snopinti, snopis, soma, sominėti, sominti, svetimtyka, tintalas, tipsoti, vaksyti, vyvekklis, vyvėti, žebelės, žebelioti, žiobrinti, žlabana, žlioburti ir kt.; tik ryt. – aitas, akižara, atlikuonis, aulaburnis, avidvakas, dvakinėti, gerkliūgas, gyvakaras, grūdinys, išburlyti, išjuoka, išžėbėti, jovaidas, kamžloti, karailiuoti¹¹, kemeklis, kreitėti, kvokla¹², kvoklinti¹³, mieguklis, moksoti, nušvoti, pamėnas, paplavūnas, pašvaistė, patąsa, pešena, pluja, pramaniūgas, pužas, rasabraukys, renta, smaliūgas, sniaukra, sniaukrys, sniaukroti, spirgėlė, stabalinėti, stakla, stalgūnas, stinksėti, švoti, švotra, švotroti, tuntinėti, tuntuoti, tuzakoti, tvoronas, tvoroti, vaitoklis, žabagraužys ir kt.; tik dz. – guda, knėkšlys, nerėpa, purzla, švarnoti, traila, trailinti, trailuoti ir kt.; tik vak. – burgė, dyla, draska, driunyti, gaksoti, kemžys, kiūtena, kliurkė, kriukininkas, mausti, nibryti, palašys, pragaištdienis, priespangis, pusšutis, riaukti, sūtrauka ir kt. Taigi stilistinių pažymų šalia dialektologinių galėtų būti nepalyginamai daugiau arba reikėtų iš viso atsisakyti jas vartoti greta.

¹⁰ Prie fonetinio šio žodžio varianto *valiūkas* yra tik stilistinė pažyma *šnek*.

¹¹ Prie fonetinio šio žodžio varianto *korailiuoti* yra tik stilistinė pažyma *šnek*.

¹² Prie fonetinio šio žodžio varianto *dvoklai* yra tik stilistinė pažyma *šnek*.

¹³ Prie fonetinio šio žodžio varianto *dvoklinti* yra tik stilistinė pažyma *šnek*.

Etnografizmai. Kartu su dialektologinėmis pažymomis einančių pažymų, nurodančių, kuriai mokslo ar gyvenimo sričiai priklauso kuris nors žodis, realiai pasitaikė tik viena: *etnogr.* – etnografija, kuri be dialektologinės pažymos vartota daug kartų¹⁴. Tiesa, lieka neaišku, kodėl nei pažymos *etnogr.*, nei kurios nors kitos pažymos nėra prie tokių visų pirma etnografinės sąvokas žyminčių žodžių, kaip antai: *apluokas, birbilas, birzgėlė, bučius, degutininkas, durtinys, gardis, gražulas, gurbas, ielakštis, ielaktis, išsautys, kailiamautis, kaišena, kalaitės, kluoniena, malksna, marškonas, mentalas, pakeltinė, panara, pašelmenė, pauškutis, peikena, perlaidas, pertraukas, pirmastaliai, rekežis, rekežys, rumbė, sumuštinė, šelmuo, trinyčiai, ūzlė, užuogana, valdas, valinys, valkas, varsna, varža, vedega, žardiena, žardyklė, žibikas, žibikė, žiužis* ir kt.

Prie pažymos *etnogr.* (pavyzdžiui, prie žodžių *kastinys*¹⁵, *kretilas, lėkis, rauga-*

¹⁴ Penktajame leidime, kuris yra ir internete, dar buvo istorizmas *kūlgrinda* (istor.), šalia kurio buvo nurodoma ir dialektologinė pažyma – (žem.).

¹⁵ Lieka neaiškus santykis tarp pažymų *kul.* (kulinarija) ir *etnogr.* vartojimo, kaip ir šiuo konkrečiu *kastinio* atveju. Kaip, beje, dažnu atveju būtų laukiama ir *kul.* pažyma prie žodžių, turinčių tik dialektologines pažymas, pvz.: *tarm. – kruštienė, laistytinis, pyragaitis, plikbarščiai, verstinis, žildinys* ir kt.; *žem. – grūdienė, kėpis, kiunkė, miežainis, plonis, prasukas, pusmarškonė, sankirtinė, slopė, šautas* ir kt.; *vak. – laidytiniai, saldabandė, sausienė, skinkis* ir kt.; *ryt. – burokienė, juodikis, miežienis, misa, paliepsnis, pamentalas, parpelis, raugienė, salymas, švilpikas, tepiklis* ir kt.; *dz. – pautienė, trinalas* (beje, niekaip nesusietas su *tepkilis* (ryt.), nors reiškia tą patį). Beje, ir šiuo požiūriu akivaizdžiai netolygiai statistiškai pristatomos tarmės (plg. *dz.*!). Žodyne esama netolygumų, vartojant pažymas *kul.* ir *etnogr.*, pavyzdžiui, prie akivaizdžiai kulinarijos pažymos reikalingo žodžio *darytinis* nurodoma *etnogr.*, *dz.*; o prie šių senovinių valgių pavadinimų nėra jokios pažymos: *dažinys, miešimas, mirkalis, pamirkalis, prėskienė, prėskinys, ragaišis, tarkė, tarkienė, trintainė, troškė* (nors prie sinonimo *sausienė* yra pažyma *vak.*), *užtrinalas, užtrinas* ir kt.

las ir kt.) visuomet galėtų būti nuoroda, paaiškinanti, ar kuris nors vienas ar kitas etnografizmas vartojamas visoje Lietuvoje, ar tik kuriame nors jos krašte, todėl darytina išvada, kad dialektologinių pažymų, esančių šalia pažymos *etnogr.*, rasta per mažai, lyginant su tuo, kiek apskritai DLKŽ esama žodžių su šia pažyma. Su skirtingose tarmėse bent šiek tiek skirtingas reikšmes turinčiais etnografizmais pateikti tėra du pavyzdžiai: *geinys* ir *marška*. Visai nedaug pateikiama etnografizmų su papildoma nuoroda, kad tai esantys vakarų aukštaičių (*griebtuvas*), žemaičių (*abrinās, bandžius, kriautė, mūris, raugtinė, samplėšinis*), dzūkų (*darytinis, palankynos*), rytų aukštaičių (*bamblė, dosai, grūstokė, grūstukė, mezliava*), dzūkų ir rytų aukštaičių (*pirmaryčiai, sodas*) ir kt. etnografizmai. Įsitikinta, kad dialektologinės pažymos šalia etnografizmų yra pateikiamos gana atsitiktinai ir visiškai nepakankamai, nes jų galėtų būti ir šalia šių žodžių, pvz.: šalia pateiktų tik su pažyma *tarm.* – *bėda, grindā, iesmė*¹⁶, *kaparas, kermušė, langė, lenkena, lubnia, meška, stoginė, viržėtuvė* ir kt.; su *žem.* – *atklapa, atvarslai, brižės, brukštas, brukštė, duoba, dura, gardininkai, gervelė, ienininkai, įvalas, jaukurai, karklės, karklubos, kaustė, kerė, kerteklė, kerteklis, kestės, kinkymai, krestis, langinė, leketas, metinys, miega, minda, minkytuvis, ožkapilė, pakriautė, pakūgė, pamatas, pamautas, paplampa, pasagas, pašanklė, pašova, pelenas, perlaidas, perpinas, porininkai, pragijys, praminas, raištis, ruopis, sankalas, sankirtinė, sąsprandas, sėbiržė, siaustuvė, siūlbraukis, sklānda, sklānduoti, slinkis, soda, stodainis, stoginė, subrižioti, sukeklis, svilksnė, šekštis, tarankis, trikojis,*

¹⁶ Galėtų būti susieta su fonetiniu variantu *riesmė* (ryt.).

trivirvis, truotas, užpelenė, vedekliauti, vedeklis, verventas, vienininkai, vienininkės ir kt.; su *aukšt.* – *sieksnis*; su *vak.* – *kimša, pamuštinis, reketis, reketys, reketukas, rintė, sinkinė, skais(t)gijos, užbraukas* ir kt.; su ryt. – *anderė, barstiniai, degučius, duonkepė, girgždulis, gomurys, guogis, kaištis, kėbla, kekšis, kinkytinis, klumbė, krėklas, kūliaraiša, kūliaraišis, kultuvas, kuokinė, kuokinėti, laitas, narplė, padas, pakartuvė, pakeliamoji, pakertalas, palaužtinis, palėpė, pamuša, panerklas, pasaga, pasagalas, perkolas, permėtė, pirkaitė, piršlės, plūktas, prapiestė, prapjova, prapjovos, priešova, raginė, raitūzai, rašytinis, ratadaila, ratukas, riesmė, rytagonis, siaustuvė, skalinė, spragilas, spragilinė, srustis, stata, statas, striukė, stulpelis, sudoklis, suketė, šlitinys, trinuklis, užvaras, vakaruoti, valkšna, varčia, vežlankis, virvelinis, viržmuo, zirbė, zliebti, žarnoti, žarnotis, žiubčius* ir kt.; su *dz.* – *klabūkai, mazginys, pakartuvė, pakelčius, paklodai, reketis, reketys, rezgė, sankertinis, skujinė, spragilinė, stulpas, šarvas, šautas* ir kt.; su keliomis dialektologinėmis pažymomis, pavyzdžiui, su *dz.*, *vak.* – *ratukai* ir kt.; su *vak.*, *žem.*, *ryt.* – *sparas* ir kt., su *ryt.*, *dz.* – *medžiokas, pakartuvė, spragilinė* ir kt., su *žem.*, *dz.* – *mazginys* ir kt., su *dz.*, *ryt.*, *žem.*, *vak.* – *marška* ir kt., su *tarm.*, *dz.* – *paklodai* ir kt.

Kalbos dalys. Gramatikos požiūriu DLKŽ tarmybės statistiškai pristatytos gana tolygiai, lyginant su bendrosiomis statistinėmis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos charakteristikomis, pateikiamomis *Dažniniame dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodyne* (Grumadienė, Žilinskienė 1997, p. XXXIII).

Iš 1 lentelės matyti, kad beveik visos pagrindinės kalbos dalys DLKŽ statistiškai

1 lentelė. *Kalbos dalių statistika DLKŽ ir Dažniniame žodyne (%)*

Kalbos dalys	Žodžių dalis (%) DLKŽ	Žodžių dalis (%) Dažniniame žodyne
Daiktavardis	55	45,25
Būdvardis	7,2	15,31
Įvardis	0,4	0,23
Skaitvardis	0,4	0,21
Veiksmažodis	34,6	32,65
Prieveiksmis	1,9	5,03
Prielinksnis	0,05	0,17
Jungtukas	0,05	0,15
Dalelytė	0,4	0,35
Jaustukas	–	0,28
Ištiktukas	–	0,28

2 lentelė. *Kalbos dalių išsidėstymas atskirose tarmėse pagal DLKŽ*

Žodžiai su dialektologinėmis pažymomis	Daiktavardžiai	Būdvardžiai	Veiksmažodžiai	Kiti
<i>tarm.</i> 698 (32,4 %)	361 (51,9 %)	52 (7,4 %)	256 (36,7 %)	29 (4 %)
<i>aukšt.</i> 8 (0,4 %)	4 (50 %)	1 (12,5 %)	3 (37,5 %)	
<i>žem.</i> 687 (31,9 %)	380 (55,3 %)	64 (9,3 %)	221 ¹⁸ (32,17 %)	22 (3,23 %)
<i>ryt.</i> 487 (22,6 %)	274 (56,3 %)	27 (5,5 %)	173 (35,5 %)	13 (2,7 %)
<i>vak.</i> 111 (5,2 %)	73 (65,8 %)	5 (4,5 %)	30 (27 %)	3 (2,7 %)
<i>dz.</i> 161 (7,5 %)	92 (57 %)	5 (3,1 %)	61 (37,9 %)	3 (2 %)
Iš viso DLKŽ: 2152 (100 %)	1185 (55 %)	154 (7,2 %)	739 (34,3 %)	74 (3,5 %)

reprezentuojamos palyginti tolygiai, išskyrus būdvardį – čia būdvardžių esama perpus mažiau nei *Dažniniame žodyne* (atitinkamai 7,2 ir 15,31 %). Daugiau DLKŽ esama ir daiktavardžių – atitinkamai 55 ir 45,25 %, bet tai galėtų būti paaiškinta rišlių tekstų, kurių statistika pateikiama *Dažniniame žodyne*, ir norminamojo žodyno korpuso sudarymo specifikos skirtumu.

Jeigu palygintume visų su dialektologinėmis pažymomis DLKŽ pateiktų žodžių statistiką tarpusavyje (žr. 2 lentelę), tai pamatytume, kad santykiškai šiek tiek daugiau nei kitų tarmių pateikiama vakarų aukštaičių daiktavardžių (65,8 %), bet mažiau veiksmažodžių (27 %); šiek tiek daugiau nei kitų tarmių esama žemaitiškų būdvardžių

(9,3 %). Beje, santykiškai gerokai daugiau nei kitų tarmių esama ir žemaitiškų prieveiksmių (19 žodžių, pvz.: *atpėdžiui, atspirom(is), aukštkaupais, baudais, giedrotie, idėm, įstingu, pablaka, pagymais*¹⁷, *pažygiui, pradėm, propernai, šlitiniais, šlitiniu, tatraip, tuožyg* ir kt.). Tarmiųjų įvardžių nedaug, jie žymimi *tarm.* (trys pavyzdžiai: *kas norint, kiekas, -a, tiekas, -a*). Dėl specifinės darybos yra patekę ir 8 rytų aukštaičių kelintiniai skaitvardžiai (*vienuolikis, -ė, dvylikis, -ė, trylikis, -ė, penkiolikis, -ė, še-*

¹⁷ Prie analogiškos reikšmės ir retai bevartojamo prv. *pratėgiui* nėra jokios pažymos.

¹⁸ Prie veiksmažodžių pridėti DLKŽ su pažyma *dlv.* pateikti penki pavyzdžiai: *nemiteš, nešinas, vedinas, veikinas, vežinas*, nes dalyvis yra veiksmažodžio forma.

šiolikis, -ė, septyniolikis, -ė, aštuoniolikis, -ė, devyniolikis, -ė, nėra tik keturiolikio). DLKŽ apskritai nėra jaustukų ir išiktukų su dialektologinėmis pažymomis.

Išvados

1. Trečiojo leidimo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* pateikti 2152 (2,9 %) antraštiniai žodžiai su pažymomis, nurodančiomis juos esant tarminius: 698 (32,4 %) žodžiai su apibendrinamąja pažyma *tarm.* – tarminis, 8 (0,4 %) su iš dalies apibendrinamąja pažyma *aukšt.* – aukštaičių, likusieji – su detaliomis pažymomis: 161 (7,5 %) su pažyma *dz.* – dzūkų, 487 (22,6 %) su pažyma *ryt.* – rytų aukštaičių, 111 (5,2 %) su pažyma *vak.* – vakarų aukštaičių, 687 (31,9 %) su pažyma *žem.* – žemaičių. Kiekybės požiūriu mažiau nei trys procentai tarmybių tarp visų žodyne pateiktų žodžių nėra daug, tačiau į klausimą, ar pateikiamos reikalingiausios tarmybės, skaitine išraiška atsakyti neįmanoma.
2. Kitas klausimas susijęs su tarmių reprezentavimo žodyne tolygumu. Atsakymas sietinas su dialektologinių pažymų palete, nes šešios dialektologinės pažymos nelygiavertės: apibendrinamosios pažymos *aukšt.* (aukštaičių) vertėjo atsisakyti (ja pažymėta tik 0,4 % visų tarmybių), pažyma *dz.* (dzūkų) neatitinka tarmių klasifikavimo, kaip, beje,

ir pažyma *vak.* (vakarų aukštaičių, nes analogiškai pažymai *dzūkų* lauktina pažymos *suvalkiečių*). Pažyma *tarm.* (tarminis) žymėtieji žodžiai ne visada yra tokie, kurie pasitaiko net keliose tarmėse, todėl jos reikia arba atsisakyti kaip klaidinančios, arba vartoti apibendrintai visoms tarmybėms. Į DLKŽ statistiškai yra patekę daugiau žemaitiųjų lyginant su kitų tarmių dalimi – beveik trečdalis (687 žodžiai, t. y. 31,9 %).

3. DLKŽ analizė dialektologiniu aspektu rodo, kad dialektologinių pažymų kiekis pasikeistų, jei būtų suvienodintas žodžių ženklavimas etnografijos (*etnogr.*), kulinarijos (*kul.*), gal ir kurių nors kitų, pavyzdžiui, žemės ūkio, istorijos, technikos ar kitų sričių pažymomis.
4. Rengiant naująjį DLKŽ analogą dalies tarmybių vertėtų atsisakyti, kadangi iš aktyviosios vartosenos pasitraukę tarminiai žodžiai nebepriklauso dabartinei, šiuolaikinei bendrinei kalbai.
5. Šalia LKŽ ir išsamių atskirų tarmių bei šnektų žodynų rengtinas toks lietuvių kalbos tarmybių žodynas, kuriuo nesunkiai, be didesnių paieškų galėtų pasinaudoti visų pirma moksleiviai, visa plačioji visuomenė: jis turėtų būti su išsamiais paaiškinimais šiuolaikine bendrine kalba, gausiai iliustruotas.

Literatūra

ALIŪKAITĖ, D., 2005. Tarminis kalbėjimas: (galimi?) socialiniai kalbėjimo koreliatai. *Lituanistica*. Nr. 61(1), 38-47.

ČERNIUTĖ, V., 2000. Šnekamosios kalbos ir emocinės-ekspresinės leksikos apibūdinimo problemos. *Acta Linguistica Lithuanica*. T. 42, 160-179.

DAŠKUS, M., 1992. *Tarmių faktų pateikimas lietuvių leksikografijoje*. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai 04 H. Vilniaus universitetas.

DLKŽ 1993. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Trečias pataisytas ir papildytas leidimas. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

DLKŽ 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

GIRČIENĖ, J., 2003. Leksikos gryninimo polinkiai bendrinės lietuvių kalbos istorijoje. *Archivum Lithuanicum*. T. 5, 391-410.

GRUMADIENĖ, L., ŽILINSKIENĖ, V., 1997. *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

KLIMAVIČIUS, J., 1997. Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 37, 20-32.

LAZAUSKAITĖ, V., 1999a. Dėl tarmybių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 39, 228-239.

LAZAUSKAITĖ, V., 1999b. Dėl tarmybių reikšmių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 40, 233-242.

VAICEKAUSKIENĖ, L., 2000. Lietuvių kalbos leksikos gryninimo tradicija ir dabarties tendencijos. *Acta Linguistica Lithuanica*. T. 42, 200-208.

ŽILINSKIENĖ, V., 1995. *Atgalinis dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas.

Laima Kalėdienė

Institute of the Lithuanian Language, Lithuania

Research interests: sociolinguistics, dialectology, computational linguistics, lexicography, onomastics.

Laima Kalėdienė

Instytut Języka Litewskiego, Litwa

Zainteresowania naukowe: socjolingwistyka, dialektologia, lingwistyka komputerowa, leksykografia, onomastyka.

THE STATISTICAL APPROACH TO VERNACULARISMS IN THE DICTIONARY OF MODERN LITHUANIAN LANGUAGE

Summary

Since the new *Dictionary of Lithuanian Standard Language* is approaching completion, it is felt necessary to overview and evaluate the strengths and weaknesses of its precursor. This article focuses on the peculiarities of dialectal lexis selection and presentation; also, it introduces some statistical data. The third edition of *The Dictionary of Modern Lithuanian Language* comprises 2152 (2,9%) entry words with the mark indicating that they are vernacularisms. There are 698 (32,4 %) words with the general mark “tarm.” (vernacular), 8 (0,4 %) words with the partly generalizing mark “aukšt.” (Higher Lithuania), whereas the rest words are presented with detailed marks such as “dz.” (South Higher Lithuania), 487 (22,6 %) words with the mark of “ryt.” (East Higher Lithuania), 111 (5,2 %) words with the mark of “vak.” (West Higher Lithuania), 687 (31,9 %) words with the mark of “žem.” (Samogitians). If we analyze the words quantitatively, it is obvious that three percent of dialectal words of all the words in the dictionary are not a significant number;

DIALEKTYZMY W DLKŽ¹⁹ W UJĘCIU STATYSTYCZNYM

Streszczenie

Zmierzają ku końcowi prace nad opracowaniem nowego słownika języka litewskiego, dlatego niezwykle ważne jest zidentyfikowanie i przeanalizowanie mocnych i słabych punktów w dotychczasowych wydaniach słownika. Tym razem omówimy zasady doboru i przedstawiania dialektyzmów w szóstym wydaniu (2006). Prezentowany zestaw da-

¹⁹ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (Słownik Współczesnego Języka Litewskiego). Istnieje sześć wydań tego słownika. Pierwsze pochodzi z 1954 r. (gł. red. Jonas Kruopas), tenże redaktor kierował pracami nad przygotowaniem drugiego, uzupełnionego i nieco inaczej zredagowanego słownika (1972 r.). Trzecie wydanie DLKŽ ukazało się w 1993 r. (gł. red. Stasys Keinys) – również poprawione i uzupełnione. Kolejne trzy wydania (2000, 2003 i 2006 r.) – również pod redakcją S. Keinysa – zawierały mniej poprawek i uzupełnień. Na podstawie czwartego wydania w 2002 r. wydano jego wersję elektroniczną, która – uzupełniona o aneks zawierający najważniejsze nazwy geograficzne Litwy i świata – od 2003 r. jest dostępna w Internecie. Szóste wydanie z 2006 r., wydane w wersji elektronicznej, znowuż poprawione i uzupełnione (dodano ponad 150 nowych wyrazów, skreślono ponad 100 wyrazów przestarzałych i rzadko używanych oboczności, zamieniono miejscami niektóre oboczności akcentowe i in.).

however, it is difficult to answer whether the statistical expression shows that the presented vernacular words are the most needed ones.

Another question concerns the issue of equal representation of the dialects. The answer is directly related to the palette of dialectological marks since six dialectological marks are not of equal value, i.e. the general mark “*aukšt.*” (Higher Lithuania) should be rejected (only 0,4 % of all dialectal words were marked like this), the marks “*dz.*” (South Higher Lithuania) and “*vak.*” (West Higher Lithuania) do not correspond to the classification of the dialects. The words marked “*tarm.*” (vernacular) do not always appear to be in all dialects, thus, this mark should be rejected as misleading or it should be used in a generalized way for all dialects.

The article maintains that the new *DLKŽ* (*The Dictionary of Modern Lithuanian Language*) should not contain some dialectal words since they have become old-fashioned and they do not belong to modern standard Lithuanian language. The analysis of *DLKŽ* shows that the number of vernacular marks would change if the word marking was unified under such marks as *etnogr.* (ethnography), *kul.* (cooking) or some other marks, for instance, from the sphere of agriculture, history or technology.

It would be recommended to prepare such a dictionary of Lithuanian dialects alongside with the existing ones, and this dictionary could be of use for schoolchildren, students and all people who are interested in dialects. Furthermore, it should contain detailed illustrations and comprehensive explanations in modern standard Lithuanian.

KEY WORDS: vernacularisms, modern language, dictionary, statistics, dialectal dictionary.

nych statystycznych pochodzi z wydania trzeciego (1993), które w niewielkim stopniu różni się od ostatniego wydania, gdyż do obróbki statystycznej przygotowano jedynie jego wersję elektroniczną. W wymienionym słowniku występują więc 2152 (2,9%) wyrazy hasłowe opatrzone kwalifikatorami wskazującymi na ich pochodzenie gwarowe: 698 (32,4%) wyrazy z kwalifikatorem uogólniającym *tarm.* – tarminis (gwarowy), 8 (0,4%) z częściowo uogólniającym kwalifikatorem *aukšt.* – aukštaičių (aukštocki), pozostałe – ze szczegółowymi kwalifikatorami: 161 (7,5%) z kwalifikatorem *dz.* – dzūkų (dzukijski), 487 (22,6%) z kwalifikatorem *ryt.* – rytų aukštaičių (wschodnioaukštocki), 111 (5,2%) z kwalifikatorem *vak.* – vakarų aukštaičių (zachodnioaukštocki), 687 (31,9%) z kwalifikatorem *žem.* – žemaičių (żmudzki). Pod względem ilościowym mniej niż 3% dialektyzmów na tle wszystkich wyrazów zamieszczonych w słowniku nie jest dużo, choć zestawienie liczbowe nie pozwala odpowiedzieć na pytanie, czy uwzględniono najpotrzebniejsze dialektyzmy.

Kolejne pytanie dotyczy zasady równomierniej reprezentacji dialektów w słowniku. Odpowiedź należy wiązać z paletą kwalifikatorów dialektologicznych, gdyż sześć stosowanych w słowniku kwalifikatorów nie jest wobec siebie równoważnych – dialektyzmów żmudzkich jest stosunkowo najwięcej.

Przygotowując nowe wydanie *DLKŽ* należałoby zrezygnować z części dialektyzmów, gdyż wyrazy gwarowe, które wyszły z użycia, nie należą już do zasobu współczesnego języka ogólnego.

Analiza zasobów *DLKŽ* pod względem dialektologicznym pokazuje, że liczba kwalifikatorów dialektologicznych mogłaby się zmienić, gdyby zostało ujednolicone oznakowywanie wyrazów kwalifikatorami *etnogr.* (etnografija – etnografia), *kul.* (kulinarija – kulinaria), czy też niektórymi innymi, na przykład *žemės ūkis* (rolnictwo), *istorija* (historia), *technika* (technika) lub z innych dziedzin.

Obok słownika języka litewskiego i wyczerpujących słowników poszczególnych dialektów i gwar należałoby przygotować taki słownik dialektyzmów języka litewskiego, z którego z łatwością mogliby korzystać przede wszystkim uczniowie, jak też szersze społeczeństwo: bogato ilustrowany, miałby on zawierać wyczerpujące objaśnienia we współczesnym języku ogólnym.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektyzmy, język ogólny, słownik, dane statystyczne, słownik gwarowy.

Gauta 2009 05 05

Priimta publikuoti 2009 05 20

Asta Kazlauskienė

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-44244, Lietuva

Tel. +370 37 327 835

El. p. a.kazlauskienė@hmf.vdu.lt

Moksliniai interesai: fonetika, akcentologija, taikomoji kalbotyra.

Gailius Raškinis

Vytauto Didžiojo universitetas

K. Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-44244, Lietuva

Tel. +370 37 327 835

El. p. g.raskinis@if.vdu.lt

Moksliniai interesai: mašininio mokymo metodų kūrimas ir taikymas kalbos technologijų uždaviniams spręsti.

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS GARSŲ DAŽNUMAS

Lietuvių kalbos fonemų ir raidžių dažnumas gana išsamiai aprašytas. Tačiau nėra išsamesnės garsų dažnumo analizės. Šio tyrimo tikslas – nustatyti lietuvių kalbos garsų vartojimo dažnumo dėsningumus. Sutaptiniai dvibalsiai (ie, uo) ir afrikatos (c, č, dz, dž) šiame darbe laikomi atskirais, neskaidomais garsiniais segmentais (savarankiškais fonemomis), sudėtinių dvibalsių (ai, au, ei, ui, ou, oi) antrieji dėmenys – balsiais [i, u]. Tiriamąją medžiagą sudaro beveik 108 tūkst. fonologinių žodžių, 742920 analizuojamų vienetų. Analizuojami tekstai buvo automatiškai sukirčiuoti, suskiemenuoti ir fonetiškai transkribuoti VDU programinėmis priemonėmis. Transkribuojant atsižvelgta į bendrinei kalbai būdingus fonetinius procesus (priebalsių asimiliaciją, degeminaciją, žodžio galo ir pradžios dėsnius).

Tyrimo rezultatai rodo, kad monoftongai sudaro 89 % visų garsinių segmentų, iš jų balsiai – 36 %, priebalsiai – 53 %. Kiti segmentai (11 %) funkcinio požiūriu gali būti interpretuojami įvairiai. Tai sutaptiniai dvibalsiai (1,7 %), afrikatos (1 %), sudėtiniai dvibalsiai (3,4 %), mišrieji dvigarsiai (4,6 %). Priebalsiai (monoftongai, mišriųjų dvigarsių antrieji dėmenys ir afrikatos) 1,2 karto dažnesni už balsius (monoftongus, sutaptinius dvibalsių, sudėtinių dvibalsių abu dėmenis ir mišriųjų dvigarsių pirmuosius dėmenis).

Priešakinės ir užpakalinės eilės balsių vartojama po lygiai. Aukštesnieji ir žemesnieji balsiai vartojami taip pat apylygiai ir sudaro keturis penktadalius balsių, o vidutiniai – mažiau nei vieną penktadalį. Trumpieji balsiai 1,6 karto dažnesni už ilguosius balsius. Nekirčiuoti monoftongai yra daugiau nei du kartus dažnesni už kirčiuotus. Du kartus dažnesni ir tvirtagaliai monoftongai už tvirtapradžius.

Sklandžiuju, sprogstamųjų ir pučiamųjų priebalsių santykis yra toks: 2 : 1,8 : 1. Lūpiniai dantinių, liežuvio vidurinių gomurio vidurinių, liežuvio užpakalinių gomurio užpakalinių, abilūpinių, liežuvio priešakinių alveolinių, liežuvio priešakinių dantinių santykiai tokie: 1 : 1,6 : 2 : 3,2 : 3,6 : 8,6. Beveik du trečdaliai (61 %) priebalsių yra dantiniai ir alveoliniai. Kietieji priebalsiai 1,2 karto dažnesni už minkštuosius. Sprogstamieji ir pučiamieji duslieji priebalsiai 3,4 karto dažnesni už skardžiuosius.

Šis tyrimas patvirtina jau anksčiau nustatytus fonemų vartojimo dėsningumus. Skirtumai atsirado dėl kitokios kai kurių elementų interpretacijos.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: garsas, fonema, balsis, priebalsis, dvigarsis, vartojimo dažnumas.

Lietuvių kalbos fonemų (ir raidžių) dažnumu jau senokai domimasi. Svariausias (o gal net ir vienintelis) čia yra Vilniaus universiteto mokslininkų indėlis. Bendrinės lietuvių kalbos fonemų dažnumo dėsningumai išsamiai aprašyti V. Karosienės ir A. Girdenio¹ (1993, 2001, 2004). Ypač didelio dėmesio sulaukė lietuvių vardažodžio šaknies fonemų dažnumas (Karosienė 1987, 1989, 2004). Tirta šiuo atžvilgiu ir šiaurės žemaičių tarmė (Girdenis 1981). V. Žilinskienė (1978) ir P. Skirmantas (1997) analizavo raidžių dažnumą lietuvių kalbos rišliuose tekstuose.

Šis tyrimas nuo ankstesnių pirmiausia skiriasi savo apimtimi. Tiriamąją medžiagą sudaro beveik 108 tūkst. fonologinių žodžių, 742 920 analizuojamų vienetų. Tai vienuolika panašios apimties ištraukų iš skirtingų autorių darbų². Iš anksto reikia pasakyti, kad straipsnio autoriai nesitiki, jog tyrimo rezultatai iš esmės skirsis nuo ankstesnių darbų. Čia tik norima pasižiūrėti, ar fonemų vartojimo dažnumas gali priklausyti nuo tiriamosios medžiagos apimties.

Svarbiausias šio ir kitų tyrimų skirtumas yra tai, kad čia analizuojamas ne tik

fonemų dažnumas, bet atkreipiamas dėmesys į būdingesnių jų variantų vartojimo tendencijas. Tad tyrimo tikslas – nustatyti lietuvių kalbos garsų dažnumą. Todėl darbe dažniau vartojama sąvoka *garsas* (tokie pavyzdžiai, kaip įprasta, rašomi laužtiniuose skliaustuose). Tais atvejais, kai pateikiami apibendrinti jų variantai, vartojama sąvoka *fonema* (pavyzdžiai išskiriami pasviraisiais brūkšniais). Analizuojamus vienetus vertinant ir klasifikuojant į grupes tik iš dalies remtasi funkciniu aspektu. Todėl straipsnyje atskirai gilinamasi ir į dvigarsių, jų dėmenų dažnumą. Sutaptiniai dvibalsiai (*ie, uo*) ir afrikatos (*c, č, dz, dž*) šiame darbe laikomi atskirais, neskaidomais garsiniais segmentais (savarankiškomis fonemomis), sudėtinių dvibalsių (*ai, au, ei, ui, ou, oi*) antrieji dėmenys – balsiais [*i, u*] (Pakerys 2003, p. 126–130, kitokią nuomonę žr. Girdenis 2003, p. 92–104).

Analizuojami tekstai buvo automatiškai sukirčiuoti, suskiemenuoti ir fonetiškai transkribuoti VDU turimomis programinėmis priemonėmis. Pastebėtos kirčiavimo, skiemenuavimo ir transkribavimo klaidos ištaisytos rankiniu būdu. Transkribuojant atsižvelgta į bendrinei kalbai būdingus fonetinius procesus (priebalsių asimiliaciją, degeminaciją, žodžio galo ir pradžios dėsnius). [*k, g*] priebalsių sandūroje laikyti kietaisiais, [*a, aˑ*] po minkštojo priebalsio – priešakinės eilės žemutiniais balsiais [*e, eˑ*], priešdėlio ir sangražos dalelytės sandūroje priebalsių [*t*] ir [*s*] samplaika laikomi afrikata [*cˑ*], o priešdėlio ir šaknies sandū-

¹ Pagrindinius fonemų dažnumo duomenis galima rasti ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (1994, p. 35). Ten pateikiami V. Karosienės ir A. Girdenio tyrimų rezultatai.

² Pasinaudota tik dalimi autorių įvairiems moksliniams ir taikomiesiems (kalbos technologijų priemonių kūrimo) tikslams sudarytos bazės tekstų. Visi šiam tyrimui parinkti tekstai paimti iš VDU *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*. Kadangi tekstų yra daugiau, ateityje ketinama garsų dažnumo dėsningumus aprašyti remiantis triskart didesne duomenų baze, atsižvelgti į kitus garsų požymius (lūpinimą, nosinimą, aspiraciją).

roje – dviejų priebalsinių fonemų junginiu. Rengiant medžiagą laikytasi nuomonės, kad lietuvių kalboje nėra trumpojo priešakinės eilės vidutinio pakilimo balsio [e]³. Visi priešakinės eilės žemutinio pakilimo balsiai žymėti [e]. Tai jokiū būdu nereiškia, kad autoriai mano, jog minėti balsiai, vartojami prieš kietuosius priebalsius, užpakalinės eilės balsius ar žodžio gale, nepaplatėja. Mūsų nuomone, tam reikėtų išsamesnių eksperimentinių tyrimų.

Tekstai perskaityti balsu ir potencialūs klitikai prišlieti prie savarankiškų kirčiuotų žodžių. Garsai klasifikuoti ir skaičiuotas jų dažnumas specialiai šiam tikslui sukurta programa.

Duomenys apie garsų dažnumą taikomiesiems kalbos tyrimams svarbūs ir reikalingi. Tai labai taikliai yra atskleidęs P. Skirmantas (1997, p. 81). Jis teigia, kad į garsų ir raidžių dažnumą būtina atsižvelgti kuriant įvairias tekstų šifravimo (įslaptinimo) bei šifruotų tekstų dešifravimo sistemas, mėginant automatizuoti įvairių specifinių teksto požymių identifikaciją. Tokie duomenys labai reikalingi kalbos sintezės, atpažinimo darbams, rašytinės ir sakytinės kalbos požymių tyrinėjimams. Šis tyrimas ne tik remiasi taikomiesiems kalbos tyrimams skirta medžiaga, bet ir orientuotas į kalbos kompiuterizavimo priemonių kūrimą. Būtent tai ir lėmė analizuojamų

vienetų klasifikacijos principus (garsinių, o ne funkcinių aspektų išryškinimą), kurie iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti nenuoseklūs. Dėl šios priežasties sutaptiniai dvibalsiai ir afrikatos neskaidomos (kalbos sintezės ir atpažinimo tikslams tai daryti neprasminga), o sudėtiniai dvibalsiai skaidomi į du balsinius vienetus.

1. Balsių dažnumas

Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, balsinių vienetų lietuvių kalboje vartojama mažiau nei priebalsinių: atitinkamai 45,5 % ir 54,5 %. Vadinasi, priebalsiai (C) 1,2 karto dažnesni už balsius (V). Tai nedidelis skirtumas. V. Karosienės ir A. Girdenio (1993, p. 30–31) rezultatai kitokie: C : V=1,4 : 1. Toks skirtumas atsirado tik dėl skirtingos sudėtinių dvibalsių antrųjų dėmenų interpretacijos. Kaip jau buvo minėta, šiame straipsnyje jie laikomi balsiais, o V. Karosienė ir A. Girdenis juos interpretavo kaip priebalsines fonemas /j/ ir /v/. Jeigu analizuojamoje medžiagoje rastus sudėtinių dvibalsių antruosius dėmenis priskirtume prie priebalsių, balsių ir priebalsių santykiai būtų visiškai tokie patys kaip ir minėtų mokslininkų.

Beveik trečdalį (32 %) visų garsų analizuojamuose tekstuose sudaro vienbalsiai, dešimtadalį (11,8 %) – mišriųjų dvigarsių ir sudėtinių dvibalsių balsiniai dėmenys, 1,7 % – sutaptiniai dvibalsiai.

Priešakinės eilės balsiai (monoftongai) tik šiek tiek retesni nei užpakalinės eilės (atitinkamai 48,9 % ir 51,1 % visų balsių, žr. 1 lent.). Tai labai nedidelis skirtumas, todėl galima sakyti, kad jų lietuvių kalboje vartojama apylygiai. Savaime suprantama, nelabai ryškus priešakinių ir užpakalinių balsių skirtumas ir visų garsų atžvilgiu:

³ Balsio [e] vartojimas bendrinėje kalboje vis dar diskutuojamas. Vienu kalbininkų teigimu (Vaitkevičiūtė 1961, p. 21, 29; 1967, p. 104–105; Svecevičius 1964, p. 15; LKG 1965, p. 45, 51; Mikalauskaitė 1975, p. 17; Pakerys 2003, p. 23–40), [e] tartinas svetimos kilmės žodžiuose, kitų nuomone (Kazlauskas 1966, p. 75; 1968, p. 325; Girdenis, Žulys 1973, p. 207; Girdenis, Pupkis 1978, p. 61–62; Vitkauskas, 2001, p. 6), jis lietuvių kalbos sistemai nėra būtinas. Kai kuriuose naujesniuose darbuose šis garsas laikomas fakultatyviu lietuvių kalbos elementu (DLKG 1994, p. 23; Girdenis 2003, p. 191; Pakerys 2003, p. 34).

1 lentelė. *Balsių dažnumo palyginimas*⁴

Balsiai		Aukštutinio pakilimo balsiai, %	Vidutinio pakilimo balsiai, %	Žemutinio pakilimo balsiai, %	Iš viso
Priešakinės eilės balsiai		30,1 (20,4+9,7)	3,1 (3,1+0)	15,7 (10,3+5,4)	48,9 (33,8+15,1)
Užpakalinės eilės balsiai	Grynieji	10,2 (7,4+2,8)	10,9 (10,1+0,8)	24,7 (16,6+8,1)	51,1 (39,3+11,8)
	Papriešakėje	2,8 (2,6+0,2)	2,4 (2,4+0)	0	
Iš viso		43,2 (30,5+12,7)	16,5 (15,7+0,8)	40,4 (26,9+13,5)	100

priešakinės eilės balsiai sudaro beveik 21 %, užpakalinės eilės balsiai – 22 % visų garsų. Jų vartojimo tendencijos nesikeičia ir atsižvelgus į sutapinius dvibalsius: [ie] sudaro 2 % visų balsių, [uo] – 1,8 %. Dalis užpakalinės eilės balsių, vartojamų po minkštųjų priebalsių, papriešakėja (tokių yra tik 5,2 % balsių). Tačiau jie nevirsta priešakinės eilės balsiais, tad negali būti priskirti prie priešakinių balsių.

Karosienės ir Girdenio tyrimo (1993, p. 31) rezultatai kiek kitokie: priešakiniai balsiai sudaro beveik 45 %, užpakaliniai – 55 %. Tačiau tai vėl tik interpretacijos skirtumas. Jeigu antruosius sudėtinių dvibalsių dėmenis atmestume, mūsų tyrimo rezultatai būtų tokie patys: priešakinių balsių turėtume 46 %, užpakalinių – 54 %. Tad jų santykis atitinkamai 1 : 1,2.

Jeigu vertintume tik balsius, negalėtume tvirtinti, kad lietuvių kalboje vyrauja kurios nors artikuliacijos (priešakinės ar užpakalinės) garsai.

Aukštutinio pakilimo balsiai sudaro 43,2 %, vidutinio – perpus mažiau –

16,5 %, o žemutinio pakilimo balsiai sudaro 40,4 % balsių. Jų santykiai tokie: $V_{vid} : V_{žem} : V_{aukšt} = 1 : 2,5 : 2,6$. Jeigu atmestume sudėtinių dvibalsių antruosius dėmenis, balsių santykiai pasikeistų: $V_{vid} : V_{žem} : V_{aukšt} = 1 (20 %) : 1,9 (38 %) : 2,1 (42 %)$.

Iš 1 lentelės matyti, kad pagal dažnumą balsiai išsidėstyti taip: priešakinės eilės aukštutinio pakilimo (30 % visų balsių arba 13 % visų garsų), užpakalinės eilės žemutinio pakilimo (25 % balsių arba 11 % garsų), priešakinės eilės žemutinio pakilimo (16 % balsių arba 7 % garsų). Užpakalinės eilės aukštutiniai ir vidutiniai balsiai sudaro beveik po 13 % balsių arba po 6 % garsų. Rečiausiai (3 %) vartojamas priešakinės eilės vidutinio pakilimo balsis (jis, kaip jau buvo minėta, esti tik ilgasis ir nevartojamas kaip dvigarsių dėmuo). Taigi trijų balsių variantai sudaro 71 % visų balsių arba beveik trečdalį visų garsų.

Kaip ir buvo galima numatyti, ilgieji balsiai retesni, jie sudaro 39 % balsių, trumpieji beveik pusantro karto dažnesni (61 % balsių, žr. 2 lent.). Dar vienas dalykas, į kurį būtina atkreipti dėmesį – tai žemutinių balsių dvejetainis kilmės kiekybė. Jie gali būti prigimtinio ir padėtinio ilgumo (t. y. iš prigimties trumpieji balsiai pailgėja dėl kirčio). Tiriamojoje medžiagoje didžioji

⁴ Šioje lentelėje skaitmuo ne skliausteliuose rodo visų balsinių vienetų (ir dvigarsių dėmenų) procentą, pirmasis skaitmuo skliaustuose – tik vienbalsių, antrasis – dvigarsio dėmenų. Čia nepriskaičiuojami sutaptiniai dvibalsiai.

2 lentelė. *Kirčiuotų ir nekirčiuotų, ilgųjų ir trumpųjų vienbalsių dažnumo palyginimas*

Balsiai	Ilgieji balsiai, %		Trumpieji balsiai, %	Iš viso
Nekirčiuoti balsiai	22,7		47,4	70,1
Kirčiuoti balsiai	Tvirtapradžiai	Tvirtagaliai	13,9	29,9
	5,7	10,3		
Iš viso	38,7		61,3	100

dalį šių balsių yra padėtinio ilgumo, prigimtinio ilgumo balsių yra mažai: [ā·] – 2,4 %, [ē·] – 2,7 % atitinkamų ilgųjų balsių. Tai, matyt, yra viena iš priežasčių, kodėl žemutiniai prigimtinio ilgumo balsiai nekirčiuotame skiemenyje dažnai trumpinami (net ir tų lietuvių, kurie paprastai prigimtinio ilgumo balsių kiekybės skirtumus išlaiko ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje).

Nekirčiuoti balsiai 2,3 karto dažnesni už kirčiuotus. Kirčiuoti balsiai sudaro 30 %, nekirčiuotų balsių grupė yra dvigubai didesnė, jie sudaro 70 % balsių. Beveik du kartus dažnesni ir tvirtagalčiai už tvirtapradžius balsius. Dar vienas įdomus pastebėjimas: nekirčiuotoje pozicijoje trumpieji balsiai beveik du kartus dažnesni už ilguosius, o kirčiuotoje – ilgųjų ir trumpųjų vartojama apylygiai. Žinoma, šių santykių jokiū būdu negalima apibendrinti ir kalbėti apie ilgųjų ir trumpųjų skiemenų proporcijas, nes ilgaisiais skiemenimis laikomi ne tik tie, kurių pagrindą sudaro ilgasis balsis, bet ir tie, kuriuos sudaro visi dvigarsiai. Kaip rodo Girdenio tyrimas (1983, p. 117–118), nekirčiuotų ilgųjų ir trumpųjų skiemenų esti apylygiai, o kirčiuotų ilgųjų beveik dvigubai daugiau. Visiškai tokie patys dėsniniai pastebėti ir mūsų tiriamojame medžiagoje: kirčiuotų ilgųjų (51 %) ir trumpųjų (49 %) skiemenų esti apylygiai, o nekirčiuotų ilgųjų (67 %) dvigubai daugiau nei trumpųjų (33 %). Tačiau net 12 % ilgųjų kirčiuotų skiemenų pagrindą sudaro padėti-

nio ilgumo žemutiniai balsiai, pailgėjantys dėl kirčio.

Aptariamoje lentelėje pateikiami tik vienbalsiai. Be abejo, čia reikėtų įtraukti ir sutaptinius dvibalsius. Ilgųjų ir trumpųjų balsių santykis nekirčiuotoje pozicijoje išliktų panašus: 1 : 1,9 (trumpieji beveik dukart dažnesni), o kirčiuotoje pozicijoje, savaime suprantama, padaugėtų ilgųjų vienetų. Trumpųjų ir ilgųjų balsių santykis čia būtų atitinkamai 1 : 1,4 (daugiau ilgųjų vienetų).

Į lentelę neįtraukti ir sudėtinių dvibalsių, mišriųjų dvigarsių dėmenys. Kirčiuoti šie dėmenys gali pailgėti iki pusilgių (jų rasta 5 % balsių arba 23 % balsinių dvigarsių dėmenų). Fonetiniu požiūriu jų negalima būtų priskirti nei prie ilgųjų, nei prie trumpųjų (išskyrus mišriųjų dvigarsių pirmuosius dėmenis [i, u] ir dvibalsio [ui] pirmąjį dėmenį, kurie bendrinėje kalboje turi būti tariami trumpi).

Kaip ir tikėtasi, nelūpiniai balsiai daug dažnesni už lūpinčius. Duomenys rodo, kad lūpiniai sudaro penktadalį balsių (20 %, kartu su sutaptiniu dvibalsiu [uo]).

Palyginus visų balsių dažnumą (žr. 3 lent.), paaiškėjo, kad jų branduolį, 51 % sudaro keturi balsiai – [i], [a], [e], [o·]. Trumpieji [i], [a], [e] tokia pačia eilės tvarka pagal dažnumą išsidėsto ir tarp vienbalsių, ir dvigarsių dėmenų. Šie balsiai kartu sudaro 23,3 % visų garsų.

3 lentelė. *Balsyno dažnumas*

Balsyno vienetas	Pavartojimo kiekis	% balsyno	% visų garsinių vienetų
[i]	39991	11,825	5,383
[a]	33526	9,913	4,513
[e]	22356	6,610	3,009
[o]	18417	5,446	2,479
[i̇]	11158	3,299	1,502
[ã]	10093	2,984	1,359
[i̇]	9271	2,741	1,248
[u]	9213	2,724	1,240
[è]	6557	1,939	0,883
[ɛ]	6505	1,923	0,876
[à]	6435	1,903	0,866
[ù]	5880	1,739	0,791
[ó]	5725	1,693	0,771
[ɔ]	5298	1,567	0,713
[u̇]	4921	1,455	0,662
[ó]	4516	1,335	0,608
[i̇]	3873	1,145	0,521
[i̇]	3564	1,054	0,480
[a]	3558	1,052	0,479
[ô]	2615	0,773	0,352
[i̇]	2551	0,754	0,343
[ê]	2431	0,719	0,327
[é]	2329	0,689	0,313
[ɔ]	2154	0,637	0,290
[ù]	2093	0,619	0,282
[ĩ]	2068	0,611	0,278
[e]	2058	0,609	0,277
[i̇]	1981	0,586	0,267
[ú]	1612	0,477	0,217
[ô]	1378	0,407	0,185
[ê]	1221	0,361	0,164
[ù]	773	0,229	0,104
[á]	508	0,150	0,068
[ó]	466	0,138	0,063
[ɔ]	228	0,067	0,031
[i̇]	181	0,054	0,024
[é]	112	0,033	0,015
[ɔ]	88	0,026	0,012
Iš viso vienbalsių	237704	70,285	31,996
[i]	22348	6,608	3,008
[a]	22308	6,596	3,003
[e]	14135	4,179	1,903
[i̇]	7235	2,139	0,974
[u]	6154	1,820	0,828
[á]	3921	1,159	0,528
[é]	3285	0,971	0,442

Balsyno vienetas	Pavartojimo kiekis	% balsyno	% visų garsinių vienetų
[ū.]	2390	0,707	0,322
[į]	2052	0,607	0,276
[ɔ]	2014	0,596	0,271
[ú]	575	0,170	0,077
[ǰ]	555	0,165	0,075
[ú]	528	0,157	0,071
[é]	217	0,064	0,029
[ú]	62	0,018	0,008
[ǰ]	24	0,007	0,003
[ɔ]	4	0,001	0,001
Iš viso balsinių dvigarsių dėmenų	87807	25,963	11,819
[úo]	2525	0,747	0,340
[ie]	2395	0,708	0,322
[iē]	2392	0,707	0,322
[íe]	2318	0,685	0,312
[uo]	1609	0,476	0,217
[uō]	591	0,175	0,080
[iō]	313	0,093	0,042
[úo]	280	0,083	0,038
[io]	265	0,078	0,036
Iš viso sutaptinių dvibalsių	12688	3,752	1,708
Iš viso	338199	100	45,523

Apibendrinant galima pasakyti, kad pagal dažnumą tiriamojoje medžiagoje balsinės fonemos išsidėsto tokia tvarka⁵:

*il : la/ : le/ : lo/ : lu/ : li/ : lw/ : la/ :
/ɔ/ : lɛ/ : lie/ : luol/ : le/ =*

24,5 : 19,6 : 13,8 : 9,8 : 8,2 : 4,5 : 4,4 :
4,2 : 3,1 : 3 : 2,1 : 1,7 : 1,4

Ši balsių eilė ne visai sutampa su V. Karosienės ir A. Girdenio (1993, p. 31) nustatyta, nors pagrindinės tendencijos išlieka. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į trumpojo /ɔ/ vartojimo dažnumą. V. Karosienės ir A. Girdenio tiriamojoje medžiagoje jis yra rečiausias. Tai rodo, kad mūsų medžiagoje buvo daugiau tarptautinių žodžių. Kiti skir-

tumai atsirado vėlgi dėl skirtingos sudėtinių dvibalsių antrųjų dėmenų interpretacijos.

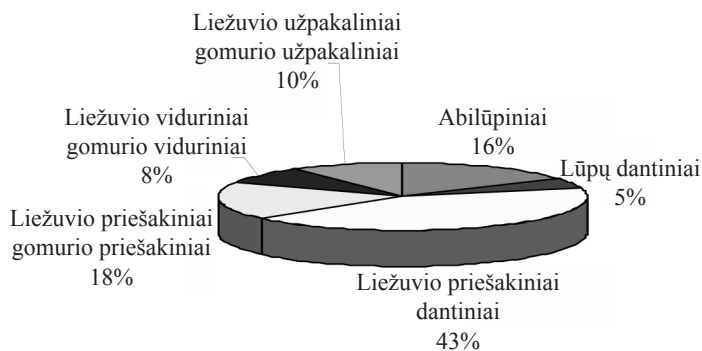
2. Priebalsių dažnumas

Priebalsiai suskirstyti į monoftongus, dvigarsių dėmenis⁶ ir afrikatas.

Sprogstamieji priebalsiai sudaro 35,9 % priebalsių (19,6 % visų garsų), sklandieji priebalsiai dažnesni – 42,2 % priebalsių (23 % visų garsų). Pučiamieji priebalsiai beveik perpus retesni (20 % priebalsių, 10,9 % visų garsų). Sklandžiųjų, sprogstamųjų ir pučiamųjų priebalsių santykis yra 2:1,8:1.

⁵ Antrieji dvibalsių dėmenys čia laikyti balsinėmis fonemomis, dėl priegaidės pailgėję dvibalsių dėmenys – trumpaisiais balsiais, padėtinio ilgumo balsiai priskirti prie ilgųjų fonemų.

⁶ Nekirčiuotus dvigarsių dėmenis iš principo galima būtų priskirti prie monoftongų, nes jų fonetinės ypatybės daug nesiskiria. Todėl šiame straipsnyje atskirai pateikiami tik tvirtagalių mišriųjų dvigarsių antrieji dėmenys (jie dėl priegaidės pailgėja).

1 pav. *Skirtingos tarimo vietos priebalsių dažnumas*

Afrikatos sudaro 1,9 % priebalsių (1 % visų garsų).

Priebalsių dažnumo analizė pagal tarimo vietą rodo, kad lietuvių kalboje vyrauja priekinės artikuliacijos priebalsiai (žr. 1 pav.). Abilūpiniai, lūpiniai dantiniai, liežuvio

priešakiniai dantiniai ir alveoliniai priebalsiai sudaro net keturis penktadalius (82 %) visų priebalsių.

Minkštieji priebalsiai sudaro 44,7 %, o kietieji – 55,3 % priebalsių (santykis atitinkamai 1 : 1,2). Toks pat ir dusliųjų

4 lentelė. *Priebalsių dažnumas*

Priebalsis	Pavartojimo kiekis	% priebalsių	% visų garsinių vienetų
[s]	43565	10,764	5,864
[k]	25971	6,417	3,496
[t]	25177	6,221	3,389
[tʰ]	20870	5,157	2,809
[m]	20238	5,000	2,724
[n]	20202	4,991	2,719
[r]	18229	4,504	2,453
[rʰ]	17956	4,436	2,417
[j]	17054	4,214	2,296
[sʰ]	16424	4,058	2,211
[n]	14912	3,685	2,007
[p]	13884	3,431	1,869
[tʰ]	13165	3,252	1,772
[vʰ]	10247	2,532	1,379
[mʰ]	9928	2,453	1,337
[d]	9618	2,376	1,295
[g]	9587	2,369	1,290
[l]	9140	2,259	1,231
[kʰ]	8982	2,219	1,209

Priebalsis	Pavartojimo kiekis	% priebalsių	% visų garsinių vienetų
[dʹ]	7455	1,842	1,003
[b]	6986	1,726	0,940
[pʹ]	6980	1,725	0,940
[v]	6382	1,577	0,859
[šʹ]	5306	1,311	0,714
[gʹ]	5011	1,238	0,675
[bʹ]	4867	1,203	0,655
[š]	3940	0,974	0,530
[žʹ]	2994	0,740	0,403
[ž]	2495	0,616	0,336
[j]	2081	0,514	0,280
[jʹ]	1665	0,411	0,224
[z]	1568	0,387	0,211
[f]	1513	0,374	0,204
[zʹ]	988	0,244	0,133
[fʹ]	952	0,235	0,128
[x]	464	0,115	0,062
[xʹ]	338	0,084	0,045
[hʹ]	160	0,040	0,022
[h]	116	0,029	0,016
Iš viso monoftongų	387410	95,723	52,147
[r̄.]	5294	1,308	0,713
[n̄.]	1016	0,251	0,137
[j̄.]	739	0,183	0,099
[r̄ʹ.]	558	0,138	0,075
[l̄.]	546	0,135	0,073
[n̄ʹ.]	409	0,101	0,055
[l̄ʹ.]	403	0,100	0,054
[j̄ʹ.]	359	0,089	0,048
[m̄.]	232	0,057	0,031
[m̄ʹ.]	141	0,035	0,019
Iš viso dvigarsių dėmenų	9697	2,397	1,304
[tsʹ]	3389	0,837	0,456
[tšʹ]	2809	0,694	0,378
[džʹ]	1216	0,300	0,164
[tš]	141	0,035	0,019
[ts]	46	0,011	0,006
[dzʹ]	9	0,002	0,001
[dž]	4	0,001	0,001
Iš viso afrikatų	7614	1,881	1,025
Iš viso	404721	100	54,475

(44,7 %) bei skardžiujų (55,3 %) priebalsių santykis: 1 : 1,2. Tiesa, jeigu lygintume tik sprogstamuosius ir pučiamuosius priebalsius, santykis būtų kitoks: duslieji čia 3,4 karto dažnesni už skardžiuosius. Skardžiujų ir dusliųjų, minkštųjų ir kietųjų priebalsių dažnumo santykiai panašūs ir mūsų, ir V. Karosienės su A. Girdeņu (1993) tiriamoje medžiagoje.

Priebalsyno branduolį, t. y. 55,8 % (30,4 % visų garsų), sudaro dešimt priebalsių: [s], [k], [t], [tʰ], [m], [nʰ], [r], [rʰ], [j], [sʰ] (žr. 4 lent.). Dažniausias priebalsis yra [s], rečiausi yra periferiniai nelietuviškos kilmės priebalsiai (jie visi kartu tesudaro vos 0,5 %).

3. Dvigarsių dažnumas

Iš 3 ir 4 lentelės matyti, kad sutaptiniai dvibalsiai ir afrikatos⁸ sudaro labai nedidelę dalį visų vartojamų garsinių vienetų: atitinkamai 3,8 % ir 1,9 %. Sudėtiniai dvibalsiai sudaro tik 3,4 %, mišrieji dvigarsiai šiek tiek dažnesni – 4,56 % visų garsų (žr. 5 lent.). Taigi šiek tiek mažiau nei dešimtadalį sakininėje kalboje vartojamų garsų sudaro glaudūs dviejų fonemų junginiai.

Mišriųjų dvigarsių pirmasis dėmuo dažniau esti /a, i/, balsis /u/ ir tik tarptautiniuose žodžiuose vartojamas /ɔ/ vartojami gerokai rečiau (žr. 6 lent.). Nevienodas ir sklandžiujų priebalsių vartojimo dvigars-

5 lentelė. *Dvigarsių dažnumas*⁷

Dvigarsiai	Pavartojimo kiekis	% dvigarsių	% visų garsinių vienetų
[ai]	10523	17,124	1,368
[ei]	7663	12,470	0,996
[au]	4337	7,057	0,564
[eu]	2737	4,454	0,356
[ui]	1074	1,748	0,140
[ɔi]	12	0,020	0,002
[ɔu]	8	0,013	0,001
Iš viso dvibalsių	26354	42,885	3,426
[ir]	6216	10,115	0,808
[in]	5042	8,205	0,655
[ar]	4439	7,223	0,577
[en]	4176	6,795	0,543
[an]	3256	5,298	0,423
[al]	2540	4,133	0,330
[er]	1872	3,046	0,243

⁷ Šioje lentelėje pateikiami apibendrinti dvigarsių variantai, t. y. neatsižvelgta į kirtį, priegaidę ar pailgėjimą, papriešakėjimą.

⁸ Nors sutaptinių dvibalsių ir afrikatų vartojimo duomenys pateikiami ir šiame skyriuje, tačiau autoriai laikosi nuomonės, kad tai neskaitytini segmentai ne tik funkciniu, bet ir fonetiniu aspektu.

Dvigarsiai	Pavartojimo kiekis	% dvigarsių	% visų garsinių vienetų
[ɔr]	1506	2,451	0,196
[am]	1134	1,845	0,147
[ɔn]	731	1,190	0,095
[el]	597	0,971	0,078
[em]	592	0,963	0,077
[im]	565	0,919	0,073
[il]	540	0,879	0,070
[un]	519	0,845	0,067
[ul]	481	0,783	0,063
[ur]	397	0,646	0,052
[ɔm]	307	0,500	0,040
[um]	156	0,254	0,020
[ɔl]	33	0,054	0,004
Iš viso mišriųjų dvigarsių	35099	57,115	4,563

6 lentelė. *Mišriųjų dvigarsių dėmenų dažnumas*

Fonemos	/l/	/n/	/m/	/r/	% visų garsinių vienetų
/a/	0,330	0,147	0,423	0,577	1,478
/e/	0,078	0,077	0,543	0,243	0,941
/i/	0,070	0,073	0,655	0,808	1,607
/u/	0,063	0,020	0,067	0,052	0,202
/ɔ/	0,004	0,040	0,095	0,196	0,335
% visų garsinių vienetų	0,545	0,358	1,784	1,876	4,563

siuose dažnumas: /m, r/ daugiau nei trigubai dažnesni už /l, n/, ypač retas /n/.

Išvados

Išanalizavus beveik 108 tūkst. žodžių, 742 920 garsinių vienetų, išryškėjo tokios garsų vartojimo tendencijos.

1. Monoftongai sudaro 89 % visų garsinių segmentų, iš jų balsiai – 36 %, priebal-

siai – 53 %. Kiti segmentai (11 %) funkciniai požiūriu gali būti interpretuojami įvairiai. Tai sutaptiniai dvibalsiai (1,7 %), afrikatos (1 %), darbe laikomi savarankiškais vienetais; sudėtiniai dvibalsiai (3,4 %), darbe skaidomi į du balsinius vienetus; mišrieji dvigarsiai (4,6 %), skaidomi į balsinius ir priebalsinius vienetus. Apibendrinant visus duomenis (t. y. atitinkamai suklasifikavus

ir minėtus diftongus) galima pasakyti, kad priebalsiai 1,2 karto dažnesni už balsius.

2. Priešakinės ir užpakalinės eilės balsių vartojama po lygiai. Aukštutiniai ir žemutiniai balsiai vartojami taip pat apylygiai ir sudaro keturis penktadalius balsių, o vidutiniai – mažiau nei vieną penktadalį. Trumpieji balsiai 1,6 karto dažnesnis už ilguosius balsius. Nekirčiuoti monoftongai yra daugiau nei du kartus dažnesni už kirčiuotus. Du kartus dažnesni ir tvirtagaliai monoftongai už tvirtapradžius.

3. Sklandžiujų, sprogstamųjų ir pučiamųjų priebalsių santykis yra toks: 2 : 1,8 : 1. Lūpiniai dantinių, liežuvio vidurinių gomurio vidurinių, liežuvio užpakalinių gomurio užpakalinių, abilūpinių, liežuvio priešakinių alveolinių, liežuvio priešakinių dantinių santykiai tokie: 1 : 1,6 : 2 : 3,2 : 3,6 : 8,6. Beveik du trečdaliai (61 %) priebalsių yra dantiniai ir alveoliniai. Kietieji priebalsiai 1,2 karto dažnesni už minkštuosius. Sprogstamieji ir pučiamieji duslieji priebalsiai 3,4 karto dažnesnis už skardžiuosius.

4. Mišrieji dvigarsiai 1,3 karto dažnesni už sudėtinius dvibalsius.

5. Keturiolika dažniausių garsų – [i], [a], [e], [o], [s], [k], [t], [tʰ], [m], [nʰ], [r], [rʰ], [j], [sʰ] – sudaro lietuvių kalbos garsyno branduolį, t. y. 53 %.

Šiame tyrime atsižvelgta ne į visus fonemų variantus, pavyzdžiui, neanalizuojama, kiek garsų tariami su nosiniu ar lūpiniu atspalviu. Kol kas galima pateikti tik prielaidą, paremtą garsų, kuriems šios ypatybės yra pagrindinės artikuliacijos, dažnumu. Lūpinių garsų (balsių ir priebalsių) tiriamojame medžiagoje yra 19 % visų garsų, tad galima manyti, kad apie du penktadaliai (mažiau nei 40 %) garsų gali būti tariami su lūpiniu atspalviu. Nosinių priebalsių rasta 10 %, tad šiek tiek mažiau penktadalis garsų gali įgyti nosinį atspalvį.

Apibendrinant galima pasakyti, kad būdingiesiems fonemų (ir turbūt garsų) dažnumo dėsningumams nustatyti užtenka mažesnės apimties medžiagos. Jau minėtas V. Karosienės ir A. Girdenio (1993) tyrimas tas tendencijas atskleidė, mūsų darbas jas tik patvirtina, o esantys skirtumai atsirado dėl kitokios sudėtinių dvibalsių antrųjų dėmenų interpretacijos, kuri labiau atitinka taikomuosius šio tyrimo tikslus.

Literatūra

DLKG 1994 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 1994. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

GIRDENIS, A., 1981. Šiaurės žemaičių fonemų dažnumai. *Kalbotyra*. Nr. 32(1), 15-37.

GIRDENIS, A., 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

GIRDENIS, A., KAROSIENĖ, V., 2004. Skiemens ir žodžio pirmųjų bei paskutiniųjų fonemų dažnumas bendrinėje lietuvių kalboje. *Baltistica*. Nr. 39(2), 213-231.

GIRDENIS, A., PUPKIS, A., 1978. Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai. In: *Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai*. Vilnius: LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 53-66.

GIRDENIS, A., ŽULYS, V., 1973. [rec. kn.:] Lietuvių kalbos gramatika. *Baltistica*. Nr. 9(2), 203-214.

KAROSIENĖ, V., 1987. Pirminių vardažodžių šaknų statistinės charakteristikos. *Kalbotyra*. Nr. 38(1), 44-55.

KAROSIENĖ, V., 1989. Dar dėl lietuvių vardažodinių šaknų fonemų dažnumų. *Kalbotyra*. Nr. 40(1), 30-35.

KAROSIENĖ, V., 2004. *Bendrinės lietuvių kalbos vardažodžio šaknies struktūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

KAROSIENĖ, V., GIRDENIS, A., 1993. Bendrinės kalbos fonemų dažnumai. *Kalbotyra*. Nr. 42(1), 28–38.

KAROSIENĖ, V., GIRDENIS, A., 2001. Statistinė fonemų distribucija bendrinės kalbos pradiniuose, vidiniuose ir galiniuose skiemenyse. *Baltistica*. Nr. 36(2), 253–266.

KAZLAUSKAS, J., 1966. Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema. *Kalbotyra*. Nr. 14, 73–81.

KAZLAUSKAS, J., 1968. [rec. kn.:] Lietuvių kalba tarybiniais metais. *Baltistica*. Nr. 4(2), 322–327.

LKG 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1: Fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis.

MIKALAUSKAITĖ, E., 1975. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.

PAKERYS, A., 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

SKIRMANTAS, P., 1997. Raidžių dažnumas bendrinės lietuvių kalbos rišliuose tekstuose. *Kalbotyra*. Nr. 46(1), 81–96.

SVECEVIČIUS, B., 1964. Nauji lietuvių literatūrinės kalbos paprastųjų balsių eksperimentiniai duomenys. *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kollokviumo medžiaga*. T. 1, 14–32.

VAITKEVIČIŪTĖ, V., 1961. Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. 4, 19–39.

VAITKEVIČIŪTĖ, V., 1967. Lietuvių literatūrinės kalbos fonetikos raida. *Lietuvių kalba tarybiniais metais*. Vilnius: Mintis.

VITKAUSKAS, V., 2001. *Lietuvių kalbos tarties žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ŽILINSKIENĖ, V., 1978. Lietuvių kalbos raidžių dažnumas publicistiniuose tekstuose. *Kalbotyra*. Nr. 29(1), 83–95.

Asta Kazlauskienė

Vytautas Magnus University, Lithuania

Research interests: phonetics, accentology, applied linguistics.

Gailius Raškinis

Vytautas Magnus University, Lithuania

Research interests: developing methodology of machine learning and its application to language technologies.

PHONE FREQUENCY IN STANDARD LITHUANIAN

Summary

The frequencies of Lithuanian phonemes and letters have been extensively studied and described, whereas studies of the frequencies of Lithuanian phones have not received so much attention. The present study aims at describing frequencies of Lithuanian phones in contemporary speech. In this study, complex diphthongs (ie, uo) and affricates (c, č, dz, dž) are considered to be separate indivisible phonemic segments (independent phonemes), and the second constituent of the compound diphthongs (ai, au, ei, ui, ou, oi) is treated as a vowel (i, u).

Asta Kazlauskienė

Uniwersytet Witolda Wielkiego, Litwa

Zainteresowania naukowe: fonetyka, akcentologia, językoznawstwo stosowane.

Gailius Raškinis

Uniwersytet Witolda Wielkiego, Litwa

Zainteresowania naukowe: tworzenie i stosowanie metod nauczania maszynowego do rozwiązywania zadań w zakresie technologii językowych.

CZĘSTOŚĆ WYSTĘPOWANIA GŁOSEK LITEWSKICH

Streszczenie

Częstość występowania fonemów i liter w języku litewskim jest dość dokładnie opisana. Brak natomiast bardziej wyczerpującej analizy częstości występowania glosek. Celem niniejszego badania jest ustalenie zasad częstości występowania glosek litewskich. Dyftongi wstępujące (ie, uo) i afrykaty (c, č, dz, dž) w niniejszym opracowaniu są uważane za osobne, niepodzielne segmenty głoskowe (samodzielne fonemy), drugie człony dyftongów zstępujących (ai, au, ei, ui, ou, oi) – za samogłoski

Experimental data consists of nearly 108 thousand of phonological words which are made up of 742 920 phone entities. Experimental data was prepared by automatically stressing, syllabifying and phonetically transcribing various texts. Software tools developed at VMU were used for this purpose. Phonetic transcription took into account phonetic properties of standard Lithuanian such as consonant assimilation, gemination, word-initial and word-closing pronunciation regularities.

The investigations showed that monophthongs make up 89% of all phones. Vowels and consonants make up 36% and 53% of all monophthongs respectively. Other phones (11%) may have different functional interpretations. They are complex diphthongs (1,7%), affricates (1%), compound diphthongs (3,4%), and semi-diphthongs (4,6%). Consonants (including monophthongs, the second constituent of semi-diphthongs, and affricates) are 1.2 times more frequent than vowels (including monophthongs, complex diphthongs, the first and the second constituent of compound diphthongs, and the first constituent of semi-diphthongs).

Front and back vowels are equally frequently pronounced. High and low vowels are almost equally frequently pronounced too. High and low vowels make up four fifths of all vowels, whereas mid vowels make up less than one fifth of all vowels. Short vowels are 1.6 times more frequent than long ones. Unstressed monophthongs are more than twice frequent than stressed ones. Smooth rising accent is twice as frequent as sharp falling accent among stressed monophthongs. Frequency ratio among sonorants, plosives and fricatives is 2:1,8:1 respectively. Frequency ratio among labiodentals, mid-consonants (palatal), back-consonants, bilabials, alveolar and dentals is 1:1,6:2:3,2:3,6:8,6 respectively. Nearly two thirds (61%) of consonants are either dental or alveolar. Non palatalized consonants are 1.2 times more frequent than palatalized ones. Voiced plosives and fricatives are 3.4 times more frequent than their respective unvoiced counterparts. This study confirms earlier established regularities in relative phone frequencies. Different results of this study are obtained just because of different interpretations given to some phonetic elements.

KEY WORDS: phone, phoneme, vowel, consonant, diphthong, frequency of occurrence.

[i, u]. Materiał badawczy tworzy ponad 108 tys. wyrazów fonologicznych, 742920 analizowanych jednostek. Analizowane teksty zostały automatycznie opatrzone akcentem, podzielone na sylaby i fonetycznie transkrybowane za pośrednictwem narzędzi programistycznych Uniwersytetu Witolda Wielkiego. Podczas transkrybowania uwzględniono procesy fonetyczne charakterystyczne dla języka ogólnego (asymilację spółgłosek, degeminację, nagłos i wygłos wyrazu).

Wyniki badań dowodzą, że monoftongi stanowią 89% wszystkich segmentów głoskowych, z czego samogłoski – 36%, spółgłoski – 53%. Inne segmenty (11%) pod względem funkcjonalnym mogą być interpretowane na różne sposoby. Są to dyftongi wstępujące (1,7%), afrykaty (1%), dyftongi zstępujące (3,4%), dyftongi (4,6%). Spółgłoski (monoftongi, drugie człony dyftongów i afrykaty) występują 1,2 razy częściej niż samogłoski (monoftongi, dyftongi wstępujące, drugie człony dyftongów zstępujących i pierwsze człony dyftongów).

Samogłoski przednie i tylne używane są po równo. Samogłoski wysokie i niskie również stosowane są mniej więcej po równo i stanowią 4/5 samogłosek, a średnie – mniej niż 1/5. Samogłoski krótkie występują 1,6 razy częściej niż samogłoski długie. Monoftongi w pozycjach nieakcentowanych występują ponad dwukrotnie częściej od występujących w pozycjach akcentowanych. Dwukrotnie częściej występują też monoftongi cyrkumfleksowe od akutowych.

Stosunek spółgłosek płynnych, zwartych i szczelinowych jest następujący: 2 : 1,8 : 1. Stosunek spółgłosek wargowo-zębowych, środkowojęzykowych, tylnojęzykowych, dwuwargowych, przedniojęzykowo-dziąsłowych, przedniojęzykowo-zębowych: 1 : 1,6 : 2 : 3,2 : 3,6 : 8,6. Blisko 2/3 (61%) spółgłosek to spółgłoski zębowe i dziąsłowe. Spółgłoski twarde występują 1,2 razy częściej niż miękkie. Spółgłoski zwarte i szczelinowe bezdźwięczne – 3,4 razy częściej od dźwięcznych.

Badanie to potwierdza ustalone wcześniej zasady występowania fonemów. Różnice powstały na skutek innej interpretacji niektórych elementów.

SŁOWA KLUCZOWE: głoska, fonem, samogłoska, spółgłoska, dyftong, częstość występowania.

Natalia Solovyova

Belarusian State Pedagogical University

Department of Language Theory and History

18/2 – 407, Sovetskaja Street, Minsk, 220050, Belarus

Phone: +375 17 227 78 10; +375 29 675 71 52

E-mail: n.solovyova@mail.ru

Research interests: etymology, historical lexicology and phraseology, cognitive linguistics, semantics.

THE CONCEPTS OF “WAR” AND “PEACE” IN THE OLD RUSSIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD: THE GENESIS OF ANTONYMOUS RELATIONS

The article is devoted to evolution of systematic relations in the lexical system of the Russian language that is studied in the light of cognitive linguistics. The article discovers the origin of the “war” and “peace” concepts, their historical development in the Old Russian language picture of the world and peculiarities of their verbalization in the Old Russian language. The conditions for functioning of the words actualizing “war” and “peace” concepts are revealed in the Russian business texts of the 17th century. The author underlines the historical nature of the concept as the basic lingua-mental unit. The article covers transformations that the conceptual structure is exposed to in connection with the development of thinking in the course of historical process. The article depicts the ways those transformations are reflected in the lexical system of the Russian language. The war and peace lexemes serve as the example for considering the formation of the linguistic antonymic opposition. The dependence of lexical paradigmatics on historical cognitive-linguistic processes is shown.

The research proves that the conceptual and lexical war – peace opposition is the result of formation of the corresponding abstract notions. The isomorphism of “war” and “peace” frame-structures revealed in valence characteristics of language representations of concepts in the 16th–17th century texts demonstrates that the representations of the late Middle Ages treat them as rather uniform notional formations being a pair of correlated subject-subject relationship principles, opposed on the basis of a number of attributes. At the same time there is a historically determined equipollent semantic opposition within the frameworks of which “war” and “peace” are treated as notions possessing their own positive attribute (‘counter-action’ and ‘inter-action’, accordingly). The privative semantic opposition (‘peace’ = not-war, absence of war) also represented in the contemporary Russian language picture of the world, is a new formation of the late Middle Ages and arises under the influence of changing social and economic priorities of the Medieval society that led to destruction of ancient Slavic ideas about the world as a ritual agreement.

KEY WORDS: the Old Russian language picture of the world, etymology, mythological thinking, concept, notion, image, semantic syncretism, semantic opposition, antonyms.

The research of the *language picture of the world* has recently been conducted in various directions, however, among the variety of the offered approaches and techniques

there is an obvious lack of the research focused on studying the language picture of the world *in dynamics of its historical development*. Meanwhile, the importance

of such research is undeniable: as far as cognitive linguistic study of the modern language allows answering a question how the person sees the world through a language prism, diachronic retrospective research helps to understand why s/he sees it in the given way.

In a diachronic research of the language picture of the world, as well as in modern synchronic research, the key notion is the **concept** – *a certain mental structure explicated by means of language, a set of knowledge about a subject or a phenomenon, generated as a result of historical cognition of the surrounding reality.*

The concept has a very complex structure. The structure of the concept usually consists of the *notional* element and the *image-bearing* element; and the relationship between them can be generally characterised as the relationship between *the essence* and *the phenomenon*. In other words the concept is thought as an abstract, “pure” idea, a semantic “skeleton”, whereas the image represents a way of existence of this idea *in human consciousness*.

In a historical prospect the degree of these elements’ participation in concept formation is evaluated by researchers in different ways. “The concept is being born as an image, – Popova and Sternin notice, – but, having appeared in a person’s consciousness, this image is capable to move ahead with abstraction steps” and thus gradually to turn “from a sensual image into an actually cogitative one” (2002, c. 70). Does it mean that in the course of conceptual representations formation there is a stage when there is an image, but there is no concept? This question, obviously, has no unequivocal answer.

On the one hand, the image and notion are two different means of world-view and correlate with mythological (evident-sensual) and rational (logical-conceptual) thinking types accordingly. From this point of view, the historical transition from a mythological thinking to a conceptual one signifies changing a sensually perceived image with an abstract notion.

On the other hand, *the notion is the essence* of the subject or the external world phenomenon reflected in consciousness, and the image is just its embodiment, which does not replace the essence itself (Колесов 2002, с. 304). In this case the notion is interpreted as a category characteristic of the concept at the very initial stage of formation. The given assumption is logically consistent in case the notion is considered to be not constant but dynamic, a historically changeable formation with an abstraction as the highest point of its development.

In special literature the idea of existence of notional formations with various degree of abstraction has already been expressed (see, for example, Кожина 1999). This idea founded the basis for the division of *naive* and *scientific* notions. In addition, the initial “determination” of the notion as one of substantial forms of the concept can be explained by primordial heterogeneity of human consciousness and, hence, only a relative domination of this or that type of thinking in times of different historical periods (Лютман *et al.*, 1973, с. 291-292 and Меркулов 1999, с. 71).

Obviously, it is necessary to speak not about historically consecutive change of the image with the notion but about different parity of these structural elements of the concept in the process of the development

of thinking. Thus, it is necessary to bear in mind that in the process of evolution the connection of the notion and the image was a subject to both quantitative and qualitative (i.e. substantial) changes.

In ancient mythological consciousness, the dominant role belonged to a sensual image: the person could imagine subjects and phenomena only in their concrete, "real" representation. The perception of the "essence" in archaic consciousness is possible "only through a 'thing' and only due to the presence of a 'thing'" (Колесов 2002, с. 300). As a matter of fact, archaic consciousness represents the consistent system of notions (or, more precisely, pre-notions as they cannot be identified with modern abstractions) hidden in a concrete-sensual cover of an image. Thus, the image and the notion are inseparably inter-linked in a myth. As Freydenberg notices, in this 'thought system' the image and the notion are "not two pieces of cloth, outwear and underwear, but a uniform semantic integrity that can be anatomised only by science" (1998, с. 229). Consonant to this is the idea of Kolesov that "we are already «spoilt» by logical-notional understanding of our culture and are not capable of seeing the volume and particular semantic syncretism of the initial image" (2002, с. 349), in which "the matter simultaneously appears as the nature (essence), as its substance and as the essence existence" (2002, с. 304).

Historically there is a separation of an *idea* from a *thing*, i.e. formation of an abstract notion in the modern sense as a "thought in which the general and most essential properties and relations of reality subjects are reflected" (Горский 1961, с. 93). Notion history can be represented as

a "history of its clearing from a mythological image, from the laws of thinking and from the semantics which it should have overcome and broken off" (Фрейденберг 1998, с. 576). However, formation of actual notions was a century-long process. Even having gone beyond a myth, the ancient consciousness does not lose concreteness at once, and due to that at a certain historical stage there is a parallelism of two various forms of thinking, that is revealed in inter-conditionality and inconsistent symbiosis of the 'released' notion and the rethought image.

Undoubtedly, all similar transformations could not but be reflected in the language, causing paradigmatic and syntagmatic words connections. The knowledge of the concept structure formation, of peculiarities of human beliefs about this or that fragment of reality, shown in texts of various epochs, appears to be especially valuable as it can explain many mysteries of the modern language, can help to resolve many contradictions which are found out in the course of modern language picture of the world research. In order to illustrate the above mentioned ideas it is necessary to provide some specific examples.

It is well-known, that dichotomizing structuring of the world is the major of thinking. The image of the world in a person's consciousness is presented by oppositions of 'life' and 'death', 'good' and 'evil', 'light' and 'darkness', 'beautiful' and 'ugly', etc. where each of the opposition members is value-marked and connected with an idea of 'bad' and 'good'. The knowledge of the world as a unity of two opposite beginnings is fixed in the language picture of the world and explicated through

antonymous relations of corresponding concepts names, opposed at a level of lexical meanings. Thus values of names of those members of oppositions which are realised by native speakers as 'bad', 'negative' or 'undesirable', are derivative from meanings of 'positive' members names and are defined through them. So, *life* – is 'a condition of an organism at a stage of growing, development and destruction, and *death* – is 'the absence of life', *light* – is 'an optical irradiation', and *darkness* – is 'the absence of light', *good* – is 'all nice and positive', and *evil* – 'bad, ill', in turn, *bad* – 'that does not signify anything good', *ugliness* – is 'unattractive appearance'.

Word meanings of antonymous pair *война* (*war*) and *мир* (*peace*) in the modern Russian language, however, do not correlate with the given scheme. A word *война* (*war*) is a name of a 'negative' member of opposition, has its own semantic sign: *война* (*war*) – is 'the armed struggle between the states'. At the same time, the word *мир* (*peace*), naming positive phenomenon, has no independent semantic sign and is defined through negation: *мир* (*peace*) – 'the absence of war'. In order to explain this fact it is necessary to appeal to the history of 'war' and 'peace' concepts in the Russian language.

Stepanov notices that understanding of 'peace' at the Old Russian epoch "is still far away from modern understanding of peace in a diplomatic sense, as an absence of war or war termination" (1997, c. 96). What is 'peace' for Old Russian and – wider – Old-Slavonic language consciousness? Etymological research shows, that 'peace' for an ancient Slav was uppermost the agreement. Certainly, it is the agreement not in the known to us sense – as the official

agreement or the contract, but, more likely, an idea of unity, fellowship, expressed materially and corporeally in the ritual act of exchange. Besides, relations of participation (or, otherwise, complicity), defining mythological-continual perception of the world provided indissolubility of ideas about *peace* as the 'agreement, certain sacred obligations' and the *world* as the 'primary collective of people, 'co-participant' to the agreement (ritual)'.

Formation of the Old Russian statehood led to integration and formal complication of social relations, without changing, however, their essence. For this reason throughout all Old Russian period ideas about *мир* (*world*) as a collective of people (and, more widely, on the basis of association by contiguity and due to the same principle of participation, as the space occupied by them) and *мир* (*peace*) as the 'agreement', providing existence and functioning of this collective, are still closely interconnected, "are mix up and represented in this and in that way, more often through 'и' [letter]" (Степанов 1997, с. 95).

The second word under research is the word *война* (*war*) that is genetically a short form of an adjective of a feminine gender with the meaning 'peculiar to *вой*'. As it has been said above, at early stages of historical development any qualities and properties were perceived by a person in indissoluble unity with their carriers and that was caused by non-differentiation of concrete and abstract, by understanding of an attribute as something rather real that finds its expression in a subject and is its integral part. The attribute and its carrier in that case are not just simply closely connected, but are identical to each other. In the

view of ancient people *воина* (*war*) was not only a feature or quality of military people, but military people as well. This most ancient syncretic meaning is reflected in the internal form of word-combinations such as *итти воиною* (*to wage war*), where on the one hand, there is an idea about moving of a group of people united on the basis of the ‘eagerness to fight’ attribute (compare in modern Russian *идти толпой / группой* (*to go in a crowd / in a group*) – according to Shahmatov’s terminology it is an instrumental case of quantity or collective); on the other hand, *итти воиною* – means ‘to go for the purpose of performing or committing military actions’.

Taking into account the results of the etymological research, the absence of ‘peace’ – ‘war’ opposition in the system of fundamental to archaic thinking binary attributes can be explained in the following way: initial meanings of the words *война* (*war*) and *мир* (*peace*) are inseparable from ideas about people (i.e. are understood specifically) and their characteristics, in case these characteristics are of different levels, not supplementing but not excluding each other. ‘Peace’ is first of all a way of uniting people and simultaneously a result of such association while ‘war’ is a functional attribute, ‘that is peculiar to *вои* (to an army)’, perceived inseparably from the carrier.

In the context of further development of antonymous relations of words *война* (*war*) – *мир* (*peace*) one should pay attention to a remark of Sorokoletov who notices that in the 14th century Old Russian language there was a word *немиръ* (*non-peace*), synonymous to a word *воина* (*war*) (1970, с. 319). It must be specified that in the 14th century *воина* (*war*) and *немиръ* (*non-peace*) are

yet not synonyms whereas *воина* (*war*) was still closely connected with a view of military people and their actions that was brightly shown in the language of that time. Thus, “combinations *итти, выходити, ххати, наххати, etc. воиною*» (*to wage war, to stage war*) (Сороколетов 1970, с. 318) were the most typical conditions for realisation of a word meaning *воина* (*war*), that is not characteristic of the lexeme *немиръ* (*non-peace*). For us, however, the fact of existence of a word *немиръ* (*non-peace*) as member of the opposition *миръ* (*peace*) – *немиръ* (*non-peace*) is more essential as it allows to come to a number of important conclusions about development of the concept with the same name:

- During the specified period (14th century) “peace (мир) – the agreement”, as the principle of association of people was perceived separately from “world (мир) – collective (community) → space occupied by it” which expands its borders in the Middle Ages. The result of the development of a ‘spatial’ line of “мир” (“peace”) concept is the formation of the “world = Universe” notion.
- The existence of the language opposition *миръ* (*peace*) – *немиръ* (*non-peace*) indicates the formation in the system of medieval world-view of a particular category which is patrimonial in relation to specific categories ‘peace’ and ‘non-peace’, as far as “negation operation is nothing but an operation of subtraction from a class of wider volume a class of a narrower volume included in it, the result of which is the dichotomizing division of the initial class into two

its subclasses formed on the basis of presence or absence this or that sign among the members of this class” (Михайлов 1987, с. 19). In the sum ‘peace’ and ‘non-peace’ cover the volume of this category which can generally be identified as “public mutual relations” or “interaction of social subjects”.

It is obvious, that the listed processes of derivation of peace-‘agreement’ from subject views of the world as a collective and *миръ* (*peace*)–*немиръ* (*non-peace*) opposition development reveal a direct connection with cultural-historical processes of transformation and alienation of social relations occurring at the general background of formation of the Old Russian statehood. Certainly, ‘мир’ (peace) at this time is not an abstract concept yet but just a potential to it: the principle of association distracted from subject views, the idea of the social relations supported with the contract. “Мир” (peace) means living ‘together’, on the basis of common rules and according to the accepted agreements. What concerns the semantic contents of the notion ‘non-peace’, it should be interpreted according to the Christian model of world-view that becomes a dominant of Old Russian mentality in the 14th century. As it is known, privative oppositions are not peculiar to this model, any its fragment is marked, i.e. possesses its own substantial sign (Колесов 2002, с. 225). Russian Middle Ages understands ‘non-peace’ according to biblical “The one who is not with Me, is against Me” (Matthew, 12:30); ‘separately’, ‘not together’ here imply struggle and destruction. Such understanding of *немир* (*non-peace*) created a condition for the subsequent synonymisation of ‘non-peace’ and ‘war’ notions.

The formation of the notional opposition ‘peace – war’ occurred according to the general principles of thinking where the form with negation is a necessary intermediate link of the informative process. In the ‘curtailed’ form the same processes can be observed in the speech-thinking activity of a modern person, in particular, when there is a necessity for as much consistent as possible transfer of a course of reasoning. So, for example, negative forms are characteristic of scientific texts while in fiction texts the preference is given to their ‘positive’ synonyms (Михайлов 1987, с. 36). The same occurs in ontogenesis, in the process of transition from ‘semi twilight’ of mythological consciousness which, as a matter of fact, is indifferent to existence of contrasts (in a myth light easily becomes darkness, a man can become a woman, etc.), to discrete, logical-conceptual understanding of the world. From this point of view the existence of an intermediate link ‘peace – non-peace’ should be considered as a necessary condition for further formation of antonymous relation “peace – war”.

In terms of world-views characteristic for the period of 16th–17th centuries, ‘peace’ and ‘war’ are rather homogeneous notional formations, two relative principles of subject-subject relations, that is supported by similarity of lexical compatibility of words *война* (*war*) and *мир* (*peace*) in the texts of that epoch: *Миръ межъ обЪими коронами* (В-К 2, с. 151), *воина межъ обоими норвецкими коруны і межъ ихъ подданными* (В-К 3, с. 23), and by the use of the words expressing concepts ‘war’ and ‘peace’, in the antonymous contexts: *чаютъ что в две недЪли воина или миръ межъ ими будетъ* (В-К 5, с. 58), *миру тамъ быть а недружбе перестать* (В-К 3, с. 165);

миру нелзѢ статца и кроволитие еще немало будет (В-К 4, с. 141).

The features of 'war' and 'peace' concepts verbalisation in the texts of the 16th–17th centuries are also a good demonstration of that. The distinctive feature of the Russian language consciousness in the epoch of the late Middle Ages is analytical representation of uniform sense by contextual connection of synonyms varying the general semantic dominant. The concept 'peace', for example, can be expressed by a number of words: *дружбу и любовную ссылку меж обЪми народы держати (В-К 4, с. 204); надЪемся на млсрдого бга ... чтоб доброе соединене и дружба оянт была по прежнему (В-К 5, с. 113-114).* The concept 'war', in turn, can be explicated in the following way: *супротивство и несоединене меж обЪих великих гсдрствъ (В-К 2, с. 50); меж обоими коруны ссоры частые и нелюбе и супротивность (В-К 3, с. 28).* The independence of the separately taken word as a part of such synonymic rows is relative, the word here is significant "only so far as it is a means of expression of some fragment of the general sense of 'war' or 'peace', actualizing this or that shade of meaning.

It can be underlined that a part of semantic 'signs' composing analytical notion 'war' are 'the negative forms of corresponding 'attributes' of the concept 'peace' ('friendship' – 'non-friendship', 'association' – 'non-association', 'love' – 'non-love'), and this is also an example of the derivative and relative character of the concept 'war'. At the same time definition of the contents of the concept 'war' via negation of attributes composing the contents of the concept 'peace' show their clearly formed comprehension as mutually

exclusive types of social mutual relations and interactions.

Along with view of 'peace' as relation of compatibility and interaction, opposed to 'war', the texts of an epoch of the late Middle Ages also have the other understanding of 'peace': *желаю покою и тишины подданных ... чтоб имь опочинути от такои жестокои воины (В-К 3, с. 176).* In opposition to 'war' as 'counteraction' 'peace' offers *тишину и покой (silence and rest)*, i.e. 'absence of counteraction'. Such understanding of "peace" is a new trend of 17th century. For the first time the formula *тишина и покой (silence and rest)* for a world designation appears in texts of Boris Godunov times (Панченко 2000, с. 17).

Thus, along with historically caused equipollent opposition within the frameworks of which 'war' and 'peace' act as notions, each possessing its own substantial sign (accordingly 'counter-action' and 'mutual or joint action'), the opposition of privative type where the notion 'peace' only excludes 'war' attributes without opposing its own substantial attribute ('counteraction' – 'absence of counteraction') arises and receives its further development.

The opposition of this (last) type formed the basis of modern views about 'war' and 'peace' according to which 'peace' is just an absence of war. Apparently, the explanation lies outside the language, in historical changes of cultural and social and economic bases of life activities which defined different parity between a state of war and a state of peace in various epochs.

It is known, that since the most ancient times wars were a necessary condition of existence of the person. It could not be otherwise in case of extensive development of product relations when means of subsis-

tence could be received only by development (capture) of the increasing territories. War for the ancient person was a normal condition while “peace sometimes came as occasional, temporarily solution of almost constant conflicts between cities or states” (Бенвенист 1995, с. 240).

With manufacture development, social priorities change. The territorial factor loses the importance as with a new way of development of production relations the possibility of manufacture functioning and free exchange of goods are much more important. Peace becomes a necessary condition

of ability to live, war start to be considered as deviation from the ‘norm’.

As a result of the process when peace starts to be perceived as normal, usual and even an ordinary social condition, the senses historically making the contents of the notion ‘peace’ are reduced and not allocated by ‘naïve’ domestic consciousness as essential signs of peace condition. For the modern language consciousness ‘peace’ is first of all the ‘absence of war’, though at diplomatic level ‘peace’ keeps positive signs of medieval notion (friendly relations, diplomatic agreements (treaties), embassy exchange, etc.).

Sources

В-К 1 – Вести-куранты 1600–1660 гг. Москва, 1975; В-К 2 – Вести-куранты 1642–1644 гг. Москва, 1976; В-К 3 – Вести-куранты 1645–1646, 1648 гг. Москва, 1980; В-К 4 – Вести-куранты 1648–1650 гг. Москва, 1983; В-К 5 – Вести-куранты 1651–1652 гг., 1654–1656 гг., 1658–1660 гг. Москва, 1996.

References

БЕНВЕНИСТ, Э., 1995. *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс-Универс.

ГОРСКИЙ, Д. П., 1961. *Вопросы абстракции и образование понятий*. Москва: Изд-во АН СССР.

КОЖИНОВА, А. А., 1999. *Интровертированный образ мира в текстах Кирилла Туровского*. Минск: БГУ.

КОЛЕСОВ, В. В., 2002. *Философия русского слова*. Санкт-Петербург: Юна.

ЛОТМАН, Ю. М., УСПЕНСКИЙ, Б. А., 1973. Миф - имя – культура. *Труды по знаковым системам. Ученые записки Тарт. гос. ун-та*, 308, 282–303.

МЕРКУЛОВ, И. П., 1999. *Когнитивная эволюция*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).

МИХАЙЛОВ, В. А., 1987. *Генезис антонимических оппозиций (антонимия и отрицание)*. Ленинград.

ПАНЧЕНКО, А. М., 2000. *О русской истории и культуре*. Санкт-Петербург: Азбука.

ПОПОВА, З. Д., СТЕРНИН, И. А., 2002. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж.

СОРОКОЛЕТОВ, Ф. П., 1970. *История военной лексики в русском языке XI-XVII вв.* Ленинград: Наука.

СТЕПАНОВ, Ю. С., 1997. *Константы. Словарь русской культуры*. Москва: Школа «Языки русской культуры».

ФРЕЙДЕНБЕРГ, О. М., 1998. *Миф и литература древности*. Москва: Издат. фирма «Восточная литература» РАН.

Natalia Solovyova

Baltarusijos Valstybinis pedagoginis universitetas, Baltarusija

Moksliniai interesai: etimologija, istorinė leksikologija ir frazeologija, kognityvinė lingvistika, semantika.

„KARO“ IR „TAIKOS“ KONCEPTAI SENOSIOS RUSŲ KALBOS PASAULIO SUVOKIME: ANTONIMINIŲ SANTYKIŲ GENEZĖ

Santrauka

Straipsnis skirtas rusų kalbos sisteminių leksinės sistemos santykių evoliucijai iš kognityvinės lingvistikos perspektyvos. Straipsnyje analizuojama „karo“ ir „taikos“ konceptų kilmė, jų istorinė raida ir verbalizacijos ypatumai senosios rusų kalbos pasaulio suvokime. Atskleidžiamos XVII amžiaus verslo tekstų sąlygos, užtikrinančios žodžių, realizuojančių „karo“ ir „taikos“ konceptų, funkcionavimą. Autorė pabrėžia koncepto kaip pagrindinio lingvamentalinio vieneto istorinę prigimtį. Straipsnyje parodomas konceptualios struktūros leksinės transformacijos, susijusios su istoriniu mąstymo raidos procesu. „Karo“ ir „taikos“ leksemos yra laikomos lingvistinės antoniminės opozicijos formavimo pavyzdžiu. Taip pat atskleidžiama leksinės paradigmaticos priklausomybė nuo istorinių kognityvinių lingvistinių procesų. Tyrimas parodė, kad konceptuali ir leksinė opozicija „karas—taika“ yra ją atitinkančių abstrakčių sąvokų susidarymo rezultatas. Dabartinės rusų kalbos pasaulio suvokime aptinkama privatyvinė semantinė opozicija („taika = ne karas, karo nebuvimas“) yra naujas vėlyvųjų Viduramžių darinys, kilęs besikeičiant socialiniams ir ekonominiams prioritetams, kurie sunaikino senovės slavų idėjas apie pasaulį kaip ritualų susitarimą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: senosios rusų kalbos pasaulio suvokimas, etimologija, mitologinis mąstymas, konceptas, sąvoka, vaizdas, semantinis sinkretizmas, semantinė opozicija, antonimai.

Natalia Solovyova

Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, Białoruś

Zainteresowania naukowe: etymologia, leksykologia historyczna i frazeologia, lingwistyka kognitywna, semantyka.

KONCEPTY „WOJNY“ I „POKOJU“ W JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA W JĘZYKU STARORUSKIM: GENEZA STOSUNKÓW ANTONIMICZNYCH

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony ewolucji stosunków systemowych w systemie leksykalnym języka rosyjskiego z perspektywy lingwistyki kognitywnej. Przedmiotem analizy jest pochodzenie konceptów „wojny“ i „pokoju“, ich rozwój historyczny i cechy werbalizacji w językowym obrazie świata w języku staroruskim. Ujawniono warunki funkcjonowania słów aktualizujących koncepty „wojny“ i „pokoju“ w rosyjskich tekstach handlowych z XVII wieku. Autorka podkreśla historyczny charakter konceptu jako podstawowej jednostki językowo-mentalnej. Przedstawiono transformacje leksykalne struktury konceptualnej, związane z rozwojem myślenia w procesie historycznym. Leksemy *wojny* i *pokoju* są uważane za przykład kształtowania językowej opozycji antonimicznej. Ukazano także zależność paradygmatycznych relacji leksykalnych od historycznych procesów kognitywno-językowych. Badanie dowodzi, że konceptualna i leksykalna opozycja „wojny – pokój“ jest wynikiem powstania odpowiednich pojęć abstrakcyjnych. Prywatna opozycja semantyczna („pokój = nie wojna, brak wojny“) występująca w językowym obrazie świata we współczesnym języku rosyjskim jest nowym wytworem z okresu późnego średniowiecza, powstałym wraz ze zmianą priorytetów społecznych i gospodarczych, które zniszczyły idee dawnych Słowian o świecie jako porozumieniu rytuałów.

SŁOWA KLUCZOWE: językowy obraz świata w języku staroruskim, etymologia, myślenie mitologiczne, koncept, pojęcie, obraz, synkretyzm semantyczny, opozycja semantyczna, antonimy.

Gauta 2008 10 05

Priimta publikuoti 2009 01 10

Ольга Н. Чарыкова

Воронежский госуниверситет

Университетская пл. 1, 394018 Воронеж, Россия

Тел.: +8 906 672 41 37

E-mail: ochar@inbox.ru

Область научных интересов автора: лексическая семантика, когнитивная лингвистика, художественная картина мира, рекламный и политический дискурс.

О НАЦИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКЕ МЕТАФОРИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ МИРА

В статье рассматривается флористическая метафора в русском, английском, немецком и испанском языках – на ее примере проводится мысль о существовании в национальных концептосферах универсальных, национально специфичных и индивидуальных метафорических концептов. При объективации метафорического концепта в языках различных этнических групп выявляется национальная специфика, которая может проявляться в следующем:

- 1) из двух соотносимых единиц сопоставляемых языков метафорическое значение имеет лексическая единица только одного языка, а в другом языке данная лексема не метафоризируется, то есть национальная специфика проявляется на уровне лексем;*
- 2) соотносимые по исходному значению лексические единицы сопоставляемых языков образуют метафорические значения, но имеют отличия в количестве этих значений и/или направлении метафоризации, то есть национальная специфика проявляется на уровне семантем (совокупностей семем одной лексемы);*
- 3) соотносимые метафорические значения лексем сопоставляемых языков являются близкими, но имеют некоторые отличия в составе сем, то есть национальная специфика проявляется на уровне семем (отдельных значений слова-семантемы). Наиболее частотным является проявление национальной спецификации второго типа.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: концепт, концептосфера, метафора, флористическая метафора, национальная специфика.

Когнитивная лингвистика ввела в научный обиход категории, с помощью которых стало возможным говорить о процессе усвоения и обработки информации с помощью языковых знаков.

В последние годы в лингвистической науке основополагающим стал постулат о том, что каждый естественный язык по-своему членит мир, то есть имеет свой специфический способ его концептуализации. Постигание того, как

именно человек воспринимает и концептуализирует действительность, какие факторы объективного и субъективного характера являются определяющими в формировании национальной картины мира, представляется чрезвычайно важным. Особую роль в когнитивных процессах играет метафора, в которой наиболее наглядно отражается национальная специфика мировосприятия, что обуславливает важность исследований,

направленных на выявление общих закономерностей и национально-культурных особенностей концептуализации действительности представителями различных лингвокультурных общностей и необходимость описания возможных моделей ее метафорического осмысления.

Бесспорным является тот факт, что можно говорить об универсальных и национальных компонентах концептосферы той или иной этнической общности. Наличие универсальных, общечеловеческих концептов связано с тем, что при всей естественной разнице географических ареалов можно считать, что в действительности на Земле существует один тот же *земной мир*, в котором вещи предстают для всех людей Земли с общей объективной дискретностью и одинаковыми сходством–различием: дерево везде похоже на другое дерево, а не на солнце. Это не может не отражаться в сознании разных этносов и (хотя и в разной степени) в их языках. Формирование концептов общечеловеческого характера обусловлено практическими или наглядно-опытными знаниями о предметах (например, таких, как вода, камень, огонь).

Вместе с тем разные народы могут иметь отличные от других этносов (иногда в очень значительной степени) условия обитания, что определяется, с одной стороны, природными (физико-географическими) факторами, а с другой – культурными (социально-историческими). Указанные факторы обуславливают специфику классификации элементов действительности, поэтому в картинах мира разных этносов членение одного и того же фрагмента внеязыковой ре-

альности может строиться на разных основаниях. Таким образом, национальная картина мира, которая представляет собой совокупность концептов, являющихся базой национального мышления, включает как универсальные, так и национально-специфичные концепты. При этом универсальные концепты могут приобретать национальные признаки, например, денотативная часть концепта может репрезентироваться в сознании через прототип, характерный для носителей определенной культуры. Так, для жителя Африки прототипом дерева будет пальма, для жителя Финляндии, вероятно, сосна, для россиянина – береза.

Образование метафорических концептов является универсальным свойством человеческого мышления, поскольку отражает творческую интерпретацию окружающего мира, в основе восприятия которого лежит опыт. По справедливому утверждению В. Н. Телия, метафора – наиболее мощное средство формирования новых концептов, то есть отражение в языковой форме нового знания о мире – эмпирического, теоретического или же художественного освоения действительности (Телия 1988, с. 48).

В основе образования метафоры лежит такое свойство человеческого мышления, как ассоциативность. Метафора является результатом психологических ассоциаций (главным образом по сходству), вызываемых у людей предметами и явлениями внешнего мира. Нельзя не согласиться с мнением Б. А. Серебренникова: «Ассоциации по сходству имеют огромное значение в создании структуры языков. Сравнение одного предмета с другим является одним из наиболее

мощных средств познания окружающего мира» (Серебренников 1988, с. 89).

На основе выше сказанного можно утверждать, что в картине мира определенной языковой общности могут быть выделены универсальные (межъязыковые, общечеловеческие), национально специфичные и индивидуальные метафоры. Для их выявления представляется целесообразным провести сопоставительный анализ метафорических значений лексических единиц, номинирующих определенную сферу внеязыковой действительности (например, растительный мир) в разных языках.

Лексика, объединенная семей «растение», имеет важный аксиологический статус в языках мира, поскольку называет реалии, связанные с удовлетворением таких потребностей человека, как питание и защита от негативного воздействия внешней среды. Релевантность указанных лексем для национального языкового сознания обуславливает широкие возможности образования производных значений, так как метафоризации подвергаются в первую очередь единицы лексических полей, репрезентирующих наиболее важные для носителей языка участки внеязыковой действительности.

При сопоставлении флористической метафоры у представителей разных культур выявляется ряд универсальных метафор. Это, например, метафорические значения лексем, называющих такие компоненты растения, как *корень*, *ствол*, *цветок*, *плод* (*зерно*, *семя*), а также единицы, объединенные семантическим компонентом ‘фаза развития растения’ (*цвести*, *цветущий*, *зрелый*,

отцветать, *увядать*). Примером такой универсальной метафоризации является метафоризация лексемы *плод*, которая приобретает значение *результат* в русском (эта книга – *плод* долгого труда), немецком (*der Erfolg war die Frucht seines Fleisses*), английском (*This book is the fruit of 15 years' research*), испанском (*el fruto de su trabajo*) языках.

Противоположная тенденция проявляется в эндемичности метафорического значения, то есть образовании его только в одном из сопоставляемых языков. Например, по данным О. И. Мусаевой, в испанском языке лексема *bellota* (*желудь*) приобретает следующие метафорические значения: бутон гвоздики, украшение позумента, верхушка рога быка, сосуд для ароматических веществ; лексема *ajo* (*чеснок*) имеет значение «грубое выражение, ругательство» (Мусаева 2005, с. 11), в русском же языке эта лексема не метафоризируется. В свою очередь эндемичными для русского языка являются, например, метафорические значения таких слов, как *лопух* – простоватый человек, *сморчок* – маленький, мало-сильный или невзрачный, морщинистый человек.

Направления переноса у соотносимых лексем разных языков могут совпадать. Так, русское слово *дебри*, испанское *bosque* (*лес*), немецкое *das Dickicht* (*чаща*, *гуща*, *заросли*) во всех названных языках имеют производные значения, связанные с трудностями понимания в мыслительной сфере. Но чаще, совпадая по основному значению или/и по одному или более производным, соотносимые эквиваленты обязательно имеют семемы, не совпадающие по признаку переноса и

направлению метафоризации. Например, русская лексема *лист* и немецкая *das Blatt* в обоих языках имеют метафорическое значение (*лист бумаги, ein leeres Blatt*), однако употребление лексемы *das Blatt* для обозначения лопатки в анатомии животных возможно только в немецком.

Следовательно, даже если метафоризируются соотносимые лексические эквиваленты сопоставляемых языков, полной идентичности не наблюдается, поскольку в этом случае национальная специфика проявляется в количестве производных значений и/или направлении метафоризации. Рассмотрим еще примеры. Русская лексема *зерно* и английская *grain* представляют собой соотносимые эквиваленты и метафоризируются. Общим для обоих языков является производное значение «отдельная частица, небольшая доля, крупинка какого-либо вещества». Например: *Где-то в кварце блестело золото крупными зёрнами* (В. А. Обручев). *She made such a dish that we couldn't eat: there were even grains of salt*. Метафорический перенос осуществляется по признаку «размер». Этот признак лежит в основе переноса и в случае использования анализируемых единиц в абстрактном значении в контекстах типа: *Есть чувство правды в сердце человека, Святое вечности зерно* (М. Ю. Лермонтов). *A grain of truth* – зерно истины. *Not a grain of truth* – ни крупинки правды.

Метафорическое значение лексемы *зерно* – «зародыш, исходное начало; ядро чего-либо», основанное на переносе по признаку «фаза биологического существования», присуще только

русскому языку. Например: *Вчерашняя смерть не содержит ли в себе зерна сегодняшнего возрождения?* (М. Е. Салтыков-Щедрин). В английском же оно передается посредством других лексем (*seed, germ*).

Следует отметить, что соотносимая с русской лексемой *зерно* английская лексическая единица *grain* более многозначна и имеет, по данным англо-русского словаря, помимо проанализированных, следующие значения: 1) гран (= 0,0648 г); 2) зернистость, грануляция; 3) волокно, жилка, фибра, нитка; 4) строение, структура; 5) природа, характер, склонность; *in grain* – по натуре, характеру; 6) гrena, яички шелкопряда (Апресян 1999). Думается, что использование данной лексемы в первом значении (мера веса) обусловлено переносом по признакам «форма» и «вес», во втором – «свойство», «качество», в третьем – по признаку «форма», в четвертом – «составной компонент множества (в колосе)», в пятом – «фаза биологического существования» (начало чего-либо, источник развития), в шестом – «форма».

Сочетание *to dye in grain* используется в значениях: а) окрашенный в пряже; прочно пропитанный краской; б) стойкий, выносливый. В первом случае перенос осуществляется по признаку «мельчайший компонент», поскольку имеется в виду, что каждая частица вещества пропитана краской, что обуславливает стойкость, прочность окрашивания. Признак «стойкость, прочность» определил в свою очередь возможность употребления данной лексемы для характеристики стойкого, выносливого человека. Переносное значение 5 («на-

тура, природа, характер, склонность») обусловило употребление словосочетания *against the grain* – *технич. – против (древесного) волокна*; (*The joiner planed wood against the grain* = *Столяр строгал дерево против волокна*), а также появление метафорического значения «против желания, наперекор естественной склонности, не по душе, не по нутру». Например: *Everything in fact, was driving him towards the simple solution of Irene's return. If it were still against the grain with her, had he not feelings to subdue, injury to forgive, pain to forget?* (J. Galsworthy. “In Chancery”, part II, ch. II). *Все решительно толкало его к единственному простому выходу – вернуть Ирэн. Если ей это и не совсем по душе, то ведь и ему придется подавить свои чувства, простить обиду, забыть страдания!*

При сопоставлении производных значений русской лексемы *роза* и соотносимой с ней испанской лексемы можно увидеть, что общим для них является обозначение архитектурного или ювелирного украшения, схематически воспроизводящего форму цветка (Ожегов 1981; Moliner 1998). Кроме того, в русском языке зафиксировано метафорическое употребление данной лексемы (только во мн. числе) для обозначения румянца: *Принцесса сказала: «Надеюсь, что розы скоро вернутся на это хорошенькое личико»* (Л. Н. Толстой. Анна Каренина).

В испанском языке *роза* тоже ассоциируется с цветом и нежностью лица, однако используется только в составе сравнения: *cutis como la rosa – кожа [лица] как роза*. Специфичными для испанского языка являются следующие значения лексемы *rosa*: 1. бант или ук-

рашение, похожее на розу, сделанное из лент или других вещей; 2. определенное кушанье из жареного теста; 3. розовый бриллиант; 4. вид кометы; 5. время сбора цветов шафрана (Moliner 1998).

Специфичным для русского языка при сопоставлении с испанским оказалось использование лексемы *роза* для графического изображения повторяемости направления ветров в каком-нибудь определенном месте (*роза ветров*).

Таким образом, совпадая по исходному значению в разных языках, соотносимые лексемы имеют значительные расхождения в количестве переносных значений и их направлениях, то есть национальная специфика обусловлена количеством и особенностями семем в структуре семантемы.

Национальная специфика может проявляться и на уровне семем, а именно в объеме и структуре сопоставимых значений. Флористическую метафору можно усмотреть и в глаголах, обозначающих действия с объектами растительного происхождения. Например, процесс отделения зерна или муки от шелухи и сора переосмысливается в русском (*отсеивать*) и английском (*to seed*) по признаку «отделять ненужное». И хотя в данном случае значения в обоих языках практически совпадают, можно говорить об отличиях в составе сем, так как в английском данное слово употребляется только в спортивной терминологии, где означает «отбирать более сильных участников состязания». Интересно, что в испанском языке данная семема передается другой лексемой (*florear*). Сопоставление семного состава метафорических значений глаголов *отсеивать*, *to seed* и *florear*

показывает, что помимо общих семантических компонентов они содержат семы, специфичные для определенного языка. Так, испанская лексическая единица *florear* и английская *to seed* означают «отбирать лучшее», а русская лексема *отсеивать* – «отбрасывать худшее».

В национальных картинах мира разных этносов одни и те же объекты могут получать разные оценочные характеристики, так как их представители выделяют и фиксируют разные стороны одного и того же явления. Например, наименование плода смоковницы (*figa*) в русском языке употребляется для обозначения сжатого кулака и имеет отрицательные коннотации, а в испанском языке соотносимый с этим словом эквивалент *breva* развивает ряд метафорических значений с положительными коннотациями (сорт сигар, выгодное, нетрудное дело, неожиданное преимущество). В русском языке прилагательное *трухлявый* имеет отрицательные коннотации, а соотносимый с ним немецкий эквивалент *murbe* приобретает производные значения с положительными коннотациями – «мягкий, нежный» (о приготовленном мясе) и «рыхлый, рассыпчатый, тающий во рту» (о печенье). Следовательно, отбор признаков, лежащих в основу метафоры, национально специфичен.

Обращает на себя внимание тот факт, что языковая метафора в разных языках базируется преимущественно на признаках конкретно-чувственного характера, фиксируемых в сознании в результате эмпирического освоения действительности и перцептуальной наглядности. Определенные качества и свойства, присущие растениям, переосмысливаются людьми

и прямо или в трансформированном виде ложатся в основу метафорического переноса. При отличиях в восприятии и концептуализации компонентов растения у представителей разных культур выявляется и ряд общих закономерностей. Наиболее релевантными представляются признаки пространственно-геометрического характера, признак трансформации, перехода из одной формы существования в другую, а также выявляемый в значительной части лексических репрезентаций признак «наличие потенциала развития».

Направления метафорических переносов и семантические признаки, по которым они осуществляются (форма, цвет, структура, размер, фаза развития и т. д.), универсальны. Национальная специфика проявляется только в преобладании того или иного типа переноса в конкретном языке или в том, что при метафоризации единиц, называющих одну и ту же реалию, в разных языках используются разные признаки одного и того же объекта.

Что касается индивидуальных концептов, то наиболее ярко их специфика проявляется в художественной речи и связана с творческим переосмыслением национальной картины мира на основе специфических индивидуально-авторских ассоциаций. Например: *зерна глаз, куст головы* у С. Есенина, *завязь женских качеств* у Ю. Олеси, *заросль итьиков* у М. Булгакова.

Если образование языковой метафоры становится выражением общего для всех носителей языка опыта, а совпадение знаний о мире обуславливает совпадение ассоциаций, то художествен-

ная метафора отражает индивидуальное видение мира.

Таким образом, метафора, представляющая собой особый способ восприятия и постижения мира, может быть универсальной, национально специфичной и индивидуальной. Наиболее полно представлена в лексических системах исследуемых языков национально специфичная метафора. Национальная специфика может проявлять себя: 1) на уровне лексем, когда из двух

соотносимых единиц сопоставляемых языков, совпадающих по исходному значению, метафорическое значение имеется только в одном из них, а в другом метафоризации не наблюдается; 2) на уровне семантем, когда соотносимые лексемы метафоризируются в обоих языках, но имеют отличия в количестве производных семем и/или направлении метафоризации; 3) на уровне семем, когда соотносимые метафорические семемы имеют отличия в составе сем.

Литература

АПРЕСЯН, Ю. Д., МЕДНИКОВА, Э. М. и др., 1999. *Новый большой англо-русский словарь*. Москва: Русский язык.

МУСАЕВА, О. И., 2005. *Флористическая метафора как фрагмент национальной картины мира (на материале русского и испанского языков)*: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж: Изд-во ВГУ.

СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А., 1988. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление*. Москва: Наука.

ТЕЛИЯ, В. Н., 1988. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *In: В. Н. ТЕЛИЯ, 1988. Метафора в языке и тексте*. Москва: Наука, 26-52.

MOLINER, M., 1998. *Diccionario de uso del español: 2 Vv. Ed. 2*. Madrid: Gredos.

Olga N. Charykova

Voronezh University, Russia

Research interests: lexical semantics, cognitive linguistics, fictional worldview, advertising and political discourses.

NATIONAL SPECIFICITY OF METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION OF THE WORLD

Summary

The article focuses on floral metaphor in the Russian, English, German and Spanish languages and, thus, it presupposes the existence of universal, nation-specific and individual metaphorical concepts in national conceptospheres. The national worldviews of different ethnic groups may contain the same objects which display different evaluative

characteristics since their representatives distinguish different aspects of the same phenomenon. For instance, in Russian, the name of the fruit *fig* has the meaning of a clenched fist and has negative connotations, whereas in Spanish, the equivalent of it (“*breva*”) contains a group of metaphorical meanings with positive connotations (a kind of cigars, lucrative and not difficult work, unexpected advantage). Moreover, the Russian adjective “*тпухлявый*” (rotten) has negative connotations, whereas the German equivalent “*murbe*” acquires derived meanings having positive connotations – “*tender*” (about meat) and “*fluffy, crumbly, melting in your mouth*” (about cookies).

In the process of objectivisation of a metaphorical concept in the languages of different ethnic groups, the national specifics is possible to manifest in the following ways: 1) just one lexeme of two lexemes of different languages will have metaphorical meaning, while in the other

language, the lexeme does not undergo the process of metaphorization, i.e. national specifics manifests at the level of lexemes; 2) two lexemes of different languages having the same basic meaning acquire metaphorical meaning but they, however, differ in the number of these meanings and/or in the direction of metaphorization, i.e. national specifics manifests at the level of semantemes (the aggregate of all semes of one lexeme); 3) metaphorical meanings of lexemes in different languages tend to be similar, but have some differences resulting in the

structure of semes, i.e. national specifics manifests at the level of semes (separate meanings of the words-semantemes). The second type of national specifics is the most recurrent.

KEY WORDS: concept, conceptsphere, metaphor, floral metaphor, national specifics, conceptsphere, metaphor, floristic metaphor, national specificity.

Gauta 2008 10 03

Priimta publikuoti 2009 01 10

Даля Эйгирдене

Каунасский технологический университет

Gedimino g. 43, LT-44240 Kaunas, Lietuva

Тел.: +370 37 32 29 92

E-mail: dalia.eigirdiene@gmail.com

Область научных интересов автора: сопоставительные исследования литовского и русского языков, проблемы перевода.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ КАРТИНЫ МИРА, ЗАПЕЧАТЛЕННОЙ В ЛИТОВСКИХ И РУССКИХ ЗООФРАЗЕОЛОГИЗМАХ

В статье рассматриваются фразеологизмы с названиями рыб, обозначающие явления органического и неорганического мира в русском и литовском языках. Идеографическое описание зоофразеологизмов проводилось на основе понятийной схемы Р. Халлига и В. Вартбурга (1963), адаптированной Т. Козловой (2001). Фразеологический материал охватывает такие понятийные классы, как «Человек как живое существо», «Человек как разумное существо», «Человек как общественное существо», «Абстрактные понятия и категории». В ходе анализа выяснилось, что значительные различия в видении «рыбьего мира» выражаются фразеологизмами с русским словом **рыба**, осуществляющим в составе идиом категоризацию действительности. Литовское *žuvis* эту роль не выполняет.

С другой стороны, можно говорить о большем числе литовских зоонимов – названий рыб, использующихся в составе фразеологизмов для характеристики сфер человеческой жизни, что, видимо, также свидетельствует о большем внимании носителей литовского языка к «рыбному фрагменту» картины мира.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: зоофразеологизмы, картина мира, категоризация действительности, полисемия фразеологизма.

Как известно, семантика фразеологизмов репрезентирует национально-культурные традиции, восприятие окружающей среды и выражение самобытного взгляда народа на окружающий мир. Исследование зафиксированной во фразеологизмах картины мира имеет как собственно теоретический интерес, прежде всего, лингвокультурологический, так и обладает несомненной прикладной значимостью – его данные могут быть использованы в практике переводов прежде всего художественных текстов.

В предлагаемой статье объектом рассмотрения явились зоонимы класса рыб, образующие в литовском языке фразеологизмы, и их соответствия в литовском языке. Кроме того, в литовском языке во фразеологизмы входят и названия отдельных частей рыб, такие как лит. *žiaunos* – «жабры» (16 фразеологизмов), лит. *žuupas* – «чешуйка»(1). Всего было рассмотрено 66 фразеологизмов в русском и 69 – в литовском языке.

Источником материала стали данные различных толковых и фразеологичес-

ких словарей, таких как „Lietuvių kalbos žodynas” (1941-2002), „Frazeologijos žodynas” (2001), „Rusų-lietuvių kalbų žodynas” (1982-1985), „Rusų-lietuvių frazeologijos žodynas” (1985).

I. Характеристика **человека как живого существа в его физических проявлениях** в литовском языке осуществляется через описание следующих сторон его жизни:

- здоровье, самочувствие, например: лит. *žiaunų nesunerti* (букв. не сплести, связать жабры) – ‘*беспрерывно кашлять*’;

- физические возможности и состояния: лит. *stintas užvežti* (букв. завезти корюшек) – ‘*испортить воздух*’, лит. *stintas gaudyti* (букв. ловить корюшек), лит. *žuvis gaudyti* (букв. рыбу ловить) – ‘*ночью обмочиться*’, лит. *ešerius tąsyti* (букв. возиться с окунями) – ‘*сидя засыпать*’, лит. *silkes sverti* (букв. взвешивать селедку) – ‘*зевать, запинаться*’, лит. *žiaunas plėšo* (букв. раздираются жабры) – ‘*о состоянии, когда очень хочется спать*’;

- внешность, худоба: лит. *kaip aukšlė* (букв. как быстрянка) – ‘*очень худой*’, лит. *kaip tenkė* (букв. как треска) – ‘*сухощавый*’, лит. *kaip silkė* (букв. как селедка) – ‘*худая, стройная (о женщине)*’, лит. *kaip silkė rūkinta* (букв. как копченая селедка) – ‘*худой*’;

- фазы человеческой жизни, связанные с рождением и смертью: лит. *žuvys davė* (букв. рыбы дали) – ‘*родился человек*’, лит. *su živelėmis pašnekėti* (букв. с рыбками поговорить) – ‘*утонуть*’;

- физиологические потребности, связанные с едой: лит. *iki žiaunų* (букв. до жабр) – ‘*состояние чрезмерной сытости*’, лит. *žiaunos plyšta* (букв. жабры разрываются) – ‘*жадно есть*’;

- движения, характеристики речи: лит. *kaip silkės* (букв. как у селедки) – ‘*о слабом голосе*’, лит. *kaip žuvies* (букв. как у рыбы) – ‘*безголовый*’, лит. *kaip ungurys* (букв. как угорь) – ‘*о подвижном, поворотливый человеке*’.

Как видим, фразеологизмы, включающие названия рыб, в литовском языке в большой степени обозначают физические и физиологические характеристики человека. Их смысловое наполнение во многих случаях уже не представляется мотивированным даже образным значением, заложенным во фразеологических выражениях, ставших сращениями (см., например, *stintas užvežti* или *ešerius tąsyti*).

II Характеристика **человека как разумного существа** в литовском языке представлена фразеологизмами, описывающими характер человека, его поведение и поступки. Зоонимы данной группы образуют характеризующие человека фразеологизмы с экспрессивно-эмоциональной окраской и с преобладанием негативного значения. Чаще всего в литовском языке фразеологизмы с названиями рыб характеризуют:

- черты характера, отражающие особенности темперамента, неспособность к сосредоточенности: лит. *kaip tenkė* (букв. как треска) – ‘*разиня*’, лит. *žuvies kraujo* (букв. рыбьей крови) – ‘*о тихом, спокойном человеке*’, лит. *kaip žuvis* (букв. как рыба) – ‘*о тихом, молчаливом человеке*’;

- черты характера, отражающие нравственную сущность человека, например: лит. *kaip ungurys* (букв. как угорь) – ‘*изворотливый*’.

Как видим, в литовском языке один фразеологизм может употребляться в нескольких значениях (*kaip ungurys* – ‘о физически ловком и в то же время изворотливом человеке’; *kaip tenkė* – ‘о худом и в то же время несосредоточенном человеке (разине)’). Такое явление полисемии фразеологических выражений отмечено и в русской зоофразеологии (Козлова 2003, с. 45).

Характеристика человека как разумного существа в литовском языке включает и описание его поведенческих реакций, эмоций и состояний, например: лит. *kaip žuvis vandenyje* (букв. как рыба в воде) – ‘о состоянии принужденности’, лит. *kaip žuvas nukrinta nuo akių* (букв. как чешуя упала с глаз) – ‘мгновенно прозреть, быстро прийти в себя’, лит. *ešerį kelti* (букв. окуня поднимать), лит. *ešerį šiaušti* (букв. окуня ерошить) – ‘гордиться, важничать’, лит. *ešerį statyti* (букв. окуня ставить), лит. *ešerį pastatyti* (букв. окуня поставит) – ‘упрямиться, капризничать’, лит. *žuvį gauti* (букв. получить рыб) – ‘промокнуть’.

III. В литовском языке существуют фразеологизмы с названиями рыб, которые характеризуют человека как **общественное существо**, а именно:

- положение человека в обществе, например: лит. *smulki žuvelė* (букв. мелкая рыбка) – ‘заурядный, обыкновенный человек’, лит. *stambi žuvis* (букв. крупная рыба) – ‘известный деятель’, лит. *kaip žuvis į ledą* (букв. как рыба об лед) – ‘жить в нужде, бедно’, лит. *žiaunos atsilsės* (букв. отдохнут жабры) – ‘о голодном существовании в будущем’, лит. *kaip vanduo žuviai* (букв. как вода для рыбы) – ‘о чем-то очень нужном,

полезном’ лит. *žuvis šiknoje* (букв. рыбы в заднице, вульг.) – употребляют, ‘когда не верят в готовность что-то сделать’;

- деятельность, например: лит. *žuvį gaudyti* (букв. ловить рыбу) – ‘ничего не делать’;

- поведение, например: лит. *ešerius skusti (muskusti)* (букв. брить окуня) – ‘наказывать’, лит. *parodyti, kur krabai gyvena* (букв. показать, где крабы живут) – ‘ногонять, наказывать’; лит. *žiaunas užsikišti* (букв. заткнуть жабры) – ‘перестать говорить, клеветать’, лит. *karosus gaudyti* (букв. ловить карасей) – ‘ощупывать интимные места (девушек)’.

К этой же группе фразеологизмов можно отнести «пожелания-проклятия», характеризующие отношение говорящего к своему адресату: лит. *kad (tave) šimtas vėgelių* (букв. чтоб тебя сто налимов, бран.); лит. *pačius dyglei į rankovę* (букв. подуй колюшке в рукав, бран.). Таким бранным фразеологизмам трудно найти соответствие в русском языке, примерным соответствием можно считать вульгарные выражения побудительного наклонения, включающие русскую табуированную лексику.

IV. Фразеологизмы, включающие названия рыб, в литовском, языке (как и в русском) передают **абстрактные понятия и категории**, среди которых можно выделить следующие:

- пространственное заполнение, например: лит. *kaip silkės* (букв. как сельдки), лит. *kaip silkų statinėje* (букв. как сельдей в бочке) – ‘о скоплении чего-л., кого-л, в каком-л. месте’. Такие фразеологизмы совмещают в своем значении как выражение пространства, так и выражение количества;

- собственно количество, например: лит. *kaip tailiaus* (букв. как мальков) – ‘очень много’, лит. *iki žiaunų* (букв. до жабр) – ‘довольно много’;

Фразеологизмы с названиями рыб в литовском языке не описывают явления *органического и неорганического мира*.

В русском языке, в отличие от литовского, можно говорить об идиоматических выражениях, включающих общеизвестное название *рыба*:

- в составе номинаций, обозначающих виды рыб, в частности, по цвету и способу ловли, повадкам: русск. *белая рыба (нельма), частичковая рыба* («Под именем Ч. рыбы в каспийско-волжском рыболовстве разумеют все породы рыб, кроме осетровых и белорыбицы; из наиболее распространенных назовем: воблу, сельдь, судака, сома, леща, жереха, сазана (карпа), щуку, карася, красноперку, густеру, чехонь, сапу. Название свое эта рыба получила от слова *частик*, т. е. частая и мелкая сеть, которая входит как составная часть в частичковый невод, различаемый от «красноловного» невода, т. е. предназначенного для лова красной рыбы (осетровый породы)» (<http://www.wikiznanie.ru/tu>); русск. *духовая рыба* – которая обитает в водоемах со стоячей, загнившей (дохлой) водой (Козлова 2001, с. 28); *обратна рыба* (диал. сиб.) – которая возвращается осенью по воде в море (Козлова 2001, с. 31); *черная рыба* (Козлова 2001, с. 31). Как видим, упомянутые виды рыб водятся и в Литве (*карп, щука, карась* и т. д.), однако они не получили обобщающего названия со словом *рыба*;

- в составе фразеологизмов, использующихся для обозначения природных

явлений, например: русск. *кит-рыба под землю дрожит* (на другой бок переваливается) – ‘о землетрясении’ (Козлова 2001, с. 21).

Подобных идиоматических выражений литовский язык не знает, из чего мы можем заключить о большем, по сравнению с литовским *žuvis*, участии зоонима *рыба* в создании обобщающих номинаций, в категоризации действительности.

Анализ зоонимов, относящихся к обозначению рыб, показал, что в русском и литовском языках следующие зоонимы включаются как наиболее частые во фразеологические выражения: русск. *щука* – 9, лит. *ešerys* (окунь) – 12, лит. *silke* (сельдь) – 7; другие названия рыб образуют единичные фразеологизмы, напр.: русск. *килька* – 1, лит. *karosas* (карась) – 1. Самое большое количество фразеологизмов в русском и литовском языках включает общеизвестное название рыб, ср.: русск. *рыба* – 41, лит. *žuvis* – 20. Из всех рассматриваемых зоонимов в литовском языке 4 названия рыбы не входят во фразеологизмы, например: лит. *lydeka* (щука) – ср. частоту участия русской *щуки* во фразеологизмах, лит. *pūgžlys* (ерш) – ср. русск. *стоять ершом* (о волосах), лит. *kilkė* (килька), лит. *kuoja* (вобла). Интересно, что в русском фольклоре достаточно популярным персонажем является щука («по щучьему веленью»), в то время как литовскому фольклору это «действующее лицо» совершенно не свойственно. Только в последнее время молодой писатель В. В. Ландсбергис, создавая современные сказки для детей, превращает щуку в один из главных персонажей. Щука Ифигения безнадежно

влюбляется в лосося Евгения, хитростью и притворством стараясь привлечь его внимание (Landsbergis 2007).

Нужно отметить и то, что, кроме названных рыб, в литовском языке встречаются фразеологизмы с другими зоонимами класса рыб: лит. *kaip aukšlė* (букв. как *быстрянка*), лит. *parūšk dyglei į rankovę* (букв. подуш колюшке в рукав), лит. *parodyti, kur krabai gyvena* (букв. показать, где крабы живут), лит. *kaip menkė* (букв. как треска), лит. *stintas gaudyti* (букв. ловить корюшку). Эти рыбы обитают в реках и озерах России, однако в русском языке их названия не участвуют в образовании фразеологизмов, что говорит о большей их значимости для литовской картины мира, по сравнению с соответствующим фрагментом русской картины мира.

Выделяется 4 общих для двух языков фразеологизма (по форме и значению):

русс. *как сельдей в бочке* – лит. *kaip silkų statinėje*;

русс. *изворотлив как угорь* – лит. *kaip ungurys*;

русс. *как рыба в воде* – лит. *kaip žuvis vandenyje*;

русс. *биться как рыба об лед* – лит. *kaip žuvis į ledą*.

Также обнаружены отдельные фразеологизмы, тождественные по лексическому составу, но с различным смысловым наполнением, ср.: русск. *рыбья кровь* (очень равнодушный к людям) – лит. *žuvies kraujo* (очень спокойный, тихий человек), а также имеющие общее значение, но несколько различающиеся составом: ср.: русск. *молчать как рыба*, *молчаливый как рыба* – лит. *kaip žuvis*

(букв. как рыба), русск. *окуней ловить* – лит. *ešerius tąsyti* (букв. окуней таскать).

В составе фразеологизмов с названиями животных как в русском, так и в литовском языках выделяются зоонимы с уменьшительно-ласкательными суффиксами (Козлова 2003, с. 89, Rosiniene 1990, с. 87). Но в группе фразеологизмов с названиями рыб в русском и литовском языках зарегистрированы единичные подобные случаи, например: русск. *попадает и щучка на крюк (на заершину)* – ‘неизбежность наказания’, лит. *su žuvelėmis pašnekėti* (букв. с рыбками поговорить) – ‘утонуть’. В целом можно сказать, что в обоих языках преобладают фразеологизмы с негативной оценочностью: например: русск. *окуньки редки* – *потеряй деньки* (о безделье), русск. *селетка в корсете* (обычно о худой женщине), лит. *smulki žuvelė* (букв. мелкая рыбка) – ‘заурядный, мелкий человек’, лит. *silkės balsu* (букв. голосом сельди) – ‘петь слабым голосом’ и др.

Работа показала, что фразеологизмы с названиями рыб в русском и в литовском языках в большинстве случаев охватывают одни и те же понятийные группы. При значительной общности ассоциативных признаков, с которыми связываются названия рыб в обоих языках, нам удалось зафиксировать различия в значимости тех или иных зоонимов как смысловой основы фразеологизма (напр., русск. *щука* / лит. *stinta* (корюшка), русск. *рыба* / лит. *žuvis*), что может свидетельствовать о некоторых различиях в «рыбном» фрагменте картины мира носителей двух культур.

Источники

Frazeologijos žodynas, 2001. Red. J. PAULAUSKAS. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Rusų–lietuvių kalbų frazeologijos žodynas, 1985. Sud. V. STASAITIENE, J. PAULAUSKAS. Vilnius: Mokslas.

Lietuvių kalbos žodynas, 1941–2002. Vilnius.

Rusų–lietuvių kalbų žodynas, 1982–1985. Vilnius: Mokslas.

Литература

КОЗЛОВА, Т. В., 2001. *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*. Москва: МГУ.

КОЗЛОВА, Т. В., 2003. *Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке*. Москва: Дело и сервис.

HALLIG, R., WARTBURG, W. Von, 1963.

Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Berlin.

LANDSBERGIS, V. V., 2007. *Briedis Eugenijus: pasakos apie meilę ir kitus nesusipratimus*. Vilnius: Kronta.

ROSINIENĖ, G., 1990. *Kodėl „raudonas kaip vėžys“?* Vilnius: Mokslas.

Dalia Eigirdienė

Kaunas University of Technology, Lithuania

Research interests: contrastive studies of the Lithuanian and Russian languages, translation problems.

ON THE PECULIARITIES OF THE WORLD-VIEW REFLECTED IN LITHUANIAN AND RUSSIAN ZOONYMIC PHRASEOLOGY

Summary

The article analyses the peculiarities of Lithuanian phraseological units, which contain fish names, and their equivalents in the Russian language. The analysis of the semantics of phraseological units aimed at describing semantic fields where ideographical typology is based on classifying the words which are united by a common invariant meaning. Ideographical description of zoonymic idioms was based on the cognitive scheme proposed by Hallig and Wartburg (1963) and adapted by Kozlova (Kozlova 2001). The phraseological data comprise six cognitive classes – “Inorganic World”, “Organic World”, “A Person as an Animate Being”, “A Person as a Reasonable Being”, “A Person as a Social Being” and “Abstract Notions and Categories”. Nine zoonyms of fish classes, which form idioms in Russian and their equivalents in Lithuanian were investigated: *вобла* – Lithuanian *kuoja* (roach), Russian *ерш* – Lithuanian *pūgžlys* (ruff), Russian *карась* – Lithuanian *karosas* (cru-

cian carp), Russian *килька* – Lithuanian *kilkė* (sprat), Russian *налим* – Lithuanian *vėgėlė* (burbot), Russian *окунь* – Lithuanian *ešerys* (perch), Russian *сельдь* – Lithuanian *silkė* (herring), Russian *угорь* – Lithuanian *ungurys* (eel), Russian *щука* – Lithuanian *lydeka* (pike) and the general word in Russian *рыба* – Lithuanian *žuvis* (fish). Moreover, it turned out that Lithuanian idioms contain the names of separate parts of fish, for instance, Lithuanian *žiaunos* (gills) and *žvynas* (scales). In total, 66 Russian and 69 Lithuanian idioms were investigated. In the Lithuanian language, the idioms containing a component of a zoonym express different phenomena of reality. In both languages Russian and Lithuanian, the semantics of most zoonymic idioms is related to the characteristics of a person as an animate being (health, physical abilities and state, appearance, the stages of human life, movement); a person as a reasonable being (character traits, emotions); a person as a social being (relationships, activities, behaviour). There are considerably fewer idioms containing the names of fish, which express abstract notions. The idioms containing the names of fish do not, however, describe phenomena of organic or inorganic world in Lithuanian.

KEY WORDS: zoonymic phraseology, world-view, reality categorization, polysemy of an idiom.

Gauta 2009 04 13
Priimta publikuoti 2009 05 20

Aleksandras Krasnovas

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, Kaunas LT-44280, Lietuva

Tel. +370 614 30 946

El. p. aleksandras.krasnovas@vukhf.lt

Moksliniai interesai: XX a. lietuvių literatūra, literatūros teorija, teksto interpretacija, literatūros kritika, retorika, hermeneutika.

RECEPCIJOS TEORIJA IR SKAITYMO PRAKTIKA

Straipsnyje analizuojama viena iš kertinių recepcijos teorijos kategorijų – kūrinio konkretizacija suvokėjo sąmonėje. Trumpai aptariamos vieno iš šios teorijos pradininkų Romano Ingardeno literatūros kūrinio schematiškumo ir konkretizacijos sampratos, grindžiamos prielaida, esą, pavaizduoto pasaulio daiktai ir reiškiniai, tekste įvardyti daugiau ar mažiau abstrakčios reikšmės žodžiais, skaitytojo sąmonėje konkretizuojami, vizualizuojami, jiems suteikiamos individualių daiktų ypatybės. Tačiau konkretaus kūrinio (Juozo Apučio novelių triptiko „Žalias laiko vingis“) skaitymo praktika ir literatūros kūrinių ekranizacijų analizė rodo, kad skaitant tekstas nėra transformuojamas į vizualinių scenų grandines, jis nėra „ekranizuojamas“, skaitytojo vaizduotė pirmiausia aktualizuoja, konkretizuoja tekste tik potencialiai egzistuojančias pažiūrų arba idėjų lygmens reikšmes. Taigi konkretizacijos arba skaitytojo bendraautorystės esmė – ne sukonkretinti pakankamai abstrakčiai įvardytą daiktą, reiškinį ar žmogų, o įrašyti jį į egzistencijos prasmę atskleidžiančių įvaizdžių algoritmą, kitaip sakant, suteikti jam dar abstraktesnę, visuotinesnę reikšmę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: recepcijos teorija, literatūros kūrinio konkretizacija, skaitymo procesas, hermeneutinis ratas.

Recepcijos teorija, pradėta kurti XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje ir didžiausio populiarumo sulaukusi septintajame ir aštuntajame dešimtmėčiuose, šiandien pripažįstama viena iš klasikinių meno teorijų. Daugelis kertinių jos teiginių bei idėjų laikomos aksiomomis, jomis ne vienu atveju grindžiama šiuolaikinė filosofinė hermeneutika ir estetika. Vienas iš recepcijos tėvų – lenkų-vokiečių fenomenologas ir literatūros teoretikas Romanas Ingardenas. Jis itin detaliai filosofiniu aspektu išnagrinėjo skaitytojo vaidmenį suvokiant literatūros kūrinių ir nustatė, kad tekstas, kaip daiktas

savyje, yra tik schema, kurią konkrečiu vaizdiniu turiniu užpildo, konkretizuoja skaitytojas. Tik skaitytojo sąmonėje tekstas įgyja tikrąją būtį, tampa fenomenu. Tai lėmė pagrįstų, visuotinai priimtinių interpretacijų daugybiškumo pripažinimą, kuriuo kaip įrodytu dalyku rėmėsi ir vėlesni hermeneutai (pavyzdžiui, Hansas Georgas Gadameris) ir postmodernistai.

Nors šios teorijos solidumas pakankamas, vis dėlto asmeninė skaitymo patirtis, taip pat dėstytojo darbo su studentais patirtis, kai tenka nuolat susidurti su jų skaitymo bei kūrinio suvokimo įgūdžiais, kelia

abejonių dėl kai kurių R. Ingardeno teorijos postulatų, pirmiausia dėl paties kūrinio konkretizacijos ir apskritai kūrinio suvokimo sampratos. Šis straipsnis kaip tik ir skirtas išsamiai teksto konkretizacijos analizei ir dalinei polemikai su kai kuriomis recepcijos teorijos pradininko išvalgomis.

Konkretizacijos teorijos išeities taškas – tvirtinimas, esą bet koks literatūros kūrinys yra schematiškas. Kūrinio schematiškumą R. Ingardenas analizuoja Adomo Mickevičiaus lyrinio eilėraščio „Akermano stepės“ pavyzdžiu. Aptardamas tiesiogiai tekste paminėtus daiktus ir reiškinius, jis teigia: „Juk šie daiktai apibūdinti tik keliais pačiais būtiniausiaisiais štrichais. Apie visa kita galima tik spėlioti, bet ir tai ne visada – tiek tas „visa kita“ miglotas, neapibūdintas“¹ (Ингарден 1962, c. 40). Literatūros kūrinys schematiškas ne tik daiktų, bet ir veikėjų (pavyzdžiui, Thommo Manno *Budenbrokuose* (*Buddenbrooks*, 1901) – didžiuliam epiniame veikalė – nė karto nepaminėta, kokios spalvos vieno pagrindinių veikėjų akys), siužeto (kartais nė puse žodžio neužsiminta apie herojaus kelerių metų gyvenimo tarpsnį, pro jį tiesiog „prašokama“), atžvilgiu. R. Ingardeno nuomone, toks schematiškumas yra neišvengiamas ir visuotinis dalykas, nes neįmanoma begalinės pasaulio įvairovės atskleisti baigtiniu žodžių bei sakinių skaičiumi. Tačiau pavaizduotą pasaulį, daiktus ir reiškinius skaitytojas visada išivaizduoja ne kaip abstrakcijas, o kaip individualius ir konkrečius. Kaip tai atsitinka? Jis sako: „Apskritai negalima atmesti galimybės taip perskaityti literatūros kūrinį, kad jame (tiksliau, jo konkretizacijoje) ne visiškai apibrėžtos vietos taip ir lieka ne visiškai

apibrėžtos. [...] Bet paprastai mes taip nekaitome literatūros kūrinio, ir net neturime taip skaityti, jei norime turėti konkretizaciją, „atitinkančią kūrinio sumanymą“ ir estetiškai visavertišką. [...] Konkretizacijos veiksmu pasiekama, kad daugelis neapibrėžtų, neaiškių vietų, pirmiausia pavaizduotų daiktų lygmenyje, pašalinama. Mes šaliname jas, pavienius daiktus ar pavaizduotas situacijas papildydami tam tikrais komponentais ar momentais, tai yra tarsi įstatome į tas vietas, kur jų trūksta. Paprastai tariant, mes nevalingai ir dažniausiai veikiami paties kūrinio, suprantame arba išivaizduojame daiktus pavaizduotus taip, tarsi juose nebūtų tiesiogiai neapibrėžtų vietų ir tarsi jie būtų visiškai apibūdinti“ (Ингарден 1962, c. 82).

Ar iš tiesų skaitydami vaizduotės galia „užpildome“ tik vienu, dviem štrichais pavaizduotus daiktus ir žmones taip, kad vaizduotėje jie imami regėti kaip visiškai konkretūs, individualizuoti daiktai, ar iš tiesų skaitydami, tarkim, Henryko Sienkiewicziaus romaną *Ponas Volodijevskis* (*Pan Wołodyjowski*, 1888) individualizuojame net ir tuos jaunos merginos Basios veido bruožus, kurie neįvardyti nei tekste, nei potekstėje? (taip teigia R. Ingardenas). Patikrinkime šią prielaidą skaitydami konkretų prozos kūrinį, Juozo Apučio novelių triptiko „Žalias laiko vingis“ pirmąją novelę „Arklio akyse“. Štai keli pradžios sakiniai.

„Brėkstant jis atsisėdo giraitės pakrašty ant seno kelmo. Žvilgtelėjo į savo drabužių skvermus: jie buvo purvini ir suglamžyti. Nuo senos skrybelės atbrailų tarpas nuo tarpo žemėn, ant eglų spyglių, paptelėdavo rasos lašai – jų prisirinkdavo beinant mišku ir kliudant nusvirusias medžių šakas.

Kur jis ėjo? Tai buvo turbūt jo paties klausimas, kai jis ėmė žiūrėti į vakaro hori-

¹ Tekstai iš rusų, lenkų ir vokiečių kalbų versti autorius — A. K.

zontą, graudžiai paraudusį ir vėsus. Suklusęs jis girdėjo, kaip to paties klausia ne tik jis, o ir kiti, kurių jis nematė, bet aiškiai suvokė juos esant. [...] Mirksėdamas slinko asfaltu mažos ugnelės, ir tų ugnelių akys žmogui irgi buvo klausimas – iš kur jis eina ir ko ieško?“ (Aputis 1986, p. 236).

Jau skaitydami pirmąjį sakinį susiduriame su keliais daiktais ir asmeniu, kurie apibūdinti labai abstrakčiai ir pagal R. Ingardeno konkretizacijos teoriją mūsų vaizduotėje jie turėtų būti konkretizuoti, individualizuoti. Pirmiausia tai „jis“, antra, senas kelmas, ant kurio „jis“ atsisėda, trečia, giraitės pakraštys, brėžiantis platesnį veikėjo erdvinės situacijos horizontą, ir pagaliau prievieksmis „brėkštant“, šiek tiek konkretizuojantis veiksmo laiko rėmus. Tačiau kadangi tekste kol kas nėra elementų, kurie duotų bent užuominą vaizduotei, kuria kryptimi ir kaip konkretizuoti tuos vaizduojamojo pasaulio elementus, mūsų sąmonėje „jis“ taip ir lieka „jis“, abstraktus vyriškosios lyties asmuo, senas kelmas tokiu ir lieka, vaizduotė nepripildo jo konkrečiu vaizdiniu turiniu, skaitytojas nesistengia sukonkretinti jo konkrečiais požymiais – ar tai apsamojojės, papuvęs, didelio ar vidutinio medžio kelmas.

Šiame pirmojo sakinio skaitymo etape sąmonė suvokia daiktus ir žmogų tiek, kiek jie apibūdinti tekste. Daugiau kol kas nei sąmonei, nei vaizduotei nereikia, todėl tie daiktai suvokiami taip pat abstrakčiai, kaip ir pateikti tekste. Kitaip sakant, skaitant pirmąjį sakinį konkretizacijos procesas ingardeniškąją prasme nevyksta.

Antrajame sakinyje „jo“ įvaizdis konkretizuojamas, aprašomi drabužio skvernai ir skrybėlė, tačiau ir čia vaizduotė neskuba užpildyti vadinamųjų „neapibrėžtų vietų“: pagal konkretizacijos teoriją reikėtų kon-

krečiai įsivaizduoti, apie kokio drabužio skvernus čia kalbama, galbūt tai paltas (jei žinotume, kad veiksmas vyksta šalta, vėlyvą rudenį), o gal švarkas (jei kalbama apie lietingą vidurvasarį). Tačiau skaitant šią teksto atkarpą dar neaiškėja, koku metu laiku visa tai vyksta, be to, nežinia, ar tas drabužis svarbus dar kuo nors, išskyrus tai, kad tai drabužis, todėl paprasčiausiai nėra reikalo susikoncentruoti į jį ir įsivaizduoti konkrečiau. Šiuo momentu tai paprasčiausiai nesvarbu. Skaitytojui kol kas visiškai pakanka to gana abstraktaus drabužio apibūdinimo. Kartu įsidėmėtinas to drabužio skvernų apibūdinimas – jie purvini ir suglamžyti. Ši informacija reikšminga tuo, kad charakterizuoja ne tik drabužį, bet ir patį veikėją – jis ilgai ėjęs, klaidžiojęs, neturėjęs progos susitvarkyti drabužių. Taigi šiuo atveju reikšmingas, semantiškai žymėtas ne tiek pats drabužis, kiek jo išvaizda, ir skaitytojo vaizduotė tai intuityviai įvertina, pro pirmąjį tik praslysdama, o antrąjį (išvaizdą) užfiksuodama ilgalaikėje atmintyje.

Pirmasis kūrinio žodis „brėkštant“ taip pat neišjudina vaizduotės, jis suvoktinas tik kaip abstrakti laiko nuoroda – ankstyvas rytas prieš patekiant saulei. Ir tik kai antrojeje pastraipoje herojus ima žiūrėti į „vakaro horizontą, graudžiai paraudusį ir vėsus“, sklandus sakinių skaitymas staiga nutrūksta, mintimis tenka stabtelėti – kaip tai gali būti, juk ką tik rašyta, kad veiksmas vyksta „brėkštant“, ankstyvą rytą, o čia ankstyvas rytas staiga virsta vakaru. Ir tik po kurio laiko ir pastangų sutrikusi sąmonė susitvarko su prieštaravimu, nes iš kažkokių sąmonės glūdumų išplaukia blyškus prisiminimas – žemaitiškai „brėkšti“ gali reikšti ir „temti“, „vakarėti“. Po to viskas sustoja į savo vietas ir skaitymas vėl tampa sklandus.

Šis konfūzas su žodžio „brėkšti“ prasme

galėtų būti puikiausia hermeneutikos klasiko Friedricho Schleiermacherio detalizuoto hermeneutinio rato principo iliustracija. Aiškindamas teksto supratimo mechanizmą, F. Schleiermacheris išskyrė kelias supratimo stadijas ar žingsnius. Pirmasis – provizoriškas arba paviršutiniškas teksto skaitymas, kuris padeda susidaryti teksto visumos įspūdį, padeda užčiuopti svarbiausias idėjas ir pagrindinį vyksmą, kuriuo remiantis lengviau suvokti sudedamųjų dalių (detalių) prasmę. Antrasis – skaityti ir stengtis suprasti vienu metu dviem kryptimis – gramatine ir psichologine; gramatine – teisingai suvokti žodžių, frazių ir sakinių prasmę, psichologine – suvokti vyksmo vidinę sąsają, svarbiausias idėjas, veikėjus, jų poelgių motyvaciją ir t.t. Ir pagaliau trečiasis – jei supratimas gramatiniu ir psichologiniu lygmeniu sutampa, skaitoma toliau, o jei nesutampa, būtina grįžti atgal prie jau perskaitytų teksto atkarpų ir rasti vietą, kuri klaidingai suprasta (žr. Schleiermacher 1959, S. 37–39). Šiuo atveju žodžio „brėkšti“ iškeltas klausimas buvo gramatinio lygmens, pirmuoju skaitymu žodis buvo klaidingai suprastas ir tai neleido sklandžiai suprasti teksto jau „psichologiniu“ lygmeniu – trukdė tinkamai suvokti veiksmo laiką.

Dabar kiek atsitrauksime nuo J. Apučio teksto skaitymo ir pateiksime keletą samprotavimų apie patį skaitymo procesą. Pirmiausia skaitymas tam tikra prasme yra linijinis procesas. Skaitome iš kairės į dešinę žodį po žodžio, sakinį po sakinio. Vaizdžiai kalbant, tekstas yra tarsi didelė plokštuma, per kurią mūsų žvilgsnis slysta lyg prožektoriaus spindulys, kiekvieną akimirką sąmonės šviesai išplėšdamas iš teksto tamsos žodį, sakinį, pastraipą. Perskaitytas tekstas ir atitinkamai jo sužadinti vaizdiniai nugula į atmintį, iš aktyviosios atminties

laipsniškai traukiasi į pasyviąją atmintį, kad, reikalui esant, o tiksliau sakant, naujai perskaityto teksto atkarpa pareikalavus, būtų aktualizuoti, pasitelkti tai naujai teksto atkarpa suvokti. Kaip tik šitaip skaitymo procesą aprašo ir pats R. Ingardenas (žr. 1976, s. 97–105). Kartu sąmonė atlieka ir priešingos krypties veiksmą – naujai perskaityta teksto atkarpa ne tik papildo anksčiau sukurtus vaizdinius, bet ir kiekvieną akimirką juos koreguoja, tikslina, turtina anksčiau susiformavusius vaizdinius. Teoriškai kalbant, skaitydami mes kiekvieną akimirką sukamės hermeneutiniame rate, mūsų sąmonė vienu metu stengiasi aprėpti teksto praeitį (tai, kas perskaityta anksčiau), dabartį (tai, ką akys šifruoja šią akimirką) ir ateitį (bando nuspėti, kas bus toliau, kokią prasmę dabar skaitoma detalė galės turėti ateityje). Taigi linijinį tiesiaiegių akių slydimą teksto paviršiumi lydi sudėtingi cikliniai sąmonės procesai – tarsi bandoma užbėgti tekstui į priekį ir daugelį sykių grįžtama atgal į teksto praeitį.

Antra vertus, perskaičius pirmąjį sakinį aktualizuojasi vadinamasis laukimo horizontas. Skaitydami grožinį kūrinį, mes žinome, kad ne tik pasinersime į pavaizduotą pasaulį, ne tik susipažinsime su daiktais, žmonėmis, situacijomis, įvykiais, bet ir juose atsiskleidžiančiu pažiūrų, idėjų, vertybių pasauliu. Šį kūrinio lygmenį R. Ingardenas vadina „poziom paglądow“ – pažiūrų lygmeniu. Kūrinyje jis nėra pavaizduotas eksplicitiškai, tiesiogiai, o reiškiamas vaizduojant daiktus, žmones, įvykius, tad jis pirmiausia ir prašosi būti konkretizuotas, aktualizuotas. Kaip tik ši aplinkybė gali naujai atverti tiesiogiai pasakyto ir nutylėto, neapibrėžto dialektiką, taigi ir patį konkretizacijos procesą. Vokiečių recepcijos teoretikas Wolfgangas

Iseris straipsnyje „Skaitymo procesas“ apie tai rašo: „Tai, kas nutylėta vaizduojant iš pirmo žvilgsnio trivialis scenas, pauzės ir pertrūkiai dialogo vyksme ne tik įtraukia skaitytoją į veiksmą, bet ir skatina jį taip išgyventi „užtamsintas“ situacijos vietas, kad jos suteiktų tam, kas pavaizduota, visiškai naują dimensiją. Kuo labiau skaitytojo vaizduotė užpildo „užtamsintas“ vietas, tuo daugiau jos pradeda veikti suvokimą to, kas buvo tiesiogiai pasakyta. Taip prasideda dinamiškas vyksmas, kai tai, kas tiesiogiai pasakyta, iš tikrųjų pradeda kažką reikšti tik tada, kai nurodo į tai, kas nutylėta. [...] Susiformuoja sugestijų erdvė, kurioje net ir trivialis scena staiga įgyja, Virginia'os Woolf žodžiais tariant, gyvo gyvenimo formą. Pačiame tekste tai neišreikšta žodžiu, nutylėta, tačiau vis vien išreikšta; didžia dalimi tai yra teksto ir skaitytojo sąveikos rezultatas. Ši rodymo ir nutylėjimo dialektika varo į priekį komunikacijos vyksmą ir kartu jį reguliuoja (Iser 1984, S. 255). Kitaip tariant, teksto suvokimo, kūrinio konkretizacijos procesas priklauso ne vien nuo skaitytojo vaizduotės, jo asociacijų, nuotaikos ir kitų individualių savybių, pats tekstas savo kompozicija, išbarstytais skaitymo ženklais užduoda savęs paties skaitymo kodą, kuris pirmiausia nukreiptas į aukščiausiojo prasmės lygmens atskleidimą.

Šiame kontekste labai įdomūs W. Iserio samprotavimai apie tai, kuo skiriasi Henry'io Fieldingo romano *Tomas Džonsonas* (*The History of Tom Jones*, 1749) ir jo siužeto pagrindu sukurto kino filmo suvokimas. W. Iseris sako, kad pasižiūrėjus filmą apima tam tikras nusivylimo jausmas: ir personažai, ir veiksmas, ir, pagaliau, viso kūrinio prasmė atrodo kur kas lėkštesnė, primityvesnė negu literatūros kūrinyje, ir apskritai filme veikėjai ir visas pavaizduotas

pasaulis atrodo kažkaip kitaip. Skirtumą tarp šių dviejų vaizdavimo tipų sudaro pirmiausia tai, kad filmą žmogus suvokia regėjimu. Jis regi objektus. Objektams, kitaip nei įsivaizduojamiems daiktams, būdingas didesnis apibrėžtumas, konkretumas. Bet būtent konkretumas ir lemia išpūdį, kad filmas savotiškai nuskurdina romaną. Kai prisimenu, sako W. Iseris, kokį Tomo Džonso paveikslą buvau susikūręs vaizduotėje, kai skaičiau romaną, suvokiu, kad tas paveikslas buvo gana blankus, neriškus, tačiau tai nesuteikia pagrindo teigti, kad vizualinis Tomo paveikslas, kurį regiu ekrane, yra geresnis ar pranašesnis už tą, kurį susikūriau skaitydamas tekstą. Kaip tik optinis romano paveikslas skurdumas pabrėžia, iškelia aikštėn tai, kad personažas romane turi būti suvokiamas ne kaip vizualinis objektas, o kaip reikšmių perteikėjas (žr. ten pat, p. 261–263).

Šie W. Iserio žodžiai apie tai, kad personažas romane yra ne vizualinis objektas, o reikšmių perteikėjas, pagrįstai gali būti traktuojami išplėstai: tokių už patį žodį didesnių ir platesnių reikšmių perteikėjai prozos kūrinyje yra ir daiktai, reiškiniai ar situacijos. Tarkime, J. Apučio triptike senas kelmas, miško pakraštys, vakaro sutemos – visi jie reiškia tai, ką įvardija pats žodis, bet kartu kiekvienas žodis ar jų junginiai yra ženklas kitos reikšmės, kuri paprastai išsina už žodžio semantikos ribų.

Konkretizacijos teorijos totalizacijai (kad kone kiekvieną žodį skaitytojo vaizduotė paverčia konkrečiu individualiu vaizdiniu) prieštarauja ir pati ženklinė kalbos prigimtis. Juk apskritai žodis visuomet yra daugiau ar mažiau abstraktus, tai sąvoka, įvardijanti ne konkretų daiktą, o daiktų, reiškinijų, veiksmų grupę ar rūšį, kitaip tariant, tai visada yra kuopinė sąvoka, abstrakcija

(išskyrus tikrinius žodžius, kurie apibūdina individualų, visiškai konkretų daiktą ar asmenį). Tarkim, buitiniame pokalbyje su draugu išgirdus žodį „medis“ mūsų vaizduotėje paprastai neiškyla kokio nors konkretaus kažkada regėto medžio vaizdas, nes komunikacinė situacija nereikalauja konkretizacijos, o gali atsitikti ir taip, kad konkretizacija mus net suklaidintų – tarkime, išgirdę šį žodį mes įsivaizduotume pušį, o iš tolesnio pokalbio paaiškėtų, kad pašnekovas turėjo galvoje kitą medį. Taigi konkretizacija tam tikrais atvejais ne tik kad nepagyvintų bendravimo, bet imtų jam trukdyti. Jei kas paprieštarautų tam, kad pasirinktas pavyzdys „medis“ jau savaime yra abstraktus, būtų galima jį konkretizuoti, pavadinti, tarkim, beržu, bet ir tai yra abstrakcija. Redukuodami šią abstrakciją į vis žemesnio lygmens apibendrinimą (berželis, žemas berželis, berželis tankia lapija) mes vis vien niekada negalėsime pasiekti tokio konkretizavimo lygmens, kuris apibūdintų pavienį, konkretų medį (išskyrus buitinį, o ne grožinį diskursą, kai pašnekovui mes galime nurodyti konkretybę – tarkime, „tavo kieme augantis berželis“, ir tik tada mūsų vaizduotėje atgyja berželis su visomis individualiomis charakteristikomis – aukščiu, laja, kamienu, šakomis ir t.t.).

O kalbant apie grožinio kūrinio konkretizavimą, galima teigti, kad skaitytojo aktyvumas ir vaizduotė nukreipiama ne tiek į abstrakčiai pavadintų daiktų, reiškinių, scenų vizualizaciją, kiek į tiesiogiai neišreikštų reikšmių ir prasių (kalbant R. Ingardeno žodžiais – pažiūrų lygmens) konstravimą ir konkretizavimą.

Grįžkime prie pradėtos nagrinėti J. Apučio novelės „Arklio akyse“. Skaitant pirmąjį novelės sakinį „Brėkstant jis atsisėdo giraitės pakrašty ant seno kelmo“ mums

nekykla klausimas, kodėl jis atsisėdo ant seno kelmo, o ne ant, tarkim, apskritai kelmo arba akmens, arba kaladės, kodėl giraitės pakrašty, o ne laukų vidury ar pakelėje. Skaitydamas tai suvoki kaip duotybę, nes tekstas šiuo momentu neduoda ženklų, ką tai galėtų reikšti. Ir tik skaitant toliau pamažu ima ryškėti skaitymo kodo ženklai, klostytis tam tikra nuosekli įvaizdžių išdėstymo seka, kurioje papildomos reikšmės įgija ir tie įvaizdžiai, kurie iš pradžių atrodė esą neutralūs aukščiausios kūrinio prasmės – pažiūrų lygmens – atžvilgiu. Senas kelmas – tai buvusio medžio, nutrūkusios gyvybės ženklas, bet tai tik viena iš daugelio šio žodžio konotacijų. Kad iš to daugelio mes aktualizuotume kaip tik šią, reikia kitų sistemos ženklų. Tekste kaip tik šią konotaciją papildo kiti to paties prasminio algoritmo ženklai – veiksmas vyksta vakarėjant, dangumi saulėlydžio kryptimi grėsmingai slenka juodi debesys, žmonės „lėtai lėtai slinko tais graudžiais takais prie kapinių tvoros“. Intarpinėje istorijoje pasakojama istorija arklio, kuris kad ir nenoromis, maištaudamas buvo priverstas susitaikyti su pavalkais. Novelės pabaigoje jis veža mirusį savo šeiminingų kaimyną į kapines. Įvaizdžių visuma telkiama ties mirties, gyvenimo baigtinumo ir beprasmiškumo tema. Įvaizdžių išdėstymo algoritmas, o ne tiesiogiai įvardytos mintys ar jausmai leidžia mums išgyventi ir herojaus vidinį nerimą (po gyvenimo sukrėtimų ir netekčių jis stovi apsisprendimo kryžkelėje – gyventi toliau ar trauktis iš šio gyvenimo), ir apskritai gyvenimo po nebūties sparnu tragizmą. Tiesiogiai novelėje ir triptike apie apie tai nepasakyta nė žodžio, bet jei nesugebėsime tekste to įžvelgti, konkretizuoti, vadinasi, mes nemokame skaityti teksto ženklų.

Taigi konkretizacijos arba skaitytojo

bendraautorystės esmė – ne sukonkretinti pakankamai abstrakčiai įvardytą daiktą, reiškinių ar žmogų, o įrašyti jį į egzistencijos

prasnę atskleidžiančių įvaizdžių algoritmą, kitaip sakant, suteikti jam dar abstraktesnę, visuotinesnę reikšmę.

Literatūra

APUTIS, J., 1986. *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga.

INGARDEN, R., 1976. *O poznawaniu dzieła literackiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ISER, W., 1984. Leservorgang. In: W. ISER, *Rezeptionaesthetik*. Muenchen: Farber Verlag.

SCHLEIERMACHER, F., 1959. *Hermeneutik und Kritik*. Frankfurt/ Main: Suhrkamp.

ИНГАРДЕН, Р., 1962. *Исследования по эстетике*. Москва: Иностранная литература.

Aleksandras Krasnovas

Vilnius University, Lithuania

Research interests: Lithuanian literature of the 20th century, literary theory, literary criticism, rhetoric, hermeneutic.

Aleksandras Krasnovas

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: literatura litewska XX w., teoria literatury, interpretacja tekstu, krytyka literacka, retoryka, hermeneutyka.

RECEPTION THEORY AND PRACTICE OF READING

Summary

The article analyses one of the key categories in reception theory, i.e. concretization of a piece of literature in the consciousness of the receiver. It shortly presents the ideas of one of the founders of this theory Roman Ingarden and his concepts of schematism and concretization of a piece of literature, which are based on the assumption that all things and phenomena of the world, expressed in the text by more or less abstract words, are concretized and visualized in the consciousness of the reader, and the features of concrete things are attributed to them. However, the practice of reading a literature work (for instance, Juozas Aputis' short story "Žalias kelio vingis") and the analysis of the screening of literature works show that readers do not transform the text into the chains of visual scenes, i.e. they do not "screen" literature. First of all, readers' consciousness actualizes and concretizes only potentially existing meanings of beliefs and ideas. For instance, at the beginning of Aputis' short story, the character sits on the old stump. When we read this, our imagination does not visualize the image so quickly – we do not concretize whether the stump is a fir tree, moss-grown or

TEORIA RECEPCJI I PRAKTYKA CZYTELNICZA

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza jednej z zasadniczych kategorii teorii recepcji, a mianowicie konkretyzacji utworu w świadomości odbiorcy. Pokrótce omówiono pojęcia schematyczności i konkretyzacji utworu literackiego sformułowane przez jednego z prekursorów tej teorii, Romana Ingardena, a oparte na przesłance, że przedmioty i zjawiska świata przedstawionego, określone w tekście bardziej lub mniej abstrakcyjnymi wyrazami, w świadomości czytelnika są konkretyzowane, poddawane wizualizacji, nadaje się im cechy przedmiotów indywidualnych. Jednak praktyka czytelnicza dotycząca konkretnego utworu (tryptyku nowel Juozasa Aputisa „Žalias laiko vingis“ (Zielone zakole czasu)) i analiza ekranizacji utworów literackich pokazuje, że podczas czytania tekst nie jest transformowany w serię scen wizualnych, nie jest „ekranizowany“, wyobraźnia czytelnika w pierwszej kolejności aktualizuje, konkretyzuje w tekście jedynie potencjalnie istniejące znaczenia na poziomie poglądów lub idei. Zatem istotą konkretyzacji lub współautorstwa czytelnika jest nie konkretyzacja dość abstrakcyjnie nazwanego przedmiotu, zjawiska lub osoby, a wpisanie go w

else. Although we associate the old stump with a sign of loss of life, we understand that this is just one of the possible connotations. The reason for actualizing this particular connotation but not, however, others lies in the fact that we need systemic support of other signs. In the text, this connotation is supported by other signs of the same meaning algorithm – the action takes place when it is getting dark, there are dark clouds in the sky, people slowly move towards the fence of the graveyard. The aggregate of the images is concentrated on the motif of death, the end of life and futility. Thus, not the images themselves, directly expressed ideas or feelings but the algorithm of image arrangement let the reader feel the hero's nagging anxiety and the tragedy of life itself. In conclusion, the point of concretization or the reader's coauthorship is not to make a fairly abstract thing, phenomenon or person more concrete but to put them into the algorithm of images which reveal existential meanings and give them even more abstract and more generalized meaning.

KEY WORDS: reception theory, concretization of the piece of literature, the process of reading, hermeneutical circle.

algorytm wizerunków odzwierciedlających sens egzystencji, innymi słowy, nadanie mu jeszcze bardziej abstrakcyjnego, bardziej powszechnego znaczenia.

SŁOWA KLUCZOWE: teoria recepcji, konkretyzacja utworu literackiego, proces czytelnicy, koło hermeneutyczne.

Gauta 2009 05 05

Priimta publikuoti 2009 05 20

Асия Ковтун

Университет им. Витаутаса Великого
Факультет политических наук и дипломатии
Центр славистики им. Чеслава Милоша
Laisvės al. 53–418, LT–44240 Kaunas, Lietuva
Тел.: +370 37 32 78 43

E-mail: a.kovtun@hmf.vdu.lt

Область научных интересов: славянские культуры в Литве, культурный диалог, теория и история литературы.

ПАРАЛЛЕЛИ ДЕКОНСТРУКТИВИСТА И ТВОРЦА – ПОЛ ДЕ МАН И ЧЕСЛАВ МИЛОШ

Статья посвящена демонстрации параллелей между одним из крупнейших теоретиков деконструкции Полом де Маном, разлагающим текст,веряющим алгеброй гармонию, и одним из наиболее блестящих творцов XX в. Чеславом Милошем, синтезирующим текст. Пол де Ман актуализирует парадокс деконструкции – истину можно выразить только посредством языка, одновременно это обреченная на неудачу попытка. Деконструкция ориентируется на плюрализм смыслов, многоголосие текста.

Рассуждения Милоша о литературном тексте и слове формируют особую концепцию, которую можно определить как сопротивление теории. Основной формой мысли Милоша становится философская, политическая, публицистическая, историческая эссеистика. Его труды представляют пример эссеистического мышления и являют собой образец постоянного преодоления сопротивления языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: деконструкция, язык, литературность, воображение, теория, сопротивление.

В XXI веке художественное слово и философская идея соединяются и все более глубоко, разностороннее осваивают мир. Текст можно рассматривать в качестве одного из источников постижения истины. Этот процесс связан с диалогом исследователя и текста. Деконструкция становится одним из способов или стратегий такого диалога. Представитель Йельской школы, профессор Пол де Ман (1919-1983) был назван «архидиаконом деконструкции» (Lehman 1991, с. 143). Жак Деррида посвятил ему цикл лекций. Он сказал, что де Ман «преобразовал об-

ласть литературной теории, перестроил все каналы, которые орошают ее, и внутри, и вне университета, в Соединенных Штатах и в Европе» (Цит. по: Колесников 2000). Российский исследователь А.С. Колесников в рецензии на цикл лекций Жака Деррида пишет: «Соединяет Деррида и де Мана – деконструкция – синоним Хайдеггеровской, деструкции, ницшеанского abbaу, демонтажа (западноевропейской метафизики), перевод которого и предложил Жерар Гранель, а Жак Деррида запустил слово в философию, литературу, смежные текстовые

практики. Деконструкция – это разбор, как креативный процесс руководимый стратегией, того, что от разбора ускользает; это не интерпретация, трактовка и не проецирование текста вовне (в сферу социально-смысловую, философско-литературную, этико-политико-коммуникативную и т. п.), а многозначное его порождающее размывание, расширение, рассеивание в окружающем его поле. Деконструкция производит вскрытие этой конструкции порождающей среды, обеспечивающей ее функционирование» (Колесников 2000, с. 1).

Пол де Ман был литературным критиком и теоретиком. Его понимание деконструкции основанно на особой риторике взаимодополнения и взаимопротивопоставления философии и литературы, противопоставления риторических элементов грамматическим. Де Ман рассматривает критику «как способ размышления о парадоксальной эффективности ослепленного видения, которое должно быть исправлено при помощи примеров интуитивной пронизательности, представляющих это видение» (Де Ман 2002, с. 130). Изначально текст объявляет обязательным условием необходимость своего собственного неправильного прочтения. Критик полагает, что любой текст может рассказать историю только как вымысел, зная, что вымысел будет принят за факт, а факт за вымысел. Многозначность и амбивалентность литературного текста неизбежно оборачиваются «слепотой» его прочтения. Ошибочность как таковая не только принципиально заложена, по де Ману, в критическом методе, но и возводится в степень его достоинства: «Сле-

пота критика – необходимый коррелят риторической природы литературного языка» (Ман 2002, с. 141). Критик делает вывод об имманентной относительности и ошибочности любого литературного и критического текста и на этом основании отстаивает принцип субъективности интерпретации литературного произведения. «Главный интерес литературной теории состоит в невозможности литературной теории», – замечает Пол де Ман (Ман 2004, с. 111). Текст может быть прочитан одновременно буквально и фигурально. Текст провоцирует исследователя деконструировать конфликт между утверждаемым в произведении и процессом его воздействия. Любой текст всегда отличается от самого себя в ходе его критического прочтения, а в силу рефлексивной самоиронии читателя деконструкция текста приводит к противоречиям. (Ср. «История литературы, даже в самом далеком от позитивизма варианте, остается историей интерпретаций, сама возможность которых не подвергается сомнению» (Ман 2004, с. 117). Однако деконструкцию нельзя принимать как простое логическое де-структурирование. Свои теоретические разработки Пол де Ман подтвердил деконструктивистским прочтением западноевропейской литературы и критики.

Сопоставление взглядов на литературное творчество и критику позволяет провести параллели и увидеть разногласия в прочтении текста деконструктивиста Поля де Мана и творца Чеслава Милоша. Если один из крупнейших теоретиков деконструкции Пол де Ман. разлагал текст, поверял алгеброй гармонию, то один из первых наиболее

блестящих творцов XX в. Чеслав Милош синтезировал текст, тем самым он представлял особую рецепцию литературного творчества.

Литературный проект Милоша, который можно определить как личное восприятие мирового устройства, дает ответ на многие вопросы. Милош размышлял над общечеловеческими ценностями, выработывал критерии интеллекта, раскрывал жизнь индивидуального мышления и среды, связанных с языковым сознанием. Мыслитель отказывался от теоретических определений литературного творчества в пользу эссеистического мировосприятия. В литературном пространстве Милоша не привлекали нарративные исследования сюжета, фабулы, речи и т. д. Вряд ли можно выделить труды по литературной критике в его разнообразном и многогранном творчестве. Милош сделал свой выбор в Вильнюсском университете, отказавшись от учебы на отделении полонистики. «Литературоведением я если и занялся бы, то в самую последнюю очередь», – сказал Милош в беседе с А. Фьютом (Фьют 2006, с. 69). Вместе с тем различные замечания о литературном труде, эстетике и этике творчества, культурных связях и традициях можно обнаружить во многих эссеистических работах и беллетристике мыслителя. Рассуждения о литературе Милоша формируют особую концепцию, которая концентрированно отразилась в отдельных эссе и заметках о литературе в последней книге Нобелевского лауреата – «Придорожная собачонка». Этот труд – духовное самоутверждение и самопознание творца. Эссе об эссе – так можно определить размышления Ми-

лоша о литературе. В речи в Шведской королевской академии при получении Нобелевской премии Милош размышляет о возможностях эссеизма в понимании мира и культуры: «Поэт, который вырос в таком мире, должен быть искателем действительности путем созерцания. Ему должны быть дороги определенный патриархальный лад, звон колоколов, желание оградиться от натиска и настойчивых пожеланий наших ближних, тишина монастырской кельи, если книги на столе, то книги, трактующие о том непонятном свойстве вещей, каковым является их *esse*» (Милош 1991, с. 206). Произошедший в начале столетия феноменологический сдвиг, когда «... все это оказывается отвергнуто демоническими действиями Истории, имеющей все черты кровожадного божества» (Милош 1991, с. 206), для мыслителя выразился в расхождении между языком жизни и словом. Философия определяет этот разрыв как расхождение эстетики жизни и эстетики культуры.

Следует обратиться к высказыванию Поля де Мана: «Когда Ницше бросил вызов эстетике Канта, Гегеля и их последователей, он дал свой ответ на основной вопрос философии» (Ман 2004, с. 117). Именно Ницше предлагал искать новые средства философского выражения, поиски которых продолжаются и сегодня. Немецкий мыслитель определил развитие новой культурно-философской ориентации, продолжив ренессансные идеи «естественной логики». Тем самым Ницше создал фундамент «философии жизни», отказываясь от сократовской ориентации на науку, утверждая, что «... только как эстетический феномен, бытие

и мир оправданы в вечности» (Постмодернизм 2001, с. 467). Со времен Ницше определенная человеческим существованием литературная мысль была склонна передавать многозначность отдельного существования. А научная мысль была связана с универсалиями, преобладанием общего над частным. Ницше разорвал связи с декартовским рационализмом, обратился к интуитивному знанию, для выражения которого более уместной была фрагментарная форма выражения мысли. В конце XIX – начале XX вв. и философия, и литература начали возвращаться к реальности: к единичному, осознанному уже в качестве синтеза бесконечного множества определений, к однократным событиям, предмету, к конкретным историческим фактам, биографиям и судьбам. Фрагментарность, децентрация, деструкция жизни переживается сознанием в новых эстетических формах – в текстах эссе. *Essai* (от лат. *exadiare*; *exadium* – действовать) – в переводе с французского означает опыт, набросок и определяет литературный жанр, в котором подчеркнут индивидуальный взгляд на переживаемый и описываемый предмет или событие. В таком тексте меняется позиция наблюдателя. Ее занимает «частный мыслитель», поскольку именно он может свободно находить и менять собственную точку обзора. Однако и философия, и поэзия, в свою очередь, попадают в ситуацию осложнения отношений с языком. Конвенциональные формы языка, предназначенные для стандартного, массового общения, не могут выразить внутреннего опыта художника или мыслителя. Творец оказывался в пространстве между

словом и смыслом, насильственно был втянут в уже существовавшие, устоявшиеся, иногда ложные представления об истине и истинности того или иного слова. Он вступал в борьбу со «стертым» смыслом, ощущает ризоматику слова, ищет путь между словом и смыслом, создает адекватный смыслообраз. Привычные приемы письма навязывали условия исследования предмета. Но художник отдается игре языковой стихии, «свободно и уверенно плывет в ней пока, наконец, не доплывает до того места, где язык чувственного ритма вдруг выталкивает такую неожиданную для поэта фигуру речи, которая открывает его метафизические веки и оно оказывается способным видеть невидимое» (Кругликов 1992, с. 218). Подобную интригу в истории мысли Милош определяет как – выявление сущности, а не формы, «яблочность», а не яблоко. «Я говорю не слишком серьезно. ...Предпочитаю верить, что есть лошадиность, реализацией которой является лошадь», – иронизирует мыслитель (Фьют 2006, с. 241). Одно из положений теории эссе представляет эссеизм как *способ жизни* и рассматривает эссе как движение мысли и языка, как внутреннее пространство опыта мыслителя в историческом и культурологическом аспектах (Эпштейн 1998, с. 34). Подобное осмысление эссеизма как качества эссе можно наблюдать во всех трактатах Милоша. Так в мини-трактате «Почему я отдаю свои темы?» Милош задумывается: «С молодых лет я ощущал присутствие своего даймона, или, если хотите, Музы, и без этого спутника погиб бы бесславно. Однако то, что пишешь, постоянно меняется – соответс-

твенно изменениям сознания. Сегодня я осознаю все по-иному, чем десять лет назад... Я думаю, что замыкаться в четырех стенах собственной личности вредно» (Милош 2002, с. 177). Эссеистический метод в милошевских текстах можно определить как стратегию, первопонятие. Основной формой мысли Милоша становится соединение философской, политической, публицистической, исторической эссеистики. Она вырастает в трактаты, содержащие концепцию развития литературы и истории.

Определение литературной критики как интертекстуальной обосновывает и деконструктивистскую теорию Пола де Мана. Однако он объясняет, что конкурирующие дисциплины – эстетика и особенно традиционная литературная критика – заставляют современную теорию литературы «сопротивляться». Эти дисциплины, по мысли критика, долгое время оказывали влияние на гуманитарные науки. Они стремились тоталитарно объяснить все процессы гуманитарного знания. Теория литературы не желает занять позицию обобщения всех сфер духовной жизни, возвыситься над ними как метафизическая наука. Новая теория опрокидывает созданный канон литературных произведений и перечеркивает разграничительную линию, разделяющую литературный и нелитературный дискурсы (Ман 2004, с. 120). По мысли де Мана, происходит «выявление оригинальных (выделено нами. – А. К.) метафизических допущений, на основе которых было построено то или иное литературное или философское произведение» (Briand 1995, p. 145). Новый принцип мышления и определяет де-

конструкцию, децентрацию, внимание к знаку, Другому, субъекту, воображению и др. параметрам текста.

Воображение – основной символ литературной «веры» Милоша. Для него это и философское понятие, к которому мыслитель обращается постоянно, и синоним способности к открытиям, и способ литературного творчества. В одном из первых эссе «Придорожной собачонки» Милош определяет связь между «жестокостью воображения и творческим импульсом» (Милош 2002, с. 10), а далее обращается к понятию воображения как к универсальному по приложимости ко всем явлениям жизни. Этот критерий становится основой натурфилософских рассуждений и способом объективации мира Милошем. Его удивляет сила воображения, позволяющая преобразовывать жизнь в искусство. Он говорит о неприятии эстетических теорий и рассуждений о форме поэзии, всего, что ограничивает свободу воображения (Милош 2002, с. 56). Воображение как бы охватывает все сферы и принципы человеческой мысли, деятельности, форм существования и языковых построений. Воображение преобразует вещи, наполняет их особым смыслом и выявляет связи, которые даже не предполагались, но всегда оно неизбежно оперирует современным ему языком и явлениями действительности. Оно остается в рамках человеческой логики, контролируемое рассудком, с которым не в силах порвать. (Ср. эссе Чеслава Милоша «Лейка»: «Наши живописцы редко подражают голландцам, зато фотография привлекает внимание к деталям, а фильмы научили, что предме-

ты участвуют в развитии сюжета и поэтому нельзя упускать их из виду» (Милош 2002, с. 148). Воображение по своей значимости приравнивается к уровням развития цивилизации. Так, эссе «Скудость воображения» соединяет это понятие со знанием. (Ср.: «Воображение людей так же ограничено, как их знания. Что это – эрозия нашего религиозного воображения в результате научно-технической революции?») (Милош 2002, с. 34) Например, в Раннем средневековье описание «адских бездн» было лишь нравоучительным, их образный ряд очень скудным, только через опыт дантовского описания ада воображение в высшей степени реализовалось в фантазиях Иеронимуса Босха – так выстраиваются уровни развития воображения в связи с историей и научно-технической революцией. Поскольку, как уже было отмечено выше, автор, создавая произведение искусства, «воображает» новый мир, действующий по законам, не совпадающим с законами реального мира, то отсюда вытекает специфика и последовательность его действий. Так, литература в представлении Милоша есть дистилляция воображения: «Тоска, тревога, муки совести, печаль, стыд. Беспокойство, подавленность – а из этого возникает ясная, компактная, литая, почти классическая поэзия. Кто сумеет это понять?» (Милош 2002, с. 105).

Иногда признание в ограниченности собственного воображения тревожит Милоша-мыслителя: «...порой вдруг осознаешь, сколь узко твоё воображение, словно слишком толстые кости черепа мешают разуму охватить то, что ему причиталось» (Милош 2002, с. 8). В эссе «Предостережение» Чеслав Милош так

же замечает, что наше представление о мире имеет мало общего с истинным миром: «Подумаем об этом и содрогнемся» (Милош 2002, с. 73). (Ср. с притчей о зарождении литературы Владимира Набокова: «Литература родилась не в тот день, когда из неандертальской долины с криком: «Волк, волк!» – выбежал мальчик, а следом и сам серый волк, дышащий ему в затылок; литература родилась в тот день, когда мальчик пробежал с криком: «Волк, волк!», а волка за ним и не было» (Набоков 1998, с. 28). Вместе с тем воображение может увести поэта или писателя в сферу, далекую от реальной действительности, познаваемой обычнейшим образом. «Пережив такое, мы начинаем испытывать недоверие к литературе. И требовать от нее реализма, что приводит в конце концов к псевдо-реализму, и прямоты, которую нельзя вынести» (Милош 2002, с. 281).

Ответом на вопросы Милоша о воображении и его значении для творчества могут быть размышления Пола де Мана. В отличие от творца, критик не возводит воображение в степень закона художественности. Он пишет: «...хотя традиционно мы привыкли читать литературу по аналогии с пластическими искусствами и музыкой, пришла пора осознать необходимость неперцептуального, лингвистического момента в живописи и музыке и научиться *читать* картины, а не *воображать* их значение» (Ман 2004, с. 119). Чтобы вникнуть в мысль критика, следует исходить из другого концептуального наблюдения: «Любая попытка теоретического рассмотрения литературы должна смириться с тем, что отправным пунктом для нее будет

эмпирика» (Ман 2004, с. 113). Де Ман постулирует объяснение феноменов действительности как возможность проникновения в установки языка, культуры, индивидуального сознания, но не бесконечной интерпретации явлений. (Ср.: «Если исследователь практикует не исторический, а феноменологический подход, следует дать феноменологическое описание литературной деятельности как письма, чтения или их связки, а литературного произведения как продукта, аналога этой деятельности» (Ман 2004, с. 113).

Говоря об эссеистике Милоша, мы бы хотели ввести понятие идеологии текста. По аналогии с Умберто Эко, определяющим идеологию как систему психологических ожиданий, интеллектуальных навыков, принципов индивида, мы бы определили идеологию текста, точнее его автора, как интеллектуальный навык постановки проблемы. Идеология текстов Милоша состоит не столько в постановке проблемы, сколько в указании на нее, при этом часто осуществляется корреляция с проблемами языка. Эко определяет идеологию текста как систему психологических ожиданий, интеллектуальных навыков, принципов индивида, которые он обнаруживает в произведении (Эко 1998, с. 163). Пол де Ман уточняет, что проблема идеологии текста связана с неразличением лингвистической реальности и реальности мира, референциальности и бытия (Ман 2004, с. 120). Литературное произведение так же как и все другие явления бытия есть только часть реальности. Однако следует разделить существование мира в языке и в действительности. Как полагает Пол

де Ман, лингвистика литературности способна объяснить идеологические заблуждения и их происхождение.

Эстетизм и прагматизм – эти два связанных с идеологией текста параметра явно прослеживаются в эссе Милоша. В эссе «Вымыть» Милош пишет: «В какие только мании и дурацкие идеи своей эпохи я не погружался! Сунуть бы меня в ванну и тереть, не жалея сил, пока не смоется вся грязь. Но ведь только благодаря этой грязи я стал поэтом двадцатого века, и верно, так хотел Господь Бог, дабы от меня была польза» (Милош 2002, с. 123). Два критерия в этом минитрактате независимы и в то же время соединяются в милошевском измерении – житейская грязь как реализация божественного замысла – преобразоваться в поэзию, дабы приносить пользу. Для нашего исследования важно то, что милошевский текст всегда соединяет в себе фундаментальное противоречие – эстетику и прагматизм. Это противоречие становится стилем мысли и существует в форме антиномии. Ее следует обозначить как существование и развитие противоречия в познании, образуемое двумя суждениями, каждое из которых признается истинным.

Несколько иное представление о корреляции этих двух категорий – эстетики и прагматизма – Пола де Мана. Он соединяет аналитический подход и прагматику с философской деконструкцией, литературой, когнитивной эстетикой, эпистемологией, утверждает, что «язык конструирован и его необходимо деконструировать, вернуть к самому себе, показать, что риторика ненадежна, что язык недостоверен, а текст почти определенно

бесконечно провокационный и достоин повторного прочтения» (Колесников 2000, с. 2). Такая текстовая идеология становится предтечей «деконструктивной критики».

Для уникального мыслителя Милоша критерии эстетический и прагматический независимы и взаимопроницаемы. Эстетика становится отражением целостности конкретного поликультурного мира – индивидуального, яркого, экстаического и мистического (Ср. «Религия! Идеология! Мечты! Ненависть! Явитесь, чтобы закрыть своей узорчатой тканью это слепое нечто, даже не имеющее названия» (Милош 2002, с. 69). В эссе «Феерия» Чеслав Милош искусству, мифологии и философии передает функции познания нашего мира. «Все искусства, все мифы и всякая философия, отнюдь не замыкающиеся в собственной высокой сфере. Ведь из них, из снов разума, и возникла та преобразованная и преобразуемая с помощью математических уравнений планета, которую мы знаем» (Милош 2002, с. 72). В отличие от канонической эссеистики Монтеня, Ницше, Киркегора, где только намечались пути соединения эстетики и бытия, милошевская эссеистика уже преодолевает расхождение между языком жизни и языком словесной практики. В его текстах жизнь не расходится с «литературностью» (термин Р. Якобсона). Категория литературности понимается нами как способ саморефлексии текста, особое свойство эстетического сознания, направленного на сохранение литературы как художественного объекта. Она связана с поэтикой того или иного писателя как на уровне текста, так и на уровне художественной

реальности, возникающей за ним. В конечном результате это категория, сохраняющая идентичность и самооценность произведения. Можно предположить, что понимание литературности ведет Милоша к мысли о том, «как объяснить связи искусства и жизни» (Милош 2002, с. 68). Он продолжает эссеистическую традицию XX века – Л. Шестова, А. Белого, Г. К. Честертона, Х. Ортеги-и-Гассета, А. Камю, для которых жанр «опыта» – эссе – реализуется через мышление и реальную фактуру повседневной жизни. Милош размышляет над природой эстетического как мыслитель новейшего времени, не отказываясь от жизненного сора, из которого «растут стихи, не ведая стыда». Он сам определяет подобную ситуацию как свидетельство бессилия «перед законами литературы – сферы, в основе своей нечистой» (Милош 2002, с. 207). Его не пугают грубые и беззастенчивые «картины» пьянства, скупости, сладострастия, эгоизма в жизни писателя. Милош сближает литературное произведение с бытовой жизнью, с теми ее сферами, которые перцептивно наполнены для человека, – эротической, тактильной, кулинарной, даже физиологической. Создается иллюзия физической и материальной реальности. Вместе с тем для Милоша существует надежда на волшебную формулу, «в которой заключена вся правда существования». Возможен прорыв к истине, она рядом, за тонкой преградой, которую никогда не удастся преодолеть (Ср.: «Проснувшись среди ночи, он чувствовал, что прорывается к ней сквозь тонкую преграду, но, обессилев от напряжения, засыпал» (Милош 2002, с. 21).

Эта одержимость возможностью невозможного в эссе Милоша о литературе подтверждается замечанием Мана о том, что вымысел и действительность – рядом, совместимы. Но нельзя «означающее смешивать с физической природой означаемого» (Ман 2004, с. 120). Пол де Ман замечает: «Литература есть не утверждение, а уничтожение эстетических категорий» (Ман 2004, с. 119). Так разрушается литературоцентричная поэтика. Именно деконструктивистское прочтение текстов Гельдерлина, Китса, Руссо, Шелли, Кольриджа, Клейста, Вордсворта, Бодлера, Пруста, Малларме, Остина и др. дает возможность де Ману заявлять о *претензиях* эстетики на проникновение в природу художественного мира. Он полагает, что литературная теория возникает тогда, когда «предметом обсуждения становится уже не смысл или ценность, а способ производства смысла или ценности» (Компаньон 2001, с. 28). Таким образом изменяется категория эстетической природы литературности – усиливается литературная саморефлексия. Автор ищет свой код, язык описания; создает этот язык из имеющихся в культуре средств: мифологических и литературных образов, «готовых» сюжетов и типов повествования.

Синтезирующий текст становится формой мысли Чеслава Милоша. Сращение различных кодов, образов, тропов дает причудливую и редкую в своем роде, возможно, маргинальную стилистику. Это метод письма, основанный на эффекте живого присутствия автора и «житейском» стиле изложения, оставляет почти магическое впечатление. Милош постоянно пытается примирить реальность и ее словесное изображение,

приходя в замешательство и недоумение по поводу несовместимости «того, что испытано, и того, что описано. Ткань языка имеет постоянную склонность отклеиваться от действительности, и наши усилия приклеить ее обратно по большей части безуспешны, хотя – мы ощущаем это – совершенно необходимы» (Милош 2002, с. 281). Даже постижение смысла бытия оказывается тождественным языковому его конструированию. (Ср. «Что не произнесено, обречено на небытие» – замечает творец (Милош 2002, с. 63)). Трактовка языка как порождающего феномена понятна Чеславу Милошу. В эссе «Сила слова» он пишет: «Можно сказать, что даже самая мощная, полнокровная, деятельная личность лишь тень по сравнению с несколькими точными словами, описывающими, скажем, хотя бы восход луны» (Милош, 2002, с. 63). При концептуализации понимаемый в расширенном смысле язык перестает подчиняться стереотипам времени и сознания. Он страдает, когда субъект или «*sogito*», зависимый от иллюзии собственной свободы, навязывает ему свои смыслы. В эссе «Предостережение» Чеслав Милош так же замечает, что наше представление о мире имеет мало общего с истинным миром (Ср.: «Подумаем об этом и содрогнемся» (Милош 2002, с. 73)). По его мысли язык находится в особых отношениях с миром культуры. Стремление к истине приводит к рассказу или стиху, которые поэт обозначает только как мифологию – «и не было так, и ты так не чувствовал». Он делает вывод: «Это сам язык раскидывал свою шелковую пряжу, чтобы закрыть то, что без него было бы ничем» (Милош 2002, с. 135). Этот вывод может быть соотне-

сен, по нашему мнению, и с теорией и историей литературы, которые есть интерпретация текстов. Все труды Чеслава Милоша по направленности представляют эссеистическое мышление и являют собой образец постоянного преодоления сопротивления теории.

Пол де Ман так же связывает с проблемами языка выходы к проблемам культуры и истории. Здесь следует еще раз вспомнить его замечание: «Современная литературная теория становится сама собой, когда сосюрювская лингвистика была применена к литературному произведению» (Ман 2004, с. 118). Теоретик деконструкции напоминает, что язык независим от референциальности, а это положение делает его ненадежным источником познания. Язык автономен, свободен от понятий добра и зла, истины и лжи, свободы и ограничений. Язык – семантически-нейтральная и чистая грамматически-риторическая структура. И только в литературном произведении происходит постижение высказывания. Мир, по мысли критика, должен быть освоен во всех его творящих и составляющих элементах. Для Пола де Мана «невозможна априорная уверенность в том, что литература может дать нам знание о чем-либо, кроме ее собственного языка» (Ман 2004, с. 120). Критик постулирует тезис о «риторическом характере» литературного языка. Это положение предопределяет аллегорическую форму любого «беллетризованного повествования». А текст всегда рассказывает «историю аллегории своего собственного непонимания» (Ман 2002, с. 220). Он может рассказать эту историю только как вымысел, зная, что вымысел будет принят за факт, а факт за вымысел. Такова

амбивалентная природа литературного языка. Язык неизбежно «утверждает и отрицает свою собственную природу или специфичность» (Ман 2002, с. 203). Теория литературы, как полагает критик, сформировалась с помощью «введения в метаязык литературы лингвистической терминологии», так «сопротивление теории есть сопротивление использованию языка о языке» (Ман 2004, с. 122). При попытках определить его участие в литературном произведении возникает ощущение неподчинения категориям и схемам. Следовательно, речь идет о «сопротивлении самому языку или возможности, что язык содержал бы факторы или функции, которые не могли бы быть сведены к интуиции» (Ман 2004, с. 122). В результате критику де Ман рассматривает как пример интуитивной проницательности, способ размышления о парадоксальности. Пол де Ман актуализирует парадокс деконструкции – истину можно выразить только посредством языка, одновременно это обреченная на неудачу попытка.

Современное понимание текста приводит к мысли о том, что литературное произведение сопротивляется любой попытке заключить его в тесные рамки традиционной литературной теории. Только осознание особой связи между воображением и реальностью, означаемым и означаемым, текстом и языком позволит приблизиться к пониманию произведения. Современная литературная теория принимает язык в качестве самостоятельного феномена, а не инструмента или функции литературы. И при синтезировании, и при проверке гармонии алгеброй язык нельзя воспринимать как нейтральное вместилище смысла.

Литература

КОЛЕСНИКОВ, А., 2000. Литература и философия в творчестве Поля де Манна (по текстам лекций Ж. Деррида. *Позиции*. № 2. Режим доступа: anthropology.ru/ru/texts/kolesnikov/index.html [См. 10.05.2009].

КОМПАЊОН, А., 2001. *Демон теории. Литература и здравый смысл*. Москва.

КРУГЛИКОВ, В., 1992. Между эпохами и пространством. Подступы к поэтической философии Иосифа Бродского. *In: Наказание временем. Философские идеи в современной русской литературе*. Москва, 206-231.

МАН, де П., 2002. *Слепота и прозрение*. Санкт-Петербург.

МАН, де П., 2004. Сопrotивление теории. *In: Современная литературная теория. Антология*. Москва: Флинта, 110-132.

МИЛОШ, Ч., 2002. *Придорожная собачонка*. Москва: Независимая газета.

МИЛОШ, Ч., 1991. Речь в Шведской королевской академии. Стокгольм, декабрь 1980. *Иностранная литература*, № 5, с. 204-211.

НАБОКОВ, В., 1998. *Лекции по зарубежной литературе*. Москва: Независимая газета.

Постмодернизм. Энциклопедия, 2001. Сост. А. А. Грицианов, М. А. Можейко, Минск: Интерпрессервис-Книжный дом.

ФБЮТ, А., 2006. *Беседы с Чеславом Милошем*. Москва: Новое издательство.

ЭПШТЕЙН, М., 1998. Эссеистика как нулевая дисциплина. Народная душа и частная жизнь в России на исходе империи. *In: Эссеистика 1977-1988*. Москва: изд. Р. Элинина, 40-46.

ЭКО, У., 1998. *Отсутствующая структура. Введение в семиологию*. Санкт-Петербург: Петрополис.

BRIAND, M., 1995. Postmodernism and Politics: Skepticism or pragmatism? *Journal of speculative*, ph. N 5, Univ. Park (PA).

DERRIDA, J., 1986. Memoires for Paul de Man. Revised edition. *In: The Wellek Library Lectures at the University of California*, Irvine. Columbia University Press. New York. Oxford.

LEHMAN, D., 1991. Andre Deutsch Signs of The Times. *In: Deconstruction and the Fall of Paul de Man*. London.

Asija Kovtun

Vytautas Magnus University, Lithuania

Research interests: Slavic cultures in Lithuania, cultural dialogue, theory and history of literature.

PARALLELS BETWEEN DECONSTRUCTIONIST AND CREATOR – PAUL DE MAN AND CZESLAW MILOSZ

Summary

The article aims to draw possible parallels between the ideas of one of the outstanding deconstruction theorists, Paul de Man, who verifies text harmony by algebraically disjointing it, and an outstanding figure among the creators of the twentieth century, Czeslaw Milosz, whose text demonstrates perfect synthesis. Paul de Man actualizes the paradox of deconstruction that truth can only be expressed

by language; however, this attempt is doomed. Deconstruction is oriented towards language, pluralism of meanings and textual polyphony. The reflection of Czeslaw Milosz's fiction reveals a special concept which may be considered to be constituted of separate essays and notes, as revealed in his last book *The Roadside Dog* (1998). Milosz was one of the first to conceive the crisis of the philosophical and literary consciousness of his age, which is expressed as the difference between speech and word in life. The major form of the idea is philosophically, politically, publicistically and historically oriented essayism. His works reflect essay-based contemplation and can be valued as a sample of synthetic mind. The combination of different codes, images and tropes creates an uncommon and marginal stylistics. The method of letters based on the effect of the author's presence and on the tangibility of the presentation makes a magic impact. Contemporary understanding of the text, comprising the ideas of deconstruction theorists as

well as real practice of fictional text creators, leads to the idea that a contemporary literary work resists any attempts to confine it within the limits of traditional literary theory. Only perception of a special relationship between text and language, signifiers

and signified, imagination and reality, can bring us closer to the concept of a creative work.

KEY WORDS: deconstruction, language, literature, imagination, theory, the act of resisting.

Gauta 2009 04 15

Priimta publikuoti 2009 05 20

Lidia Mazur-Mierzwa

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Rosyjskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

E-mail: ljm@neostrada.pl

Zainteresowania naukowe: przekładoznawstwo, językoznawstwo kognitywne, etnolingwistyka.

WISŁAWA SZYMBORSKA W TŁUMACZENIACH ROSYJSKICH

Rozważania przedstawione w niniejszym artykule dotyczą zagadnień przekładu wybranych utworów poetyckich Wisławy Szymborskiej („Nic dwa razy” i „Miłość od pierwszego wejrzenia”) na język rosyjski.

Głównym obiektem badań są modyfikacje tekstu oryginalnego w tłumaczeniach na język rosyjski Kseni Starosielskiej i Anatolija Kobienkowa.

Poezja Wisławy Szymborskiej – choć pozornie zwięzła i prosta, a także przeważnie pozbawiona rymów – jest jednak dla tłumaczenia dość skomplikowana. Niewiarygodnie subtelną zabawę ze słowem poetki niełatwo można przetransponować w wymiar innej rzeczywistości językowej i kulturowej. Utwory Szymborskiej nacechowane są szczególnym rodzajem humoru i ironii, co wymaga od tłumacza prawdziwego mistrzostwa w ich odtworzeniu na język rosyjski.

Można dostrzec, iż w rosyjskich tłumaczeniach następują zmiany w samej strukturze wiersza (zanikają strofy), choć ilość sylab w wersie często jest zachowana. Tłumacze poszerzają pole semantyczne, zmieniają niekiedy obraz poetki, wprowadzają dodatkowo wyrazy i zwroty potoczne, które najwidoczniej pomagają odtworzyć styl charakterystyczny dla Szymborskiej.

Należy uznać, że pomimo pewnych przesunięć semantycznych dokonanych w wersji rosyjskiej zachowują one muzykę i klimat oryginalnych wierszy.

SŁOWA KLUCZOWE: modyfikacje tekstu poetyckiego, wybory translatorskie, obraz poetki, metafora, pole semantyczne, kontekst asocjacyjny.

Wisława Szymborska była tłumaczona na 36 języków świata (m. in. rosyjski, niemiecki, węgierski, nowohebrajski, chiński, japoński, hinduski), jednakże najbardziej znana jest w przekładzie szwedzkim, niemieckim i angielskim. Najbardziej cenionych przekładów Szymborskiej na szwedzki dokonał Anders Bodegård (tomik „Utopia” oraz – już po ogłoszeniu Nagrody Nobla – „O włos”), a o ich wartości najlepiej świadczy chyba fakt, że – jak pisze S. Balbus – młodzież akademicka w Szwecji

uważa ją za „najwybitniejszą współczesną poetkę... szwedzką” (Wstęp 1996, s. 17). Wiele mówiło się o tym, że Wisława Szymborska w dużym stopniu zawdzięcza Nagrodę właśnie wyśmienitym przekładom jej poezji na język szwedzki.

Znane są także świetne tłumaczenia znakomitego tłumacza i krytyka przekładu Karla Dedeciusa (np. „Sto pociech” z 1986 r.) na język niemiecki. To w dużym stopniu dzięki tym tłumaczeniom poetka uzyskała w 1991 roku Nagrodę Goethego.

Przypominam o tym, aby podkreślić, jak ważne są dobre tłumaczenia w odbiorze twórczości poetów i pisarzy obcych i jak wiele zależy od osobowości twórczych i umiejętności translatorskich tłumaczy.

Wisława Szymborska od dawna znana jest także czytelnikowi rosyjskiemu. Jeszcze w latach sześćdziesiątych Anna Achmatowa przetłumaczyła „Obóz głodowy pod Jasłem”, „Przy winie”, „Balladę”, a w 1967 roku trzy jej wiersze ukazały się na łamach miesięcznika „Inostrannaja Literatura” w tłumaczeniu najlepszego tłumacza Szymborskiej, Asara Eppela (Starosielska 1995, s. 189). Później wiersze Szymborskiej były drukowane w „Inostrannoj Literaturie” w 1974, 1978 (również w wyśmienitych tłumaczeniach Eppela) i w 1994 roku (w tłumaczeniu Natalii Astafjewej).

Na uwagę zasługuje wydany w Rosji w 2007 roku zbiór wierszy Szymborskiej w tłumaczeniu rosyjskim z równoległą ich oryginalną wersją, co sprawia, że czytelnik ma możliwość jednoczesnego czytania i porównania tekstów w języku rosyjskim i polskim (Шимборска 2007).

Najnowsze wiersze Szymborskiej w tłumaczeniu rosyjskim są publikowane również w czasopiśmie „Nowaja Pol'sza” (np. w numerze 4 z 2009 r. w tłumaczeniach Andrieja Bazilewskiego), dzięki czemu Rosjanie mogą niemal na bieżąco czytać tę niezwykłą poezję w swoim ojczystym języku.

Przejdźmy do analizy samej poezji Szymborskiej i jej tłumaczeń na język rosyjski. Można stwierdzić, że wiersze Szymborskiej sprawiają wrażenie stosunkowo łatwo poddających się przekładowi – być może dlatego, iż nie mamy tu do czynienia z rymem, tłumacza nie odstraszały neologizmy

czy też wyraźne odniesienia polityczne. Pozornie to poezja prosta, zwięzła, kosmopolityczna i ponadczasowa. Jednak jeśli zaczyna się ją interpretować albo tłumaczyć, a przecież tłumaczenie poezji jest, jak pisał Stanisław Barańczak, aktem interpretacji (Barańczak 1990, s. 10), okazuje się, że mamy w niej do czynienia ze światem bardzo zagmatwanym. Kluczem do tego świata jest język. Wiersze Szymborskiej są swego rodzaju egzaminem dla każdego tłumacza, bez względu na jego doświadczenie w zakresie sztuki translatorskiej.

Bariery dla tłumacza mogą stanowić humor i ironia – pojęcia kluczowe dla poetyki Szymborskiej. Zjawiska te objawiają się w subtelnej grze językowej, o czym pisze S. Balbus: „Prawie każdy jej wyrafinowany dowcip (a to niemal główny środek artystyczny tych wierszy) pozostaje zanurzony w żywole mowy potocznej i z niej czerpie pokarm, z jej kolokwializmów, zautomatyzowanych zbitek słownych i wytartych zwrotów codzienności językowej” (Balbus 1996, s. 279).

Rodzi się pytanie, czy tak subtelną zabawę ze słowem da się przetransponować w wymiar innej rzeczywistości językowej i kulturowej?

Anna Bednarczyk słusznie stwierdza, że tłumacz widzi tekst oryginału z pozycji swojego świata, a świat tłumacza wcale nie musi pokrywać się ze światem autora oryginału (Bednarczyk 1995, s. 142). Autor i tłumacz wywodzą się przecież z dwóch różnych mentalnie i kulturowo światów, a zatem ich przestrzeń etnokognitywna jest inna, choć mogą w niej występować punkty wspólne.

Zestawmy oryginalny tekst Szymborskiej z tłumaczeniem rosyjskim i spróbujmy

odpowiedzieć na pytanie, jakich wyborów translatorskich dokonał tłumacz i jaką strategię przekładu przyjął w celu oddania rzeczywistości zawartej w wersji polskiej. Analizie zostaną poddane dwa utwory poet-

ki: niezwykle popularny wiersz „Nic dwa razy” w tłumaczeniu Anatolija Kobienkowa oraz „Miłość od pierwszego wejrzenia” w tłumaczeniu Kseni Starosielskiej. Oto obie wersje poetyckie pierwszego z wierszy:

Nic dwa razy się nie zdarza
i nie zdarzy. Z tej przyczyny
zrodziliśmy się bez wprawy
i pomrzemy bez rutyny.

Choćbyśmy uczniami byli
najtępszymi w szkole świata,
nie będziemy repetować
żadnej zimy ani lata.

Żaden dzień się nie powtórzy,
nie ma dwóch podobnych nocy,
dwóch tych samych pocałunków,
dwóch jednakich spojrzeń w oczy.

Wczoraj, kiedy twoje imię
ktoś wymówił przy mnie głośno,
tak mi było, jakby róża
przez otwarte wpadła okno.

Dziś, kiedy jesteśmy razem,
odwróciłam twarz ku ścianie.
Róża? Jak wygląda róża?
Czy to kwiat? A może kamień?

Czemu ty się, zła godzino,
z niepotrzebnym mieszasz lękiem?
Jesteś – a więc musisz minąć.
Miniesz – a więc to jest piękne.

Uśmiechnięci, w półobjęci
spróbujemy szukać zgody,
choć różnymi się od siebie
jak dwie krople czystej wody.

Все, увы, неповторимо.
Не по этой ли причине
мы младенцы при рождении
и младенцы же при смерти
Наихудшие из школы
жизни, мы не повторили,
как об этом ни мечталось,
ни одной зимы ни лета.
День бывает лишь однажды,
полночь с полночью несхожа,
поцелуй неповторяем,
взгляд со взглядом не рифмуем
Вечером, когда столь громко
прозвучало твое имя –
будто за окном опали
лепестки увядшей розы...
Мы с тобой сегодня рядом
я же спрашиваю стену:
может, роза – это камень?
Или – все-таки – цветок?

Отчего, моя минута,
ты со мною неразлучна?
Ты пройдешь, но ты случилась
и прекрасна потому.
Усмехнемся, сядем рядом,
согласимся на согласие,
хоть и разнимся с тобою,
как две капли дождевые...

Szyborska odkrywa w tym wierszu z pozoru być może zwykłe, ale przecież istotne, uniwersalne prawdy odnoszące się do wszystkich ludzi we wszystkich miejscach. O tym utworze można mówić „kategoriami potoczności” z tego chociażby powodu, że jego temat zasadza się na potocznym powiedzeniu „nic dwa razy się nie zdarza”. W wersji rosyjskiej owa potoczność jest wyrażona poprzez użycie wykrzyknika *увы* (*все, увы, неповторимо*).

Różnicę można zauważyć już w samej strukturze wiersza: w oryginale składa się on z 7 czterowersowych strof z rymami w każdym drugim i czwartym wersie strofy, a w tłumaczeniu brak strof i rymów. Jednakże

Żaden dzień się nie powtórzy,
nie ma dwóch tych samych nocy...

Co prawda, Szyborska konkretyzuje, iż **żaden dzień się nie powtórzy, nie ma dwóch tych samych pocałunków, dwóch jednokich spojrzeń w oczy**. Tłumaczenie: *поцелуи неповторяем, а взгляд со взглядом не*

Choćbyśmy uczniami byli
najlepszymi w szkole świata,
nie będziemy repetować
żadnej zimy ani lata

Szkolę świata zastąpiono szkołą życia (co wydaje się całkowicie usprawiedliwione, gdyż w języku rosyjskim źle brzmiałoby *школа света*), a bardzo wyraziste i negatywnie nacechowane określenie *наилучшими* przekazano, co prawda w formie stopnia najwyższego z prefiksem *нау-*, przymiotnikiem *наихудшие*, zawierającym mniej ekspresji i negatywnego zabarwienia od polskiego *naj-*

wersyfikacyjnie wiersz jest w pełni uporządkowany i, tak jak w oryginale, każdy wers zawiera jednakową ilość ośmiu sylab za wyjątkiem jednego siedmiosylabowego. Pomimo tych zmian rytm wiersza jest w pełni zachowany, a czytając rosyjskie tłumaczenie od razu nasuwa się skojarzenie jego rytmiki z wierszem Iwana Bunina „Pieśń o Gajawatie”, co może świadczyć o charakterystycznej dla języka rosyjskiego intonacji i muzyce wierszy.

Główna myśl tego filozoficznego utworu – nietrwałość chwili, ulotność, migotliwa zmienność, momentalność, niepewtarzalność – została dobrze zachowana w wersji rosyjskiej. Porównajmy:

День бывает лишь однажды,
полночь с полночью несхожа...

рифмуем oddaje znaczenie oryginału, lecz zanikło poetyckie wyrażenie Szyborskiej: *jednakie spojrzenia w oczy*.

Tłumacz wprowadził także zmianę w drugiej strofie:

Наихудшие из школы
жизни, мы не повторили,
как об этом ни мечталось,
ни одной зимы, ни лета.

bardziej tępy (najlepszy). Ponadto Szyborska pisze w czasie przyszłym: *nie będziemy repetować*, a tłumacz używa formy czasu przeszłego: *мы не повторили*.

W czwartej i piątej strofie, w których pojawiają się także wymowne *róża* i *kamień* (opozycja) wprowadzono operację zmiany pola semantycznego polegającą na dodaniu i poszerzeniu wypowiedzi, porównajmy:

Wczoraj, kiedy twoje imię
 ktoś wymówił przy mnie głośno,
 tak mi było, jakby róża
 przez otwarte wpadła okno.

...

Róża? Jak wygląda róża?
 Czy to kwiat? A może kamień?

Вечером, когда столь громко
 прозвучало твое имя –
 будто за окном опали
 лепестки увядшей розы...

...

может, роза – это камень?
 Или – все-таки – цветок?

Róża – jako w pewnej sytuacji całkowicie zrozumiała symbol miłosnej pełni – zaraz potem w sytuacji, można powiedzieć, o wiele pełniejszej, bo sytuacji współobecności kochanków, zastąpiona zostaje (w wersji polskiej) znienacka symbolem *ptaka* (wpadła przez otwarte okno), a więc czegoś co ucieka i nie daje się schwytać. Następnie pojawia się kamień, a więc coś, co po pierwsze „ciąży na sercu”, a po drugie – rani. Mimo znaczeniowej obcości, jaka występuje między tymi wyrazami – znakami, *róża – kamień* są tutaj raczej synonimami niż antonimami.

W tłumaczeniu rosyjskim natomiast jest mowa o *ptakach zwiędłej za oknem róży*, co oczywiście nasuwa skojarzenie z przemijającym uczuciem, gdyż zwiędłe płatki róży mogą symbolizować nietrwałość uczuć, momentalność. Tłumacz zatracił symbol *ptaka* wpadającego przez okno, ale zrekompensował pojęcie ulotności poprzez dokonanie operacji poszerzenia pola semantycznego i wprowadzenie *opadających płatków róży*. Zatem pomimo powyższej

zmiany w tłumaczeniu rosyjskim wrażenie ulotności i przemijania pozostało.

Szyborska wielokrotnie stawia pytanie: *Róża? Jak wygląda róża? Czy to kwiat? A może kamień?* W wersji rosyjskiej: *может, роза – это камень?* *Róża* w oryginalnej wersji jest pewną zagadką (o czym świadczy seria pytań), nieco pomniejszoną w tłumaczeniu, chociaż tłumacz dodaje: czy to **mimo wszystko – kwiat?** (*Или – все-таки, цветок?*). Kamień pojawiał się w poezji Szyborskiej niejednokrotnie, wspomnijmy chociażby wiersz „Rozmowa z kamieniem”, w którym poetka puka do drzwi kamienia (symbolizującego nie tylko wszelkie pozaludzkie „innobyty”, ale i inne niż bohaterka „ja”), chcąc dostać się do jego wnętrza, kamień zaś odmawia jej z zimnym okrucieństwem obojętności. Czymże więc jest kamień w analizowanym wierszu, czy może zwiastować koniec uczucia?

W tłumaczeniu rosyjskim przedostatniej strofy można dostrzec mniej stanowczości charakterystycznej dla tekstu Szyborskiej, porównajmy:

Czemu ty się, zła godzino,
 z niepotrzebnym mieszasz lękiem?
 Jesteś – a więc **musisz** minąć.
 Miniesz – a więc to jest piękne.

Отчего, моя минута,
 ты со мною неразлучна?
 Ты пройдешь, но ты случилась
 и прекрасна потому.

Anatolij Kobienkow pyta: *dlaczego zła minuta jest nierozłączna*, a Szymborska pisze: *dlaczego miesza się z niepotrzebnym łękiem?* I dodaje, iż *musi ona minąć*. W obu wersjach odczuwamy radość z przemijania, o czym świadczy ostatni wers strofy: *Mi-*

choć różnimy się od siebie
jak dwie krople czystej wody

niesz – a więc to jest piękne // Ты пройдешь, но ты случилась и прекрасна потому.

Warto zauważyć kolejną zmianę w ostatnich dwóch wersach wiersza, gdzie *dwie krople czystej wody* zastąpiono *dwoma kroplami deszczu*:

хоть и разнимся с тобою,
как две капли дождевые...

Zdanie „różnimy się jak dwie krople czystej wody” weszło już do tradycji polszczyzny. W kontekście całego wiersza te dwie zakochane w sobie krople naprawdę się różnią, chociażby już płcią oraz tym, że są i muszą być odrębne, gdyż inaczej – jak pisze S. Balbus – wyszłyby nawet nie androgyna, ale jakiś autoerotyzm (Balbus 1996, s. 95). Balbus przytacza maksymę wielkiego niemieckiego filozofa i myśliciela G. W. Leibniza: „Nawet dwie krople wody różnią się od siebie co do istoty”, a jeśli się w ten sposób nie różnią, to „są rzeczą jedną i tą samą”. Różnica i odrębność jest u Szymborskiej podstawowym warunkiem miłosnego zespolenia, nawet chwilowego (Balbus 1996, s. 117).

Oboje są przekonani,
że połączyło ich uczucie nagle.
Piękna jest taka pewność,
ale niepewność piękniejsza.

Sądzą, że skoro nie znali się wcześniej,
nic między nimi nigdy się nie działo.
A co na to ulice, schody, korytarze,
na których mogli się od dawna mijać?

Chciałabym ich zapytać,
Czy nie pamiętają –
może w drzwiach obrotowych
kiedyś twarzą w twarz?
jakiś «przepraszam» w ścisku?

W tłumaczeniu rosyjskim zostało użyte inne zdanie, mimo iż w języku rosyjskim jest powszechnie znane, tak jak w języku polskim: *podobne jak dwie krople wody*. Dlaczego więc tłumacz wprowadził tutaj zmianę? Można przypuszczać, że chciał najprawdopodobniej podkreślić nietrwałość i „сиюминутность” (chwilowość), dodając do wypowiedzi jeszcze wielokropek, a więc nie dopowiadając myśli do końca i pozostawiając interpretację czytelnikowi.

Rozważmy drugi znany utwór Wisławy Szymborskiej pt. „Miłość od pierwszego wejrzenia” w tłumaczeniu znakomitej tłumaczki i przyjaciółki poetki, Kseni Starsielskiej. Oto jego fragment oryginalny i tłumaczenie na język rosyjski:

Оба уверены – это случилось нежданно-негаданно. Вот и Прекрасно
но неуверенность все же прекрасней
Думают, прежде друг друга не знали, – ни слова, ни взгляда?
И не встречались ни разу на улице,
лестнице – мало ли где, – в коридоре...?
Мне так хотелось бы выяснить – разве не помнят
встречу в вертушке стеклянной, иль
«ах, извините» в толпе, или «нет, вы ошиблись»
но предскажем ответ.
Нет, не помнят.
Вот удивились бы оба,
узнав, что давно уж
случай поигрывал с ними,
и, до судьбы дорости не успев, разводил и сближал их,

głos «Pomyłka» w słuchawce?
– ale znam ich odpowiedź.
Nie, nie pamiętają.

Bardzo by ich zdziwiło,
że od dłuższego już czasu
bawił nimi przypadek.

Jeszcze nie całkiem gotów
zamienić się dla nich w los,
zbliżał ich i oddalał,

...

Były znaki, sygnały,
cóż z tego, że nieczytelne.
Może trzy lata temu
albo w zeszły wtorek
pewien listek przefrunął
z ramienia na ramię?
Było coś zgubionego i podniesionego.
Kto wie, czy już nie piłka
w zaroślach dzieciństwa?

Każdy przecież początek
to tylko ciąg dalszy,
a księga zdarzeń
zawsze otwarta w połowie.

...

Знаки, сигналы –
нету в них смысла – увы, неразборчив их почерк.

Может, три года назад
или в прошлую среду
листик случайный упал
на плечо почему-то.

Что-то пропало, а после нашлось. Наверное, мячик
в зарослях детства.

...

Начало – ведь это всегда продолжение чего-то
а случаев книга

вечно пролистана до половины.

W tłumaczeniu rosyjskim znów zmieni-
niono strukturę wiersza, pozbawiając go
podziału na strofy. Zauważmy, że utwór
jest napisany wierszem białym. W wersji
rosyjskiej także brak rymów, choć, co jest
niesłychanie ważne, rytm został zachowa-
ny. Główna myśl utworu – nieunikniona
konieczność i przypadkowość, od której
nie można uciec – pobrzmiwa także w
przekładzie Starosielskiej. Tłumaczka
wprowadza do tekstu wiele wyrazów i
zwrotów potocznych, np.: *нежданно-
негаданно, вот и прекрасно, мало ли
где, разве, иль, уж, нету, увы, сторонка,
почему-то, чего-то*, które niosą pewien
ładunek emocjonalny i wpływają na ekspre-

sję wypowiedzi, znacznie ją wzmacniając
(np.: *И не встречались ни разу на улице,
лестнице – мало ли где, – в коридоре...?*).
Jednocześnie Starosielska używa form
imiesłowów przysłówkowych nieobecnych
w oryginale (przytoczmy przykłady: *узнав,
что давно уж; до судьбы не успев*),
charakterystycznych dla rosyjskiego stylu
literackiego. Warto zaznaczyć, że często-
tliwość ich użycia w rosyjskiej literaturze
pięknej jest o wiele wyższa niż w polskiej,
o czym pisałam w pracy poświęconej kon-
strukcjom z imiesłowami w obu językach
(Mazur-Mierzwa 1990).

W wersji rosyjskiej doskonale została
odtworzona właściwa oryginałowi forma

dialogu. Jeżeli Szymborska pyta: *A co na to ulice, schody, korytarze, na których mogli się od dawna mijać?*, odpowiednio w wersji rosyjskiej brzmi to: *И не встречались ни разу на улице, лестнице – мало ли где, – в коридоре...?* Tłumaczka pomija *schody* i dodaje *мало ли где*, co poszerza pole semantyczne i oznacza, że mogli oni (zakochani) spotykać się jeszcze w wielu innych miejscach.

Przypadek, który u Szymborskiej *jeszcze nie całkiem gotów zamienić się w los*, w wariacie Starosielskiej *nie zdążył jeszcze dojrzeć (dorosnąć) do losu*. W tekście polskim czytamy: *Było coś zgubionego i podniesionego. Kto wie, czy już nie piłka w zaroślach dzieciństwa?*, zaś w przekładzie: *что-то пропало, а после нашлось... в зарослях детства*. Metafora *zarośla dzieciństwa* została zachowana w tłumaczeniu i stwarza ten sam obraz poetycki, jaki przedstawiono w tekście oryginalnym, co jest bardzo ważne, ponieważ, jak wiadomo, nie zawsze można odtworzyć daną metaforę w przekładzie.

W ostatnich wersach utworu dostrzegamy w wariacie rosyjskim zniknięcie przymiotnika *każdy*, a *księga zdarzeń otwarta zawsze w połowie jest zawsze przekartkowana do połowy*, przy czym wprowadzono przysłówkę *вечно* z poetyckim zabarwieniem, być może rekompensujący użytą przez Szymborską *księgę*, której przecież inaczej nie można było przełożyć na język rosyjski jak *книга*.

Warto zwrócić także uwagę na sam tytuł wiersza (w przypadku wyżej omawianego utworu „Nic dwa razy” w tłumaczeniu rosyjskim pominięto jego tytuł), przełożonego celnie: «Любовь с первого взгляда». Oczywiście, nie zawsze tytuły można przetłumaczyć dosłownie, często zawiera-

ją one główną ideę utworu i nie chodzi tu absolutnie o dosłowność. W tym przypadku jednak polski tytuł nie stanowił problemu w odtworzeniu go na język rosyjski.

Każdemu przekładowi poezji towarzyszy pewna niedoskonałość, ale, jak mówił Josif Brodski, „poezja jest najdoskonalszą wersją języka” i trzeba stosować najwyższe miary, aby poezja „nie przepadła w tłumaczeniu” (Barańczak 1990, s. 66).

Zarówno Starosielska, jak i Kobiencow dokonali pewnych modyfikacji oryginalnych tekstów poprzez rozwinięcie obrazu poetyckiego, poszerzenie pola semantycznego, konkretyzowanie znaczeń i potęgowanie ekspresji. Niekiedy tłumacze zamieniają kolejność obrazów poetyckich oryginału, ale zawsze zachowują metafory i porównania zastosowane przez Szymborską. Zwiększenie ładunku emocjonalnego osiągają, wprowadzając do tekstu tłumaczenia wyrazy i zwroty potoczne (zwłaszcza w tłumaczeniu Starosielskiej). Jednak powyższe modyfikacje pozwoliły zachować w poezji to, co najważniejsze, a więc sens i muzykę. Akceptowalne bowiem są te modyfikacje, które nie wpłynęły na zawartość semantyczną tekstu. W każdym dobrym wierszu, jak pisze S. Barańczak, „muzyka jest znaczeniem” albo przynajmniej jego częścią składową. „Nie jest osobnym, przyczepionym do gorsu dla ozdoby koronkowym żabotem, który można oderwać od prostej koszuli „znaczenia” i wyrzucić bez szkody dla efektu całości” (Barańczak 1990, s. 24). Odrzeć wiersze Szymborskiej z „muzyki” nie sposób, jeśli tłumacz zamierza odtworzyć niezwykły język, jakim posługuje się poetka. Jej poezja, mimo wielu prostych sformułowań, składa się z różnych poziomów. Metafor jest niewiele, zauważmy też, że autorka zawsze zaczyna

od konkreto (*Nic dwa razy się nie zdarza...; Oboje są przekonani, że połączyło ich uczucie nagłe...*)¹ i na konkretach kończy wiersz, a metafora często budowana jest jakby poza

wierszem, tzn. w planie konotacji. Ważne, jak zauważa A. Bednarczyk, aby tłumacz rozumiał autorskie skojarzenia i przekazał odbiorcy nieznieształcony kontekst asocjacyjny.

¹ Wszystkie teksty oryginalne zaczerpnięto z: SZYMBORSKA, W. *Miłość szczęśliwa i inne wiersze*. Kraków 2007, natomiast tłumaczenia rosyjskie wg: http://community.livejournal.com/nobel_lit/4624.html oraz www.vekperevoda.com/1930/kobenkov.htm [od 20.12.2008].

Bibliografia

BALBUS, S., 1996. *Świat ze wszystkich stron świata. O Wisławie Szymborskiej*. Kraków.

BARAŃCZAK, S., 1990. Mały, lecz maksymalistyczny manifest translologiczny. *Teksty Drugie*, nr 3.

BEDNARCZYK, A., 1995. Przesunięcia w hiperprzestrzeni wiersza. In: *Między oryginałem a przekładem IV. Literatura polska w przekładzie*. Pod red. M. FILIPOWICZ-RUDEK, J. KONIECZNEJ-TWARDZIKOWEJ, U. KROPIWIEC. Kraków.

STAROSIELSKA, K., 1995. Wisława Szymborska w Rosji. In: *Między oryginałem a przekła-*

dem IV. Literatura polska w przekładzie. Pod red. M. FILIPOWICZ-RUDEK, J. KONIECZNEJ-TWARDZIKOWEJ, U. KROPIWIEC. Kraków.

SZYMBORSKA, W., 2007. *Miłość szczęśliwa i inne wiersze*. Kraków.

Wstęp do wyboru tekstów krytycznych pt. Ra-

dość czytania Szymborskiej. Kraków.

МАЗУР-МЕЖБА, Л., 1990. *Конструкции с причастиями и деепричастиями в русском языке и их польские эквиваленты*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Минск.

ШИМБОРСКА, В., 2007. *Избранное*. Москва: Текст.

Lidia Mazur-Mierzwa

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: translation theory, cognitive linguistics, ethnolinguistics.

Lidia Mazur-Mierzwa

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: vertimo teorija, kognityvinė lingvistika, etnolingvistika.

WISLAWA SZYMBORSKA IN RUSSIAN TRANSLATION

Summary

Wisława Szymborska's works were translated into 36 languages all over the world (the Russian, German, Hungarian, New Hebrew, Chinese, Japanese, Hindu and other languages), but the translations into Swedish, German and English are the most known. Russian readers have known her works for a long time in translations by Akhmatova, Eppela, Astafieva, Starosielska and many others. In

WISLAWOS SZYMBORSKOS VERTIMAI Į RUSŲ KALBĄ

Santrauka

Wisławos Szymborskos darbai yra išversti į 36 kalbas visame pasaulyje (rusų, vokiečių, vengrų, naująją hebrajų, kinų, japonų, hindi ir kitas), tačiau labiausiai žinomi yra vertimai į švedų, vokiečių ir anglų kalbas. Rusų skaitytojai jau seniai pažįsta ją iš A. Achmatovos, A. Eppelos, N. Astafievos, K. Starosielskos ir kitų vertimų. 2007 metais buvo išleistas W. Szymborskos eilėraščių rinkinys, ku-

2007, a collection of poems by Szymborska was published in Russian translation along with their original version to give the reader a possibility of simultaneous reading and comparison of the text in the Russian and Polish languages. The paper presents some peculiarities of translation of Wisława Szymborska's poems "Nic dwa razy"/"Nothing Twice" and "Miłość od pierwszego wejrzenia"/"Love at First Sight" into Russian. The research focuses on certain modifications of the original text translations into Russian by Xenia Starosielska and Anatoli Kobienkov.

Wisława Szymborska's poetry, seemingly concise and simple, mostly without rhyme, can be very sophisticated to translate. Unbelievably subtle wordplay of the poetess cannot be transferred easily to another linguistic and cultural reality. The poems by Szymborska bustle with some sort of humor and irony, being a challenge for translators when mastering them in the Russian language. Starosielska and Kobienkov, they both have modified the original texts with poetic image development, expanding the semantic field, specifying meanings and intensifying expression. The sequence of original poetic images is sometimes changed, but Szymborska's metaphors and similes still remain. The increase in emotional content is observed from colloquial expressions and idioms introduced into the translation (especially in that by Starosielska). However, the modifications give a possibility to retain what is most important in the poetry – sense and music, indeed. All those modifications are acceptable since they do not influence the semantic content of the text.

KEY WORDS: modifications in poetic text, translator's choice, poetic image, metaphor, semantic field, associative context.

riame šalia originalo pateikiamas vertimas į rusų kalbą, suteikiantis skaitytojui galimybę palyginti tekstą lenkų ir rusų kalbomis. Šiame darbe analizuojami W. Szymborskos eilėraščių „Nic dwa razy“ ir „Miłość od pierwszego wejrzenia“ vertimų į rusų kalbą ypatumai. Tyrimo objektas yra kai kurie originalaus teksto pakeitimai, padaryti K. Starosielskos ir A. Kobienkovo.

Nors W. Szymborskos poezija iš pirmo žvilgsnio atrodo glausta ir paprasta, dažnai be rimo, tačiau ją gana sudėtinga išversti. Neįtikėtina subtilūs žodžių žaismai negali būti lengvai perkeliama į kitą lingvistinę ir kultūrinę realybę. W. Szymborskos eilėraščiai kupini humoro ir ironijos, tai tikras iššūkis vertėjams, bandantiems tai perteikti rusų kalba. K. Starosielska ir A. Kobienkovas pakeitė originalius tekstus, pasinaudodami poetinio vaizdo kūrimu, išplėsdami semantinį lauką, tiksliai nusakydami reikšmes ir sustiprindami raišką. Poetinių vaizdų seka yra kartais keičiama, bet W. Szymborskos metaforos ir palyginimai išlieka. Emocinis turinys sustiprinamas šnekamosios kalbos pasakymais ir idiomomis, pateiktomis vertėjo (ypač K. Starosielskos). Tokie pakeitimai suteikia galimybę išlaikyti poezijoje svarbiausia – jausmą ir muziką. Visi pakeitimai yra priimtini, kadangi jie nekeičia semantinio teksto turinio.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: poetinio teksto pakeitimai, vertėjo pasirinkimas, poetinis vaizdas, metafora, semantinis laukas, asociatyvinis kontekstas.

Gauta 2009 04 30

Priimta publikuoti 2009 05 20

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Humanistyczny

Instytut Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

E-mail: chwastyk@pu.kielce.pl

Zainteresowania naukowe: literatura, polska prasa emigracyjna, prasoznawstwo.

EMIGRACYJNE PAMIĘTNIKI LWOWIAN OPUBLIKOWANE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Artykuł prezentuje wybrane pamiętniki i wspomnienia lwowian „sercem pisane” pokolenia Polaków Polskich Sił Zbrojnych żyjących na emigracji. Skupiono się na publikacjach ludzi innych zawodów niż pisarze czy dziennikarze – architektów, kompozytora, dyplomaty. Przedstawiono je na szerszym tle trudności wydawniczych, na jakie napotykali autorzy na obczyźnie. Omówiono instytucje sprawcze, sposoby pozyskiwania funduszy, wysokość nakładów, objętość tego rodzaju publikacji.

Na emigracji po II wojnie światowej istniało wiele polskich wydawnictw, w których drukowano publikacje dzięki dotacjom różnych fundacji, stowarzyszeń, prywatnych mecenasów oraz za pieniądze autorów. Praktykowano przedpłaty na subskrypcje. Wspomnienia o Lwowie mogły liczyć na zainteresowanie uznanych polskich emigracyjnych wydawnictw, takich jak „Polish Cultural Foundations Ltd.”, „Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas”, „Oficyna Poetów i Malarzy”, ponieważ ich właściciele mieli często ten sam rodowód polityczny i terytorialny. Proces wydawniczy zazwyczaj trwał około roku. Po wojnie nakłady 1 tytułu wahały się od 75 do 3000 egzemplarzy. Dodać należy, że wspomnienia te były obszerne, miały średnio 230 stron. Należy żywić przekonanie, że dopóki na Obczyźnie żyje pokolenie rodaków wychowanych w polskim Lwowie, dopóty będą co jakiś czas ukazywały się wspomnienia nie dające zapomnieć o jego polskich korzeniach i związkach z zachodnioeuropejską kulturą.

SŁOWA KLUCZOWE: polska literatura emigracyjna po 1945 roku, wspomnienia o Lwowie, Juliusz Szygowski, Marian Helm-Pirgo, Witold Szolginia.

Pokolenie polskich emigrantów Polskich Sił Zbrojnych tak naprawdę nigdy z Polski nie wyjechało. Dowodem na to są pamiętniki pisane na obczyźnie przez przedstawicieli różnych orientacji politycznych i przekonań, wyuczonych i wykonywanych zawodów. Byli wśród nich pisarze, dziennikarze, inżynierowie, architekci, uczeni, wojskowi, dyplomaci. Łączy je miłość do stron ojczystych, do Kresów Wschodnich, nostalgiczna tęsknota. Ich autorzy musieli

pokonać wiele trudności organizacyjno-finansowych, zanim ich „sercem pisane” wspomnienia ukazały się drukiem. Skierowane były głównie do samych Lwowian pozbawionych ustaleniami jałtańskimi ojczyzny, by wspólnie pocieszyć się, wesprzeć psychicznie w nowym kraju osiedlenia, znieść ciężką, obcą rzeczywistość. Często dawały poczucie przynależności do określonej diaspory.

Na emigracji po II wojnie światowej

istniało wiele polskich wydawnictw, w których drukowano publikacje dzięki dotacjom różnych fundacji, stowarzyszeń, prywatnych mecenasów oraz za pieniądze autorów (Pytasz 1998, s. 50). Zazwyczaj praktykowano przedpłaty na subskrypcję ogłaszane w prasie emigracyjnej, gdzie czytelnicy gotowi byli czekać jakiś czas na ukazanie się książki. Np. Czesław Halski – autor wspomnień zatytułowanych *Polskie Radio Lwów* (Londyn 1985, Oficyna Poetów i Malarzy) – sam ogłosił przedpłatę na swą książkę, zapewniając, że lista subskrybentów i ofiarodawców na fundusz wydawniczy tej książki będzie zamieszczana w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza”, gdzie ukazało się ogłoszenie o przedsięwzięciu wydawniczym (Ogłoszenie 1985, s. 3)¹. Cena książki w przedpłacie wraz z przesyłką wynosiła 6 funtów brytyjskich, bez niej 7,50.

Z listu Kazimierza Wierzyńskiego z Nowego Jorku do Juliusza Sakowskiego z 13.01.1958 wynika, że będący w trudnej sytuacji finansowej literaci rozpaczliwie poszukiwali sposobów pozyskania subskrybentów: „Niech Świdorski² uderzy w czytelnika [...]. Co zrobić, żeby »Dziennik« Poparł tę przedpłatę? [...] Czy nie można podnieść do pomocy Kirkienowej, która wydaje mi się tak demoniczna, że każdy ze strachu zrobiłby wszystko dla niej. [...] Czy tam, w Paryżu, ktoś mógłby pomóc? Nie mam tam nikogo, do kogo mógłbym zaapelować? Free Europe też nic nie kupi. Yarrow pisał mi, że jest zupełnie bez pieniędzy. To wielki cios, bo liczyłem na 300-5000 egz. Nie mam nikogo w Australii, a

tam podobno zamożna, liczna i szalejąca za poezją Polonia. [...] Czy znasz kogoś z Libelli [wydawnictwo w Paryżu – J.C.-K.]? Pisanie do Z. Nowakowskiego i Kirkiena mnie przeraża. Przecież nic nie robię, tylko piszę listy i już wypisałem się doszczętnie! [...] Za sugestią Terleckiego napisałem do pani Lisiewiczowej i po starej znajomości do Wohnouta. Czy Związek³ nie może jakoś zadziałać? Przecież to [...] książka!” (Kulisy 1977, s. 209-210).

Zdobyć fundusze na druk było bardzo trudno. Polska emigracja nie była zamożna. Jakie to było upokarzające dla autorów, świadczyć może opis dziejów przedpłaty w listach Kazimierza Wierzyńskiego do Mieczysława Grydzewskiego czy Juliusza Sakowskiego (Z listów 1990, s. 70-85; Kulisy 1977, s. 207-218). Czytamy w nich: „Wypisałem setki listów, płaszczę się, błagam, już mi się rzygać chce od tego interesu i tylko czekam na zamknięcie przedpłaty [...]. Napisz mi [...] czy zastukałeś przez ścianę do Szurlejów i zmusiłeś ich do wydania 5 rubli? Czy zastukałeś do drugiego sąsiada? Powiedz, że czytać nie trzeba, to przesąd, trzeba kupić.” (Kulisy 1977, s. 212); w kolejnym z 11.12.1957: „Uderzyła mnie znikoma ilość przedpłat z Londynu i Anglii. Zwłaszcza w porównaniu z Ameryką [...]. A przecież w Anglii jest znacznie więcej inteligencji niż tutaj” (Kulisy 1977, s. 207). Cały proces zdobywania funduszy i wydawniczy [w liście z 13.04.1959] *Poezji zebranych*, ale zaznaczyć należy, wszystkich publikacji na emigracji, Wierzyński uważał za „ponurą zawstydającą kabałę” (Kulisy 1977, s. 216), nie ukrywał [list z 13.02.1958], że „wolałby już kanalizację

¹ „Tydzień Polski” – dodatek sobotni „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” [Londyn].

² Wydawca w Londynie.

³ Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie z siedzibą w Londynie.

i handel żywym towarem” (Kulisy 1977, s. 213).

Prywatni wydawcy byli postrzegani jako bezduszne osoby, które tylko czyhają na zysk. Wierzyński żalił się Sakowskiemu [list z 03.02.1958]: „Od Świdierskiego dostałem ofertę, niestety nie do przyjęcia. Chce 25% przedpłaty i 50% od składu głównego, tak że zebrałby prawie wszystko i mnie nic nie zostawił. Przedpłaty ze Stanów Zjednoczonych i Kanady napływać będą do Instytutu Naukowego [Haleckiego], a Świdierski chce, by to wszystko szło do niego. Bardzo żałuję. Grozi mi 37 egzemplarzy zamówionych w Londynie [jak u Leszka] ale trudno. Liczę na Stany i tutejsze Komitety” (Kulisy 1977, s. 211).

Istniały też dotacje instytucjonalne, na które składały się organizacje, fundacje oraz instytucje społeczne, polityczne, kulturalne, gotowe wspierać publikacje. Z taką sytuacją mamy do czynienia przy okazji wydania pamiętnika Juliusza Szygowskiego pt. *Tak się zaczynało* przez Wydawnictwo Dzieł Pogodnych, Chicago (Lwów) 1972, gdzie autor wyraził podziękowanie Polsko-Amerykańskiemu Klubowi Handlowemu w Chicago za pomoc.

Wspomnienia o Lwowie mogły liczyć na zainteresowanie uznanych polskich wydawnictw emigracyjnych, takich jak Oficyna Poetów i Malarzy, Polska Fundacja Kulturalna, Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, ponieważ ich właściciele mieli często ten sam rodowód polityczny i terytorialny. Proces wydawniczy zazwyczaj trwał około roku (Kulisy 1977, s. 214)⁴.

⁴ K. Wierzyński do Juliusza Sakowskiego napisał (list z 13.02.1958): „Trudno mi uwierzyć chwilami, że ten koszmar, który zabrał mi rok życia, zbliża się do końca” (Kulisy 1977, s. 214).

Wspomnienia pisarzy są na ogół znane, jak np. Józefa Wittlina *Mój Lwów*, wydane w Nowym Jorku w 1946 roku, powtórzone w Londynie przez Polską Fundację Kulturalną w 1975 roku.⁵ Książka ta była częścią cyklu poświęconego miastom utraconym przez Polskę. Otóż u schyłku II wojny światowej pisarze redagujący nowojorski „Tydzień Polski” wystąpili z inicjatywą „stworzenia pisanej panoramy miast utraconych”. Kazimierz Wierzyński informował o tych planach Tymona Terleckiego w liście z 1945 roku: „Chcemy wydawać po 4 broszury 48-stronicowe z 3-5 ilustracjami jako seria, 50 centów broszura, razem 2 dolary. Pierwszą serią ma być *Moja Warszawa* (Jan Lechoń), *Mój Kraków* (Zygmunt Nowakowski), *Mój Lwów* (Józef Wittlin) i *Moje Podkarpacie*. Ukazały się tylko dwa tomiki: *Mój Lwów* (New York 1946) i *Mój Kraków* (New York 1961), następne nie ujrzały światła dziennego z powodu kłopotów finansowych!” (Kądziela 1994, s. 128).

Juliusz Sakowski uważał, że ten esej, ta „pierwsza literacka ewokacja dawnego Lwowa” (Kulisy 1977, s. 257) to „sekret Wittlina pokazania i zaczarowania miasta, które wielbił tak, jak inni lwowianie, ale inaczej! Lwów – na wesoło – bez sentymentalizmu. Lwów Nostalgii – nie z żalem, ale z pogodą, na różowo i w błękicie. Według Lechonia – to odkrycie o Lwowie, skąpane

⁵ Józef Wittlin wysoko ocenił ponowne, bardzo wysublimowane wydanie *Mój Lwów*. W liście z 03.12.1975 do Juliusza Sakowskiego, kier. Wydawniczego PFK dziękował następująco: „Nowowydane egz. *Mojego Lwowa* – śliczna szata. Wszystko: papier, druk, czcionka po prostu oszałamiają wytwornością! A już rysunki Tadeusza Terleckiego przepiękne, delikatne, oddają atmosferę lat 80. we Lwowie. [...] Jednakże w tak prześlicznej książce znalazłem sporo błędów drukarskich, a jeszcze więcej opuszczeń w tekście. Szkoda, Drogi Julku, żeś nie przysłał korekt” (Kulisy 1977, s. 264).

jest w »promieniejącej goryczy«” (Sakowski 1976, s. 49).

Natomiast wspomnienia pisane przez ludzi innych profesji są mniej znane, dlatego pragnęłabym skupić się właśnie na nich.

Nakład – z reguły: 75, 211, 333 (Pytasz 1998, s. 65) egzemplarzy; 500-1553 egz. uznawano za wysoki. Zazwyczaj wydawnictwa nie powiadamiały czytelników o wysokości nakładu. Średnia z nakładów Czesława Bednarczyka 270 egz. W USA – 1000 egz. uważano za wysoki nakład. W nicejskiej oficynie wydawniczej Samuela Tyszkiewicza drukowano minimalnie 125 egz., rekordowo 5000 (Podgórski 2002, s. 27). Z listu Kazimierza Wierzyńskiego do Juliusza Sakowskiego [z 13.01.1958] wynika, że nakład zależny był od przedpłaty (Kulisys 1977, s. 210). Dodać należy, że wspomnienia te były obszerne, średnio 230 stron.

Powróćmy zatem do samych pamiętników. Witold Szolginia, Lwowianin, doc. dr hab. inż. architekt, wieloletni pracownik naukowy Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej w Warszawie, oprócz prac naukowych i popularnonaukowych z zakresu planowania przestrzennego, urbanistyki i architektury, znany jest również jako autor wielu literackich publikacji na temat rodzinnego miasta. Na emigracji w Londynie wydał w 1972 roku wspomnienia zatytułowane *Dom pod żelaznym lwem* [wyd. 2 uzup. i popr. Warszawa 1989 Kraj – Agencja Wydawnicza]. Napisał w nim, że homo leopolensis „ogarnia żal i tęsknota za tamtym, opuszczonym nie ze swej woli miastem, za tamtą ulicą czy domem” (Szolginia 1972, s. 10). Uważał, że każdy Lwowianin „jest opętany przez wielką czarownicę – duszę Lwowa. Powietrze Lwowa

jest uśmiechem i pogodą. Dusza Lwowa, co go napełnia, ma jasne najuczciwsze, najszczerze oczy. Rozmówiona w śpiwaniu, nie znosi gorzkich żalów, jęków i postękiwań. Cierpi jedynie na serdeczną chorobę: wszędzie i u wszystkich szuka miłości. Jest nieprawdopodobnie gościnna. [...] A niech kto o Lwowie wspomni – rodzi się wewnątrz człowieka jakaś serdeczna awantura” (Szolginia 1993, s. 17-18). Stefan Mękowski omawiając ten pamiętnik na łamach londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” wyraził opinię, że jest to „prześliczna epopeja łyżakowska lwowskiego dzieciństwa autora” (Mękowski 1972, s. 5).

Za kolejne wspomnienia „sercem pisane” uznać możemy wydane w Londynie w 1989 roku przez Polską Fundację Kulturalną *Zew Lwowa. Fakty i refleksje* Mariana Helm-Pirgo ilustrowane przez autora. Autor – inż. arch., literat, malarz, kartograf, od 1932 roku był kierownikiem nadzoru budowlanego miasta Lwowa, czuwał nad wykopaliskami archeologicznymi. Aresztowany w 1939 roku przez władze sowieckie, przeszedł 7 więzień, skazany na 5 lat łagrów bez procesu sądowego, wywieziony został na Sybir. Po „amnestii” wstąpił do formującego się wojska polskiego gen. Andersa. Był żołnierzem 2. Korpusu. Na Bliskim Wschodzie redagował jednodniówkę Szkoły Podchorążych „Do Dział!” (1942). Po wojnie przebywał w Wielkiej Brytanii, od 1952 roku – w USA. Pracował jako architekt (Mały 1992, s. 123-124; Helm-Pirgo 1989, s. 7-11). Książka ukazała się w 50. rocznicę najazdu z zachodu i wschodu na Polskę. Otwiera ją wiersz ułożony przez Mariana Helm-Pirgo w więzieniu „Brygidki” we Lwowie w 1940 roku pt.

Jakaż to moc? – mówiący o niezłomnym patriotyzmie i miłości do ojczyzny, które nakazują znosić cierpienia i walczyć o wolność. Publikacja jest odczytem autora pod tym samym tytułem, wygłoszonym w siedzibie Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku – w związku z 50. rocznicą obrony Lwowa z lat 1918-1919 – dnia 29 listopada 1968 roku – w czasie najazdu wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację. Ilustracje do książki wykonano z uratowanych reprodukcji przedwojennych obrazów autora wystawionych w warszawskiej „Zachęcie” i Towarzystwie Sztuk Pięknych we Lwowie oraz szkiców ołówkowych potajemnie wykonanych w sowieckim „Ifdiel-Łagrze” na Uralu. Do najbardziej znanych należą: *Lwowskie dzieci*, *Obrońcy Lwowa z 1918 r.*

Krzysztof Rowiński na łamach wspomnianego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” nie krył swojego zachwytu nad „Obrazem grodu leżącego na szlaku tatarskim i mołdawskim zagrażającym drogę nieprzyjaciółom do serca Rzeczypospolitej, będącego także ośrodkiem złotodajnego handlu z koloniami Wenecji i Genui nad Morzem Czarnym oraz z krajami Wschodu” (Rowiński 1989, s. 4). Autor podzielił swe wynurzenia na kilka rozdziałów: *Myśli z „Ifdiel-Łagru”*, *Znaczenie i duch Lwowa w dawnej Rzeczypospolitej*, *Nieugiętość i rola Lwowa w okresie niewoli (w czasie rozbiorów)*, *Obrona Lwowa w latach 1918-1919*, *Sprawy polsko-ukraińskie*, *Zajęcie Lwowa przez bolszewików i jego skutki*, *Hejnał Lwowa (pieśń Bogurodzica)*, *Uwagi końcowe*. Całość uzupełniają mapy, herby, fotografie Lwowa z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz obszerna bibliografia dotycząca miasta.

Książka jest wielkim wezwaniem do „czujnego i ofiarnego działania, do największego hartu ducha” (Hełm-Pirgo 1989, s. 29). Autor zapewnia, że „Zew Lwowa trwa! Wymową swojej wspaniałej przeszłości i swoich porywów najszczytniejszych Lwów wzywa nieustannie wszystkich ludzi wolność miłujących do wzmożenia sił moralnych i stawienia czoła wszelkim przeciwnostwom” (Hełm-Pirgo 1989, s. 29). Marian Hełm-Pirgo ze smutkiem zakończył swoje rozważania, że Lwów włączony układem jałtańskim do Związku Radzieckiego zmienił swoje oblicze. Dziś pozostały we Lwowie „szczątki żywiołu polskiego, które przygniecione zostały wschodnią, całkowicie obcą temu miastu ludnością, obcym narodowi polskiemu systemem. Wyrzucono ze Lwowa nasze pomniki, zbezczeszczono nasze kościoły i zniszczono m.in. Cmentarz Orłąt. Przewodniki po Lwowie tendencyjnie przemilczają prawdę o polskich dziejach Lwowa i jego zabytkach. Co można uczynić w sprawie ratowania polskości Lwowa? Nie wolno nam w głoszeniu prawdy ustawać!” (Hełm-Pirgo 1989, s. 29-30).

Autorem, który przeniósł rodaków na obczyźnie w lata szczęśliwej lwowskiej młodości był kompozytor, dyrygent, krytyk muzyczny, przedwojenny pracownik radia, autor sygnału *Wesołej Lwowskiej Fali*, Czesław Halski – swoimi wspomnieniami zatytułowanymi *Polskie Radio Lwów*, wydanymi przez Oficynę Poetów i Malarzy w Londynie w 1985 roku. Halski na wstępie przypomniał, że herbem Lwowa są lwy dumnie preżące się przed ratuszem i u wejścia na Cmentarz Orłąt, dodając, że „zamiast nich powinno widnieć jedno, wielkie serce, które było pod kurtką lwowskiego batiara, pod kapotą lwowskiego handelesa,

czy pod koszulą lwowskiego sprzedawcy gazet. Serce gorące, szczere i pełne miłości. To serce, którym poprzez mikrofon staraliśmy się dzielić z wami naszą troską i żartem, zgryzotą i radością. To serce naszego Lwowa bije w tej książce i nie da o sobie zapomnieć” (Halski 1985, s. 2).

Opisywane przez autora zdarzenia obejmują okres od 15 grudnia 1930 roku, kiedy zostało zainstalowane na Targach Wschodnich we Lwowie Radio do 11 września 1939 roku, gdy nastąpił koniec nadawania programów i ewakuacja Rozgłośni. Lwowianie z wielkim entuzjazmem przyjęli otwarcie Rozgłośni Radiowej przeniesionej do lokalu kawiarni Ziemiańska przy ulicy Batorego 6. Początkowo były to regularne transmisje programów z Krakowa i Warszawy w godzinach od 17.45 do 22.00. Z czasem zaczęto nadawać własne programy, robione z wielką pasją. Halski poświęca wiele uwagi współpracownikom rozgłośni, kreśląc znakomicie ich sylwetki. Uwypuklił ogromne zasługi dyrektora Petry’ego i Wiktora Budzyńskiego [„który miał wielką łatwość pisania, wybitnie zdolny, rymy same włożyły mu pod pióro, pomysłów nigdy nie brakowało” (Halski 1985, s. 37)] dla Lwowskiego Radia. Leopold Kielanowski, kreśląc w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza” recenzję o książce napisał, że podczas wycieczki w Tatry schodzili w niedzielę szybko z gór, by nie uronić audycji *Wesołej Lwowskiej Fali*, a zwłaszcza dialogów Szczepcia i Tońcia, parodii Władzy Majewskiej, występów Mariana Hemara, „wysłuchanie ich było musem, niedzielną koniecznością dla milionów ludzi” (Kielanowski 1986, s. 8-9).

Halski przypomniał ważną datę Rozgłośni Radiowej we Lwowie – niedzielę

23 października 1932 roku, kiedy nadano pierwszą wielogodziną, trwającą do północy audycję pt. *Wesoła niedziela*, pełną żartów, piosenek, skeczy, przedzieloną dziennikiem wieczornym i „godziną regionalną”. Ten zastrzyk humoru istniał na antenie ogólnopolskiej przez osiem miesięcy, w sumie nadano aż 56 godzin. *Wesoła niedziela i Wesoła Lwowska Fala* cieszyły się wielkim powodzeniem, słuchało ich 5-6 milionów odbiorców.

Halski podkreślił wielkie oddanie zespołu, który pracował za niskie honoraria – 5-15 zł dziennie oraz to, że teksty do 1935 roku nie były cenzurowane, co było szczególnie ważne, bo programy były uczulone na wydarzenia polityczne. Na życzenie Ministerstwa Spraw Wojskowych zaczęto nadawać raz w miesiącu *Audycje Żołnierskie*. Od 1935 roku oficjalne czynniki polityczne zażądały ukrócenia „swawoli lwowskich wesołków” (Kielanowski 1986, s. 8-9) oraz wydano nakaz przesyłania tekstów audycji do Warszawy do cenzury, gdzie skreślano najbardziej aktualne dowcipy, skonfiskowano kilka audycji. Sytuacja uległa pogorszeniu w roku 1936, gdy zwolniono dyrektora Petry’ego. Cały zespół *Wesołej Lwowskiej Fali* wraz z prasą lwowską, wileńską i stołeczną stanęli w jego obronie. Petry’ego przeniesiono do Wilna „na wygnanie”, a po protestach Polaków w kraju i za granicą program *Wesołej Lwowskiej Fali* wrócił na antenę. Halski wspomina, że ten wiszący nad Rozgłośnią miecz damoklesowy spowodował zanik entuzjazmu i dowcipy straciły na ostrości. Audycja znikła z anteny w 1937 roku. Wtedy wrócił do Lwowa Petry. Na ulicach powtarzano: „Miasto Wilno z miastem Lwów, rozumieją się bez słów” (Halski 1985, s. 85). Dnia 2 stycznia 1938

roku z anten lwowskich spłynęła namiastka dawnej *Wesołej Lwowskiej Fali* pod nazwą *Tajoj* (Budzyński 1970, s. 8).

Halski ubolewał, że nie ma archiwalnych nagrań *Wesołej Lwowskiej Fali*, z prozaicznych przyczyn – braku funduszy na drogi ówczesnie sprzęt do utrwalania audycji. Przypomniwał, że w czasie II wojny światowej zespół *Wesołej Lwowskiej Fali* został przemieniony na Czołówkę Teatralną Wojska Polskiego w armii gen. Andersa. Autor wspomniawszy inne cieszące się zainteresowaniem audycje Rozgłośni Lwowskiej, do których należały: *Kącik Młodych Talentów*, *Wieczory Literackie* (dla wybrednej publiczności; prelegentami byli profesorowie Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie), *Spacerkiem po Lwowie* (reportaże inż. arch. Mariana Helm-Pirgo), audycje dla dzieci prowadzone przez Adę Arct-Jampolską i Zofię Nawrocką.

Według Kielanowskiego, przeczytanie tej książki pisanej stylem miłej gawędy, ale wolnej od sentymentalizmu, pełnej fotografii, dających obraz miasta, jego kultury, ludzi mikrofonu: „dla Lwowiaków będzie potrzebą serca, źródłem wzruszeń i lwowskiego humoru. A dla innych sugestywnym obrazem atmosfery Miasta, które nam i wszystkim jego mieszkańcom, którzy tworzyli mozaikę jego osobowości – wydarto” (Kielanowski 1986, s. 9).

Zofia Kozarynowa, omawiając w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza” drugie wydanie publikacji Halskiego w 1988 roku przez tę samą oficynę wydawniczą w Londynie, napisała: „Opowieść Halskiego, w której humor łączy się harmonijnie z rzeczowością czyta się z rozrzwinięciem, a zarazem wdzięcznością dla człowieka, który ma odwagę się śmiać w czasach, kiedy

obowiązuje ponura powaga. Zaletą książki jest przypomnienie odmienności Lwowa od innych miast – tu się polonizowali Niemcy, tu Żydzi chronili się przed moskiewskimi pogromami, Ormianie przed tureckimi, tędy biegła droga handlu albo tułaczki Greków, Rumunów, Karaimów, Czechów, którzy osiedlali się, znęcani atmosferą tolerancji i dobroduszości. Lwów wszystko łągodzi. Nawet cierpkie wiśnie zamieniają się w jego okolicy w słodkie czerechy kleparowskie” (Kozarynowa 1988, s. 8-9).

„Pierwszą księgą eposu wojennej, która zaczęła się w sobotę 29 sierpnia 1914 roku” nazwał swoje wspomnienia zatytułowane *Tak się zaczynało* były konsul polski w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych Juliusz Szygowski (opublikowane przez Wydawnictwo Dzieł Pogodnych w 1972 roku w Chicago). Książka wydrukowana została w Londynie w Drukarni Białego Orła (White Eagle Press Ltd. T.U.). Autor wrócił pamięcią do jesieni 1912 roku, kiedy był szesnastoletnim młodzieńcem, uczniem IV Gimnazjum przy ulicy Chocimskiej we Lwowie. Wiedzeni pamięcią Szygowskiego poznajemy życie codzienne ówczesnej młodzieży, jej zainteresowania patriotycznym repertuarem Teatru Ludowego, ale również zakazanymi dla uczniów przedstawieniami Teatru Wodewilowego w Coloseum, udział w uroczystych obchodach rocznic powstań narodowowyzwoleńczych, Zaduszek na Cmentarzu Łyczakowskim, w wykładach Bratniej Pomocy Akademickiej, która wchodziła w skład Polskich Drużyn Strzeleckich, wycieczki rowerowe po Galicji, którą wszyscy, nawet Rusini, po węgierskiej stronie nazywali Polską (Szygowski 1972, s. 17), sportowe zmagania uczniów między filiami Gimnazjum, w których

było „sporo twardego podmiejskiego elementu” (Szygowski 1972, s. 27), grupowe potyczki uliczne z batiarami z Łyczakowa, Zamarstynowa, z „Żółkwi” – „na wolnym powietrzu, w ryło na odlew; trzymano się jednak reguł” (Szygowski 1972, s. 31), gry w kiczki (podobna do krykieta), zawody narciarskie.

Autor barwnie opisał przekrój społeczny swojej szkoły, do której uczęszczały dzieci kolejarzy, rzemieślników, słowem – z uboższych rodzin. W oczach ulicy lwowskiej, która „klęła paskudnie” (Szygowski 1972, s. 33), młodzież z jego Gimnazjum też uchodziła za batiarów. Połowę uczniów stanowili Żydzi, z którymi Polacy mieli bardzo dobre relacje. Ukraińcy (wtedy nazywani Rusinami) mieli osobne szkoły. Szygowski podkreślał niejednokrotnie, że szkoła poszerzała ich horyzonty, cenili profesorów, którzy uczyli ich patriotycznej postawy i utwierdzali w poczuciu polskości (Szygowski 1972, s. 13). O fenomenie Lwowa czytamy między innymi: „Wychowanie w szkole oraz atmosfera, w której wzrastaliśmy, sprawiła, że mnie i mojemu pokoleniu wydawało się, iż duża część świata obracała się dookoła Polski i jej spraw, a Lwów jest jednym z najważniejszych miast na świecie. Musieliśmy przyjść do takiego przekonania, skoro przez osiem lat uczyliśmy się historii i literatury polskiej, w której Polska i polskie sprawy zajmowały centralne stanowisko i w nauczaniu stały na pierwszym miejscu” (Szygowski 1972, s. 36). Potwierdza to gimnazjalny kolega Szygowskiego, filolog klasyczny, prof. Ignacy Wieniewski, który wspominał po latach, że „ta niby austriacka szkoła [gimnazjum] wychowywała i kształciła w duchu czysto polskim. [...] Język niemiecki miał tam status języka obcego,

a jedynym przejawem panowania austriackiego było śpiewanie hymnu państwowego na początku i końcu roku szkolnego. Uczniowie bardzo go znieszczałali, na co nauczyciele »przyzymkali uszy«. [...] Młode pokolenie przeniknęły prądy niepodległościowe. Bicie szyb w konsulacie rosyjskim i w niemieckim sklepie Meinla należało do tradycyjnego rytuału” (Wieniewski 1973, s. 2).

Szygowski szczególnie dużą sympatią darzy najgroźniejszych i najniebezpieczniejszych batiarów ze Snopkova i Sokolnik – mularzy i koźlarzy pracujących na budowach w mieście. Gdy dochodziło między nimi do walki, „to najpierw były dziewczęta (mieszały wapno na budowach), a jeśli one nie dawały rady, to z kolei prały chłopaki”. W czasie walk z Ukraińcami w 1918 roku, to oni stanowili obronę Persenkówki. Batiarom, z którymi przed 1914 rokiem wojowała filia IV Gimnazjum, zawdzięczać należy utrzymanie w listopadzie 1918 roku w polskich rękach dworca głównego i czerniowieckiego oraz szkoły Sienkiewicza przy ulicy Polnej. Oni obronili też magazyny wojskowe i koszary” (Szygowski 1972, s. 30). Szygowski jest przekonany, że wcześniejsze walki z batiarami zaprawiły młodzież do przyszłej obrony Lwowa.

Pod koniec roku szkolnego 1913/14 młodzież wyższych klas szkół średnich, przygotowana teoretycznie w Domu Akademickim, zaczęła organizować się w oddziały na wzór wojskowy. Autor dostał przydział do Drużyn Strzeleckich. Ćwiczenia odbywały się w soboty i niedziele, potem odbywały się wykłady o regulaminach wojskowych, o służbie w koszarach i na poligonie, o taktyce piechoty, wreszcie pogadanki ideowe. Świadectwa rozdano

młodzieży w sobotę 26 czerwca 1914 roku, a już w niedzielę zorganizowano przegląd Związku Strzeleckiego, w skład których wchodziły Drużyny Strzeleckie, Drużyny Sokole i Bartoszwowe na placu Powystawowym. Dwa dni później (28.06.1914) wszystkie oddziały Związku Strzeleckiego zebrały się na Wałach Hetmańskich i pod pomnikiem Mickiewicza, by razem przemaszerować przez miasto. Zarządzono postój, bo w Sarajewie zastrzelono następcę tronu arcyksięcia Ferdynanda.

Szygowski pamięta, że wszyscy przezywali wybuch wojny. Młodzież z Drużyn Strzeleckich dwa lub trzy razy w tygodniu na wakacjach odbywała ćwiczenia, maszerując często kilkanaście kilometrów dziennie. Jeden raz w tygodniu maszerowali ze śpiewem przez Lwów. Według niego, we Lwowie należało do nich około 7000 członków. Byli bardzo słabo uzbrojeni, niejednorodnie ubrani. Zamożna młodzież kupowała za własne pieniądze mundur i karabin Mannlicher. „Oddziały Związku Strzeleckiego były umundurowane, mieli tornistry, łopatki polowe, pasy, sporo Mannlicherów. Drużyniacy przy nich wyglądali na cywilną bandę. Większość ze Związku Strzeleckiego pracowała, miała więc za co kupić wyposażenie, a w Drużynach była młodzież gimnazjalna i uniwersytecka – bez grosza przy duszy. W Drużynach Sokolich byli głównie starsi panowie” (Szygowski 1972, s. 62). Szygowski mundur kupił u Żyda, bo na nowy nie było go stać.

Dnia 1 sierpnia 1914 roku Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji, Austria 6 sierpnia. Drużyny połączono w brygady i dywizje. Nad całością ćwiczeń czuwał kapitan w mundurze austriackim Józef Haller. Rząd austriacki zgodził się, aby Polacy wysta-

wili Legion Polski po austro-węgierskiej stronie (Szygowski 1972, s. 65). W pierwszych dniach sierpnia zarządzono zbiórkę Drużyn Strzeleckich w Bratniaku przy ulicy Senatorskiej. Przybywała młodzież z Kresów Wschodnich. Szygowski wspomina wymarsz Legionu Wschodniego ze Lwowa 29 sierpnia 1914 roku.

Dalsze dzieje to obraz totalnego chaosu, bezsensownej wędrówki Drużyniaków o głodzie, bez płaszczy na zachód. Ponura rzeczywistość, bałagan organizacyjny, ciągły głód, niewiedza, kto w ogóle dowodzi. Ci, którzy nie chcieli złożyć austriackiej przysięgi, mogli opuścić Legion Wschodni i udać się do Mszany Dolnej. Wrócić do domu nie mogli, bo Lwów był zajęty przez Rosjan. Autor nie miał wtedy jeszcze 18 lat, dlatego nie wcielono go siłą do armii austriackiej. Nie wiedział, że czeka go sześćioletnia tułaczka. Szygowski po wielomiesięcznej wędrówce w listopadzie 1914 roku zatrudnił się jako pielęgniarz w zakładzie dla obłąkanych pod Grazem, w miejscowości Kainbach, prowadzonym przez mnichów Braci Miłosiernych. W lutym 1915 roku, jako rocznik 1896 stał się na komisji poborowej w Grazu i otrzymał przydział do 19. pułku piechoty obrony krajowej, stacjonującego w Hartbergu (60 km od Grazu). Tam spotkał wielu znajomych ze Lwowa, głównie z rozproszonego Legionu Wschodniego! Wszyscy zostali wcieleni do austriackiego wojska, ale Szygowski napisał, że „Zagubione dzieci lwowskie w końcu odnalazły się” (Szygowski 1972, s. 220). Dowódcą Legionu Zachodniego był Józef Piłsudski, a dowódcą Legionu Wschodniego – Józef Haller. Autor przeszedł przeszkolenie podoficerskie. Dalszą służbę odbył na Węgrzech, potem

w Rumunii, następnie w listopadzie 1915 roku przeniesiony jako oficer do 20. pułku piechoty obrony krajowej był na froncie rosyjskim, włoskim, gdzie dostał się do niewoli. Wkrótce rozpoczęła się rekrutacja we Włoszech jeńców polskich do Armii Błękitnej gen. Józefa Hallera we Francji i w maju 1919 roku powrócił w jej szeregach do wolnej już Polski. Po odbyciu kampanii bolszewickiej ukończył studia prawnicze i wstąpił do służby dyplomatycznej. Przed wybuchem II wojny światowej został konsulem generalnym w Chicago i osiadł w Stanach Zjednoczonych na stałe.

Ten pamiętnik został również bardzo wysoko oceniony przez recenzentów w prasie emigracyjnej (MękarSKI 1972, s. 7; Anons 1973, s. 3). Podkreślano jej autentyczność, walor historyczny i uczuciowy charakter (Wieniewski 1973, s. 2).

Należy żywić przekonanie, że dopóki na obczyźnie żyje pokolenie rodaków wychowanych w polskim Lwowie, dopóty będą co jakiś czas ukazywały się wspomnienia nie dające zapomnieć o jego polskich korzeniach i związkach z zachodnioeuropejską kulturą.

Bibliografia:

- ANONS, 1973. *Wiadomości*, 31 (1427), 3.
- BUDZYŃSKI, Wiktor, 1970. Wspomnienie o WLF. *Tydzień Polski* [Londyn], z dn. 4 lipca, 8.
- HALSKI, Czesław, 1985. *Polskie Radio Lwów*. Londyn, 2, 37, 85.
- HELM-PIRGO, Marian, 1989. *Zew Lwowa. Fakty i refleksje*. Londyn, 7-11, 29.
- KĄDZIELA, Paweł, 1994. Nota biograficzna i nota edytorska, In: Zygmunt NOWAKOWSKI. *Mój Kraków i inne wspomnienia*, Warszawa.
- Kulisy twórczości. Listy 14 pisarzy emigracyjnych do Juliusza Sakowskiego 1945-1977*, 1977. Paryż, 207-218, 257, 264.
- KIELANOWSKI, Leopold, 1986. Lwów – Batorego 6. Na marginesie książki Halskiego „Polskie Radio Lwów”. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* [Londyn], 11 [dodatek „Tydzień Polski”, nr 2 (9)], 8-9.
- KOZARYNOWA, Zofia, 1988. Bezpowrotna fala. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* [Londyn], 216 [dodatek „Tydzień Polski” nr 37], 8-9.
- Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie 1939-1980*, pod red. Bolesława KLIMASZEW-SKIEGO. 1992, Warszawa, 123-124.
- MĘKARSKI, Stefan, 1972. Lwów w najnowszych pamiętnikach. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* [Londyn], 288 [dodatek „Tydzień Polski”, nr 47], 5, 7.
- Ogłoszenie. 1985. *Tydzień Polski* [Londyn], 20 [117], 3.
- PODGÓRSKI, Wojciech, 2002. „*Poeci na tulaczce*”. W *kręgu Oficyny Nicejskiej Samuela Tyszkiewicza 1940-1947*. Warszawa, 27.
- PYTASZ, Marek, 1998. *Wygnanie – emigracja – diaspora. Poeta w poszukiwaniu czytelnika*. Katowice.
- ROWIŃSKI, Krzysztof, 1989. „Zew Lwowa” – książka sercem pisana. *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* [Londyn], 223, 4.
- SZOLGINIA, Witold, 1972. *Dom pod żelaznym lwem*. Londyn, 10.
- SZOLGINIA, Witold, 1993. *Tamten Lwów*. T. 4 My, Lwowianie, Wrocław, 17-18.
- SAKOWSKI, Juliusz, 1976. *Wety i odwety. Autorzy, książki, nagrody*. Paryż, 49.
- SZYGOWSKI, Juliusz, 1972. *Tak się zaczęło*. Chicago (Lwów), 13, 17, 27, 30-31, 33, 36, 62, 65, 144, 220.
- WIENIEWSKI, Ignacy, 1973. „Tak się zaczęło”. *Wiadomości* [Londyn], 37 (1433), 2.
- Z listów do Mieczysława Grydzewskiego 1946-1966*, oprac. Rafał HABIELSKI, 1990. Londyn, s. 70-85.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Poland

Research interests: literature, Polish emigrants' press, media studies.

MEMOIRS OF LWÓW CITIZENS IN EXILE
PUBLISHED AFTER THE WORLD WAR II

Summary

The article presents the analysis of selected memoirs and books "written from the heart" belonging to the generation of Polish Armed Forces living in exile, which were published after the World War II. The study focuses on the publications of representatives of other professions than writers or journalists – architects, composers and diplomats. They encountered difficulties while trying to publish their works in exile: their institutions were closed, there were limited ways of raising money for funds and certain limitations were imposed on number of copies and size.

There were many publishing houses established by Polish post-war immigrants, which could function just due to financial support gathered from miscellaneous sources such as foundations, associations, private donations as well as the authors themselves. Payments in advance for subscriptions used to be a common practice. Such renowned Polish emigrant publishing houses as "Polish Cultural Foundations Ltd.", "Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas" and "Oficina Poetów i Malarzy" were interested in Lwów-based recollections since their owners often had similar political beliefs and territorial origin. The publishing process used to last for about a year. The post-war copies of each new publication oscillated between 75 and 3000 copies. The recollections discussed in the paper were relatively comprehensive with about 230 pages each on average. There is a strong belief that as long as there is a generation of people living abroad but raised in Polish Lwów, there still be memoirs and other books not allowing us to forget about their Polish roots and significant relationships with Western European culture.

KEY WORDS: Polish emigrants' literature after the year 1945, Lwów recollections, Juliusz Szygowski, Marian Hełm-Pirgo, Witold Szolginia.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: literatūra, lenkų emigrantų spauda, spaudos analizė.

LVOVO TREMTINIŲ MEMUARAI, IŠSPAUS-
DINTI PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Santrauka

Straipsnyje analizuojami memuarai ir knygos, „parašyti iš širdies“, išspausdinti po Antrojo Pasaulinio karo. Jų autorystė priskiriama lenkų karinių pajėgų, gyvenančių tremtyje, kartai. Analizuojamos tik architektų, kompozitorių ir diplomatų publikacijos. Jie susidūrė su sunkumais bandydami išleisti savo kūrinius tremtyje: jų institucijos buvo uždaromos, jiems buvo užkertami keliai rinkti pinigų, ribojamas publikacijų tiražas ir dydis.

Dauguma lenkų leidyklų galėjo funkcionuoti tik dėl finansinės paramos, gautos iš įvairių šaltinių – fondų, asociacijų, privačių aukų ar pačių autorių. Išankstinis užsakymo apmokėjimas buvo įprasta praktika. Tokios garsios lenkų leidyklos kaip „Polish Cultural Foundations Ltd.“, „Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas“ ir „Oficina Poetów i Malarzy“ domėjosi memuarais apie Lvovą, kadangi jų savininkai buvo panašių politinių pažiūrų ar kilę iš tų pačių vietų. Leidybos procesas trukdavo iki metų. Pokario leidinio tiražas svyravo nuo 75 iki 3000 kopijų. Straipsnyje analizuojami memuarai buvo pakankamai didelės apimties – vidutiniškai apie 230 puslapių. Tikima, kad kol gyvuos lenkiškame Lvove užaugusių žmonių karta, tol bus leidžiamos knygos, neleisiančios pamiršti apie jų lenkiškas šaknis ir santykius su Vakarų Europos kultūra.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: lenkų emigrantų literatūra po 1945 metų, memuarai apie Lvovą, Juliusz Szygoski, Marian Hełm-Pirgo, Witold Szolginia.

Gauta 2009 05 05

Priimta publikuoti 2009 05 20

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel. +370 37 422 604

El. p. sereikiene@vukhf.lt

Moksliniai interesai: XX a. pr. ir pirmosios pusės literatūra, modernizmas, periodinė spauda tarpukario Lietuvoje, komunikacija.

Žydrė Dargužytė

Vilniaus universitetas

Komunikacijos fakultetas

J. Kazlauskio g. 16, LT-08314, Vilnius, Lietuva

Tel. +370 624 34301

El. p. zydr19@yahoo.com

Moksliniai interesai: postmodernizmas, homiletika, tarpkultūrinė komunikacija.

R. M. RILKE'S IDĖJOS TĖVO STANISLOVO PAMOKSLUOSE

Rainerio Maria'os Rilke's poezijos ir Tėvo Stanislovo pamokslų pasaulėvaizdžiai labai artimi. Beveik visuose kapucinų vienuolio pamoksluose galima rasti Rilke's idėjų. Jos vienaip ar kitaip atsikartoja Tėvo Stanislovo pamokslų cikle „Apie meilę ir tarnystę“, rašytame nuo 1961 iki 1996 metų. Vienuolis skaitė, vertė vokiečių kūrėjo eiles. Šiame straipsnyje žvelgiama į Tėvo Stanislovo pamokslus ne tik kaip į religinius tekstus, bet ir kaip į filosofinius kūrinius. Siekiant pagrįsti teiginį apie Rilke's lyrikos ir Tėvo Stanislovo pamokslų idėjų sąsąukas, keliami prielaidai, kad Tėvas Stanislovas rėmėsi Rilke's idėjomis rengdamas savo pamokslus: citavo, perfrazavo, subtiliai perteikė. Analizuojami Rilke's eilėraščiai, surinkti į knygą „Poezija“ (sudarytojas Sigitas Geda) ir 212 Tėvo Stanislovo pamokslų. Abiejų kūrėjų tekstai interpretuojami ir lyginami, juose ieškoma filosofinių ir teologinių idėjų, atskleidžiamas Dievo paieškų panašumas. Brandžių egzistenciją liudija meilės kaip gyvybinės jėgos išraiška. Būties apraiškos abiejų kūrėjų tekstuose atsiveria kaip laiko slinkties įprasminimas. Kančios mąstymas suponuoja dualistinę egzistencijos modelį, kurį atskleidžia materijos ir dvasios vienovės siekis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: idėjų panašumas, sąsąaukos, kančia, meilė, Dievas, prasmė.

Rainerio Maria'os Rilke's (1875–1926) poezijos tonacija – klausianti, ieškanti, apmąstanti esminius žmogaus ir menininko egzistencijos klausimus. Ji teigia būties reiškininių sąsąajas, įsiskverbia į giliausius dvasios ir intelekto klodus (Baužytė-Čepinskiene 1994, p. 192). Lyrikas, prozininkas ir ver-

tėjas pasižymėjo puikia intuicija, dideliu jautrumu subtiliausiems nuotaukų spalvų formų ir garsų niuansams, filosofine mąstysena bei gebėjimu visa tai išreikšti įtaigia, plastiška kalba.

Šio mąstytojo kūryba žavėjo Tėvą Stanislovą (Algirdą Mykolą Dobrovolski,

1918–2005). Galima teigti, kad ir senienų restauravimo pomėgis, kuriam kapucinų vienuolis negailėjo savo laiko, irgi perimtas iš austrų poeto. Tėvas Stanislovas daugybei senienų suteikė „antrąjį gyvenimą“, apie kurį daug rašė Rilke. Paklaustas, kaip į Paberžę atkeliauja seni vertingi daiktai, atsakė: „Daiktai ateina kaip mylima sužieduotinė“. Jis dažnai kalbėdavo apie tai, kad iš Rilke's paveldėjo „giedančių daiktų“ pasaulį, net pačiame menkiausiame įžvelgdamas žmogaus gyvasties ir kūrybingumo tąsą. Negražių daiktų vienuoliui nebuvo: lentų stalelis, duonriekis peilis, sena maldaknygė, dailiai sukrauta malkų rietuvė (Morkūnienė 2006, p. 46). Tėvas Stanislovas ne kartą yra pasakęs, kad „giedančių daiktų“ šventovės Paberžėje ir nebūtų buvę, jei ne Rilke's įtaka: „[...] Tai Rilke. Jeigu myli, tai daiktas ir ateis. Aš pamilau juos. [...] Baisiai mėgstu atrasti kažką nežinoma. Džiaugsmas ant džiaugsmo lipa, krūtinėje netelpa; bažnyčių palėpėse atrasdavau tai, ką paliko toli esančios rankos! Ir viską vežusi į Paberžę.“ (Juozaitis 1995, p. 140).

Kaip teigia Arvydas Juozaitis knygoje *Tėvas Stanislovas* (1995, p. 143), mylėdamas daiktus, žmogus jiems atiduoda savo laiką. Kalbant apie vienuolį, kuris nuo pat ankstyvos jaunystės mokėsi atsikratyti nereikalingais daiktais, rodos, tai netenka prasmės, tačiau prasmė – gilesnė. Daiktai askezei netrukdo, nes askezė – tai energijos koncentravimas į tašką. Daiktai Tėvui Stanislovui – tam tikri taškai. Iš šių taškų žmogus valdo save, aplinką, o kartais ir žmones. Pamoksluose Tėvas Stanislovas dažnai mini Dievo žodžius, pasakytus Senajame Testamente: „Apvaldykite viską!“ Taigi jis apvaldo save ir daiktus.

Rilke's poeziją skaitydamas ir versdamas, kapucinų vienuolis suprato, kad poeto

idėjos jam artimos, ypač apie Dievą ir daiktus. Itin subtiliai Tėvas Stanislovas stengėsi rasti kuo tikslesnį žodį, nepaisydavo, kad kartais nukentėdavo skambesys, nes buvo įsitikinęs, kad Rilke's kūryboje svarbiausia prasmė, o ne skambėjimas:

*Aš randu tave visuose daiktuose,
Kuriems esu geras ir tartum brolis:
tu lyg sėkla juose, taip mažuose, susimąstai,
o dideliuose tu atsiduodi kaip didelis.
Tai yra nuostabūs jėgų žaidimas,
kad jie, taip tarnaudami, per daiktus teka;
šaknyse augdami, siūbuodami šakose,
o taipgi viršūnėse lyg koks atsikėlimas.*

(Juozaitis 1995, p. 143)

Rilke's poezija, išversta Tėvo Stanislovo, išsiskiria iš kitų vertimų tuo, kad jis visada stengėsi atkurti Rilke's dvasią, jam buvo svarbiausia tai, kad lietuviškas žodis būtų parinktas kuo tikslesnis, toks, kuris kuo labiau atitiktų vokiškąjį. Palyginus Tėvo Stanislovo ir kitų Rilke's vertėjų, pavyzdžiui, Sigito Gedos, Jono Juškaičio, Janinos Degutytės vertimus, matyti, kad tik Tėvas Stanislovas sugebėjo atsiriboti nuo eilėraščio skambesio ir susikoncentruoti ties prasme, žodžio parinkimu: „[...] Per naktis rūpestingai ieškodavau, kad „tip-top“, „tip-top“ lietuviškas žodis būtų ten, kur buvo vokiškas žodis, kad tik jis atitiktų. O ar jis guls į eilutę, ar rimas bus, ar galūnės suskambės – man buvo jau antroje vietoje. Tie žmonės, kuriems būtent tai rūpėjo, kurie ieškojo tikslumo, tiksliai atkurtos filosofinės minties, ieškojo mano vertimų, nežiūrėdami, kad juose jokio grožio nėra. Paskui aš kapituliavau su vertimu, pradėjo kitkas rūpėti.“ (Juozaitis 1995, p. 51).

Kaip teigia A. Juozaitis, R. M. Rilke Tėvui Stanislovui buvo teologinės ir filosofinės minties viršukalnė, atrasta dvasinės tremties metais Žemaitkiemyje. 1992 metais

spaudoje buvo paskelbta pirmoji Rilke's *Valandų knyga*, versta Tėvo Stanislovo: „[...] Išverčiau gana daug: visas tris *Valandų knygas*, keturias *Duino elegijas*, šį tą iš *Naujų eilėraščių*, šį tą iš *Sonetų Orfėjui* ir dar kitokių pabirų eilėraščių. Surašiau viską į sąsiuvinukus, duodavau žmonėms ir pats labai mėgdavau skaityti.“ (1995, p. 153).

Straipsnyje keliama prielaida, kad Tėvo Stanislovo ir Rilke's pasaulėvaizdžiai turi sąlyčio taškų. Bandoma atidžiau pažvelgti į svarbiausias pamokslų, sukauptų rinkinyje *Apie meilę ir tarnystę*, idėjas. Tėvo Stanislovo pamoksluose aptariamos aktualios temos, jos iliustruojamos, pagrindžiamos mintimis iš šventraščių, dažnai cituojami ir autoriai pasauliečiai. Pamokslai labai šiuolaikiški, juose nėra ryškios distancijos tarp pamokslininko ir klausytojo, jiems nebūdinga homiletinė retorika, kalba labai artima šnekamajai, nėra ryškių politiniam ar moraliniam pamokslui būdingų bruožų. Leitmotyviniai teiginiai, išryškėjantys pamoksluose, analizuojami juos gretinant su Rilke's eilių rinkinio *Poezija* svarbiausiomis idėjomis. Siekiama parodyti, kad Tėvo Stanislovo pamokslai kaip filosofiniai ir literatūriniai kūriniai įkūnija ne tik religinius, bet ir filosofinius simbolius, egzistencialistų propaguotas idėjas, kad jo pamoksluose labai svarbios Rilke's idėjos. Pasirinktoji tema iki šiol nebuvo išsamiai analizuota, esama tik užuominų atskirų autorių darbuose. Apie tai savo knygoje *Tėvas Stanislovas* yra užsiminęs Arvydas Juozaitis, taip pat filosofas Krescencijus Stoškus įžanginiame straipsnyje apie Tėvo Stanislovo pamokslus, knygoje *Apie meilę ir tarnystę*, žurnalistė Vita Morkūnienė interviu su vienuoliu, knygoje *Pokalbiai Tėvo Stanislovo celėje*.

Filosofinės ir teologinės idėjos: Dievo paieškos

Tėvas Stanislovas savo pamokslų knygoje *Apie meilę ir tarnystę* atskleidė savitą būties filosofiją, kurios neatsiejama dalis – teologinės ir filosofinės idėjos. Teologinių idėjų šaltinis – Šventasis Raštas, filosofinių – neabejotinai R. M. Rilke's kūryba, kadangi Tėvas Stanislovas beveik visą savo gyvenimą paskyrė Rilke's studijoms.

Tėvui Stanislovui Rilke's kūryba visą gyvenimą buvo modernaus žmogaus breivijorius, kuriame teologas išvelgė ne tik filosofinių, bet ir religinių idėjų: „Rilkės religinis pasaulis labai gilus ir kiekvienam artimas. Kūrėjas nepaprastai priartino Dievą prie žmogaus. [...] Matyt todėl teologas, filosofas negali jo aplenksti.“ (Morkūnienė 2006, p. 52, 54). Pamokslo „Nuosavybė“ žodžiais tariant, Dievas yra žmogaus taip pat, kaip ir žmogus Dievo.

Rilke's poezijoje Dievas suvokiamas ne kaip atitolęs, atribotas nuo žmogaus objektas ar kaip lėmėjas, nuo kurio valios žmogus yra absoliučiai priklausomas, bet kaip gimstantis žmoguje ir tik tada esantis: „Rilkę skaitydamas supranti, kad ir Dievas be Tavęs negali būti. Toks keistas jausmas: Aš esu, ir Dievas užtat yra, o ne priešingai, Aš esu užtat, kad Dievas yra.“ (Morkūnienė 2006, p. 52). Šias Rilke's eilutes Tėvas Stanislovas perfrazavo pamoksle „Du užmiršti įstatymai“, akcentuodamas ne Dievo buvimą, bet jo santykį su žmogumi: „Mums visai neaktualu sakyti, kad Dievas yra, mums svarbu tai, kad kai kieno širdis sumažėja taip katastrofiškai, jog joje Dievas nebetelpa...“ (1997, p. 266).

Abu kūrėjai pirmiausia dėmesį koncentruoja į Dievo „prisijaukinimą“ ir tik tada kalba apie jo intervenciją į žmogaus

gyvenimą: „Dar nė nepradėję Dievo, jau meldžiame jį: duok mums ištvirti naktį. O paskui – ligą. O paskui – meilę.“ (Rilke 1985, p. 179). Dievo „pradėjimas“ gali būti suvokiamas kaip religijos praktikavimas, tam tikras aktyvus tikėjimo aktas. Rilke šiomis eilutėmis išreiškia nuostabą, kad žmogus, dažnai dar neradęs Dievo, jau prašo jo pagalbos, mini jo vardą nesuvokdamas žodžio prasmės ir svarumo. Tėvas Stanislovas tokias mintis atliepia savo pamoksle „Netark Viešpaties vardo be reikalo“: „Bet reikia labai susimąstyti, ar ne per daug jis dabar minimas kur reikia ir kur nereikia. [...] Verčiau mažiau kalbėti apie Dievą, negu per dažnai ir ne vietoje. Paradoksas: per dažnai Dievą minint, jį galima visiškai išbraukti – ne įteigti, o nuneigti.“ (1997, p. 91). Dievas turi būti akstinas ieškoti prasingesnių būties modelių, kurie galimi tik tada, kai siela atsiveria aukštesnėms jėgoms: „Kad ir kažin ko nustotum, visada yra Tas, kurį gali savintis ir kuriam gali drąsiai sakyti TU – MANO! Jei ir visko netektum, gali kartoti: O BETGI TU MAN LIKAI! TU ESI MANO DIEVAS!“ (1997, p. 280).

Sielos atverties ir išlaisvinimo atgarsių gausu Rilke's *Valandų knygoje*. Čia Dievas suvokiamas kaip didinga jėga, kuri išlieka tik tada, kai ji įprasminama darbais: „Man nieko nėra mažo: myliu ir tapau / aukso fone jį ištisai. / Iškėlęs laikau ir kažkam – nežinau – / išlaisvina sielą jįsai.“ (1996, p. 25). Tėvas Stanislovas išsilaisvinimą suvokia kaip gyvenimą pagal Evangeliją: „Aš turiu gerbti įstatymą, kad ir kokį smulkų, nes tai yra Tobulasis laisvės įstatymas. O juk man ir reikia išsilaisvinti iš nelaisvės namų.“ (1997, p. 67). Abiems išsilaisvinimas neįmanomas be glaudaus santykio su Dievu. Dievo paieškos – viso gyvenimo procesas,

nes žmogaus sielos struktūros nėra sukurtos atrasti tik vieną kartą ir visam laikui. Rilke šį procesą įvardija kaip nežinomybės akimirka, kuri tęsiasi amžinybę: „Ir skrieju į Dievą, tą kuorą aukštą, / virš tūkstantmečių visų. / Ir nežinau, kas – audra ar paukštis, / ar giesmė esu.“ (1996, p. 27). Žmogui, kuris ieško Dievo, laikas netenka prasmės, nes dievoieška yra procesas, kai žmogus įprasmina save ne laike, bet veikdamas. Dievas pasiekiamas tik veržliam. Tėvas Stanislovas taip pat akcentuoja polėkį, atmeta inerciją: „Nes jeigu Dievas mums davė protą, tai, be abejo, nori, kad mes juo naudotumės. Ir jau geriau galvojant suklysti, apsirikti, negu visiškai negalvoti, gyventi inertiškai, be dvasios. Dvasingumas tada ir prasideda, kai atsibunda mūsų galia galvoti, spręsti, protu ir meile valdyti žemę, kurią Dievas mums patikėjo.“ (1997, p. 99). Šias Tėvo Stanislovo mintis atliepia Rilke's eilės, kuriomis teigiamas žmogaus susitelkimas ir Dievo esatis tyloje: „Taip tylumos gilybėse esi. / O kas vardais garsina, tie visi / užmiršta, kad šalia jų tu tyli.“ (1996, p. 45).

Veržlumas ir dvasinis susitelkimas nekonfrontuoja, jų darba yra sėkmingo artėjimo link Dievo pagrindas. Gebantįjį tai suderinti Tėvas Stanislovas apibūdina kaip HOMO GRAVIS, o Rilke žodžiu SUNKUS: „Prinok tikrovei, iš tiesų / būk daiktas nuolankus – / lai Tas, kurs lūpose visų, / pajunta: tu sunkus.“ (Rilke 1996, p. 49). Tėvas Stanislovas pamoksle „Homo gravis“ artėja prie Rilke's lyrinio žmogaus minčių ir teigia, kad žmogus, visa esybe ir nuolankiai priimantis tikrovę su visais sunkumais, tampa brandesnis: „Žinok – Tavo sunkumų valandos yra palaimingos. Tu tapai rimtesnis, sunkumai padarė Tave žmogumi, apie kurį galima pasakyti – HOMO

GRAVIS.“ (1997, p. 288). Tai žmogus, „prikonkęs tikrovei“, neatsitraukiantis, bet visa esybe priimantis tai, ką dovanoja gyvenimas ir turtinantis savo vidinį pasaulį, artinantis jį prie Dievo, siekiantis tapti neatsiejama aukštesnės jėgos dalimi: „[...] Žmogus, jei jis bendrauja su Dievu, tampa Jo paveikslu ir panašumu.“ (1997, p. 379). Toks priartėjimas turi sąsąukų su Rilke's kūryba: „Akis man užgesink: tave matau; / užtrenk ausis: vis tiek tave girdėsiu, / be kojų pas tave ateit galėsiu / ir be burnos prisieksiu tau.“ (1996, p. 55).

Rilke's kūryboje Dievas suvokiamas kaip turintis žmogiškąjį pavidalą: „Kaimyne Dieve, jei naktim už sienos / tave trukdau kada bilsmu gaudžiu, / tai tik todėl, kad aš tave girdžiu alsuojant ir žinau: tu menėj vienas.“ (1996, p. 31). Aktyvi bendravimo su Dievu forma artimiausia ir siekiamiausia Tėvui Stanislovui. Dievas tampa neatskiriama egzistencijos dalimi, ne objektu, o kryptimi: „Neaktualu sakyti TIKĖKIME DIEVĄ. Verčiau sakyti GYVENKIME IR SAUGOKIMĖS STABŪ.“ (1997, p. 267). Tėvo Stanislovo pamoksluose atsiskleidžianti Dievo kaip krypties, o ne kaip objekto, tema yra perimta iš Rilke's: „[...] Dievas yra tiktai meilės kryptis, o ne objektas.“ (Rilke 1985, p. 187). Pamoksluose Dievas kaip meilės kryptis žmogaus gyvenime tampa centrine būties ašimi tada, kai žmogus įprasmina save mylėdamas kitus. Pamoksle „Dvyliktoji charakteristika: sunkus pasirinkimas“ svarstoma: „O gal tai vienai viena meilė Kristui, kuri pasireiškia meile žmonėms?“ (Tėvas Stanislovas 1997, p. 407). Klausianti pamokslų tonacija susiliečia su Rilke's poezijoje aktualizuojama Dievo atėjimo į žmogaus gyvenimą tema: „Žvelk, tai Dievas [...] per tave ateina būt

kaip su savais.“ (1996, p. 237). Tai įmanu tik tada, kai žmogus visa esybe yra pasiryžęs ieškoti Dievo. Laukiančio, vienišo Dievo įvaizdis Tėvo Stanislovo pamoksluose veikiausiai taip pat perimtas iš Rilke's: „O jei ir Jo neturėjai, ieškok Jo, Jis laukia.“ (Pažūsienė 1997, p. 63).

Kelionę link Dievo ir Rilke's lyrinis subjektas, ir Tėvas Stanislovas suvokia vienodai – paieškos žmogui nelengvos: „Tu, Dieve, irgi. Kaip akmuo esi, / kursai kasdien jį prarajon stumi.“ (Rilke 1996, p. 65). Tėvo Stanislovo filosofinėse miniatiūrose Dievas taip pat nėra vien tik harmonija: „Dieve, Tu mūsų diena, tačiau Tu esi / Ne vien Šviesa, bet ir Tamsa. Dieve, / Tu esi ir Diena ir Naktis. [...] / tamsi, bet kartu ir šviečianti. / Traukianti į save ir atstumianti.“ (2003, p. 31). Tokia sąsaja išlieka visoje Rilke's kūryboje, dominuoja Tėvo Stanislovo pamokslų knygoje *Apie meilę ir tarnystę*. Nepaisant to, Dievas vienintelis geba kontroliuoti nuolatines žmogaus egzistencijos dramas: „Visi mes puolam. Ir šita ranka. / Ir jų visų, pažvelk, toks pat likimas. / Bet vienas tą visuotinį kritimą / prilaiko nuostabiai švelnia Ranka.“ (Rilke 1996, p. 123).

Taigi Dievo tema, atsiskleidžianti Rilke's poezijoje ir Tėvo Stanislovo pamoksluose, traktuojama kaip dominuojanti būties kategorija. Dievo ir žmogaus ryšys komplikotas: žmogus ieško Dievo visą gyvenimą, o jį „prisijaukinęs“ turi atsidėti kontempliacijai ir praktikuoti aktyvią komunikacijos formą su pasauliu.

Meilė kaip gyvybės jėga

Egzistencijos prasmė Tėvo Stanislovo pamoksluose atsiskleidžia tuomet, kai žmogui atsiveria realybė, kurios brandžioji išraiška – meilė, neatribota nuo regimo-

sios sferos, tačiau nukreipta į anapusių. Tokia meilės išraiška užkoduota ir Rilke's poezijoje. Čia justis glaudus žmogaus ryšys su kitu žmogumi, tačiau riba tarp žmogaus sąsajos su regimuoju pasauliu ir anapusiųs reliatyvi: „Ir jei neateisi manęs užrakint / tamsiam name savo žodžiais, / turėsiu iš rankų savųjų ištvint / į mėlynus sodus, / į sodus...“ (1996, p. 89). Tokį savojo „aš“ išsiveržimą ir fanatišką artėjimą Dievybės link Tėvas Stanislovas pamoksle „Kalėdos SAVIESIEMS“ įvardija kaip šizofrenišką, nes Dievas privalo ateiti į žmogaus gyvenimą per glaudų žmogaus santykį su kitais žmonėmis: „Priimkime meilę ir atmeskime šizofrenišką [...] įniršį. [...] Išdidžiai vadina mės savaisiais, bet labai dažnai nepriimame meilės.“ (1997, p. 110). Toks požiūris greičiausiai įkvėptas Rilke's, kurio poezijoje viena iš opiausių būties problemų yra būties vientisumas ir žmogaus santykis su pasauliu. Meilė žmogui ir Dievui yra harmoningos būties pagrindas, taip pat bene vienintelis būdas prisiskverbti į giliausius dvasios klodus, nepalūžti ir patirti būties reiškinų vientisumą: „Meilė, ramus apsisvarstymas būtų jį gelbėję ir saugoję, bet jis neištvėrė.“ (Tėvas Stanislovas 1997, p. 124).

Rilke atskleidžia meilės, kaip pasaulio chaosą nugalinčios jėgos, svarbą individo gyvenime. Pasaulio vertybių giluma arba jos fragmentai atrandami tik tada, kai žmogus įprasmina savo gyvenimą dalindamasis vidiniais resursais su kitais. Socialiai angažuotam žmogui meilės ištakos nepasiekiamos, taigi neįmanoma jokia būties formų transformacija, joks žmogaus sielos apvalymas ir keitimasis: „O dabar pavasarį šį tyrą / tyliai ir mane kažkas atskyrė / nuo tų metų, kuriuose tamsu. / Vargšą šitą šiltą būvį mano / duoda į rankas vienam, kurs

nenumano, / kas dar vakar buvusi esu.“ (1996, p. 87). Disharmonija, kurią poetas įvardija kaip tamsą, nugalima tik tada, kai žmogus sąmoningai apsisprendžia priartėti prie kito žmogaus.

Meilę kaip egzistencijos esmę Tėvas Stanislovas apibūdina pamoksle „Kodėl ne žodžiu ar liežuviu?“. „Meilė – gyvybinė paslaptinė jėga. Jos brandžioji išraiška – ranka, palikusi nušluostyti ašaras ar paduoti duonos kąsnį.“ (1997, p. 201). Tik tokia meilė gali suteikti kasdienybei spalvinę gamą, kurios gražiausia išraiška – neangažuotas žvilgsnis į pasaulį, meilė žmogui: „Išsik į pasaulį, ir tavo akyse suspindės meilė ir palankumas.“ (1997, p. 215). Žmogus gali save įprasmiti ir mėgautis visaverte būtimi tik turėdamas su kuo dalintis gyvenimo džiaugsmiais ir rūpesčiais: „Meilė, kuri yra pagrindinė varomoji pasaulio jėga, [...] turi būti tarnaujančioji meilė.“ (1997, p. 222). Vienuolis akcentuoja meilę artimui, kuri yra visko pradžia ir tik ją realizavus prasideda kita sfera – meilė pasauliui: „Viskas prasideda nuo artimo meilės, o iš čia pasklinda po pasaulį.“ (1997, p. 261). Tokia atvertis greičiausiai perimta iš Rilke's, kurio lyriniam subjektui harmonija su pasauliu įmanoma tik tada, kai žmogaus siela tarsi susilieja su pasaulio daiktais arba žmonėmis: „Kaip tave pažinus sužydėjo / Mano kūnas, kvepianti oda! / Žvelk, einu tiesiau, grakščiau, nei ejęs.“, „Nei namų, nei meilės – ir kame / žemėje vieta man ir paguoda? / Jei save daiktams atiduodu, / tai jie vėl grąžina mane.“ (1996, p. 155, 171).

Tėvui Stanislovui nebūdingas teologo žvilgsnis, pamoksluose apie meilę jis pasakoja itin subtiliai, išryškina tai, kas suteikia egzistencijai prasmę. Tai imanentinė jėga, kurios pagrindas – patirti būties pilnatvę

neatsiribojus nuo kito. Tokios Tėvo Stanislovo mintys artimos Rilke's lyrinio subjekto jausenoms: „Bet, kas abudu artins ir laikys, / yra tarytum stryko judesys, / kuriam dvi stygos gieda lyg viena.“ (1996, p. 153). Nors Rilke daugiau kalba apie mylimųjų meilę, o Tėvas Stanislovas apie pasaulietiškąją, išryškėja sąsąskos. Abu kūrėjai meilę suvokia kaip bene brandžiausią egzistencijos išraišką. Ir Rilkei, ir Tėvui Stanislovui meilė pirmiausia yra ryšys žmogaus su pasauliu, o tik paskui su Dievu. Meilė suvokiama kaip aktyvus procesas, kurio pagrindas – nuolatinės pastangos, be kurių neįmanomas joks būties matmenų kitimas.

Būties apraiškos: laiko slinktis

Laikas Rilke's ir Tėvo Stanislovo būties apmąstymuose iškyla kaip žmogui nepavaldi sfera, kurios apraiškų neįmanoma kontroliuoti, tačiau žmogus yra pajėgus įprasmingai save laike. Tokia įprasminimo galimybė yra vienas iš būdų suvokti save kaip harmoningą pasaulio objektą.

Tėvas Stanislovas pamoksluose išskiria vidinio ir išorinio pasaulio laiką: „Tempas! Spartumas! Tai yra žodžiai, kuriais viskas persisunkę. Išoriniame pasaulyje turbūt taip ir reikia. [...] Vidinio pasaulio srityje [...] neprivalome skubėti mes: žmogaus širdį galima labai greitai sužeisti, ji ilgai ilgai kraujuoja ir ją labai skauda.“ (1997, p. 66). Rilke's poezijoje pasaulio laikas suvokiamas kaip būtinybė patirti dvasinius pokyčius, pilnatvės jausmą: „Nebuvo nieko atsitike, / jai metai slinko paprastai. – / [...] Sutirpo, liko lyg beždodė, / vanduo pilkavo prie namų...“ (1996, p. 9). Išorinis laikas – tai glaudus žmogaus santykis su pasauliu, leidžiantis patirti vidinio laiko slinktį: „Ir štai valanda jau paliečia mane / skardžiuoju

metalo dūžiu. / Ir virpčioja mintys, ir skleidžias, jaučiu, / iš rankų spalvota diena.“ (1996, p. 25). Vidinis laikas nėra sukuriamas, jis yra arba jo nėra. Rilke išryškina sugebėjimą įsijausti, būti *čia ir dabar*, negalvoti apie tai, kas buvo ar bus. Apie tokį laiką Tėvas Stanislovas kalba daugelyje savo pamokslų: „Deja – tu neturi laiko. O jo tai jau nesukursi. Gali namą pastatyti, gali gyvulių įsigyti. O laiko panašiu būdu – ne!“ (1997, p. 74).

Abu kūrėjai kalba apie sunkų, skausmingą, *nelaimingą* laiką. Tai laikas, kurio žmogus dar nėra perpratęs, kuris vis dar žeidžia ir kuriame įmanoma tik viena galimybė – be maišto ir chaoso priimti būties dėsnius. Tėvas Stanislovas tokį laiką apibūdina kaip trūkstantį: „Kadangi tu neturi laiko, užtat ir ateik: čia kaip tik ir yra šventinamas, gydomas tas nelaimingas Laikas, kurio mums taip labai trūksta.“ (1997, p. 74). Rilke's lyrinis subjektas atsiveria pasauliui suvokęs, kad laikas – tik regimojo gyvenimo konstanta: „[...] žinia ateina man, kad erdvę platume / turiu antram gyvenimui, kuris be laiko truko.“ (1996, p. 29). Tėvas Stanislovas taip pat ramiai kalba žmogui apie laiką, kurio pakanka, kad būtų įmanoma įprasmingai save, tačiau laikas visada žeidžia: „Laiko slinktis nenumaldoma, kad ir kaip prašytume akimirką sustoti. Praslinkusį tarpsnį pajuntame skaudžiai.“ (1997, p. 108). Rilke tokį žmogaus veikimo modelį apibūdina kaip *įsiskambėjimą*: „[...] tu įsiskambėk. Ir kas tave iškamavo, atsigaus nuo šito peno. Lenkis laikui, bet išlik sparnu.“ (1996, p. 373). Lyrinis žmogus išsivaduoja iš žeidžiančios būties gnaužtų tada, kai sugeba išdidžiai priimti laiko atneštus išbandymus, juos nugalėti ir dvasiškai pakilti po patirtų kančių.

Tėvas Stanislovas savo žvilgsnį kreipia į dabarties akimirką, nes tik joje kristalizuojasi prasmė: „O dabar? Šiandien? [...] Pasaulio gerieji į šiuos klausimus nuolat skuba atsakyti darbais: šaļančius sušildyti, alkstančius – pavaldyinti, vienišus – aplankyti.“ (1997, p. 114). Dabarties momento egzistencinį prasmingumą galima būtų apibendrinti vienu žodžiu iš Rilke’s *Sonetu Orfėjui*: ESU. Tai esminis žodis abiem kūrėjams: „Ir kai žemės atmintis paliks tave, / SROVENU – tark žemei paslaptinagai, / vandeniui skambiam sakyk: ESU.“ (Rilke 1996, p. 373) – „Neraudokime! Slinktis – mūsų egzistencijos dalis. O gal pamėginkime nurimti su Rilke? HIERSEIN IST HERRLICH: ėia ir dabar būti ir neužpykti – juk tai nuostabu.“ (Tėvas Stanislovas, 1997, p. 135). Ateitis neegzistuoja be dabarties. Tėvas Stanislovas ĩspėja: „Yra ir tokių raktininkų, kurie žūtbūt nori atrakinti duris, kurių negalima ir nereikia atidaryti. Ant jų užrašyta: RYTDIENA.“ (1997, p. 139). Tokios misijos atsisako ir Rilke’s žmogus: „Ir taip skaitau jo pirmą lapą, / lyg balsą artimą juo neš, – ir sulaukau nuo antro kvapą.“ (1996, p. 21). Jis akcentuoja būties reiškinių gilumą, kuris žmogui atsiveria dabartyje: „Susišaukia laikrodžiai dūžiais. Gilus / man verias laikų šulinys.“ (1996, p. 101). Laikas poezijoje – kintamas dydis. Poetinis „aš“ – nuolat tarp dviejų barikadų. Vienoje pusėje – laiko atnešamos blogybės, kitoje – teikiamos galimybės: „Gyvenime, o laike, laike tu, / buvimo prieštaravimams stebėtis, / dažnai toks blogas, toks sunkus, toks lėtas, / ir keliantis staiga sparnų mostu / lyg angelas.“ (Rilke 1996, p. 385). Tėvas Stanislovas tokius būties prieštaravimus siūlo nugalėti ĆIA IR DABAR: „Eidami kariauti, nesigręžiokime atgal. Naujas

priešas, ne vakarykštis, jau ėia pat.“ (1997, p. 148).

Taigi kalbama apie būties laikinumą, tačiau nei rezignacijai, nei euforijai nepasiduodama. Akcentuojama būties reiškinių vienovė ir kaita, kuri prasideda dabartyje. Laiko slinktis – neatsiejama egzistencijos dalis, tad ją reikia priimti natūraliai.

Kanėios prasmė

Kanėios tema Tėvo Stanislovo ir Rilke’s darbuose atskleista bene labiausiai. Vienuoliui Rilke’s kanėios samprata visiškai priimtina, nekvestionuojama. Kanėia – vienintelis būdas pasiekti dvasinę brandą. Abu kentėjimą suvokia kaip galimybę atverti egzistencijos klodus, pažvelgti į realybę kitaip – pamatyti naujus jos matmenis ir proporcijas.

Pamoksle „Antrasis kalendorius“ ĩvardijama svarbi kanėios ypatybė – apvalymas, atpirkimas: „Kanėia turi savo atperkamąją, apvalomąją prasmę. Paskutinis, baigiamasis, kanėios akordas – Prisiķėlimas.“ (1997, p. 108). Kentėjimas suvokiamas kaip priešnuodis apatijai, nevilėiai, depresijai, kaip būdas dvasiškai atsinaujinti, giliau ir subtiliau jausti būties virpesius. Apie tai svarsto ir Rilke’s lyrinis žmogus, atsiverdamas būėiai, nuolankiai priimdamas kanėią ir pripažindamas jos prasmę: „Aš myliu savo valandas tamsias, man šventa: / jausmai ĩ jas panirdami gilėja; / jos leidžia rasti, lyg seni laiškai gulėje, / gyvenimą kasdienį, kartą jau gyventą / ir nugalėtą ir kaip tolimą legendą.“ (1996, p. 29). Taip žmogus atlieka pasaulio valdymo funkciją, kuri leidžia atsiriboti nuo to, kas sukelia disharmoniją, yra nereikšminga. Kentėjimas – būdas atsikratyti sielos balasto ir Tėvo Stanislovo pamoksluose: „Juk visa pasaulio tragedija, visas jo NEIŠSIGELBĖ-

JIMAS, – kad jis konvulsiskai traukiasi nuo visko, kas nepatogu, sunku, kieta. Žmogus nebeatlieka pasaulio valdymo funkcijos iki galo, išvydęs sunkumus, jis pabėga.“ (1997, p. 188). Siekiama brandesnės egzistencijos išraiškos, kuri galima tik tuomet, kai žmogus priima kančią kaip neišvengiamybę. Kančia, kaip vienas iš buvimo žemėje elementų ir įrodymų, žmogui yra reikalinga tam, kad jis išgrynintų savo jausmus, mintis, kad pajęgtų suvokti save kaip esantį *čia ir dabar*, kad gebėtų suvokti ir išreikšti save dabartyje, kad praeities ar įsivaizduojamos ateities modeliai nedarytų įtakos dabarties akimirka: „Priimkime iš gyvenimo ne tik saldumynus, bet ir tulžį; neieškokime vien tik neribotos laisvės, bet sugebėkime save prikalti ir prie pareigų kryžiaus.“ (1997, p. 188). Tėvas Stanislovas skatina sąmoningai nevengti sunkumų, netgi, esant galimybei, rinktis sunkesnę kelią. Kelinama mintis, kad net tada, kai žmogus jaučiasi esąs bejėgis, jis gali išlikti orus ir nepalūžęs: „Jei aš atsidursiu akivaizdoje įvykio, kur absoliučiai nieko negaliu padaryti, absoliučiai nieko pakeisti, tai galbūt pats didžiausias ir vertingiausias mano veiksmas ir bus tas, kad nepasiduosiu nei apatijai, nei euforijai, neleisiu savęs sugniuždyti, neleisiu pervaziuoti per save aplinkybių tanko vikšrams.“ (1997, p. 239). Tokią žmogiškąją laikyseną galima būtų įvardyti kaip dvasios pusiausvyrą, savotišką stoicizmą. Tokia vidinė pusiausvyrą įmanoma tik tada, kai žmogus tvirtai pasiryžta išverti.

Kalbėdamas apie kančią, Rilke's lyrinis subjektas dažnai kartoja žodį *išverti*: „Ištversiu aš ir iškamšą, ir siūlą, / ir veidą. Čia. Akis akin. Net jei / gesint ims lempas ir net jei praneš / man: BAIGTA VISKAS.“ (1996, p. 267). Ir kapucinų vienuoliui vi-

dinė pusiausvyrą – tai ne žmogaus misija nugalėti, bet išverti: „Ką daryti žmogui, kad jis nesugniužtų? [...] Apie tokią būseną yra mąstęs Rilke, ir štai glausti jo žodžiai: NEKALBĖKIME APIE PERGALES! IŠVERTI – TAI YRA VISKAS.“ (1997, p. 239). Pamoksle „Dar syki apie pusiausvyrą“ vienuoliui yra pavykę vienu sakiniu išreikšti Rilke's filosofijos kvintesenciją: „Du dalykai svarbiausi: aš matau, aš džiaugiuosi, kad galiu veikti; ir aš suprantu, kaip svarbu išverti, kai į mane kėsinais be galo, be krašto žiaurios arba absurdiškos aplinkybės. Šios dvi patirtys man būtinos, kad jausčiausi galįs išlaikyti pusiausvyrą.“ (1997, p. 240). *Matyti, veikti, išverti* – tai esminiai Rilke's tekstų žodžiai, itin dažnai atsikartojantys vienuolio pamoksluose.

Kančios motyvas nuolat kartojasi abiejų kūrėjų tekstuose. Tačiau daugiau apie kančios prasmę svarsto Tėvas Stanislovas: „Kančia – tai ugnis, kuri mūsų gyvenime, mūsų butyje, mūsų aplinkoje išdegina viską, kas tuščia, menkavertiška, kas tėra tik šiaudai. Tie deginantys atsitikimai pamokomus artimo meilės, taktiškumo, rimtumo. Kančia – tai kalto smūgiai į akmenį, po kurių ima ryškėti veidas.“ (1997, p. 188). Rilke's žmogaus kančia – tai prasmingas dvasinis skausmas: „Tu palieki mane, valanda. / Tavo sparnai man veria žaizdas.“ (1996, p. 173). Jis klausia, konstatuoja, ieško, giliai jaučia aplinką: „Nuo gyvenimo nešto / sunkiau negu nuo visų daiktų sunkybės“; „Kuo gi tapo tavo užkerėta / tuomet mano vaikiška burna?“ (1996, p. 105, 211). Tėvas Stanislovas pamokslais taip pat ugdo klausiantį, ieškantį, subtiliai aplinką jaučiantį žmogų: „Mano vidinis AŠ turi bręsti pamažu. Kai bėgu apkvaitęs nuo momentinio džiugesio, manysie niekas

nebręsta. Kai sutinku kančią, aš sustoju ir tylumoje pradedu bręsti. Mano sunkios valandos – tai mano turtas ir relikvijos.“ (1997, p. 189).

Mastytojai akcentuoja tai, kad žmogaus sielos kančia niekada nesužeidžia. Ji paliečia kūną, o siela visada išlieka apsaugota, jei žmogus priima kančią suvokdamas jos prasmę. Toks žmogaus gyvenimo modelis yra siekis, nuolatinės pastangos. Kančia suvokiama kaip pats brandžiausias egzistencijos elementas, kaip būdas apvalyti sielą, dvasiškai sutvirtėti, pajusti harmoniją.

Materijos ir dvasios vienovė

Rilke's poezijoje ir Tėvo Stanislovo pamoksluose justis dualizmas. Materija ir dvasia traktuojami kaip lygiaverčiai pasaulio pradai. Kelinama mintis, kad šių dviejų pradų harmonija įmanoma. Gyvenimas priskiriamas materijos pradui, mirtis – dvasiniam. Mirties ir gyvenimo vienovė atskleidžiama parodydamas glaudų žmogaus santykį su aplinka ir anapusybe.

Dvasinis pradas – neatsiejama materijos dalis, nes žmogus yra tik per mirksnį nuo Amžinybės: „Mirtis didi. / Mes jai tik tvinksniai / šypsintys jos. / Per patį gyvybingiausią mirksnį / širdy pravirks ji / tuoj ir dejuos.“ (Rilke 1996, p. 149). Lyrinis subjektas suvokia mirties galybę ir natūraliai priima jos netikėtą intervenciją į gyvenimą. Tėvas Stanislovas apie mirtį svarsto kaip apie nuolat esančią šalia ir ragina tinkamai jai pasirengti: „Senatvė – tai prieangis prieš Dievo sosto kambarį. Prieangyje mes turime progos nusivalyti apavą. Nusipurtyti drabužius, susikaupti ir surinkti žodžius, kuriuos turėsime pasakyti įėję. [...] Tik žiūrėkime: prieangyje reikia tinkamai sunaudoti laiką.“ (1997, p. 257).

Daugelyje pamokslų išreiškiama mintis, kad mirties nereikia bijoti. Tokia asmeninė pozicija veikiausiai yra perimta iš Rilke's, kurio lyrinis subjektas mirtį suvokia kaip antrą gyvenimą, lygiavertį žemiškajam ar net jį pranokstantį. Jam imponuoja požiūris, kad mirtis yra išsigelbėjimas, todėl jos nereikia bijoti: „Nežinom nieko apie šitą išvykimą, / kuris mums nebylus. Nėra dingsties / sutikt su baime, nuostaba likimą, / mylėti, neapkęsti, nes mirties / mes regim veidą“; „[...] kaip žavi / palaima pats anas pasaulis stojas.“ (Rilke 1996, p. 179, 209).

Rilke kalba apie anapusybę kaip apie dvasinę palaimą, kurią žmogus gali patirti tik tada, kai suvokia, kad mirtis yra įkūnyta dabartyje, o šio materialaus pasaulio formos – dūžtančios, tolstančios. Gyvendamas žmogus nuolat ko nors netenka, Rilke's žodžiais – „praranda save“. Vis dėlto dūžtančių formų pasaulyje įmanoma patirti harmoningą būties reiškinių ryšį palaimą. Toks ryšys, kaip viena iš tobulos egzistencijos formų, itin rūpėjo Tėvui Stanislovui: „Kiekvienas laisva valia, ryžtingu apsisprendimu atliktas veiksmas neša paguodą ir palaimą.“ (1997, p. 248). Tokia retrospekcija perimta iš Rilke's, atmetusio beasmeniškumą, akcentavusio asmens apsisprendimą, individualų ryšį su aplinka, autentišką buvimą, leidžiantį suvokti materiją ir anapusybę kaip visumą: „Tave randu visuos daiktuos: prigludus / prie jų širdis su jais susibroliuos, / mažuos tu šildais lyg prieš saulę grūdas / ir dalinies gausingai dideliuos.“ (Rilke 1996, p. 41). Tėvas Stanislovas savo pamoksluose taip pat ragina kuo subtiliau jausti aplinką, nenutolti nuo žmonių, visa esybe būti pasirėngus priimti sunkumus dabarties akimirka, tuomet ir mirtis neatrodys sunki, baisi, nepakeliama: „Kenčiantis kryžių neša, tiesą

sakant – privalo nešti, o kitas ima ir neša. Ir mes tik tiek turime atgailos dvasios, kiek mes galime pasakyti, kad kryžių paėmėme.“ (1997, p. 247).

Kryžiaus simbolį derėtų suvokti ne kaip sunkumus, bet kaip kasdienybę, kuri ir Rilkei, ir Tėvui Stanislovui pirmiausia reiškia žmogaus pastangas įprasmingai save *čia ir dabar*: „Viešpatie, suteik man jėgų su krikščionišku heroizmu nešti savąjį KASDIEN.“ (1997, p. 246). Rilke akcentuoja pastangas kaip išsigelbėjimą tuomet, kai niekas žmogui nebegali padėti: „Save šiukšlynuose už vartų / rinkau, nes šukės vien buvau, / o Vieningiausias, tavo vardą / puse burnos skiemenu. Nors pusės rankų nebetekęs, / vis tiek jas tiesti mėginau, / meldžiau, kad atsirastų akys, / tave regėjęs seniau.“ (1996, p. 51). Nuolatinės žmogaus pastangos leidžia sujungti du pradus – materialųjį ir dvasinį. Tėvui Stanislovui žmogaus pastangos tampa harmoningo gyvenimo garantu: „Stygos – tai protas, valia, jausmai. Toji trystygė lyra kartu yra ir nepabaigiama lygtis. Ją reikia spręsti visą gyvenimą – t. y. siekti, kad šios trys stygos skambėtų harmoningai. [...] Kasdienė kova, kasdienės pastangos suderinti stygas lieka.“ (1997, p. 413–414). Proto, valios, jausmų harmoniją galima būtų įvardyti kaip siekį patirti sielos vientisumą. Rilke's žodžiais, tai savęs kaip mozaikos surinkimas į visumą, neatsiribojant net nuo pačių didžiausių blybių: „Šit susidėsčiau iš visų / savosios gėdos gabalėlių, bet vientisumo trūksta sielai, / [...] Save aš, Dieve, suskaičiau. / Švaistyk mane, jei panorėsi.“ (1996, p. 53). Tėvo Stanislovo pamoksluose klystantis, nesusivokęs žmogus nemoralizuojamas, jam paliekama galimybė pasirinkti, apsispręsti, pasverti mintis, žodžius, poelgius,

kitaip tariant, žmogus skatinamas atsiverti egzistencijos apmąstymams.

Taigi abiems kūrėjams imponuoja požiūris, kad vidinė įtampa, kurią sukelia netinkamas požiūris į materialų pasaulį ir lengvabūdiškas gyvenimo būdas, sumažinama tiek, kiek žmogus nori ją sumažinti, kiek jėgų grumtis turi. Kova su chaotiško pasaulio blybėmis pakylėjama į dvasinę plotmę, tampa sakraliu aktu, be kurio neįmanomas joks atsiribojimas nuo kankinančios būtinybės. Materija ir dvasia susilieja tada, kai žmogus suvokia nuolatinį pastangų prasmę: gludina savo charakterio ypatumus, siekia artimo santykio su aplinka, priima sunkumus jų nemenkindamas, neniekindamas, atverdama sielą ir širdį taip, kad jose tilptų ir gyvenimas, ir mirtis.

Išvados

Rilke savo tekstuose dėmesį koncentruoja į žmogaus būties problematiką, jo kūryba dvelkia būties pilnatve, justis artėjimas link Dievo. Tėvo Stanislovo pamokslai kupini filosofinių Rilke's idėjų, kurios subtiliai susipina su religinėmis ir tampa modernaus žmogaus brevijoriumi, kurio pagrindas – laisvė rinktis ir atvertis esaties momentui. Pamoksluose dažniausios Rilke's idėjos apie Dievą, meilę, laiką, kančią, materijos ir dvasios vienovę. Kūrėjams Dievas yra esminė būties grandis, Dievo ir žmogaus ryšys yra visapusis, nesibaigiantis, jų santykis komplikotas, nes žmogus Dievą randa tik aktyviai bendraudamas su pasauliu, atsiverdamas žmonėms ir daiktams. Meilę kūrėjai suvokia kaip brandžiausią egzistencijos išraišką, be kurios neįmanoma jokia būties transformacija. Daug dėmesio reikalauja laiko slinktis, kuri yra natūrali, išryškinanti būties reiškinių

vienovę ir kaitą. Realybė itin glaudžiai susijusi su kančia. Realybės atvertis įmanik patyrus kančią ir suvokus jos prasmę. Abu kūrėjai atidūs materijai ir dvasiai. Jų vienovė galima, tačiau žmogus turi gludinti

savo santykį su aplinka, materialaus pasaulio daiktais, traktuodamas gyvenimą ir mirtį kaip natūralius pradus, nebijodamas nei gyventi, nei mirti, vadinas, įprasmindamas save dabartyje.

Literatūra

BAUŽYTĖ-ČEPINSKIENĖ, G., 1994. *XX a. Vakarų literatūra*. Vilnius: Viltis.

JUOZAITIS, A., 1995. *Tėvas Stanislovas*. Vilnius: Džiugas.

MORKŪNIENĖ, V., 2006. *Pokalbiai Tėvo Stanislovo celėje*. Vilnius: Baltos lankos.

RILKĖ, R. M., 1985. *Maltės Lauridso Brigės užrašai*. Vert. Antanas Gailius. Vilnius: Baltos lankos.

RILKĖ, R. M., 1996. *Poezija*. Sud. Sigitas Geda. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

TĖVAS STANISLOVAS, 1997. *Apie meilę ir tarnystę*. Sud. Teresė Pažūsiene. Vilnius: Margi raštai.

TĖVAS STANISLOVAS, 2003. *Atsidūsėjimai*. Sud. Linas Bukauskas. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: literature of the first half of the 20th century, modernism, the interwar press in Lithuania, communication.

Žydrė Dargužytė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: postmodernism, homiletics, cross-cultural communication.

RAINER MARIA RILKE'S IDEAS IN FATHER STANISLOVAS' SERMONS

Summary

The worldviews of Rainer Maria Rilke's poetry and Father Stanislovas' sermons appear to be strikingly similar. We can come across of Rilke's ideas in almost all sermons written by the Capuchin monk. They are recurrent in one or another way in the whole cycle of Father Stanislovas' sermons *About Love and Service* written in the period of 1961-1996. The monk used to read and translate the poetry by the German poet. This article analyzes Father Stanislovas' sermons not as religious texts but as philosophical works. In an attempt to reason Rilke's influence on Father Stanislovas' sermons, a

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: literatura początku i 1. połowy XX w., modernizm, prasa periodyczna w okresie międzywojennym na Litwie, komunikacja.

Žydrė Dargužytė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: postmodernizm, homiletyka, komunikacja międzykulturowa.

IDEE R. M. RILKEGO W KAZANIACH OJCA STANISLOVASA

Streszczenie

Obrazy świata w poezji Rainera Marii Rilkego i kazaniach Ojca Stanislovasa są bardzo do siebie zbliżone. Prawie we wszystkich kazaniach mnicha kapucyna można odnaleźć idee Rilkego. W taki czy inny sposób powtarzają się one w całym cyklu kazań Ojca Stanislovasa „Apie meilę ir tarnystę“ (O miłości i służbie), pisany od 1961 do 1996 roku. Zakonnik ten czytał i tłumaczył wiersze niemieckiego twórcy. W niniejszym artykule kazania Ojca Stanislovasa traktowane są nie tylko jako teksty religijne, ale i utwory filozoficzne.

hypothesis is raised that Father Stanislovas referred to Rilke's ideas while preparing his sermons: he quoted, paraphrased and subtly conveyed the poet's ideas. Thus, 212 Father Stanislovas' sermons and Rilke's poetry are the focus of the present research. The texts of both creators are being interpreted and compared. The article attempts to show that Father Stanislovas' sermons are philosophical and literary works which embody not only religious but also philosophical symbols, existential ideas and Rilke's ideas are of utmost importance there.

Rilke's ideas about God, love, time, suffering, the unity of matter and spirit are the most recurrent in the sermons. The God is an essential link of being for both creators; the relation between the God and human being is comprehensive, timeless and complex since the human being finds the God just in active communication with the world. The love is comprehended as the most mature expression of existence without which no transformations are possible. Much attention should be paid to time displacement which is natural and which highlights the unity and development of ontological phenomena. The reality is closely related to suffering. The revelation of the reality is possible just after experiencing suffering and understanding its meaning. Both creators are considerate of matter and spirit. Although their unity is possible, human beings have to establish relation with the surrounding world, with the things of the material world, treat life and death as natural order and not be afraid of either of them, i.e. human beings have to give sense to their life at the present time.

KEY WORDS: similarity of ideas, links, suffering, love, God, sense.

W celu uzasadnienia twierdzenia o związkach liryki Rilkego z ideami kazań Ojca Stanislovasa wysunięto przesłankę, że Ojciec Stanislovas, przygotowując swoje kazania, opierał się na ideach Rilkego: cytował, parafrazował, subtelnie do nich nawiązywał. Analizie poddano wiersze Rilkego zebrane w tomie „Poezji“ (oprac. Sigitas Geda) i 212 kazań Ojca Stanislovasa. Teksty obu twórców poddano zabiegom interpretacyjnym i porównawczym, poszukiwano w nich idei filozoficznych i teologicznych, stwierdzono podobieństwo dróg poszukiwania Boga. O dojrzałej egzystencji świadczy obraz miłości jako życiodajnej siły. Przejawy bytu w tekstach obu twórców ujawniają się jako uświadomienie sobie wpływu czasu. Myślenie męki zakłada model dualistycznej egzystencji, który odzwierciedla dążenie do jedności materii i ducha.

SŁOWA KLUCZOWE: podobieństwo idei, związki, męka, miłość, Bóg, znaczenie.

Gauta 2009 04 19

Priimta publikuoti 2009 05 20

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Algis Braun

Vilnius University

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

E-mail: braun.algis@gmail.com

Research interests: cognitive linguistics, language acquisition, multicompetence, sociolinguistics, American literature.

LITHUANIAN GRAMMAR, ENGLISH WORDS: CROSS-LINGUISTIC INFLUENCE AND STUDENTS' WRITTEN ERRORS

Cross-linguistic influence (CLI) affects all speakers of two or more languages to a greater or lesser extent. In the form most often referred to as transfer, the phenomenon is known as the use of first language (L1) structures when speaking a foreign (FL) or second language (L2). That CLI of this form occurs has been well known for decades; however, no agreement has been reached as to its causes or the mechanism(s) by which it operates. Transfer, however, is not the only form of CLI which students of foreign languages must learn to deal with. Another very common and, perhaps, more visible form is code-switching, in which L1 words, phrases, or whole sentences are inserted into a stream of otherwise FL/L2 discourse. Again, much debate has arisen over the purposes, as well as the rules governing the placement of, code-switches, resulting in the development of several competing models. One of these, the matrix language frame model (MLFM), is examined in this paper. It is suggested that this model provides a convenient perspective on transfer phenomena. According to the MLFM, the language in which one begins speaking (the language of production) acts as a matrix language, into which code-switches from the other, embedded, language are inserted. In this paper, however, it is argued that the overt language of production is not necessarily the matrix language. Evidence is found in the written errors of a group of university students. The students' use of Lithuanian (L1) grammatical structures as a framework for written language production in English (the students' FL) is taken as evidence that Lithuanian, not English, is acting as a matrix language; in other words, that transfer of Lithuanian structures into English reflects the students' conceptual framing of the utterance in Lithuanian. It is suggested that the mechanism underlying this process is conceptual blending; as such, it is a bi-directional process, and transfer of FL structures to L1 can also be expected. In this way, CLI can affect not only individual learners, but whole languages as well.

KEY WORDS: English as a foreign language, cross-linguistic influence, matrix language frame model, conceptual blending, production errors.

1. Introduction

This paper will examine university students' errors in written production of English. The errors were collected during the 2006–2007

academic year from students of the English and Russian Languages study program at the Kaunas Faculty of Humanities of Vilnius University. Unlike speaking assignments such as oral exams, written assignments

do not pressure students with time limits or other performance stressors (cf. Skehan, 1998). Moreover, students can refer to dictionaries, grammar books, the Internet, and other resources at their leisure in the preparation of such assignments. In other words, a written assignment represents the upper limit of a student's potential: what s/he can produce under ideal conditions. It can therefore be assumed that the errors that remain are truly *errors*, rather than *mistakes*¹, and that the students producing them are incapable of correcting them given their current level of knowledge of English.

The types of errors under examination display the influence of the students' L1 on English (one of their FLs²). Most commonly known as *transfer* (see, e.g., Herdina & Jessner, 2002; Cenoz, Hufeisen & Jessner, 2001; Scovel, 2001; Li Wei, 2000), or the use of L1 structures when speaking an FL or L2, the phenomenon has been known for decades. In this paper, it will be shown that a model of code-switching, like transfer another type of cross-linguistic influence (CLI), can be used to shed light on the cause and mechanism of transfer. Section 2 places the issue of cross-linguistic influence in context and provides a brief description of the matrix language frame model of Myers-Scotton & Jake (2001, 1995). In section 3, students' written errors are presented and evaluated, and a brief discussion follows in section 4.

¹ For the difference between errors and mistakes, see Scovel (2001) and Corder (1967).

² I follow Kecskes & Papp (2000) in distinguishing between the terms FL (foreign language: one which is studied primarily in an educational setting removed from its natural sociocultural context) and L2 (second language: one which is acquired within its natural sociocultural context, with or without the benefit of language courses).

2. Review of literature and discussion of terms

Cross-linguistic influence (CLI) is a term introduced by Kellerman & Sharwood-Smith (1986) to replace *transfer*. Transfer has become a confusing term because of its popular use by researchers of differing theoretical backgrounds (Butler & Hakuta, 2004). Those who choose to use it tend to define their interpretation of it (cf. Kecskes & Papp, 2000), but this paper follows Herdina & Jessner (2002) in avoiding it in favor of the more-inclusive CLI, or simply *influence*. CLI denotes not only transfer, but also language attrition, maintenance and avoidance techniques, and fossilization. It is therefore a broader term with wider application to all manner of language interaction phenomena.

The students whose work is examined in this paper are all *multicompetent*, defined in Cook (2003, p. 2) as possessing "knowledge of two or more languages in one mind": all of them speak at least Lithuanian, Russian, and English, and many also speak either Polish, Belarusian, or Ukrainian at home. At Vilnius University their languages of instruction are also Lithuanian, Russian, and English. Such a student is in the process of developing a *common underlying conceptual base* (CUCB) with three language channels as a minimum, each of which receives routine input. According to Kecskes & Papp (2000), new information entering the CUCB through one language channel must be *neutralized* (a mental process more complex than mere translation) before becoming available through other channels. These students are therefore engaged in a great deal of conceptual development and restructuring at any given time, and thus a large amount of CLI is to be expected.

This paper assumes that for these students, Lithuanian is highly *resonant* (MacWhinney, 2005). Not only do they live in the Lithuanian sociocultural setting, but many of their subjects are taught in Lithuanian. In order to develop a Lithuanian–English CUCB, emergent grammar (cf. Tomasello 2006; Hopper 1998) suggests that frequent repetitions of English phrases in a variety of contexts would be beneficial. This is obviously extremely difficult to achieve without moving to an English-speaking country, so the majority of my students have to deal with a Lithuanian conceptual base³, a low number of stored English items/chunks for analysis or use in production, and not many opportunities to strengthen their concept to FL links.

Under such conditions, it is unsurprising to come across expressions like example (1):

- (1) I like and chocolate, and strawberry ice cream.

This example seems to be a word-for-word translation of a common Lithuanian structure, shown below:

Man patinka ir šokoladiniai, ir braškiniai ledai.

This is the structure reflected in (1), rather than the English-appropriate *I like both chocolate and strawberry ice cream*. While it is not claimed here that this error can in any way be predicted by the presence in Lithuanian of this structure, it is suggested that students for whom Lithuanian is

³ For reasons of space, in this paper I am ignoring those students for whom L1 = Russian. The data analyzed in section 3 were taken exclusively from those students for whom L1 = Lithuanian.

a highly resonant L1 are more likely to make this error. This is because L1 is acting as a matrix language for the utterance, thereby determining its grammatical structure and “Lithuanianizing” the English utterance. The concepts of matrix and embedded language were developed by Myers-Scotton & Jake (1995) for the matrix language frame model (MLFM) of code-switching and production.

A few key points of the model follow. First, the MLFM claims that when two languages are in contact (in a learner’s mind), they do not play equal roles in production. One language is more dominant, while the other plays a kind of supporting role. The model focuses its attention on intrasentential code-switching, exemplified in (2):

- (2) *Alexas jq vadina “PR guru.”⁴*

Here the matrix language (ML), Lithuanian, sets the grammatical frame for the utterance, while English acts as an embedded language (EL) and contributes only content morphemes⁵. There is no standard Lithuanian equivalent for *PR guru* – the term has not been neutralized. In this case the author has chosen to rely on the reader’s English knowledge rather than try to translate it. Example (3) comes from the student data for this study:

- (3) I like insulated mineral water, it has a lot of burbules⁶.

⁴ Source: Anon., 14 September 2007. Kaip uždirbti milijoną neišeinant iš namų? *M. E. Magazine* 17. Vilnius: Lietuvos rytas Press.

⁵ This is not always the case; the discussion here is necessarily simplified.

⁶ Students’ writings are presented exactly as they were produced, and have not been edited for grammar, spelling, or punctuation.

Lithuanian (EL) *burbulas* “a bubble” has been inserted into an English frame, losing its Lithuanian suffix *-as* and receiving the English (ML) plural morpheme *-(e)s*, instead of the Lithuanian *-(i)ai*.

According to the MLFM, when a bilingual decides to speak, her intentions are bundled together with the semantic/pragmatic features of the lexical items that express them. These are further combined with morphemes and sent to a formulator, which determines the predicate-argument structure of the utterance and morphosyntactic details such as word order and case marking. Thus, the utterance is framed in L_x , and any intrusions from L_y remain locked within the original frame, often bearing L_x morphemes as seen in (3).

The MLFM further proposes that bilinguals have a single mental lexicon (Myers-Scotton & Jake, 1995: 286) whose entries are language-specific lemmas rather than lexemes. Lemmas are understood to contain “abstract pragmatic information, in addition to semantic, syntactic, and morphological information” (ibid.). Put another way, the MLFM assumes the existence of a CUCB. Within the CUCB, according to Kecskes & Papp (2000: 50), elements are language- and culture-specific. Moreover, the authors hypothesize a threshold that must be reached before the growing knowledge of an FL develops enough to open a separate channel in the CUCB. In other words, before the threshold is reached, the FL is mediated through the filter of the L1.

The MLFM acknowledges that lemmas are language-specific, but it does not discuss the possibility of language-specific chunks. However, I believe that learners fall back on L1 chunks as a scaffolding method prior to

developing an independent FL channel in the CUCB. As learners study an FL, they are often presented with lists of vocabulary items (lexemes) and various grammar rules. Learners’ discourse management and pragmatic skills remain mostly those of the L1, and what automatic language routines they have are also those of the L1. This means that, although pre-threshold learners have begun to acquire some words of the FL, they still conceptualize in the L1. It is, therefore, the L1 that sets the grammatical frame for any utterances to be made – even when those utterances are produced entirely in the FL. To use the terminology of the MLFM, the L1 remains the matrix language even when the whole utterance is produced in the FL. In the case of the students examined here, their transfer of Lithuanian structures into English reflects their conceptual framing of the utterance in Lithuanian.

In section 3 I now look at some common errors produced when Lithuanian acts as a matrix language for English utterances, thereby distorting them and giving rise to what I have often called “Lithuanian grammar, English words.” There are many more errors in the data that could be discussed than those chosen here; these were chosen as being both obvious and frequent.

3. Evidence from students’ written errors

The errors examined in this section were collected from 45 first-, second-, and third-year students of the English and Russian Languages study program at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities. Students were given written, marked assignments, and did not know in advance that their work would be used for this purpose.

The assignments included both homework and in-class exercises. In all cases, students' production shows the effects of cross-linguistic influence.

In order to analyze such errors, it is necessary to imagine Lithuanian equivalents for the English data and then show why those equivalents might result in the errors shown. This is because the matrix language frame is operating at the level of concepts, prior to any lexicalization⁷. It is therefore impossible to know for certain what L1 conceptual structures a student may have had in mind. However, the fact that the errors examined here translate back to Lithuanian easily and, often, word-for-word, indicates that they are heavily influenced by Lithuanian⁸. In the terminology of the MLFM, "the grammars of the two languages are in contact" (Myers-Scotton & Jake 1995, p. 281) at certain points but, because the students are attempting to maintain monolingual production, these grammars are forced into competition (cf. MacWhinney 2005). One language has to "lose" such a battle, and in the following examples, English is the loser. The errors discussed in this paper represent some of those points where the English language is vulnerable to influence from Lithuanian, at least until the FL threshold is passed.

Examples (4) and (5) are very similar to the structure seen in example (1):

- (4) a. My duty was... not only to

show, but and to be ready to answer....

b. *Mano pareiga buvo... ne tik parodyti, bet ir būti pasiruošusiai atsakyti....*

- (5) a. ...international marriages have and their bad side....
b. *...tarptautinės santuokos turi ir blogąją pusę....*

Both examples contain the same error in the usage of *and*. In (4b), the conjunction *ir* forms part of the larger construction *ne tik _____, bet ir _____*, where *ir* ceases to mean only *and*, but takes on the emergent meaning of *also* or *too*. In (4a), however, *and* can only mean *and*, and the equivalent expression *not only _____, but also _____* requires the use of a new lexeme, *also*. In (5b), moreover, the construction *ne tik _____, bet ir _____* is only implied; the reader is expected to infer it from the context, and to mentally fill in the missing elements. In English, such implication could be performed by adding *also* or *too* to the end of the phrase. In both (4) and (5), then, it seems as though the authors are too closely following Lithuanian models.

A different error appears in example (6):

- (6) a. We with our team made desition....
b. *Mes su (savo) komanda nusprendėme....*

This "we with (my/our) x" pattern is especially common among EFL students in Lithuania. Here sociolinguistic factors may be influencing the decision to use a Lithuanian chunk over an English one. Students can certainly be expected to "know" that

⁷ Conceptualization occurs before lexicalization in the production models of Levelt (1989) and de Bot (1992).

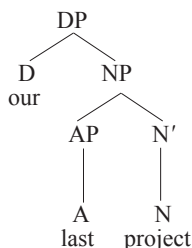
⁸ Consider the English question *How old are you?* Translated word-for-word to Lithuanian, it would be *Koks senas esi tu?* – clearly this translation is impossible. A Lithuanian-influenced English error such as *How many years have you?*, however, translates easily to Lithuanian: *Kiek turi metų?*

the appropriate English construction would be *The team and I* or simply *Our team*. Yet this first-person deletion or movement to the end of the phrase may be seen by some as an “English” characteristic, one which has no equivalent in Lithuanian. Indeed, reversing the situation, it would be equally inappropriate to say, for example, *Komanda ir aš nusprendėme*.... Students who do not identify with this mode of expression may therefore be reluctant to use it, preferring the incorrect (yet more “Lithuanian”) pattern.

Example (7) shows another typical word order error:

- (7) a. The last our project lingered too long....
 b. Paskutinis mūsų projektas tęsėsi per ilgai....

Lithuanian syntax allows the insertion of determiners between adjectives and the nouns they modify; English syntax does not. This error may be pervasive because English, like Lithuanian, allows adjectives to be stacked up in front of nouns (e.g., *The big old dirty yellow school bus*) – and if there are rules governing the order of adjectives before nouns, they are clearly semantic, not syntactic. However, personal possessive pronouns are not adjectives, but determiners, and in English they form determiner phrases:

The error in (7a) may thus be due to students’ treatment of English determiners as adjectives. They do so because the grammatical frame of the utterance, at the conceptual level, is Lithuanian, not English, and in Lithuanian there is no syntactic difference between the two.

Example (8) shows two more ways that Lithuanian influences students’ written English:

- (8) a. Of course [about spiritual or moral things I even will not write] because I do not believe that [things like that human can figure out] by himself.
 b. *Žinoma, [apie dvasinius ar moralinius dalykus net nerašysiu], nes netikiu, kad [tokius dalykus žmogus gali išsiaiškinti] pats.*

English is a language with a rigid word order: S-V-O. Deviations from this pattern are considered highly literary or emphatic, and should not be attempted frivolously. Yet in (8) the student uses the O-V-S order (indicated with square brackets) twice. In her L1, of course, this is only natural, as Lithuanian is a language with pragmatic word order. This student has not yet internalized or automated this pattern and, in production, falls back on the resonant L1/ML pattern already established. Moreover, Lithuanian verb morphology is significantly different from English: *nerašysiu* “I will not write” is formed without auxiliary verbs. Although the student uses the auxiliaries correctly, she still apparently treats them as a single morphological structure. In English, the phrase should read *I will not even write*,

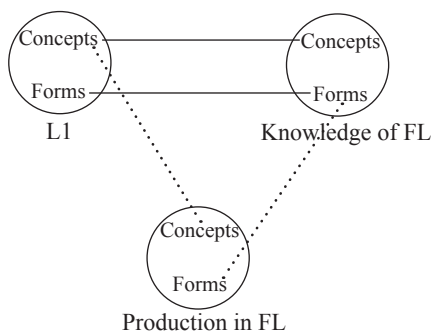

Figure 1. *Conceptual blending in the MLFM (LI=ML)*

as modifier adverbs are inserted between any auxiliary verbs and the main verb. In Lithuanian, it would be impossible to insert the word *even* between *will not* and *write*, because the word is formed *ne-rašy-s-iu* : NEG-write-FUT-1s.

The last example looks at the interface of concept and word, rather than grammatical structure.

- (9) a. [We] went to Germany to my cousins weddings....
 b. [Mes] *važiavome į Vokietiją, į mano pusseserės vestuves....*

Many words in Lithuanian have no singular form in standard usage: *durys* “a door,” *kopėčios* “a ladder,” *laidotuvės* “a funeral,” *marškiniai* “a shirt,” etc., are all plural in Lithuanian. In example (9), the word *weddings* (LT *vestuvės*) is plural. This, coupled with an omitted apostrophe, gives the false impression that two or more cousins were getting married in separate ceremonies. This student’s concept of *wedding* is of a plural thing, like (in both languages) the concepts of *trousers* and *scissors*, and she might be startled to learn that the English concept is singular. She

needs greater familiarity with this rather specific group of words in order to develop English-appropriate concepts, to overcome the influence of L1, and to begin developing an independent English-language channel in her CUCB.

4. Discussion

In Lithuania, languages have been in contact for centuries. Lithuanian, Polish, Russian, and German have coexisted for obvious historical and geopolitical reasons, often in a state of diglossia (Hogan-Brun & Ramonienė 2005; Grumadienė 2005). Lithuania is now an independent republic with only one official state language, Lithuanian; however, as an EU member state, it has had to accept English as a prestige language at least in politics and international relations. Thus, English has been added to the mix, and is beginning to have an effect. For example, the English expression *Have a good time* has gained a certain notoriety. In Lithuanian a similar sentiment can be expressed as *Linksminkis* “Enjoy yourself.” And yet, despite the availability of this Lithuanian equivalent, a “literal translation” has appeared: *Turėk gerą laiką*. This slang

expression exists even though in Lithuanian the verb *turėti* “to possess; to have” requires a concrete object, and time is not something that can be “had” in this way⁹. Lithuanian linguists and teachers bemoan this influence of English on Lithuanian, and yet it is nothing more than the reverse of the process that has been examined in this paper. It is “English grammar, Lithuanian words”, or the use of English as an ML in the formation of a Lithuanian utterance.

If, as has been asserted throughout this paper, the matrix language is operating at the level of concepts, then the process by which FL utterances emerge is necessarily one of conceptual blending (Fauconnier & Turner 2002). As was demonstrated in Braun (2008, p. 197), communication in a foreign language requires the successful *translation-blending* of source language concepts with target language forms. Figure 1, adapted from Braun (2008), shows how the concepts of the L1 (the matrix language) are blended with the speaker’s knowledge of FL forms in the language of production. Translation-blends may be successful (and therefore unnoticed) or unsuccessful, as in the examples seen in this paper. In the pseudo-Lithuanian *Turėk gerą laiką*, the process has been reversed: the phrase is a translation-blend of an English concept with Lithuanian forms, resulting in an erroneous Lithuanian utterance. Like the examples in this paper, the utterance is understandable:

unsuccessful blends are often strange, but rarely incomprehensible.

As the number of speakers of English in Lithuania grows, so does the possibility that English-Lithuanian blends of this sort will appear. At present the examples are few and far between (but see Vilkončius 2001, for a useful collection). That the production of individual speakers is affected by cross-linguistic influence in the form of transfer, code-switching, and other related phenomena is only to be expected. The possibility remains, however, that the Lithuanian language itself may be vulnerable to influence from English, just as English (in the minds, mouths, and written production of students) has been shown in this paper to be vulnerable to Lithuanian influence.

5. Conclusion

By examining transfer data with the matrix language frame model of code-switching, it has been shown that students conceptualize in Lithuanian while writing in English. Their L1 concepts are blended with their incomplete knowledge of English (their FL) in more or less comprehensible translation-blends that reflect the use of Lithuanian grammatical structures in which English words have been substituted for Lithuanian ones. This cross-linguistic influence is bi-directional, and as more Lithuanians learn English, more examples of the influence of English on Lithuanian can be expected.

⁹ An idea of the absurdity of the expression can be conveyed by *I have some time in my pocket*.

References

- BRAUN, A., 2008. It Sounds Clumsy in English: Conceptual Blending and Lithuanian-English Translation. *Respectus Philologicus* 13 (18) A: 186-200.
- BUTLER, Y. G.; HAKUTA, K., 2004. Bilingualism and Second Language Acquisition. In: T. K. BHATIA; W. C. RITCHIE (eds.). *The Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 114-144.
- CENOZ, J; HUFEISEN, B.; JESSNER, U. (eds.), 2001. *Cross-Linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters, Ltd.
- COOK, V. (ed.), 2003. *Effects of the Second Language on the First*. Buffalo, NY: Multilingual Matters, Ltd.
- CORDER, S. P., 1967. The Significance of Learners' Errors. *International Review of Applied Linguistics* 5: 161-170.
- DE BOT, K., 1992. A Bilingual Production Model: Levelt's "Speaking" Model Adapted. In: LI WEI (ed.). *The Bilingualism Reader*. New York: Routledge, 420-442.
- FAUCONNIER, G.; TURNER, M., 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- GRUMADIENĖ, L., 2005. Language Policy and the Sociolinguistic Situation in Lithuania. *Mercator – Working Papers* 19. Barcelona: CIEMEN.
- HERDINA, P.; JESSNER, U., 2002. *A Dynamic Model of Multilingualism: Perspectives of Change in Psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters, Ltd.
- HOGAN-BRUN, G.; RAMONIENĖ, M., 2005. Perspectives on Language Attitudes and Use in Lithuania's Multilingual Setting. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 26 (5): 425-441.
- HOPPER, P. J., 1998. Emergent Grammar. In: M. TOMASELLO (ed.). *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 155-175.
- KECSKES, I.; PAPP, T., 2000. *Foreign Language and Mother Tongue*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- KELLERMAN, E.; SHARWOOD-SMITH, M. (eds.), 1986. *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*. New York: Pergamon Press.
- LEVELT, W. J., 1989. *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- LI WEI (ed.), 2000. *The Bilingualism Reader*. New York: Routledge.
- MACWHINNEY, B., 2005. A Unified Model of Language Acquisition. In: J. F. KROLL; A. M. B. DE GROOT (eds.). *Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 49-67.
- MYERS-SCOTTON, C.; JAKE, J. L., 1995. Matching Lemmas in a Bilingual Competence and Production Model: Evidence from Intrasentential Code Switching. In: LI WEI (ed.). *The Bilingualism Reader*. New York: Routledge, 281-320.
- MYERS-SCOTTON, C.; JAKE, J. L., 2001. Explaining Aspects of Code-Switching and Their Implications. In: J. L. NICOL (ed.). *One Mind, Two Languages: Bilingual Language Processing*. Oxford: Blackwell, 84-116.
- SCOVEL, T., 2001. *Learning New Languages: A Guide to Second Language Acquisition*. Boston: Heinle & Heinle.
- SKEHAN, P., 1998. *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
- TOMASELLO, M., 2006. Acquiring Linguistic Constructions. In: W. DAMON; R. M. LERNER; D. KUHN; R. S. SIEGLER (eds.). *Handbook of Child Psychology, Vol. 2: Cognition, Perception, and Language*. New York: Wiley, 255-298.
- VILKONČIUS, V., 2001. *Vertimas į lietuvių kalbą: trafaretų antplūdis*. Vilnius: Gimtasis žodis.

Algis Braun

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: kognityvinė lingvistika, kalbos supratimas, multikompetencija, sociolingvistika, amerikiečių literatūra.

GRAMATIKA LIETUVIŠKA, ŽODŽIAI ANGLIŠKI: TARPLINGVISTINĖ ĮTAKA IR STUDENTŲ RAŠYTINEI KALBAI BŪDINGOS KLAIDOS

Santrauka

Tarplingvistinę įtaką pajunta visi, kalbantys keliomis kalbomis. Gerai žinomos jų formos – transferencija ir kodų kaita. Nors abi formos gana ilgai tiriamos, vis dar nėra aiškios nei jų priežastys, nei mechanizmai. Šiame straipsnyje nagrinėjamas matricinės kalbos rėmų modelis, sukurtas apibūdinti kodų kaitą. Pagal šį modelį produkavimo kalba veikia kaip matricinė kalba, ir jei vyksta kodų kaita, matricinė kalba reguliuoja, kaip ir kur ji gali pasireikšti. Straipsnyje išanalizavus dalį studentų rašto darbų, nustatyta, kad, rašant anglų kalba, remiamasi lietuvių kalbos gramatine struktūra. Darytina išvada, kad lietuvių kalba veikia kaip matricinė, nors užduotys atliktos anglų kalba (teoriškai būtent anglų kalba turėtų būti matricinė). Kitaip tariant, lietuvių kalbos struktūrą tranferencija į anglų kalbą rodo, kad studentai mąsto lietuviškais konceptais. Teigiama, kad šio proceso mechanizmas yra konceptų blendingas, leidžiantis kalboms veikti vienai kitą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: anglų, kaip užsienio kalba, tarplingvistinė įtaka, matricinės kalbos rėmų modelis, konceptų blendingas, kalbos klaidos.

Algis Braun

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, przyswajanie języka, multikompetencja, socjolingwistyka, literatura amerykańska.

GRAMATYKA LITEWSKA, WYRAZY ANGLIJSKIE: WPŁYWY MIĘDZYJĘZYKOWE I TYPOWE BŁĘDY WYSTĘPUJĄCE W JĘZYKU PISANYM STUDENTÓW

Streszczenie

Wpływy międzyjęzykowe zaznaczają się u wszystkich, kto mówi dwoma lub więcej językami. Dobrze znanymi rodzajami wpływów są transferencja i zmiana kodów. I choć oba te rodzaje od dawna są przedmiotem zainteresowań badawczych, nie do końca zdefiniowano ani ich przyczyny, ani mechanizmy. W niniejszym artykule omówiono model granic języka matrycowego, stworzony na określenie zmiany kodów. Zgodnie z tym modelem, język wyjściowy działa jak język matrycowy i, jeżeli zachodzi zmiana kodów, język matrycowy decyduje, jak i gdzie może się ona przejawiać. W wyniku analizy części prac pisemnych studentów stwierdzono, że, pisząc po angielsku, studenci opierali się na strukturze gramatycznej języka litewskiego jako podstawie. Stąd wynika wniosek, że język litewski funkcjonuje jako język matrycowy, choć zadania były wykonane w języku angielskim (teoretycznie właśnie język angielski miał być językiem matrycowym). Innymi słowy, przeniesienie struktur języka litewskiego do języka angielskiego dowodzi, że studenci myślą pojęciami litewskimi. Twierdzi się, że mechanizmem tego procesu jest amalgamacja pojęciowa, która pozwala na wzajemne wpływanie na siebie obu języków.

SŁOWA KLUCZOWE: języka angielski jako obcy, wpływy międzyjęzykowe, model granic języka matrycowego, amalgamacja pojęciowa, błędy językowe.

Gauta 2008 02 15

Priimta publikuoti 2008 08 11

IV. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Patrick Seriot *

Šveicarija

OKSIMORONAS AR NESUSIPRATIMAS? ANNOS WIERZBICKOS UNIVERSALIOSIOS NATŪRALIOSIOS SEMANTINĖS METAKALBOS UNIVERSALUSIS RELIATYVIZMAS**

[23]

Su liūdesiu ar džiaugsmu, bet tenka pripažinti, kad humanitariniai mokslai skiriasi nuo tikslųjų. „Normaliame moksle“, pasak Th. Kuhno, vos tik nauja paradigma spėja paneigti senąją paradigmą, pastaroji nebetenka jokio šanso išlikti. Heliocentrinis Copernico modelis paneigė geocentrinį Ptolomėjaus modelį ir dėl to niekam nekyla abejonių.

O lingvistikoje priešingai – nieko panašaus nėra. Niekada nebūna taip, kad kokia nors nauja teorija „nesufalsifikuotų“ buvusios senosios teorijos. Kalbotyroje atsiranda įvairių interesų centrai, o ne kokio nors požiūrio unifikuoto mokslo viduje paneigimas. Iš tikrųjų generatyvinė Chomskio gramatika niekada nepaneigė istorinės-lyginamosios gramatikos, – ir viena, ir kita kuo puikiausiai gali būti dė-

tomos to paties universiteto tame pačiame bendrosios kalbotyros fakultete. O bendrų diskusijų tikslas, pavyzdžiui, bus ne kokios nors mokslinės tiesos pripažinimas, kurį palaikytų visa mokslinė bendruomenė, o pasirinkimo galimybių aiškinimas. [24]

Būtų galima manyti, kad laikui bėgant visi samprotavimai apie vokiečių romantizmo epochos kalbą tampa nebeaktualūs ir pradeda senti. Bet taip toli gražu nėra: *neo-humboldtizmo* atgimimas tampa masiniu reiškiniu Rytų Europoje ir ypač Rusijoje.

Keista, bet pasirodo, kad XXI amžiuje dar galima tikėti „nacionaliniu tautų charakteriu“. Bet dar keisčiau, kai tą teigdami asmenys remiasi Leibnico semantinių vienetų (atomų) universalioja kombinatorika arba *Alphabetum Cogitationum humanorum*. Bet labiausiai stebina tai, kad panašaus pobūdžio spekuliacija susilaukia didžiausio pasisekimo rytų Europoje, ir ne tik plačiose liaudies masėse, bet ir pripažintų žilagalvių kalbininkų mokslinėje kalboje.

Jau per trisdešimt metų Australijoje dirbanti lenkų kilmės kalbininkė Anna

* Patrick Seriot yra Lozano universiteto (Šveicarija) profesorius, Slavų kalbų katedros vedėjas. Кнугу *Анализ политического дискурса в Советском Союзе (Tarybinio politinio diskurso analizė), Структура и целостность. Об интеллектуальных истоках структурализма в Центральной и Восточной Европе (Struktūra ir visuma. Apie intelektualines struktūralizmo ištakas Centrinėje ir Rytų Europoje)* ir kt. autorius. 2008 metais lankėsi Lietuvoje: skaitė paskaitas Europos humanitariniame universitete (žr. V. Makarovos apžvalgą „Respectus Philologicus“ Nr. 15 (20), 2009). – Redaktorių kolegija.

** SERIOT, Patrik, 2004. « Oxymore ou malentendu? Le relativisme universaliste de la métalangue sémantique naturelle universelle d'Anna Wierzbicka ». *Cahiers Ferdinand de Saussure*, n° 57, 23–43. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/recherche/biblio/05AW-CFS.html> [Žiūr. 2009-03-03].

Wierzbicka bando suderinti Leibnicą ir Humboldtą plėtodama savąją „natūraliąją semantinę metakalbą“, sugebančią nusakyti visų pasaulio kalbų „semantinius pasaulius“. Absoliutus universalumas, tarnaujantis pačiam ekstremaliausiam reliatyvizmui. Šis stulbinantis užmojis ir bus šio darbo objektas atliekant jos epistemologinių pagrindų analizę, kuri bendresniame perspektyvos kontekste paaiškins mokslines ir ideologines nuostatas, išplaukiančias iš jos *pranešimo apie kalbą rytų Europoje*.

Šiame specialiai universaliosioms kalboms skirtame leidinyje iš esmės pateiksime savo požiūrį į Annos Wierzbickos *universaliąją natūraliąją semantinę metakalbą*, paklausdami savęs, kaip sukonstruotas šis interpretacijos instrumentas, ir mėginsime jame išvelgti tokias teorines nuostatas:

1. kalbėti gali reikšti: reliatyvizmą

Darbe *Understanding Cultures through their Keywords (English, Russian, Polish, German and Japanese)* (Wierzbicka 1997) autorė remiasi Humboldto „vėl sugrįžusiu populiarumu“ bei Sapiro ir (arba) Whorfo hipoteze apie „abipusį kalbos ir minties ryšį“, kuriame pagrindinį vaidmenį atlieka kiekvienos *kultūros* specifiniai esminiai žodžiai. Terminą *kultūra* ji supranta kaip absoliutų žodžio *kalba* ekvivalentą. Savo darbe autorė remiasi tokiais principais¹:

[25]

Kiekviena kalba atspindi ekstralingvistinės tikrovės bruožus, kuriuos tą kalbą vartojantys kultūros atstovai traktuoja kaip skiriamuosius. Įsisąmonindamas kalbą, arba dar tiksliau, – įsidėmėdamas žodžių prasme,

kalbantysis pradeda „matyti pasaulį“ tuo rakursu, kurį jam primeta jo gimtoji kalba: taip jis įgyja tai kultūrai būdingą pasaulio suvokimą. Žodžiai, kuriais perteikiamos „specifinės kalbinės sąvokos“ tuo pat metu *atspindi* ir *suformuoja* ta kalba kalbančiųjų minties reiškimo būdą. Kalbininkė kaip pavyzdį pateikia gastronomijos leksiką: rusų kalbos žodžius *schī* (kopūstų sriuba) ir *kefir* (kefyras), visokiausių papročių, socialinių institucijų, vertybių sistemų pavyzdžius, būdingus kuriai nors kultūrai, vartojančiai „atitinkamą kalbą“. Atrodytų, kad kalbininkei „specifiniai kalbiniai“ žodžiai yra „neįkainuojamos raktinės sąvokos“ (*priceless clues*), kai norima interpretuoti ar suprasti „žmonių“ (*people*) idealus, vertybes bei pasaulėžiūrą ar jų gyvenimą žemėje. Plėtodama savuosius samprotavimus, A. Wierzbicka iškelia mintį, kad, norint suprasti esminę rusų pasaulio lingvistinę viziją, pakanka trijų kalbinių sąvokų: *dusha* (siela), *toska* (liūdesys, ilgesys, dvasinė tuštuma), *sud’ba* (likimas) (Wierzbicka 1990).

Kiek anksčiau leidinyje „Cross-cultural Pragmatics: the Semantic of Human Interaction“ (Wierzbicka 1991) ji jau buvo išdėdėsiusi savąją *nerreferatyvinės semantikos* programą. Aiškiai prieštaraudama Ch. Morriso nurodytiems sintaksės, semantikos ir pragmatikos skiriamiesiems bruožams, ji pareiškė, kad natūraliosios kalbos elementų reikšmė negali būti išvedama iš santykio, kuris egzistuoja tarp ženklų ir pasaulio: „Ir psichologinio, ir socialinio pasaulių kalbantiesiems ekstra-lingvistinė tikrovė yra viena ir ta pati. Tokia yra natūraliosios kalbos prigimtis“² (Wierzbicka 1991, p. 16).

Kalbininkei *reikšmė* yra: 1) „antropo-

¹ Iš tikrųjų čia kalbama apie *principus*, apie iš anksto determinuotą kontekstą, o ne apie mokslinių tyrimų metu suformuluotą hipotezę.

² Ši tezė nuolat kartojama A. Wierzbickos darbuose. Pavyzdžiui, Wierzbicka 1988, p. 2.

centrinė“: kai ji išreiškia bendrąsias žmogiškosios prigimties savybes, kai ji skirta žmogui ir kai bet kuri lingvistinė daiktų ar pasaulio įvykių kategorizacija orientuota į žmogų, tai visoms kalboms būdingas bruožas; 2) „etnocentrinė“: kai ji skirta tam tikrai etninei grupei nusakyti, kai kiekviena kalba turi nacionalinę (tautinę) specifiką. [26]

Todėl, A. Wierzbickos nuomone, natūralia kalba yra neįmanoma nusakyti „pasaulio tokio, koks jis yra iš tikrųjų“, nes kiekviena atskira kalba kalbėtojams *primeta* jau determinuoto (apibrėžto) pasaulio vaizdą.

Pagaliau kokios nors vienos kalbos semantikoje atskirti įmanoma tik kalbos dalis, kurias iš anksto determinuoja pačios kalbos struktūra. Taigi „tokie abstraktūs konceptai kaip *pažadadas* ar *įsakymas*, *gėda* ar *pasišlykštėjimas*“ nepriklauso nuo kalbos, kurioje jie buvo suformuluoti, juos determinavo „kalbančiųjų požiūriai ir interesai“, kuriuos savo ruožtu jau suformavo ta kalba, kuria jie kalba (Wierzbicka 1998).

A. Wierzbicka nepaiso ribų tarp atskirų kalbotyros šakų, tariamų ar dirbtinių, nesvarbu, kokios jos bebūtų.

„Neįmanoma nubrėžti jokios ribos tarp „denotacinės prasmės“ ir „pragmatinės prasmės“, lygiai taip pat kaip negalima jų atskirti nuo gramatikos. Skirtumas tarp pasyvosios ir aktyviosios formos sakinių, tarp veiksmų ir papildinių (objektų), tarp tiesioginių papildinių ir netiesioginių papildinių ir t.t. yra iš esmės pragmatinis, t. y. tą skirtumą daugeliu atvejų nusako kalbančiųjų požiūriai ir interesai“ (Wierzbicka 1998, p. 2).

Pagaliau pati kalbos struktūra turi glaudų ryšį su kita, psichologine, dimensija: kalbančiųjų „nacionalinis charakteris“ gali būti deduktiviai išvestas iš kalbos, o savo

ruožtu sąvokų formulavimo skirtumai, pasireiškiantys pasaulio kalbose, gali būti paaiškinami nacionaliniu charakteriu. Ne tik mintys yra reiškiamos kokia nors kalba, jausmai taip pat – jie gali būti jaučiami, patiriami su sąlyga, jeigu juos įmanoma išreikšti kalba, „savita kalbine pasaulime“.

2. kalbėti reiškia: turėti universalųjį raktą

Ką tik išdėstyta kultūralizmo programa, atrodytų, apsiriko vertindama visas neohumboltizmo kartas, jei prie jų A. Wierzbicka nebūtų pridėjusi vienos visiškai skirtingos ir naujos detalės. Iš tikrųjų, jei Sapiro-Whorfo hipotezėje pasaulio vizijos lingvistinės sistemos yra nesuderinamos ir niekada tarpusavyje nesulyginamos, tai A. Wierzbickai, priešingai, atrodytų, kad „nacionaliniu požiūriu specifiniai konceptai“ yra tikrai *palyginami*, nes juos galima [27] išversti į universaliją kalbą (*primitiviųjų semantikų* kalbą, arba *natūraliosios semantikos metakalbą*), kuri yra virš visų šių skirtumų.

Darbe *Semantic Primitives* (1972), remdamasi Wittgensteino teiginiu, kad „filosofija nėra doktrina, o veikla. Bet kurio filosofinio kūrinio esmė yra aiškinimas“ (Wittgensteinas 1921, aforizmas 4.112 (vertimas Wierzbicka 1972, p. 82), autorė taip pat aiškina savąjį darbo principą: „Semantika yra veikla, kurios esmę sudaro žmogaus teiginių (posakių) aiškinimas“ (ten pat, Įžanga).

Jos nuomone, „šiuolaikinės“ semantikos tikslas kitoks nei „tradicinės semantikos“, – modeliuoti ir pateikti reikšmes „aiškiai suformuluotas“. Bet ji nueina dar toliau už loginį minčių formulavimą, tvirtindama, kad yra tik vienas veikiantis modelis reikšmių

formulavimui, tas pats modelis taikomas ir minčių *interpretavimui*. Tas suderinama, pasak autorės, *semantinėje metakalboje*, kuri tam, kad būtų „aiškinamoji“, privalo būti „tokia aiški ir tokia nedviprasmiška, kad nebūtų jokio preteksto aiškinimui“. Dėl šios priežasties ji ir atmeta bet kurią simbolinę logikos formulę, bet kurią skiriamųjų bruožų matricą, nes tokie dalykai negali būti traktuotini *paaiškinimais*. Todėl jos universalioji kalba bus *tuo pat metu* ir metakalba, ir natūraliosios kalbos dalis.

A. Wierzbicka remiasi tokia *petitio principii* (pradmens (principo) reikalavimas, t. y. logikos klaida, kai argumentuojama teiginiu, kuris nėra įrodytas – *vertėjos pastaba*): „Jei-gu semantika, nusakydama žmonių ištartų teiginių (posakių) turinį, turi tikslą atkurti žmonių sąmonės struktūrą, tai šiuo tikslu ji negali naudotis svetimu šiai sąmonei aparatu. Semantinė kalba privalo paversti paprastu visa tai, kas yra sudėtinga, suprantamu – visa tai, kas neaišku, akivaizdžiu – kas miglota“ (Wierzbicka 1972, *Įžanga*.)

Ji nepripažįsta ir *dirbtinės kalbos*, kaip paradoksalios jos universaliosios semantinės kalbos projekto išvados. Štai kas sudaro A. Wierzbickos darbo programos stulbinančio originalumo esmę, tą mes dabar ir pabandysime įrodyti.

Universalioji Annos Wierzbickos kalba neranda sau vietos Couturat'o ir Leau (1903) tipologijoje, nes ji turi ypatumą būti *ištariama visomis pasaulio kalbomis*. Būdamas mažesnė už bet kurią „natūraliąją“ [28] kalbą, ji susideda iš kalbinių fragmentų, taigi ji yra kalbos dalis. Bet tuo pat metu universalioji kalba viena pati gali nusakyti visų kalbų, virš kurių ji iškyla ir kurias aplenkia, prasmę. Vis dėlto universalioji kalba yra žmogaus žodžių visuma, o ne dalis, žodžių turinys, o ne forma.

A. Wierzbicka, priešingai neohumboltingiečių „klasikams“, iškelia *bendro pagrindo* postulata, taikytiną įvairiems tikrovės sąvokų reiškimo būdams visose pasaulio kalbose. Pasak jos, kiekviena tauta, kad ir kokia keista ar sudėtinga ji būtų, yra „užkoduota“ natūraliosios kalbos leksiniame vienete ir gali būti pavaizduojama neskaidomų ir universalių *elementariųjų prasmų*, kurios leksiškai fiksuotos visose kalbose, konfigūracija. Iš to išplauktų dvi hipotezės:

– kiekvienas semantiškai nedalomas vienetas privalo būti universalus;

– tariama, kad kiekvienas universalusis vienetas (t. y. esantis visų kalbų leksikose) yra semantiškai nedalomas.

Yra ryšys tarp to, kas nedaloma, ir to, kas universalu: kiekviena neelementari (t. y. neuniversali) sąvoka gali būti pavaizduojama ypatinga elementariųjų prasmų (arba semantiškai elementariųjų ir universaliųjų konceptų) konfigūracijos forma.

Semantinių universalijų, pavadintų „semantiniiais primityvais“, sąrašas, kurį beje, „primityvūs semantikai“ labai jau nerangiai išvertė į prancūzų kalbą, gerokai pasikeitė per visus A. Wierzbickos darbo metus. Jis pasipildė nuo penkiolikos iki šešiasdešimties žodžių, bet principas išliko tas pats: bet kurios „kalbinės specifinės sąvokos“ esmė glūdi jos *vertime* į natūraliąją semantinę metakalbą, kurios leksika susideda iš universaliųjų semantinių elementų visumos. Tie elementai sąveikauja įvairiausiomis *kombinacijomis*, kurias jau labai seniai aprašė katalonietis teologas Ramonas Lullis (Ramon Lull 1235–1315) savo projekte, iš kurio tariamo universalumo mėgaujdamasis išsityčiojo J. Swiftas trečiojoje *Guliverio kelionių* knygoje.

A. Wierzbickos darbo esmė yra me-

takalbos reikšmių visomis natūraliomis kalbomis aprašymas, sukūrimas, dar labiau tikėtų žodis *atradimas*. Pirmasis metakalbos etapas A. Wierzbickos 1980 metų³ knygoje buvo pavadintas *lingua mentalis*. Vėliau subtilybės keitėsi: pradėta kalbėti ne apie pavienių žodžių visumą, o apie *tikrąją kalbą*, turinčią ne tik leksiką, bet ir sintaksę. [29] Atkreipsime dėmesį į du fundamentalius aspektus:

1) semantinė metakalba pati privalo būti pirmiausia *natūrali kalba*, arba dar tiksliau – natūraliosios kalbos *fragmentas*. Tai ir būtų jos vadinamasis *natūralumo principas*. Skirtingai nuo medžių ar semantinių laukų kalbos (aprašytos 1980 metų knygoje⁴) I. Melchuko modelyje „prasmė <–> tekstas“. Skirtingai nuo semantinių markerių kalbos (Katz, Fodor 1964) ar nuo Montaigu intencionaliosios logikos kalbos, semantinė A. Wierzbickos kalba yra „iškirpta“ iš egzistuojančios kalbos. Jeigu logikoje galima naudoti simbolius, nes jų prasmę nusako aksioma, tai semantinės kalbos žodžių prasmė privalo būti *suprantama pati savaime* bent vienam ypatingos kalbos kalbėtojui.

2) Viena ir ta pati semantinė kalba privalo sugebėti pasitarnauti tiek leksikinių, tiek

gramatinių bei pragmatinių (nekalbinių) reikšmių aprašymui.

Pastarasis aspektas yra svarbus. A. Wierzbickos nuomone, išgrynintos gramatinės reikšmės apskritai nėra. Yra tik ypatingosios reikšmės, kurios turi vieną kokią nors būtiną gramatinę bruožą. Iš to išplauktų, kad gramatinės ir leksinės reikšmės gali pereiti iš vienos į kitą: tai, kas yra leksika vienoje kalboje, kitoje kalboje gali būti perteikiama tik gramatiniu būdu.

Šis semantinės metakalbos vienetas yra išplečiamas iki nekalbinių reikšmių. Taigi žodžiai *paprašyti* ir *įsakyti* yra leksiniai vienetai, o klausimas ir intarpas nėra kalbiniai aktai. Bet juk šių kalbinių vienetų *reikšmė susideda iš tų pačių elementų*. Pavyzdžiui:

– elementas (arba „sudedamasis komponentas“) „aš noriu“ (I WANT) semantikoje gali būti išreikštas ir liepiamąja nuosaka, ir žodžiais, reiškiančiais prašymą arba įsakymą; [30]

– elementas (arba „sudedamasis komponentas“) „aš žinau“ (I KNOW) atlieka svarbų vaidmenį aiškinant ne tik klausiamąsias ir deklaratyvinės modalines reikšmes, bet ir aiškinant leksemas, turinčias „informavimo“, „prašymo“ reikšmes.

Semantinė A. Wierzbickos koncepcija yra artima Maskvos semantikos mokyklai (A. Žolkovskis, I. Melčukas, J. Apresjanas). Bet jeigu Maskvos semantikos mokykla nenumato galimo abipusio primityviųjų semantikų vertimo į skirtingas kalbas, tai Wierzbickos semantinė metakalba yra tikrai universali. Tačiau pagrindinis skirtumas yra toks: jeigu Maskvos semantikams semantinių primityvų, kaip interpretuojamų pasikartojančių komponentų, visuma išskyla spontaniškai, tai A. Wierzbickos semantinė metakalba yra jos skrupulingo darbo, kurį ji pati vertina kaip *empirinį*, rezultatas:

³ A. Wierzbicka savo tekstuose anglų kalba visur naudoja žodį „konceptas“, jį sutapatindama su žodžiu „sąvoka“, šiuos abu žodžius ji laiko sinonimais.

⁴ **Pastebėsime, kad Guillaumo Occama’os (Occama) terminiją** A. Wierzbicka vartoja per nesusipratimą. Occama šnekamosios kalbos (rašto ir kalbos) terminų reikšmės traktuoja tik kaip susitarimo dalyką, jos gali būti modifikuojamos (tai, kas anglų kalba vadinama „dog“, lotynų kalboje bus „canis“). Ir priešingai — *Lingua mentalis* terminų (arba konceptų) reikšmė tokia, kokią ją supranta Occama, yra duota pačios gamtos (prigimties) ir visiems laikams. Konceptai „natūraliai išreiškia“, parodo tai, kieno konceptai jie yra. Ši „natūrali reikšmė“ yra savitas pasaulio vaizdavimas, grindžiamas faktu, kad konceptai yra savitai „natūraliai panašūs“ į savąjį objektą.

primityvai, aiškina ji, yra ne konstravimo ar išradimo, o atradimo vaisius. Jie egzistuoja dar prieš mokslininkui pradėdant tyrimus ir tarsi grybai miške laukia, kada juos suras. Prasmės efekto nėra, nes prasmė yra duota iš pat pradžių.

Hipotezės (o tiksliau – daugybę kartų kartoto tvirtinimo) apie universaliosios natūraliosios semantikos metakalbos egzistavimą esmė yra ta, kad vienoje kalboje (pavyzdžiui, anglų) galima surasti žodžių visumą, kuri tenkina tokias sąlygas:

1) šie žodžiai patys savaime semantiškai nėra skaidomi (tai „primityvo“ reikšmė anglų kalboje), bet jais galima *išskaidyti* kitus tos pačios kalbos žodžius;

2) šie žodžiai išverčiami į visas kitas kalbas ir tose kalbose šių vertimų visuma gali atlikti semantinių primityvų (pirminių reikšmių) vaidmenį šioje kalboje.

Yra du kriterijai, leidžiantys sužinoti, ar koks nors žodis gali būti tinkamas semantinių primityvų visumai, t. y. ar tas žodis iš tikrųjų yra natūraliosios semantinės metakalbos sudedamoji dalis:

1) vidinis semantinis paprastumas arba „automatinis suvokimas“: *tai yra tai, kas savaime suprantama*. A. Wierzbicka primygtinai akcentuoja tą faktą, kad sunkumas arba negalimumas surasti kokiam nors žodžiui adekvataus vertimo dar neįrodo, kad tas žodis yra elementarus: įrodyti, kad žodis išskaidomas, įmanoma, bet įrodyti, kad žodis nėra išskaidomas – neįmanoma;

2) verčiamumas į kitas kalbas yra laikomas natūraliosios semantinės metakalbos universalumo garantija, panašiai kaip geras filtras, kuriuo tikrinama, ar iš tikrųjų vienas ar kitas žodis tikrai gali būti semantiniu primityvu. [31]

Pavyzdžiui, A. Wierzbicka nesutinka su

veiksmažodžio *egzistuoti* aiškinimu, kurį pateikia garsioji *Port Royal* gramatika, šį veiksmažodį apibūdindama kaip „tokį aiškų žodį, kad nėra jokio reikalo jį aiškinti“. Ji mano priešingai: jeigu šis žodis neegzistuoja visose kalbose, vadinasi jis nėra primityvus (pirminis) elementas. Kalbininkė siūlo jį pakeisti posakiu THERE IS, nes šis, jos tvirtinimu, egzistuoja visose kalbose.

Empirinis Wierzbickos principas pasireiškia mokslininkės terminologijoje: ji tebeieško „kandidatų“ į pirminių reikšmių sąrašą. Pasirodo, kad kai kurie žodžiai (tiksliau konceptai) kaip SEE, HEAR, jos nuomone, yra „tinkami kandidatai“ todėl, kad jų neįmanoma išversti, bet jie yra visose kalbose. O kad šis tvirtinimas yra nepatikrinamas, ji tokios galimybės net nesvarstė.

Tas pats principas, pateiktas kaip empirinis, jai leidžia atsirinkti „kandidatus“ aki-vaizdumo psichologijos vardan: jos tikslas – surasti žodžius, kuriuos būtų lengviausia „suprasti savaime“ ir kurie būtų tinkamiausi versti į kitas kalbas. Taip, paėmus porą žodžių, pasak jos, visada galima nuspręsti, kuris iš jų bus suprantamesnis; juo visada bus konkretesnis žodis. Todėl žodis *žmogus* bus visada lengviau suprantamas negu žodis *gyvas, judrus*, parodomasis įvardis *šitas* yra suprantamesnis žodis negu *dėixis*, veiksmažodis *daryti* suprantamesnis už *agentą, kalbėti* – suprantamesnis už *kilmininką*. Taip pat ir žodžiai, reiškiantys daiktų parametrus ir padėti, tokie kaip *atstumas, didumas, kiekis, kokybė* ir t.t., yra įrašyti į natūraliąją semantinę metakalbą dėl jų ekstremaliausių taškų: *didelis/ mažas*, o ne *didumas*, nes „kalbančiųjų sąmonėje“ parametro idėja yra *sudėtingesnė* už ekstremaliuosius taškus reikšmių skalėje. Tačiau vėliau pamatysime, kad sąvokos „kontrolė“ ir „įvaldymas“, kurias mokslininkė nuolat vartoja, niekada

nėra paaiškinamos, nors jos ir sudaro vieną kertinių jos teorijos atramų.

Štai vėl tas pats empirinis „kandidatų“ paieškos metodas, kuris aiškina nesibaigiančius pasikeitimus išrinktųjų žodžių sąrašė. Pavyzdžiui, seniau buvęs primityvas BE-COME (1972 metų knygoje) 1988 metais jau aiškinamas taip:

X became Y =

- (a) at some time X was not Y
- (b) after that something happened to X
- (c) after that X was Y
- (d) I say this after that time.

Įdomiausia yra tai, kad anksčiau laikytas skaidomuoju žodžiu, paskutinėje versijoje jis tampa pirminės reikšmės žodžiu (primityvu). Taip KNOW, anksčiau traktuotas kaip CAN SAY, tampa primityvu. Lygiai taip pat kaip MOVE, anksčiau aiškintas kaip CHANGE PLACE, savo ruožtu taip pat tampa primityvu. [32]

3. Kas yra A. Wierzbickos darbo objektas?

Annos Wierzbickos knygų pasisėkimas – ir kraštutinė dviprasmybė – anglosaksoniškajame pasaulyje ir Rusijoje, mano nuomone, gali būti paaiškinami tuo faktu, kad ji pati sau aiškina dvi skirtingas tradicijas arba dvi minties raidos linijas, kurių filosofinės premisos iš pat pradžių yra labai skirtingos: anglosaksų analitinę filosofiją ir hegelizmo „orientalinę“ versiją (formos teorija, cf. 3.1.2.).

A. Wierzbickos atsisakymas atskirti sintaksę nuo semantikos nėra pavienis reiškinys. Bet jo atsiradimo kilmė dvejojama: 1) sintaksės savarankiškumo nepripažinimas. Šią idėją 1960 metais JAV iškelia Bloomfieldo, Chomskio ir Harriso priešrinkai (komponentinės analizės ir loginės atomistikos teorijose); ir 2) tvirtinimas, kad

yra „neišardomas“ ryšys tarp kalbos (šnekos?) ir minties. Šią idėją išplėtojo vokiečių tradicinė Humboldto mokykla, suradusi nepaprastai palankią dirvą Rusijoje, tiek prieš bolševikų revoliuciją, tiek sovietiniais, o vėliau ir postsovietiniais laikais. Šių dviejų minties srovių susitikimas negalėjo išvengti keleto nesusipratimų. A. Wierzbicka vienu metu taiko į du taikinius: loginės atomistikos universalizmą ir reliatyvizmą, arba į neohumboltiškąjį „kultūralizmą“. Būtent pastaroji tendencija, atrodo, bus vyraujanti vertinant jos kūrybą dabartinėje Rusijoje, na ir dar terminų „antropocentrizmas“ bei „etnocentrizmas“ supainiojimas. Kalbant apie A. Wierzbickos peršamą antropocentrizmą, reikia pasakyti, kad neseniai Rusijoje (Bezlepkinas 2001, p. 6) išleistas kalbos filosofijos vadovėlis užsimena, kad „kalba primeta kalbėtojui pasaulio viziją“. Rusiškai „kartina mira“, pažodžiui „pasaulio vaizdas“, nors niekur nėra užsiminta, kad iš tikrųjų tai buvo pažodinis vertimas iš vokiečių kalbos *Weltbild*, masiškai naudotas vokiečių kalbotyroje apie 1930 metus ir vėliau, pokariu (Weisgerber 1939, 1950). Taip mąstant, antropologija suvedama į etnografiją: tariama, kad individas gyvena ne sau, o dėl etninės grupės, kuriai jis priklauso ir kurioje gyvena.

3.1. Tobula kalba ar Angelų kalba?

A. Wierzbickos universalioji natūralioji semantinė metakalba yra tarsi Angelų kalba rojuje [33], kurios ženklai taip lengvai permatomi, kad „staigiai intuityviai tampa suprantami“⁵. Taip lengvai, kad šios kalbos ženklai mus nukelia jau ne į materialųjį, o

⁵ Dėl „angelų kalbos“ ir apskritai biblijos kalbotyros plg. su Certeau 1985.

į uždara žmonių pasaulį. Žmonių, užsida-riusių savitoje pasaulio, kurio sienų neįma-noma peržengti, „vizijoje“. Ir remiantis vis tuo pačiu tinkamumo ar netinkamumo tarp nesuderinamų pozicijų kriterijumi, natūra-liųjų kalbų semantikoje kultūrinių skirtumų paieška vykdomos prieštaravimo principu: ieškoma skaidrios staigiai suprantamos prasmės, kuri būtų iš karto suvokiama ir neturėtų jokios dviprasmybės.

3.1.1. Totalumo idėja

A. Wierzbickos požiūriu visa, kas susiję su lingvistika, yra semantika. Semantika api-ma viską, po jos nebelieka nieko. „Semantika yra nedaloma. Ji apima leksiką, gramatiką ir nekalbinę struktūrą. Labai svarbu, kad mes galėtume išskirti semantikos esminį vieneta, ir kad ir kokia bebūtų pagrindinio uždavinio, prie kurio sprendimo mes susikoncentravę šiuo momentu, dalis, svarbiausia, kad mes niekada neužmirštume pagrindinio mūsų tikslo: natūraliųjų kalbų semantinio integruo-to aprašymo.“ (Wierzbicka 1998, p. 2–3).

3.1.2. Iš pradžių buvo žodis

Pagrindinis A. Wierzbickos teiginys yra tas, kad *kiekviena forma turi prasmę*. Iš to išplaukia, kad kiekviena gramatinė kons-trukcija „turi savyje užkoduotą“ tam tikrą reikšmę, kuri gali būti „suprasta“ ir griežtai nustatyta taip, kad skirtingų konstrukcijų reikšmės galėtų būti „palyginamos tiksliai ir suprantamai, ne tik vienos kalbos viduje, bet ir platesniame kalbų kontekste“ (Wierzbicka 1998, p. 3). Natūraliai išplaukianti ir akivaizdi šio pagrindinio teiginio išvada yra padėtis, kurią galima pavadinti orveliš-ka: tas, kuris norėdamas ką nors pasakyti, savo kalboje neturi žodžių (formų), negali turėti apie tai nei minčių ir net jausmų.

Arbitro sąvoka čia įgauna labai neigiamą atspalvį: „Semantiškai gramatika nėra laisvai pasirenkama. Priešingai, gramatiniai skirtu-mai yra paaiškinami (sinchronine prasme) semantiniiais skirtumais; bet kuri gramatinė konstrukcija yra [33] tam tikros semantinės struktūros nešėja, jos egzistencijos prasmė ir kriterijus, lemiantis jos vartojimą.“ (ten pat).

Fakto, kad viskas yra semantika, ne-išvengiama pasekmė yra neegzistavimo statuso suteikimas *išimčiai* ir išankstinė nuostata, kad viskas kalboje paklūsta tvar-kai ir harmonijai, kurios pagrįstos *prasme*.

Yra šaltinių, kurių A. Wierzbicka neci-tuoja, tačiau kurie mums labai praverstų no-rint suprasti jos intelekto vingius. Pirmiau-sia reikia prisiminti Jakobsoną, kuris 1932 metais savo straipsnyje apie rusų kalbos veiksmažodžio struktūrą pareiškė, kad tas, kuris už „epizodinių ir pavienių veiksma-žodžio vartojimo formų“ sugeba išvelgti jų „pagrindinę reikšmę“ (*Gesamtbedeutung*), vengia formuluoti skubotas išvadas, kurios vėliau pagimdo nesuskaičiuojamas išimtis. Antrasis šaltinis yra įdomesnis, net jeigu jį A. Wierzbicka, galimas dalykas, ir speci-aliai ignoruoja, nes jis beveik žodis žodin atitinka slavofilo gramatikos teoretiko ir ištikimo Hegelio pasekėjo Konstantino Aksakovo (1817–1860), teigusio, kad jeigu viskas paklūsta taisyklei, vadinasi *kalboje išimčių negali būti*, tekstą: „Dažnai pasitaiko, kad veiksmažodis turi tik vieną vartojimo atvejį, kurį trumparegis žvilgsnis gali palaikyti taisyklės išimtimi, bet [...] kai jis supranta tikrąją šio veiksmažodžio reikšmę, pastarasis pasirodo iš tikrųjų esąs taisyklingas“ (Aksakov 1855, p. 17)⁶.

⁶ Aksakovo, kalbininko ir Hegelio pasekėjo, taisy-klės ir išimties statusus plg. su Sériot (2003).

Akcentuotina tai, kad, jeigu A. Wierzbicka nuolat remiasi filosofinėmis kalbomis, apie kurias svajoto XVII–XVIII amžių *Universaliosios charakteristikos* teoretikai, prieš padarydama neįmanomą dalyką neteisingos arba nelogiškos minties reiškimą (ypatingai provokuojamas Leibnias), savajai semantinei kalbai ji suteikia visiškai kitą subtilybę, kurioje sąvokos *teisybė*, *tiesa* apskritai nėra. Nutolusi nuo kalbos, o taip pat ir nuo pasaulio, ji ieško kalbos tam, kad atskleistų inkrustuotą prasmę pačiose kalbose. Iš tikrųjų čia niekada negalima rasti ir turėti žodžių adekvatumo šaltinio, nes pastarasis buvo išpiltas. Teorijoje, kurioje galima pažinti tik žinias, o ne pažinimo objektą, neišvengiamas sukimosi ratu pavojus.

„Savarankiška sintaksė negali paaiškinti prasmės skirtumų, ji ir nemėgina to daryti. Lygiai taip pat, kaip ji nebegali paaiškinti ir žodžių junginių skirtumų, nes distribuciniai faktai nėra nepriklausomi nuo reikšmės“. [35]

„Sintaksės semantinis pobūdis mums leidžia iš karto išspręsti abi problemas: jis leidžia analizuoti žodžių junginių skirtumus; jis mus išvaduoja nuo pasaulio, netekusio aklų ir nešališkų taisyklių, prasmės, taip pat nuo aklų bei nešališkų išimčių šioms taisyklėms, ir galų gale leidžia pamatyti,

kaip sintaksė sukuria prasmę“ (Wierzbicka 1998, p. 7)

Vienas itin iliustratyvus šio principo praktinio taikymo pavyzdys galėtų būti toks išplėstinių konstrukcijų anglų ir čekų kalbose atvejis. Galima pasakyti dviem būdais:

(a1) Mary started TO work

(a2) Mary started workING

bet tik :

(b1) Mary finished typING the letters

o ne :

(b2) *Mary finished TO type the letters.

A. Wierzbickos nuomone, konkuravimas tarp (a1) ir (a2) paaiškinamas tuo, kad čia yra veiksmo *kontrolės* galimybė, kurios neturi (b) atvejis: čia pati giluminė semantinė struktūra (t. y. „reikšmių intencija“) determinuoja sintaksines galimybes.

Taip pat A. Wierzbicka visiškai atmeta mintį, kad pasirinkimas tarp išplėstinės ir infinityvinės konstrukcijų galėtų turėti nors menkiausią sąsają su kokiu nors formaliuoju bruožu, pavyzdžiui, veiksmų koreferencija, kaip to mokoma kalbos vadovėliuose.

3.1.3. Kiekviena kalba yra vienas didelis tekstas

(tęsinsys kitame numeryje)

Literatūra

AKSAKOV 1855 – АКЦАКОВ, К. С., 1855. *О русских глаголах*. Москва.

BEZLEPKIN, N. I., 2001. *Filosofija jazyka v Rossii*, Sankt-Peterburg: Izd. S-P-go univ. [La philosophie du langage en Russie].

CERTEAU, de M., 1985. Le parler angélique. Figures pour une politique de la langue. In: Éd. S. AUROUX. *La linguistique fantastique*. Paris: Denoël.

COUTURAT, L.; LEAU, L., 1903. *Histoire de la langue universelle*. Paris: Hachette.

JAKOBSON, R., 1932. Zum Struktur der russischen Verbuns. In: *Charisteria Gvilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis...*, 74-84 (trad. russe : O strukture ruskogo glagola. In: R. JAKOBSON. *Izbrannye raboty*. Moskva: Progress, 1985).

KATZ, J. J.; FODOR, J. A., 1964. *The Structure*

of Language: Readings in the Philosophy of Language. Englewood Cliffs N. J.: Prentice-Hall.

SAPIR, E., 1917. Review of C. C. Uhlenbeck: Het passive karakter van het verbum transitivum of van het verbum actionis in talen van Noordamerika. *International Journal of American Linguistics*, 1, 82-86.

SERIOT, P., 2003. Une identité déchirée: K. S. Aksakov, linguiste slavophile ou hégélien? In: Éd. P. SÉRIOT. *Contributions suisses au XIIIe congrès mondial des slavistes à Ljubljana*, août 2003. Bern: Peter Lang, 269-292.

WEISGERBER, L., 1939. Die volkhafte Kräfte der Muttersprache, *Beiträge zum neuen Deutschunterricht*. Herausgegeben von Ministerialrat Dr. Huhnhauser, Frankfurt am Main: Diesterweg, n° 1.

WEISGERBER, L., 1950. *Vom Weltbild der deutschen Sprache*. Düsseldorf: Schwann.

WIERZBICKA, A., 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt a/Main: Athenaem; trad. fr: *Les primitifs sémantiques*. Paris: Larousse, 1993.

WIERZBICKA, A., 1980. *Lingua Mentalis: the Semantics of Natural Language*, Sydney; New-York: Academic Press.

WIERZBICKA, A., 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins, 1988.

WIERZBICKA, A., 1990. Dusha (=Soul), Toska (=Yearning), Sud'ba (=Fate): Three key concepts in Russian language and Russian culture. In: Ed. Z. SALONI. *Metody formalne w opisie jezykow slowianskich*. Bialystok: Bialystok University Press, 13-36.

WIERZBICKA, A., 1991. *Cross-cultural Pragmatics: the Semantics of Human Interaction*. Berlin; New-York: De Gruyter.

WIERZBICKA, A., 1997: *Understanding Cultures through their Key Words: English, Russian, Polish, German and Japanese*, New-York: Oxford University Press.

***Iš prancūzų kalbos vertė
Vilhelmina Vitkauskienė***

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijos, susitikimai / Konferencje, spotkania

ЭТО БЫЛО В ЕКАТЕРИНБУРГЕ...

*Элеонора Лассан
(Lietuva / Litwa)*

25-28 августа 2009 года в одном из крупнейших городов России Екатеринбурге по инициативе Уральского Государственного Педагогического Университета была организована Международная летняя школа для молодежи по проблемам политической коммуникации. 42 участника – аспиранты, молодые кандидаты наук и даже профессора из Екатеринбурга, Челябинска, Нижнего Тагила и других российских городов стали слушателями трехдневного цикла лекций и консультаций, которые вели приглашенные профессора из Беларуси (Б. Ю. Норман, профессор Белорусского Государственного Университета), Польши (П. Червинский, профессор Силезского университета), Украины (Л. Н. Синельникова, профессор Луганского университета) и Литвы (Э. Лассан, профессор Вильнюсского университета). Инициатор мероприятия, его подлинный вдохновитель – проректор Уральского педагогического университета профессор А. П. Чудинов, человек, благодаря которому, можно сказать без преувеличения, политическая лингвистика получила

статус самостоятельной научной дисциплины: изданием журнала «Политическая лингвистика» его редактор А. П. Чудинов способствовал институционализации новой отрасли лингвистического знания.

Автору этих строк довелось представлять Литву на этом научном празднике мысли, после которого даже у скептиков не осталось сомнения в специфике объекта, целей и исследовательских методов политической лингвистики как самостоятельной научной дисциплины. Профессор Л. Н. Синельникова убедительно показала, что существуют вопросы, которые могут быть успешно решены только в рамках этой дисциплины: вопрос о жанрах политического дискурса (напр., политическая брошюра, листовка, предвыборные выступления, политическая реклама и др.), специфика политической афористики и фразеологии, политический пиар в свете лингвистических средств, техника аргументации в политическом дискурсе, дискурс лоббирования и др. Нельзя не отметить, что некоторые проблемы в Литве успешно решаются: так, диссертация Виктории Макаровой по технике аргументации в

русском и литовском политическом дискурсе президентских посланий оказалась известной слушателям школы. Автор этих строк услышал немало просьб помочь ознакомиться с электронным вариантом диссертации.

Нужно сказать, что на лекциях приглашенных профессоров царил атмосфера совместного научного творчества, что придавало всей программе школы ауру некоего научного блеска, легкости и красоты мысли, так что даже восьмичасовой ежедневный цикл лекций не казался утомительным. И Б. Ю. Норман, отметивший некоторые особенности дискурса Лукашенко в свете общих прагматических особенностей употребления местоимений и имен собственных (местоимение *Вы* в дискурсе Лукашенко становится знаком угрозы адресату), и П. Червинский, показавший, как обыденный язык при тоталитарной системе приобретает тотально оценочный характер, и Э. Лассан, продемонстрировавшая, как отдельные слова в дискурсе политиков становятся ключом к их подлинным установкам (напр, *народовластие* или уж совсем лишенное идеологических коннотаций *к сожалению*) словно подхватывали слово, сказанное коллегами,

и развивали прозвучавшую мысль, рождающуюся на глазах слушателей.

А затем, после лекций, было время «научного и ненаучного общения», «научные и ненаучные капустники», поражавшие талантливостью слушателей, на глазах рождающих экспромты, обыгрывающих только что услышанную фразу лектора, в лицах изображающих политиков. И были песни под гитару, и даже звучала скрипка. И была атмосфера подлинной демократии, когда каждый отвечал за порученное ему дело, проявляя полную инициативу, независимо от занимаемой ступени в табели о рангах, и когда декан сопровождал на гитаре аспиранту.

Остается сказать, что это замечательное научное мероприятие прошло под эгидой Министерства образования и науки Российской Федерации, выделившего на него немалые средства в рамках программы «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России». И от себя добавлю: в ходе научного общения были высказаны различные общественные взгляды и встречались люди с разными политическими установками. Но это не помешало им услышать друг друга, а организаторам мероприятия продемонстрировать широту и свободу политического мышления.

Knygų recenzijos / Recenzje książek

БРИО, Валентина, 2008. *Поэзия и поэтика города: Wilno – הגליל – Vilnius*. Москва: Новое литературное обозрение. 264 с., ил.

*Павел Лавринец
(Lietuva / Litwa)*

Вильнюс словесно воплотился во множестве литературных произведений, в путевых записках и мемуарах на разных языках, поэтому потребность в книге о литературном образе былой столицы Великого княжества Литовской и нынешней столицы Литвы давно созрела. Первым таким опытом на русском языке стала книга Валентины Брио, ученого Еврейского университета в Иерусалиме, в прошлом коллеги по Вильнюсскому университету и жительницы вильнюсского предместья Ерузале, т. е. Иерусалима. Присущее поэзии о Вильнюсе, по замечанию автора, транспонирование на язык литературы архитектурных, скульптурных, живописных форм, сказалось в обилии прекрасных иллюстраций, без которых не могла обойтись книга о городе, очаровывавшем многих живописцев, графиков и фотохудожников. Среди сотни без малого репродукций гравюр, литографий, акварелей и фотографий с портретами писателей, обложками примечательных изданий и видами главного героя книги около трети – фотоснимки, сделанные самим автором книги.

Три взаимосвязанных узловых аспекта освещаются в книге: город в

судьбах писателей, писатели в судьбах города и становление литературных обликов Вильнюса. Польскому Вильнюсу отдано больше половины книги, что закономерно связано с ролью польской культуры в городе XIX – первой половины XX вв. и всемирной славой Мицкевича, Словацкого, Милоша. Рождение филломатской и мицкевичевской традиции восприятия Вильнюса вписано автором в контекст градообразующих функций университета наилучшей поры *Alma Mater Vilnensis* (с. 13-51). Разные стороны города и жизни его пестрого населения открывали художественная и очерковая проза Ю. И. Крашевского (с. 52-64), прозаические «гавенды» И. Ходзько (с. 70-73), женский взгляд мемуаров княжны Г. Пузыниной-Гюнтер (с. 73–76), записки краковского профессора С. Тарновского (с. 76-80), удачно подсвеченные отрывком из воспоминаний о 1860-х гг. П. Венгеровой.

В главке о виленской теме у В. Сырокомли (Л. Кондратовича) явственно недостает фигуры А. Киркора. Известно, что Сырокомля подружился с ним в 1853 г., и Киркор быстро обратил его в «литовскую веру», заразил своеобразным региональ-

ным патриотизмом, привил ту литовскую идентичность, о которой идет речь в заключении книги. Это Киркор возил поэта с собой по Литве и знакомил с древностями; под влиянием и по советам Киркора возникли, помимо поэмы *Маргер*, путевые очерки Сырокомли. Отношения омрачил роман поэта и жены Киркора; современники находили его отражение в одном из «виленских» сочинений Крашевского – в *Романе без названия* (1855), охотно узнавая Сырокомлю в Шарском, а в Саре – актрису Гелену Киркорову. За год до выхода *Прогулок по Литве в радиусе Вильно* Сырокомли Киркор издал свои *Прогулки по Вильно*. Заимствования из этого первого путеводителя по городу, по сей день переиздающегося по более позднему дополненному изданию, опознаются и в русских путеводителях начала XX в., и в литовских путеводителях, изданных после Второй мировой войны; Сырокомля же обязан ему композицией, манерой изложения и тональностью. Не путевые очерки Сырокомли создали, как полагает Брио, прецедент «подробных и квалифицированных путеводителей», традиция которых продолжилась в межвоенном Вильно (с. 70), а путеводитель Киркора.

В стихах В. Хулевича, Т. Буйницкого, В. Арцимовича и других польских поэтов межвоенного двадцатилетия складывался канонический набор виленских мотивов (с. 83-90). Подробно рассматривается «оранжево-зеленое Вильно» в стихотворных и прозаических текстах К. И. Галчинского (с. 90-99) и еще обстоятельнее – становление «виленского текста» Ч. Милоша (с. 100-133). Для полноты картины не хватает, пожалуй,

Т. Конвицкого: известный писатель, сценарист и кинорежиссер, экранизовавший, среди прочего, *Долину Иссы*, в *Хронике любовных происшествий*, *Восходах и закатах луны*, *Зверочеловекеморобе* воссоздал предвоенное Вильно. Вильно (и не находивший до него художественного воплощения Павильнис) Конвицкого интенциями, общей атмосферой, автобиографичной интимностью сходен с образом города у Милоша, и все-таки разительно отличается. Чем? – Ответа надо ждать в других исследованиях.

Тема еврейского Вильно, прослеженная у Крашевского, Сырокомли, Галчинского, развернута автором в разделе о Литовском Иерусалиме. Его составили две главы о поэзии на иврите и две – на идиш. Герои двух первых – поэты Мордахай Цви Мане с его лирические письма и З. Шнеур с поэмой *Вильна*, изданной с литографиями Г. Штрука и оказавшейся у истоков урбанистической еврейской поэзии, и эссе «Свет и тень Еврейской улицы», предварившей альбом фотографий М. Воробейчика (с. 137-157). В обзоре произведений на идиш, посвященных Вильно (с. 157-161), В. Брио представляет поэмы Э. Гольдшмидта, С. Рейзен, стихотворения А. Гродзенского и Л. Стоцкого. В отдельной главе виленские страницы биографии М. Кульбака, продолженной в наши дни посмертной мемориализацией, вводят в детальный анализ лейтмотивной структуры и цитатно-аллюзивного плана поэмы *Вильнэ* (с. 161-172). После войны тема еврейского Вильнюса обрела трагическое звучание и стала плачем по погибшему Литовскому Иерусалиму, городу-сну, отстроенному по чужим воспоминаниям Г. Кановичем (с. 172-175).

Межвоенный литовско-польский спор породил разновидность литовской поэзии «нашего Вильнюса». Развивая мотивы романтической литовской поэзии, она закрепляла статус города как мифологизированного средоточия национальной жизни и столицы государства, без которой бытие народа представлялось ущербным (с. 176-186). Разнообразие вариаций вильнюсской темы в новейшей литовской литературе представлено в книге творчеством двух ровесников и, между прочим, однокурсников по Вильнюсскому университету – Ю. Вайчюнайте и Т. Венцловы. Примеры стихов и их анализ показывают, что лирический образ города у поэтессы сенсуально-конкретен, топографически точен и вместе с тем пропитан знаками историко-культурной традиции, усвоенной как собственная биография (с. 186-200). Вильнюс в поэзии Венцловы, автора блестящих эссе и замечательного путеводителя по городу, встраивается в ряд поэтических «портретов» городов. В парижском кафе вспоминается вильнюсское Заречье, и наоборот; отблеск Вильнюса ложится на Копенгаген или Гибралтар. В переплетении сложной метафорики города с Одиссеевым мифом «местное барокко» становится поводом и предметом для размышлений «о смерти, о царствии ль небесном», по переводу В. Гандельсмана (с. 200-220).

Поливариантность имен города и его локусов, оговоренная в авторском вступлении и с должной последовательностью соблюдаемая в книге, продолжилась ненужным разнобоем в передаче имен в тексте и в указателе (*И-Фу-Туан* и *Йи-Фу*

Туан, *Чарторыйский* и *Чарторыский*). Именной указатель, к сожалению, мало полезен из-за сдвига страниц; Юлиуш Клосс, правильно обозначенный в указателе, в тексте назван почему-то Яном, а Манфред Кридль в тексте и указателе – Кридл. Не обошлось без «виленского имброглио», двусмысленно воспетого Галчинским. Например, неверно, что с 1988 г. площадь у памятника Мицкевичу «стала местом собраний литовского национального союза “Саюдис”»: не 1988, а 1987, не собрания, а митинг, не «Саюдис», а Лига свободы Литвы. Сомнительно использование названия советского административно-территориального деления «Гродненская обл.» применительно к родившемуся в 1896 г. Кульбаку.

Обсуждая разноязычный литературный материал, на русский язык большей частью не переведившийся, невозможно было ограничиться переводами Мицкевича, сделанными С. Мар-Аксеновой, Галчинского – А. Гелескулом и Т. Чапайтисом, Милоша – В. Британишском, Венцловы – А. Кушнером, В. Гандельсмана, В. Куллэ, Вайчюнайте – О. Прокофьевым, наконец, стихотворением Марка Шагала «Виленская синагога» в переводе Льва Беринского. Стихи М. Рукевича, В. Арцимовича, других польских и литовских поэтов, очерки Крашевского и Тарновского, воспоминания Гюнтер-Пузыниной, *Словарь виленских улиц* Милоша, поэмы Шнеура и Кульбака, многие другие тексты приводятся в собственных переводах автора книги, не всегда безупречных: может быть, название части „Dzwony w zimie” поэмы *От восхода солнца до заката* Милоша точнее перевести не

«Зимние звоны», а «Зимние колокола». Кажется недопереведенным в *Городе без имени* «подсвечник тебанский»; полезно было бы учесть другие переводы поэмы: с «узорчатыми свечами» (С. Морейно) трудно согласиться, в особенности если попытаться представить себе, как они бы могли выглядеть, а «фиванские подсвечники» (В. Асовский) вполне приемлемы по буквальной точности и намеренной двусмысленности, при которой равно основательны ассоциации с Фивами и греческими, и египетскими.

Отдельные неточности и шероховатости не снижают ценности проделанной работы, с которой мог справиться только истинно вильнюсский человек не только по духу, но и по лингвистической компетенции. Переводы стихотворных текстов сопровождаются комментированной цитацией на языке оригинала. Это позволяет и не знающему языка оценить словесную игру и анаграмматические серии в стихах о городе в долине Вильни и Вилии, воющим волком приснившемся князю Гедимину.

Валентина Брио отказалась от создания очерка «вильнюсского текста»,

несмотря на то, что в разнородных сочинениях авторов, принадлежащих к различным национально-культурным традициям, обнаруживаются одни и те же пространственные и архитектурные мотивы, легендарные сюжеты, исторические и литературные аллюзии, те же смещения и взаимопроникновения времен. Интерпретация Вильнюса как мифопоэтического пространства, генерирующего собственный текст, выраженный устойчивыми семантическими комплексами, однотипными сюжетно-композиционными решениями, сходными предметно-образными рядами в произведениях разных жанров на разных языках, требует иного исследовательского аппарата и отчасти другого материала. Если же понимать «вильнюсский текст» как образ города в литературах польской, еврейской, литовской (а также русской и белорусской), то книга все же о нем, – и без нее уже нельзя будет обойтись, трактуя о Вильнюсе адмирала Шишкова и офицера Глинки, Саши Черного и Брюсова, Рейна и Бродского.

**БЫЛ ВО ВСЕХ НАС.
УДИВИТЕЛЬНО ПРОЧНО СОХРАНИЛСЯ В ПАМЯТИ ПОЛЯКОВ**

MAZUR-MERZWA, Lidia, 2008. *Булат Окуджавы в польских переводах. Когнитивные стратегии польского переводоведения.* Kielce: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego. 169 с.

*Казимеж Люцинский
(Lenkija / Polska)*

Издательство университета имени Яна Кохановского (Кельце, Польша) выпустило книгу «Булат Окуджавы в польских переводах», которая, с точки зрения автора данной рецензии, не может не представлять интерес для специалистов в области разных ветвей гуманитарного знания: польских и русских окуджавоведов, специалистов в области теории перевода, когнитивной лингвистики, межкультурной коммуникации. Автор книги – польский ученый Лидия Мазур-Межва, много и плодотворно в последние годы занимающаяся творчеством известного русского поэта, исполнителя, мудреца, хотела, чтобы книга увидела свет в год десятилетия со дня смерти Булата Окуджавы (2007), таким образом отдав дань памяти человеку, чье имя, как никакое другое, соединяет польскую и русскую культуру. Выход книги немного задержался, тем не менее она оказалась достойной вехой в исследованиях (пока еще не столь многочисленных) творчества «Булата», как его зовут поляки.

Книга состоит из трех глав: «Булат Окуджавы и Польша», «Булат Окуджавы

в польских переводах», «Очерк сравнительного анализа польских и французских переводов Булата Окуджавы». Остановимся коротко на содержании каждой главы и роли сделанного в них исследования для названных выше отраслей гуманитарного знания.

Первая глава делится на две отдельные части: «Восприятие Булата Окуджавы в Польше» и «Польша и поляки в поэтическом творчестве Окуджавы». В этой главе автор дает подробнейший обзор работ польских окуджавоведов, буквально по крупицам собирая высказывания об Окуджаве польских читателей его творчества. Можно сказать, что перед нами «польская антология окуджавоведения». Вместе с тем автор вносит свою струю в эту антологию, стремясь ответить на вопрос о непреходящей популярности песен Окуджавы в Польше, популярности, не зависящей от веяний времени. В то время как в России в ряде статей происходит пересмотр отношения к Окуджаве, выраженный иногда в малопристойных тонах (ср. «Вот уровень и глубина страданий лирического героя

– покатался на троллейбусе и все беды – долой. И храма, оказывается, никакого не надо» – автор этих строк некая Лидия Сычева упрекает Окуджаву в трусости, эгоизме, «кухонности», то есть мелкости, приземленности чувств и тем, отсутствии веры и т.п., а его стихи, посвященные Польше, объясняет «благодарностью за заграникомандировку» (Лидия Сычева. Прощание с Окуджавой <http://www.hrono.ru/public/2001/sycheva01.html>), в Польше отношение к Окуджаве продолжает оставаться неизменно уважительным, о чем свидетельствуют приводимые Лидией Мазур-Межвой факты: спектакли в его честь, фестивали творчества. Автор книги о «польском Окуджаве» делает вывод о причинах популярности Окуджавы в Польше и о роли Польши в его творчестве, который можно считать новым для окуджавоведения в целом и польского в частности: именно в польских стихах Окуджава явил способность бесстрашного взгляда на историю и тем самым явно обозначил свою гражданскую позицию. Что же касается близости его творчества польскому сердцу, то тут, видимо, играют роль такие факторы, как глубокое христианское начало его творчества, со временем четко обозначившееся в стихах поэта, числившего себя большую часть жизни в категории атеистов.

Вторая глава – основная в книге. В ней заявлены новые подходы к теории перевода с позиций когнитивной лингвистики. Автор не занимается оценкой существующих (весьма многочисленных) переводов стихотворений Окуджавы на польский язык, а ставит иную цель: установить, существуют ли общие особенности польских переводов

и таким образом выяснить, существует ли **национальный переводческий дискурс**, возможность которого позволяют предположить новые понятия когнитивной лингвистики. Я говорю о понятии национального когнитивного пространства, входящего составной частью в индивидуальное когнитивное пространство отдельной личности. Под когнитивным пространством Мазур-Межва, вслед за русскими исследователями (Гудков), понимает систему знаний, установок, интеллектуальных навыков, которые характерны для отдельной личности и в значительной части сформированы культурой национально-языкового коллектива, к которому принадлежит та или иная личность. Автор книги о когнитивных стратегиях переводоведения исходит из того, что перевод есть акт интерпретации переводчиком оригинального текста, которая осуществляется с неизбежными модификациями оригинала. Причины модификаций, по мнению Лидии Мазур-Межвы, связаны с тем, что «а) переводчик осознает, что информация оригинала не вписывается в когнитивное пространство принимающей культуры и намеренно приспособливает текст к ее ожиданиям; б) находясь в русле своей культуры, он бессознательно осуществляет интерпретацию оригинала в соответствии со схемами интерпретации действительности своей культуры» (с. 141).

Лидия Мазур-Межва исследует переводы Б. Окуджавы, выполненные В. Ворошильским, и В. Домбровским, А. Мандалияном, З. Федецким и Е. Чехом. Автор приходит к выводу, что модификации оригинального текста в польских переводах, принадле-

жащих перу известных переводчиков, являющихся одновременно и яркими творческими личностями, несмотря на некоторые отличия, носят системный характер и могут быть охарактеризованы следующим образом: преобладают операции добавления и замен, в силу чего переводные тексты предстают адаптированными к культурным горизонтам польской аудитории. При этом модификации перевода, сводящиеся в основном к операциям добавления и замен, делают переводные тексты:

- более насыщенными по интенсивности переживаемой эмоции и описываемого признака,
- вызывающими религиозные коннотации,
- лишенными смысловой многослойности, необходимости разгадывания находящихся в «сжатой упаковке» оруджавских мыслей и аллюзий.

Причины отмеченных модификаций автор связывает с социокультурными традициями польских речевых практик, с национальным характером, с одной стороны, повышенно эмоциональным, а с другой – не принимающим идею смирения, стремящимся в любых ситуациях вербализовать возможность сопротивления. Автор также выдвигает идею о том, что отмеченное в переводах стремление к смысловому упрощению текста проговариванию всех составляющих описываемой ситуации, как и насыщение текста религиозными аллюзиями, есть следствие влияния церковных дидактических речевых практик (проповеди), оказавших сильнейшее влияние на польскую риторику в целом.

Таким образом, новизна идей книги Лидии Мазур-Межвы безусловна: пе-

реводчик не свободен в выборе средств передачи оригинального текста – он ограничен не только ситуацией оригинала, но и горизонтами собственного национального когнитивного пространства, диктующего ему такую интерпретацию ситуации исходного текста, которая согласована с его личностными и культурно-языковыми установками.

Для подтверждения идей существования национального переводческого дискурса автор обращается к французским переводам Б. Окуджавы и, действительно, находит в них совершенно иную картину. «Французский текст» Окуджавы лишен названных выше черт – он лаконичен, как лаконичен исходный текст, и практически лишен операций добавления: переводы тяготеют к практически дословной передаче оруджавского текста. По поводу ряда замен во «французском тексте» у автора книги о когнитивных стратегиях переводоведения возникают интересные мысли, с которыми (как и со многими-многими другими, касающимися истолкования «русского» текста Окуджавы!) читатель познакомится, прочитав книгу.

Книга интересно оформлена: на обложке – бесконечная мостовая и летящий над ней голубой шарик. Здесь и мотив дороги как одной из высших ценностей поэтического мира Окуджавы, и мостовые Арбата, и тот шарик-жизнь, который по прошествии лет, проведенных в слезах, оказывается прекрасным. И здесь я не могу не сказать о корректорских (редакторских?) огрехах книги: в ней немало стилистических погрешностей, неверных знаков препинания и даже анекдотических искажений авторского смысла.

Так, на стр. 19 сказано о «Песенке о моей жизни» следующее: «В студенческие годы Окуджава пытался исполнять эту песню на студенческих вечерах, чем вызвал неодобрение администрации». Из личных разговоров с автором книги знаю, что, учась в Минске, Лидия Мазур пела эту песню на студенческих вечерах – вряд ли это мог делать сам Окуджава, занимавшийся на филфаке Тбилисского университета с 1945 по 1950 – названная песня относится примерно к середине 60-х годов. Досадно, что в действительно

незаурядной книге встречаются столь странные «опечатки».

В заключение, подводя итог сказанному, смею рекомендовать эту книгу для чтения не только в польской научной аудитории русистов: думаю, она будет небезынтересна и для русских окуджавоведов, поскольку раскрывает потайные смыслы многих окуджавских текстов, и для филологов в целом, поскольку показывает реализацию национального когнитивного пространства, национальной концептосферы в творчестве одного из крупнейших деятелей культуры XX века.

ЛАССАН, Элеонора, 2008. Лингвокультурология. Очерк русской концептологии: учебное пособие для студентов. Вильнюс: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 140 с.

*Инна Кажуро
(Lietuva / Litwa)*

«Культура невозможна без языка, на котором она творится и передается» – таков основной постулат нового учебного пособия Элеоноры Лассан по лингвокультурологии. Пособие состоит из Введения, Первой, теоретической, главы, пяти глав практических, Заключения и Краткого словаря терминов. Каждую главу заключают Вопросы для самопроверки и Список литературы.

Теоретическая глава пособия разбита на пять разделов и носит открытый, незавершенный характер, то есть не утверждает авторскую точку зрения на содержание понятия *менталитет* и его соотношение с такими понятиями, как *национальное сознание* и *картина мира*. Автор оставляет своим читателям, будь они студенты или филологи-профессионалы, возможность размышлять над проблемными понятиями.

Название главы «Основные понятия наук, связанных с проблемой языка и сознания», как нельзя лучше отражает расфокусированность понятийного аппарата лингвокультурологии, расположившейся на стыке различных областей гуманитарного знания (философии, логики, антропологии, психологии, языкознания и т. д.). Признавая недостаточную работанность терминологии, автор, тем

не менее, достаточно полно раскрывает различные аспекты методологии новой междисциплинарной науки, изучающей через язык окультуренное сознание человека. Для этой цели автор удачно использует метод попарного сопоставления между собой терминологических понятий. Такой способ изложения очень характерен для научного стиля Элеоноры Лассан, которая всегда и везде – и в аудитории, и на письме – нацелена на диалогическое общение с адресатами ее сообщений.

Первый раздел теоретической главы рассматривает соотношения культуры и мышления, культуры и языка. Носителями одной культуры автор называет всех членов социума, если они говорят на одном языке. Второй раздел посвящен проблеме менталитета. Автор не разводит термины *менталитет* и *ментальность* и показывает, как происходило их становление в философской литературе. В дальнейшем Э. Лассан чаще пользуется словом *ментальность*. Сопоставляя ментальность с культурой, автор так характеризует эти два понятия: «<...> ментальность может быть явлением индивидуальным и коллективным – культура носит только коллективный характер, ментальность есть нечто не-

осязаемое, склад ума и души, <...> культура же носит материальный характер – в виде продуктов, созданных человеком (артефактов)» (с. 13). В третьем разделе первой главы Э. Лассан представляет «обобщенное видение» понятия *картина мира*. Здесь автор соотносит менталитет (ментальность) и картину мира как две стороны одной ментальной сущности – «картина мира имеет статическую форму существования <...>, а менталитет – динамическую» (с. 19). В четвертом разделе сопоставляются сознание и мышление, ознание индивидуальное и сознание национальное. И, наконец, с пятого раздела теоретической главы начинается и продолжается до конца книги разговор о концепте: его структуре, признаках, способах описания. Пытаясь дать многомерное понимание концепта, автор вступает в диалог с А. Вежбицкой, А. Кошелевым, Л. Чернейко, средневековым мыслителем Петром Абеляром и др. К концу книги, в Кратком словаре-справочнике, концепт получает следующую формулировку: «Концепт (преимущественно выражается абстрактными существительными) – знания о явлениях действительности, отраженные в сжатом виде в слове <...> и открывающиеся рациональному осмыслению только при анализе употребления слова в дискурсах культуры» (с. 137).

Не претендуя в рамках учебника на полноту освещения проблемы, автор выделяет следующие признаки культурно значимых концептов:

специфическое поведение в текстах определенной культуры (характерное для дискурсивных практик данной культуры построение дискур-

са, представление способа видения сущности, обозначенной словом),

частота встречаемости слова и связанного с ним понятия в значимых местах текстов культуры,

изменяемость содержания (вариирование во времени и от одного носителя культуры к другому).

Названные характеристики вытекают из анализа, представленного в практической части пособия, где на основании языковых текстов культуры (художественных, философских, публицистических) описываются ключевые русские концепты *Надежды, Дома, Разлуки, Зависти* и локусы русской культуры (термин автора) – *Обрывы и Облака*. Э. Лассан предлагает своеобразное понимание языковой картины мира как словаря **всех** слов национального языка, в который входят и *стол*, и *школа*, и *стекло*. Но только наиболее значимые «элементы» словаря, считает автор, могут именоваться **культурными концептами**. Автора интересуют именно узловые, иначе говоря, ключевые моменты языкового сознания, так как именно в них возможно уловить уникальность, специфичность человеческой личности и лингвокультурного коллектива, к которому она принадлежит.

В описании структуры концепта Э. Лассан выделяет три уровня:

собственно лексическое значение, смысловые приращения, мета-концептуальный уровень.

Описание концептов является целью лингвокультурологии: «<...> ключевые концепты выявляют специфику национального и индивидуального мировидения и позволяют понять речевое и

неречевое поведение носителя определенной культуры» (с. 27). По мнению автора с помощью концептуального анализа мы получаем возможность:

вскрывать глубинный слой языка, который Д. Лихачев назвал «концептосферой», «концентратом культуры»;

выявлять специфичность национального сознания (предупреждение возможных осложнений в межкультурной коммуникации);

проникать в «тайники сознания человека»;

освоить одну из техник исследования сознания человека (Э. Лассан разрабатывает для описания концептов предложенный Анной Вежицкой язык семантических примитивов).

Хотелось бы отметить одну особенность новой книги, касающуюся выбора языкового материала для описания концептов. При общем обозрении современных русских исследований создается впечатление, что каждый концепт словно бы сам диктует, какие тексты из общего здания культуры подходят для его описания. Так и в данном случае: к исследованию одних концептов привлекается серьезная философская литература (для концептов Надежды и Зависти), при описании других (например, концепта Разлу-

ки) наиболее подходящими оказываются легкие жанры культуры, в особенности песня. Кстати, на песню как на один из самых богатых источников концептов указал в свое время Д. Лихачев (статья «Концептосфера русского языка»).

Книга Элеоноры Лассан адресована студентам-филологам, но представленная в ней интерпретация лингвистической культурологии актуальна для более широкой гуманитарной аудитории. У Ю. Степанова в Словаре русской культуры есть знаменитое определение: «Концепт – это как бы сгусток культуры...» Гуманитарии уточняют – «многомерный сгусток смысла». Отыскивая эти смыслы, лингвисты подхватывают старое знамя культуры, на котором философы начертали заветные слова: «У каждого смысла будет свой праздник возрождения». Мы думаем, книга привлечет всех, кто интересуется культурой как прямой противоположностью бессмыслицы. Также безусловна ценность пособия для исследователей русской концептологии и, шире, русской культуры. Автор связывает концепты с социально-историческими условиями жизни России в разные эпохи ее развития и, с другой стороны, показывает их взаимосвязи внутри русской концептосферы.

ILGIEWICZ, Henryka, 2008. *Societates Academicae Vilmenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907-1939) i jego poprzednicy, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, ss. 668.*

*Wiesław Caban
(Lenkija / Polska)*

W 2005 roku na półkach księgarskich w Polsce ukazała się książka poświęcona wileńskim towarzystwom i instytucjom naukowym w XIX wieku. Henryka Ilgiewicz, autorka tej publikacji, a zarazem pracownik naukowy Instytutu Kultury, Filozofii i Sztuki w Wilnie zdobyła sobie uznanie wśród historyków polskich i litewskich podejmujących problematykę dziejów Wilna i Litwy XIX wieku. Raptem trzy lata później ukazało się nowe, wielkie dzieło polskiej badaczki z Wilna. Są to mianowicie dzieje poprzedników i samego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.

Do poprzedników Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie Henryka Ilgiewicz zaliczyła: Towarzystwo Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa (1899–1907), Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki (1907–1914) i Towarzystwo Miłośników Wilna (1919–1933). Dziejom tych trzech towarzystw poświęciła autorka około 140 stron całości pracy. Resztę obszernej publikacji, tj. około 400 stron, nie licząc rozdziału wstępnego, zawiera omówienie dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.

W polskiej historiografii dziejom trzech towarzystw, które – i słusznie – H. Ilgiewicz zaliczyła do poprzedników Towarzystwa

Przyjaciół Nauk w Wilnie, nie poświęcono prawie żadnej uwagi. Znaleźć o nich można jedynie słownikowo-encyklopedyczne wiadomości. Nieco więcej szczęścia miało Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Najpierw Stanisław Kościałkowski, członek Towarzystwa od 1912 roku, wieloletni wiceprezes i wreszcie ostatni prezes, przebywając na emigracji w Anglii opublikował artykuł na łamach „Tek Historycznych”¹. Natomiast w Polsce pierwszy zarys historyczny Towarzystwa przygotował w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku Leonid Żytkowicz, historyk toruński z rodowodem wileńskim². Pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku ukazały się dwie publikacje autorstwa Romana Jurkowskiego³. Historyk z Olsztyna swoje opracowania przygotował w oparciu o materiały archiwalne z Wilna. Niewielką informację o dziejach Towarzystwa w okresie międzywojennym

¹ 1956/1957, t. 8, s. 94-121.

² L. Żytkowicz, Towarzystwo Przyjaciół nauk w Wilnie 1907-1940. In: *Z dziejów nauki polskiej. Księga pamiątkowa TNT 1875-1975*, s. 49-75

³ R. Jurkowski, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1907-1939. Przyczynek do życia kulturalnego Wilna*, „Zapiski Historyczne”, 1986, t. 51, z. 4, s. 113-135; Tenże, *Z życia kulturalnego Wilna w latach 1899-1914*, „Zapiski Historyczne”, 1990, t. 55, z. 1, s. 59-88.

przygotował w 1996 roku Artur Kijas⁴. Do tego trzeba jeszcze wspomnieć o dwu niewielkich publikacjach historyków litewskich. I to by było w zasadzie wszystko⁵. Stąd też, jak autorka słusznie stwierdziła we wstępie (s. 11), że „potrzeba podjęcia badań (...) jest oczywista”.

Praca powstała w oparciu o materiały rękopiśmienne znajdujące się głównie w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy, Centralnym Archiwum Litwy, w dziale rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk i Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Najbogatsze materiały dla Towarzystwa Przyjaciół Nauk zachowały się w Wilnie. Instytucja ta posiada swój zespół. Jest to słynny zespół 1135 przechowywany w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy. Kolekcja ta zawiera materiały nie tylko dla dziejów samego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, ale znajdujemy w niej też bogactwo informacji dotyczących losów Polaków z Litwy w Imperium Rosyjskim w XIX wieku.

Najsłabiej zachowały się natomiast materiały źródłowe dla Towarzystwa Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa, a to dlatego, że działało ono nielegalnie. O ile w wypadku innych towarzystw Autorka dysponowała takimi materiałami, jak statuty, sprawozdania, listy członków czy wydawnictwa własne, o tyle w tym przypadku korzystała jedynie z niewielkiej korespondencji czy wspomnień opubliko-

wanych już w okresie międzywojennym w prasie wileńskiej.

Konstrukcję pracy narzuciły niewątpliwie zachowane materiały źródłowe i stan badań. Poza rozdziałem I, w którym zostały nakreślone warunki polityczne, w jakich przyszło działać omawianym towarzystwom, autorka poświęciła po jednym rozdziale każdemu z trzech towarzystw, które uznała za poprzedników Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Rozdziały zostały zrealizowane według jednakowej koncepcji. To znaczy najpierw badaczka omówiła stan badań, a następnie scharakteryzowała założenia, członków i działalność. Jest to koncepcja podobna do tej, którą H. Ilgiewicz przyjęła w swej wcześniejszej pracy, a mianowicie w *Wileńskich towarzystwach i instytucjach naukowych w XIX wieku* (Toruń 2005). Przyjęcie takiego rozwiązania ułatwiło autorce, na ile tylko pozwoliły materiały źródłowe, przedstawienie ludzi i ich dokonań w ramach działalności poszczególnych towarzystw.

Wreszcie, poczynając od rozdziału V, H. Ilgiewicz omawia działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Dla tej organizacji najważniejsze były najpierw lata 1907-1914, a następnie rok 1922, kiedy to nastąpiło zreformowanie Towarzystwa.

Paragraf drugi „Ustawy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” z 1907 roku głosił, że ma ono na celu „pielegnowanie nauk, umiejętności i literatury w języku polskim, w szczególności zaś badanie kraju pod względem przyrodniczym, etnograficznym, historycznym, ekonomicznym i statystycznym”. I z tych zadań Towarzystwo wywiązało się bardzo dobrze. Urządzono siedzibę władz, powstała biblioteka i mu-

⁴ A. Kijas, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1918-1939. In: *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. 2: *Kultura i trwanie*, Białystok 1996, s. 297-313.

⁵ Niewiele okolicznościowych wspomnień o Towarzystwie Przyjaciół Nauk ukazało się również w prasie wileńskiej. Por.: *Bibliografia Wilna*, opr. H. Baranowski, t. II, Toruń 2000, s. 12-14.

zeum. Do obu tych placówek inteligencja polska przekazywała pamiątki historyczne znajdujące się w zbiorach prywatnych. Podjęto prace naukowo-badawcze i zajęto się ochroną najważniejszych zabytków (Góra Zamkowa w Wilnie, ruiny zamków w Trokach i Nowogródka). Powołano do życia swoje wydawnictwo „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, gdzie publikowano mniejsze prace naukowe, materiały źródłowe i biografie. Do 1914 roku ukazało się pięć tomów „Rocznika”.

Autorka słusznie zauważa, że w ciągu pierwszych siedmiu lat swej działalności Towarzystwo zbudowało mocne fundamenty, tak że mogło przetrwać ciężkie lata pierwszej wojny światowej.

W zmienionych warunkach politycznych po I wojnie światowej zdecydowano się na przyjęcie nowego statutu. Poczynając od 1922 roku, w ramach Towarzystwa funkcjonowały trzy wydziały: I – filologii, literatury i sztuki; II – nauk matematyczno-przyrodniczych i lekarskich; III – historii, filozofii i nauk prawno-społecznych. Rozwinęła się działalność naukowa i wydawnicza, znacznie wzrosły zbiory muzealne i biblioteczne. Towarzystwo nawiązało wiele kontaktów z instytucjami krajowymi, a nawet zagranicznymi. O ile do 1914 roku można mówić, że działalność Towarzystwa miała wymiar regionalny, o tyle w okresie międzywojennym jego działalność miała charakter ogólnopolski. Otrzymywano też ożywione kontakty międzynarodowe. Towarzystwo otrzymało znaczne wsparcie materialne ze strony instytucji państwowych i społecznych.

Trzydziestoletni dorobek wielu Polaków z Wilna i Litwy został zatracony w czasach II wojny światowej. Wraz ze zmianą sytua-

cji politycznej Wilna i Litwy zmieniały się losy zbiorów bibliotecznych i muzealnych Towarzystwa. W sierpniu 1940 roku władze litewskie znacjonalizowały majątek Towarzystwa. Pozwolono jednak Stanisławowi Kościałkowskiemu, ostatniemu prezesowi, opiekować się majątkiem. Nie pełnił on już roli prezesa, a tylko „opiekuna porządkującego”. Część członków Towarzystwa miała nadzieję na wskrzeszenie działalności, ale wraz z sowietyzacją Litwy z coraz większą podejrzliwością spoglądano na polską inteligencję. Wielu członków Towarzystwa i zarazem profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego zostało deportowanych w głąb Związku Radzieckiego. Za Uralem znalazł się również „opiekun porządkujący”, czyli profesor Stanisław Kościałkowski. Zaczęło się rozgrabianie przez osoby prywatne biblioteki, muzeum i archiwum. Resztę dokończono za czasów niemieckiej okupacji Litwy. Zbiory uległy zniszczeniu lub rozproszeniu, a gmach Towarzystwa Niemcy przeznaczili na potrzeby wojska.

W czasie lektury tej obfitej w informacje książki o polskim życiu naukowo-kulturalnym w Wilnie od końca XIX wieku do 1939 roku odnosi się wrażenie, że publikacja ta ma zbyt encyklopedyczne ujęcie. To wrażenie potęgują wielostronicowe aneksy zawierające spisy członków poszczególnych towarzystw. Z drugiej strony, natychmiast pojawia się pytanie o to, czy można było tę książkę skonstruować inaczej? Otóż nie. Przy braku badań Henryka Ilgiewicz musiała się przede wszystkim skupić na omówieniu spraw statutowych poszczególnych towarzystw, ustaleniu składu personalnego tychże organizacji i ogólnej charakterystyce działalności. Książka ta stanie się punktem wyjścia dla wielu badań nad życiem

kulturalnym i naukowym Wilna od końca XIX wieku do 1939 roku. Już teraz można byłoby pomyśleć o podjęciu opracowań dotyczących wkładu w rozwój polskiej kultury i nauki poszczególnych osób związanych z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Wilnie i innymi towarzystwami, które H. Ilgiewicz omówiła w książce wydanej w 2005 roku. W pierwszej kolejności upomniałbym się o Stanisława Kościałkowskiego, nie tylko dlatego, że posiadał duże osiągnięcia jako badacz dziejów Litwy, ale głównie dlatego, że zrobił szczególnie wiele dla rozwoju To-

warzystwa w okresie międzywojennym. A za wszelkie działania podejmowane przez niego w latach 1940-1941, a mające na celu ochronę zbiorów Towarzystwa, został zesłany za Ural.

Prof. dr hab. Andrzej Zakrzewski w recenzji wydawniczej do książki H. Ilgiewicz *Wileńskie Towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*⁶ stwierdził, że książka ta będzie często cytowana oraz stanie się inspiracją do podejmowania nowych publikacji. Nie ma najmniejszej wątpliwości, że podobnie będzie i w tej sytuacji.

⁶ Fragment tej recenzji został opublikowany na okładce.

**VU KHF mokslinio gyvenimo dienoraštis /
Z życia naukowego Wydziału Humanistycznego w Kownie**

**EMOCIJOS KALBOS GNIAUŽTUOSE:
DŽIAUGSMAS BE ŠYPSENOS**

*Daiva Aliūkaitė
(Lietuva / Litwa)*

2009 metų balandžio 1 dieną Kauno humanitarinio fakulteto bendruomenė bei fakulteto svečiai turėjo puikią galimybę įsitikinti, kad kiekviena kalba sukuria buvimo pasaulyje būdą. VU KHF Socio-kultūrinių tyrimų centro Filologinių tyrimų grupės surengto mokslinio seminaro pranešėja Rūta Sirvydė (Vilniaus pedagoginis universitetas) seminaro dalyvius intrigavo kognityvinės lingvistikos paradigmos pranešimu „Džiaugsmo metonimijos: kur dingio šypsena?“.

Filologinių studijų programų studentams, kuriems jau buvo tekę per *Kognityvinės lingvistikos, Etnolingvistikos* paskaitas girdėti apie konstitutyviąją kalbos galią, apie kalbinio pasaulėvaizdžio eksplikacijos sferas, seminare išgirsti dalykai tik taikliai iliustravo girdėtuosius labiau teorinius paskaitų diskursus, nefilologinių studijų programų studentai, kiti seminaro svečiai pagaliai klausėsi kiekvieno prelegentės žodžio, atskleidžiančio intriguojančius pasaulio verbalizacijos aspektus.

Rūtos Sirvydės atliekamos analizės implicitinis fonas – kognityvistų imperatyvai, teigiantys, kad metonimijos kaip ir conceptualiosios metaforos leidžia atskleisti

mąstymo struktūras. Prelegentė įtaigiai, pasinaudodama „vėduoklės principu“, seminaro dalyvius intrigavo mokslinio požiūrio į kalbos faktus verte. Rūta Sirvydė seminaro dalyviams parodė suskleistą vėduoklę ir išskleistos vėduoklės juodąją bei dėmėtąją (juoda–balta) puses. Taip tyrėja vizualizavo pasaulio *kategorizavimo, supaprastinamo, suskliaudimo* kalba idėja. Tik tyrėjui, t. y. lingvistui, yra matoma ir informatyvi dėmėtoji vėduoklės pusė, nes jis išprasmina žodžiais (konkrečiu atveju – metonimijose) užfiksuotą pasaulį, kalbos=kultūros atstovų buvimo pasaulyje būdą. Kognityvinės lingvistikos metodologija leidžia pagrįstai kalbėti ne tik komunikacinę kalbos funkciją, kuri pirmiausia aktuali paprastam kalbos vartotojui, kalbos atstovui, bet ir apie kultūrinę informaciją kalboje, kurios *nuskaitymo* technika ir siūlo kognityvistai.

Kaip pranešime pažymėjo Rūta Sirvydė, „[M]etonimijos suteikia informaciją, kaip tam tikros kultūros atstovai suvokia žmogaus kūną aplinkoje ir kaip prototipiškai apibūdina vieną ar kitą emociją išgyvenančius savo tautos atstovus“. Tyrėja, analizuodama *džiaugsmo* koncepto metonimijas anglų ir lietuvių kalbose, įtaigiai

demonstravo, kad *metonimijų prizmė* yra puiki schema *nuskaityti* svarbius kalbos bendruomenės pasaulėvokos elementus, išryškinti kultūrinius emocinės elgsenos būdus. Vartodamas kalboje gyvuojančias metonimijas paprastas kalbos atstovas nereflektuoja savo pasakymų, taigi tik distanciškai vertinant – iš mokslininko pozicijos – paaiškėja, kad, kaip pažymėjo tyrėja, „skirtingose kalbose akcentuojamos skirtingos to paties subjekto ar objekto, kuris sudaro konceptualiosios metaforos ar metonimijos pagrindą, savybės“.

Prelegentė intriguojančias įžvalgas, kad *džiaugiamės be šypsenu*, grindė empirinio lietuvių ir anglų kalbų metonimijų tyrimo, atlikto analizuojant *džiaugsmo* emocijos konceptą iš anglų ir lietuvių kalbų tekstynų *BNC* ir *Donelaitis*, duomenimis. Pateikdama pavyzdžių prelegentė seminaro dalyvius įtikino, kad anglai ir lietuviai džiaugsmą sieja su tomis pačiomis kūno dalimis: veidu, akimis, balsu ir širdimi, be to, lietuviai, pasak tyrėjos, dar džiaugiasi rankomis ir siela (pvz., *džiaugsmo ašaros byra; širdis šoktelėjo iš džiaugsmo; skamba džiaugsmas širdyse; trynė rankas iš džiaugsmo; her eyes welled up with tears of joy; he threw his cap*

in the air and whooped for joy; his heart was filled with joy, etc.).

Reikia pasakyti, kad gausų seminaro klausytojų būrį suviliojo intriguojantis pranešimo pavadinimas – „Džiaugsmo metonimijos: kur dingio šypsena?“ Dažnas nesusimąstydamas džiaugsmą linktų asocijuoti su šypsena, tačiau kalbos duomenys, tiksliau kalbų duomenys, kaip jau minėta, prelegentė rėmėsi dviejų kalbų duomenimis, atveria tiesą – besišypsantis veidas tik labai sąlygiškai, sutartinai gali būti vertinamas kaip džiaugsmo simbolis. Rūta Sirvydė pateikė labai įdomią argumentaciją, kodėl kalbose šypsena nėra prototipiška džiaugsmo palydovė. Kaip teigė pranešėja, „atsakymą į šį lingvistinį galvosūkį mums padeda rasti psichologų ir neurofiziologų tyrimai, kuriuose aprašyti atskirų emocijų atpažinimo kriterijai“.

Kalbos bendruomenės pastabumas, kurie raumenys besidžiaugiant (nuoširdžiai) ar tik nenuoširdžiai šypsantis susitraukia, t. y. kuri kūno dalis išduoda emociją, sutilpo kalboje – metonimijų analizė tai puikiai atskleidė. Taigi, kaip apibendrino Rūta Sirvydė, džiaugsmo koncepto metoniminė raiška lietuvių ir anglų kalbose – tai tautų sąsąmoningo įžvalgumo rodikliai.

LINGVISTIKA, LITERATŪROLOGIJA IR REKLAMA ARBA JAUNŪJŲ FILOLOGŲ MINČIŲ PĖDSAKAIS VU KHF

*Skirmantė Biržietienė, Saulutė Juzelėnienė
(Lietuva / Litwa)*

2009 metų kovo 20 dieną Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete (VU KHF) įvyko studentų lituanistų mokslinių darbų konferencija. Konferenciją organizavo VU KHF Lietuvių filologijos katedra.

Konferencijoje „Studentų moksliniai darbai“ savo darbus pristatė *Lietuvių filologijos ir reklamos* studijų programos bakalaurantai. Jaunieji tyrėjai pasidalijo mokslinių tyrimų patirtimi, įvertino savo pasiektus rezultatus bendrame kolegų darbų kontekste.

Dviejose konferencijos sekcijose perskaityti 26 pranešimai. Viena vertus, jaunųjų prelegentų pranešimai aiškiai *nužymėjo* svarbiausias jų asmenines mokslinių interesų sritis: sisteminiai kalbos duomenys, ekstralingvistinės kalbos faktų charakteristikos, šiuolaikinės literatūros slinktys. Kita vertus, pranešimų tematika atspindinti ir Lietuvių filologijos katedros vykdomas mokslinių tyrimų temas: *Literatūrinės savimoneės struktūra ir jos raida* bei *Lingvistiniai ir ekstralingvistiniai kalbos parametrai*. Taigi galima teigti, kad jau pirmosios studijų pakopos filologai, be abejojimo, paakinti vadovų palaipsniui įsitraukia vykdyti katedros mokslines temas.

Pirmojoje sekcijoje *Reklamos filologiniai, kultūrologiniai, antropologiniai aspektai*, kuriai vadovavo doktorantė Benita Sušinskaitė, jaunieji tyrėjai aiškinosi reklamos parametrus. Alina Klišytė bandė kvalifikuoti tragedijos poetiką socialinėje reklamoje.

Ethos argumentavimo techniką socialinėse reklamose aiškino Dovilė Jankūnaitė. Giedrė Mauragaitė pranešime analizavo knygų reklamos teksto poveikio elementus.

Net kelių pranešimų tyrimų medžiaga – tarpukario reklamos. Giedrė Gudaitė pristatė darbą, skirtą moters stereotipo tarpukario periodinės spaudos reklamose tyrimams. Kultūrinių renginių reklamų požymius leidinyje *Literatūros naujienos* (1934–1938 m.) savo pranešime apibendrino Justina Marozaitė. Sigita Smičiūtė vertino tarpukario satyros ir humoro savaitraščio *Kuntaplis* reklamų komunikacines situacijas. Lina Šerėnaitė kvietė konferencijos dalyvius diskutuoti apie svajonės kaip tikslo raiškos modelį tarpukario Lietuvos literatūroje ir reklamoje. Diana Bražėnaitė kalbėjo apie mėlynos spalvos konotacijas reklamose. Pažymėtina, kad kognityvinės lingvistikos paradigmos pranešimas suintrigavo konferencijos dalyvius konotacijų registru: mėlyna reklamoje – tai saugumas, vilionė, gaiva. Semiotinis teksto nuskaitymo modelis fiksuotas Gabrielės Vilutytės ir Linos Zapolskytės pranešimuose: *Archetipai vaizdo reklamose, Religiniai simboliai spausdintoje reklamoje*.

Antrosios konferencijos sekcijos *Lietuvių filologija*, kuriai vadovavo doktorantė Sigita Stankevičienė, pranešėjai daugiau

dėmesio skyrė meninių tekstų analizei bei įvairių kalbos vienetų charakteristikai.

Dviejų pranešėjų darbai buvo skirti J. Apučio kūrybai analizuoti. Aldona Martinonytė teigdamą, kad retrospekcijos ir anticipacijos koreliacija skaitymo procese yra neišvengiama, konferencijos klausytojams pristatė J. Apučio novelių triptiko „Žalias laiko vingis“ analizę. Svetlana Izajeva savo pranešime bandė įvertinti pasakojimo situacijos transformaciją to paties autoriaus novelių knygoje „Vieškelyje džipai“. Julija Kimantaitė pranešime aktualino poezijos vertimo ekvivalentiškumo klausimą. Prelegentė supažindino klausytojus su kūrybos temos A. Marčėno vertime į rusų kalbą problemomis. Loretos Černiauskaitės tyrimo objektas – asmens tapatumo problema R. Gavelio prozoje. Viktorija Seredžiūtė auditoriją bandė sudominti demoniško raiškos J. A. Herbačiausko kūryboje eksplikacija. Daiva Trušaitė ieškojo impresionistinių paralelių Knuto Hamsuno ir Vinco Ramono novelėse. Monika Ruskonytė tyrė ankstyvąją J. Grušo novelistiką. Jaunąją tyrėją domino simbolinio vaizdavimo technika autoriaus kūrinuose. Erika Sabaliauskienė pristatė populiariajai literatūrai analizuoti skirtą darbą, pranešime prelegentė aiškinosi žurnalistinio romano bruožus.

Galima teigti, kad šios sekcijos jaunieji kalbininkai daugiausia domėjosi onomastikos problemomis. Apie lietuviškus Kaune paslaugas teikiančių įmonių pavadinimus kalbėjo Ramunė Juodeikytė. Lietuvos muzikos grupių vardus aptarė Renata Mailaitė. Jaunoji kalbininkė daugiausia dėmesio skyrė vardų semantikai. Giedrė Rutkauskaitė suintrigavo konferencijos klausytojus įdomia ortografinės kodų kaitos pragmatimuose analize. Indrės Glzauskaitės

pranešimas buvo skirtas Čekiškės parapijos užsakų knygos (1931–1949 m.) baltiškų dvikamienių asmenvardžių analizei.

Ieva Gasparovičiūtė perskaitė pranešimą *Internetinių futbolo forumų nenorminė leksika (elektroninis diskursas)*. Prelegentė daugiausia dėmesio skyrė nenorminiams frazeologizmams bei obsceniškajai leksikai aptarti.

Erika Merkytė konferencijoje pristatė tyrimą, skirtą kalbinėms nuostatoms tirti. Pranešėja, remdamasi atliktu tyrimu, aptarė tarmių lokalizavimo kompetenciją Kauno ir Šakių rajonuose.

Reikia pasakyti, kad keletas konferencijos pranešimų kvalifikuotini kaip tarpsritiniai, t. y. studentai pasikloviė sociologijos, psichologijos metodologijomis. Giedrė Krupavičiūtė konferencijoje prabilo apie Lietuvos padėtį tarpukaryje bei visuomenės vertybes. Diskusijas išprovokavo Ievos Šukytės pranešimas *Subkultūrų įtaka Lietuvos reklamai*. Konferencijos dalyviai kartu su prelegente bandė aiškiai nusakyti įtakos kryptis, kaip iš tiesų veikia įtakų mechanizmas: ar subkultūra implikuoja kodus reklamoje, ar reklama tampa suferiu subkultūrų atstovų raiškai, etc.

Apibendrinant kovo 20 dienos patirtį, galima teigti, kad tokio pobūdžio konferencijos, kai jaunieji tyrėjai pristato savo atliekamus tyrimus, yra vertingos ir būtinos dėl kelių priežasčių. Pirmą, tai vieša minčių revizija, kurią atlieka ir kolegų studentai, ir dėstytojai – taigi jaunas tyrėjas „pasitinkrina“ savo filologinę nuovoką, išvalgumą, užfiksuoja silpnuosius ir stipriuosius analizės taškus. Toks ugdomasis konferencijos aspektas fiksuotinas pirmiausia turint omenyje pačius prelegentus. Tačiau, antra vertus, kaip jau užsiminta rubrikos pradžioje, pranešimai – tai dalybos mokslinių tyrimų patirtimi.

Anonsai / Zapowiedzi

17-19 апреля 2010 г. в Институте бизнеса и политики (**Москва**) пройдет VI Международная межвузовская научная конференция **«Россия и современный мир: проблемы политического развития»**. Одна из секций конференции «Образ России в конструировании идентичностей» будет посвящена следующим проблемам: динамика процесса вовлечения России в европейское и восточное цивилизационные пространства, роль образа России в формировании наций, Россия как транслятор европейской цивилизации на Восток и связующее адаптационное звено между Востоком и Западом, современная Россия в публикациях отечественных и зарубежных СМИ, образ России в восточных и западных литературах. Языки конференции: русский, английский. Для участия в конференции необходимо до **31 декабря 2009 г.** отправить в Оргкомитет заявку и тезисы доклада объемом 300 слов.

E-mail: ibp-polit@list.ru

URL: <http://www.ibp-moscow.ru/science/conference/>

18-19 мая 2010 г. в Государственном институте русского языка им. А. С. Пушкина (**Москва**) пройдет Международная научно-практическая конференция **«Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие. XI Кирилло-Методиевские чтения»**. В рамках Чтений планируется работа следующих научных форумов: 1. Вопросы языка и литературы в современных исследованиях, 2. Диалог культур: Россия – Запад – Восток,

3. Актуальные вопросы изучения духовной культуры, 4. Филологическое образование в школе и вузе. Заявки и статьи принимаются до **1 декабря 2010 г.**

E-mail: kmch-forum@rambler.ru

URL: <http://kmch-forum.ucoz.ru>

08-10 сентября 2010 г. в Гранаде (Испания) пройдет II Международная конференция **«Русский язык и литература в международном образовательном пространстве: современное состояние и перспективы»** (к 55-летию преподавания русского языка в Испании). На конференции планируется работа секций по актуальным проблемам русской грамматики, проблемам преподавания русского языка и русской литературы, межкультурной коммуникации и новым информационным технологиям в русистике. Организаторы конференции: Исследовательская группа «Славистика, кавказология и типология языков» отделения славянской филологии Гранадского университета. Заявки и статьи принимаются до **1 февраля 2010 г.**

E-mail: congresoderuso2010@ugr.es

URL: <http://www.ugr.es/~congresoderuso2010>

13-15 September, 2010 Third international conference **Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines (CADAAD)** will be hosted by the University of Łódź, Poland. General theme: Ideology, identity and interaction. In line with previous CADAAD conferences, this conference aims to promote

new directions in cross-disciplinary critical discourse research. The organizers especially encourage papers which assess the state of the art and explore new methodologies in critical discourse research oriented toward the general theme of *ideology, identity and interaction*. Abstracts of no more than 350 words (excluding

references) should be sent by email as a Word attachment to discourse@cadaad.org by **15 January 2010**. Presenters will be invited to submit papers based on the general theme for publication in the CADAAD journal.

URL: <http://cadaad.org/conferences/2010>

Уважаемые коллеги! Информацию о конференциях, семинарах и других научных событиях Вашего вуза для публикации в "Respectus Philologicus" присылайте нам по адресу <ala.diomidova@vukhf.lt>.

VI. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM

„Respectus Philologicus“ yra tarptautinis regioninis filologijos mokslo srities leidinys, skirtas gramatikos, semantikos ir semiotikos krypties (H 352) tyrinėjimams.

Pagrindinės „Respectus Philologicus“ kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

Leidinyje „Respectus Philologicus“ skelbiami Centrinės ir Rytų Europos regiono mokslininkų probleminiai straipsniai, vertimai, recenzijos, diskusijos, mokslinės veiklos apžvalgos. Straipsnių apimtis – iki 30 000 spaudos ženklų (0,75 autorinio lanko), apžvalgos, recenzijos – iki 10 000 spaudos ženklų (0,25 autorinio lanko). Dėl didesnės apimties publikacijų būtina iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami atspausdinti dviem egzemplioriais, 12 punktų Times New Roman šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Prie atspausdinto teksto turi būti pridėta ir elektroninė teksto rinkmena (teksto redaktorius – „Microsoft Word“, „Office 2003“ arba naujesnė versija, rinkmeną galima atsiųsti elektroniniu paštu adresais <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. Tekstai turi būti parengti pagal toliau pateikiamus publikacijų struktūros reikalavimus. Straipsniai, parengti nesilaikant šių reikalavimų, redakcijos nesvarstomi. Redakcija pasilieka sau teisę, esant reikalui, redaguoti tekstą ir kartu nekeisti jo esmės.

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiamus mokslo straipsnius vertina mažiausiai du redaktorių kolegijos paskirti recenzentai. Iš jų bent vienas yra ne redaktorių kolegijos narys. Recenzentų pavardės neskelbiamos. Straipsnio pabaigoje redakcija nurodo datas, kada jis gautas ir kada priimtas publikuoti. Leidinyje skelbiami tik straipsniai, neskelbti nei viena iš pagrindinių leidinio kalbų.

„Respectus Philologicus“ publikacijų struktūra

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiami mokslo straipsniai turi atitikti tokius reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas bei metodologija, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio straipsnio turi būti pridėta ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų santrauka lietuvių kalba, nurodyti reikšminiai žodžiai ir ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų santrauka anglų, o prie skelbiamo nelietuviškai – ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų anotacija ir reikšminiai žodžiai straipsnio kalba bei ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų apimties santrauka anglų kalba.

Publikacijos pradžioje, kairėje puslapio pusėje, nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, įstaiga, kuriai ji(s) atstovauja (straipsnio kalba), autoriaus įstaigos (autoriaus pageidavimu – namų) adresas (autoriaus atstovaujamos šalies kalba), telefonas, elektroninio pašto adresas, moksliniai interesai. Toliau puslapio centre spausdinama publikacijos antraštė. Straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, atstovaujama įstaiga kartojami prieš *Summary* straipsnio pabaigoje anglų kalba. Pabaigoje nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, mokslinis, pedagoginis vardas (-ai), pareigos atstovaujamos institucijos padalinys.

Nuorodos pateikiamos pagal tarptautinę Harvardo nuorodų sistemą (išsamiau apie šią sistemą žr.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Nuorodos pagrindiniame tekste pateikiamos pagal tokią schemą: skliausteliuose nurodoma šaltinio autoriaus pavardė, leidimo metai, puslapis ar puslapiai. Pvz.: Skaitytojas ar kalbėtojas

„pasitelkia savo kultūrinę patirtį aiškindamasis kodus ir ženklus, kurie sudaro tekstą“ (Fiske 1998, p. 17). Autoriaus pavardės galima neminėti, jei iš konteksto visiškai aišku, kuriam autoriui priklauso nurodomas darbas. Jeigu šaltinis turi daugiau negu du autorius, nurodoma tik pirmojo autoriaus pavardė: (Kubilius *ir kt.* 1999, p. 131). Jei literatūros sąrašė du ar daugiau autorių yra bendrapavardžiai, autoriaus pavardė nuorofoje papildoma vardo inicialu: (Kubilius V. 1999, p. 15).

Paaiškinimai ir pastabos pateikiamos pagrindinio teksto puslapio apačioje 10 p. šriftu. Jų numeracija ištisinė.

Literatūros sąrašas pateikiamas po pagrindinio teksto (arba po paaiškinimų, jei jie yra). Šaltiniai sąrašė išdėstomi abėcėlės tvarka pagal autorių pavardes. Šaltiniai kirilica arba kitais nelotyniškais šriftais pateikiami sąrašo pabaigoje. Šaltiniai nurodomi pagal šiuos pavyzdžius:

Nurodant knygą:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Knygos pavadinimas*. Leidimo numeris (jei ne pirmasis). Leidimo vieta: Leidėjas.

Nurodant grožinį kūrinių, straipsnį ar kitą smulkesnį tekstą iš knygos:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinių, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas. *In*: Knygos autoriaus ar sudarytojo (pastaruoju atveju prieš sudarytojo pavardę pridedama santrumpa Sud.) Vardo inicialai. PAVARDĖ. *Knygos pavadinimas*. Leidimo vieta: Leidėjas, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinių, straipsnio ar kito teksto pavadinimas. *Periodinio leidinio pavadinimas*, numeris, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš elektroninio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Grožinio kūrinių, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas*. Prieiga: Interneto puslapio adresas [Žiūr. data].

Jei tas pats autorius tais pačiais metais paskelbė daugiau negu vieną nurodomą šaltinį, jie skiriami raidėmis a, b, c ir t. t., rašomomis prie leidimo metų. Literatūros sąrašė šaltiniai pateikiami chronologiškai pagal išleidimo datą.

Lietuviškame tekste senesni lietuviški asmenvardžiai rašomi pagal dabartinės rašybos normas, o nelietuviški asmenvardžiai – originalo forma pagal leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (parengė SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. Vilnius: Mokslas, 81–89) reikalavimus. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas (vardai) ir pavardė, o toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Nelietuviškame tekste asmenvardžiai rašomi pagal tos kalbos rašybos tradicijas. Nuorodose visi aprašai rašomi originalo forma.

Tekste minimus kitakalbius arba senesnius literatūros kūrinių, mokslo veikalų, periodinių leidinių pavadinimus rekomenduojama rašyti originalo forma. Jeigu jie verčiami arba trumpinami, skliaustuose arba išnašoje reikia nurodyti originalų pavadinimą. Nuorodose ir literatūros sąrašė visi pavadinimai rašomi originalo forma.

Knygų, žurnalų ir kitų atskirų leidinių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, o smulkesnių, atskiro leidinio nesudarančių, grožinės literatūros kūrinių, straipsnių ir kitų tekstų – kabutėse.

Grožinę literatūrą tekste rekomenduojama cituoti originalo kalba išlaikant autentišką rašybą ir skyrybą. Kitakalbės grožinės literatūros citatos gali būti išverstos išnašose. Kitakalbes mokslinės literatūros citatas rekomenduojama išversti.

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI

„Respectus Philologicus” – to międzynarodowe regionalne czasopismo naukowe z dziedziny nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, semiotyki i semantyki (H 352).

Podstawowymi językami „Respectus Philologicus” są języki polski, litewski, angielski i rosyjski.

W „Respectus Philologicus” publikowane są artykuły naukowe o charakterze problemowym, przekłady, recenzje, dyskusje uczonych regionu i przeglądy działalności naukowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wielkość artykułu – do 30 000 znaków drukarskich (0,75 arkusza autorskiego); przeglądy, recenzje – do 10 000 znaków drukarskich (0,25 arkusza autorskiego). Przekroczenie dopuszczalnej wielkości publikacji wymaga wcześniejszego uzgodnienia z redakcją. Przesłane do publikacji materiały powinny być wydrukowane przy zastosowaniu 1,5 odstępu między wierszami, czcionka: 12 Times New Roman w 2 egzemplarzach. Jednocześnie powinna być przedłożona wersja elektroniczna (edytor tekstów – Microsoft Word, Office 2003 i późniejsze wersje; materiały można przysłać pocztą elektroniczną na adres: <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>). Teksty powinny odpowiadać wyszczególnionym poniżej wymogom odnośnie struktury publikacji. Prace nie spełniające wymogów stawianych przez redakcję nie będą przyjmowane. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian redaktorskich w nadesłanych publikacjach bez zmiany istoty treści.

Każdemu artykulowi naukowemu, który otrzymuje redakcja, kolegium wyznacza dwóch recenzentów, z których jeden nie jest członkiem kolegium redakcyjnego. Recenzja jest przeprowadzana anonimowo. Na końcu artykułu redakcja wpisuje datę otrzymania i przyjęcia artykułu do druku. Publikowane są jedynie oryginalne prace naukowe, które nie były publikowane w żadnym z podstawowych języków czasopisma.

Struktura publikacji w „Respectus Philologicus”

Do „Respectus Philologicus” przyjmowane są artykuły naukowe, odpowiadające wymogom dotyczącym takiego rodzaju publikacji. W artykule koniecznym jest sformułowanie i określenie metodologii badania naukowego, przeanalizowanie istniejących badań dotyczących danego zagadnienia, przedstawienie i uzasadnienie rezultatów analizy materiału, wyszczególnienie wykorzystanej literatury. Artykuł naukowy w języku polskim powinien mieć dołączoną adnotację (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich) w języku polskim, słowa kluczowe w języku polskim i angielskim i streszczenie w języku angielskim (nie mniej niż 2 000 znaków drukarskich). Na początku artykułu, z lewej strony, podaje się imię i nazwisko autora, instytucję, którą reprezentuje autor, adres instytucji i adres domowy (wg życzenia autora), telefon i adres poczty elektronicznej, zainteresowania naukowe. Poniżej, pośrodku strony – tytuł artykułu. Tytuł artykułu, imię i nazwisko autora, instytucja, którą reprezentuje autor, należy powtórzyć w języku angielskim na końcu artykułu, przed *Summary*. Na końcu podaje się imię i nazwisko autora, tytuł/stożek naukowy, stanowisko zajmowane w jednostce reprezentowanej instytucji.

Odsyłacze bibliograficzne są cytowane według systemu harwardzkiego (więcej o systemie zob. http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Odsyłcze w tekście podstawowym zaznaczamy następująco: w nawiasie – nazwisko autora, rok wydania, po przecinku – strona lub strony.

Np. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163).

Nazwisko autora można pominąć, jeżeli z kontekstu jednoznacznie wynika, że jest on autorem cytowanej pracy. Przy pracach zbiorowych podajemy nazwisko pierwszego autora (Kubilius *i in.* 1999, p. 131). Jeżeli w spisie wykorzystanych źródeł i opracowań dwóch lub więcej autorów ma to samo nazwisko, to w odsyłczu przy nazwisku autora należy umieścić inicjał imienia (Kubilius *V.* 1999, p. 15).

Objaśnienia i uwagi należy umieszczać na dole strony i opracowań czcionką 10. Numeracja ciągła pozycji w całości spisu.

Spis wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy po tekście podstawowym (lub po objaśnieniach, o ile takowe są). Źródła w spisie podajemy w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Źródła zapisane cyrylicą lub innym, nie łacińskim alfabetem umieszczamy na końcu spisu. Źródła opisujemy następująco:

Dla monografii:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Nazwa książki*. Numer wydania (jeżeli nie pierwsze). Miejsce wydania: Wydawca.

Dla utworów literatury pięknej, artykułów lub innych, niedużych tekstów z książki:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki. *In:* Inicjały. NAZWISKO autora lub red./oprac./ed. książki (w takim wypadku przed nazwiskiem należy umieścić skrót red./oprac./ed.). *Tytuł książki*. Miejsce wydania: Wydawca, strony.

Dla artykułów z wydań periodycznych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu. *Tytuł wydania periodycznego*, numer, strony.

Dla artykułów z wydań internetowych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki*. Dostępne na stronie: Tytuł strony internetowej [od data].

Jeżeli ten sam autor w tym samym roku ogłosił więcej niż jedno cytowane źródło, należy je opatrzyć literami a, b, c itd., umieszczając przy roku wydania. W spisie wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy od najstarszego do najpóźniejszego.

Imiona własne pisze się zgodnie ze współczesnymi zasadami ortografii. W odsyłczu, pojawiającym się w tekście po raz pierwszy, podaje się nazwisko i inicjały, dalej można ograniczyć się tylko do nazwiska tego autora.

Występujące w tekście zapożyczone i przestarzałe nazwy źródeł literackich, badań naukowych, wydań periodycznych zaleca się podawać zgodnie z oryginałem. W przypadku, kiedy są one tłumaczone lub skracane, w nawiasie lub w odsyłczu trzeba koniecznie podać nazwę w oryginale. W odsyłczach i spisie wykorzystanych źródeł i opracowań wszystkie nazwy i tytuły należy podawać w oryginale.

Tytuły książek i innych publikacji oddzielnych w tekście pisze się za pomocą kursywy, a tytuły niedużych utworów literackich, artykułów i innych tekstów nie będących publikacją samodzielną – w cudzosłowie.

Literaturę piękną zaleca się cytować w języku oryginału, zachowując zasady pisowni i interpunkcji źródła. Tłumaczenie cytatu z utworu literackiego w języku obcym można przytoczyć w przypisie. Cytaty z literatury naukowej w języku obcym zaleca się przytaczać w tłumaczeniu.

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS

“*Respectus Philologicus*” is a philological periodical dealing with the problems of grammar, semiotics and semantics (H 352).

The main languages of the journal are English, Lithuanian, Polish and Russian.

“*Respectus Philologicus*” publishes scholarly articles, translations, reviews, overviews, and discussions of the philological research in the region. The size of articles is up to 30 000 printed characters; the size of reviews and overviews is up to 10 000 printed characters. In case the paper exceeds the normal length the editors’ consent for its publication is needed. Texts for publication should be submitted in two hard copies printed in Font 12 Times New Roman with 1,5 space between the lines. A copy on a floppy disc (Microsoft Word, Office 2003 or newer version) should be added to the hard copy. Contributions can also be sent by e-mail: the address is <eleonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. The authors of the manuscripts are expected to conform to the format and documentation requirements that are given below.

All articles submitted for publication in “*Respectus Philologicus*” are reviewed by at least two academics appointed by the Editors’ Board: one of the reviewers is not a member of the Editorial Board. Reviewers stay anonymous. The dates of submission and acceptance for publication of the paper are indicated by the editors at the end of the manuscript.

Format and Documentation Requirements

Articles submitted for publication in „*Respectus Philologicus*“ should include the aim(s) and methodology of the research, give an overview of the work previously done on the investigated problem, substantiate the achieved results of the research and have a list of references. The manuscript should also contain an abstract of at least 2 000 printed characters in volume in English, key words in English and Lithuanian, and a summary of at least 1 000 printed characters in Lithuanian.

The author’s full name, academic affiliation, office (or home) address, telephone, e-mail address and research interests should be typed in the top left-hand corner of the first page, and the title of the article should be given below in the centre of the page. The author’s full name, degree, position and academic affiliation are to be presented at the end of the article.

References should be presented according to the international Harvard System (comprehensive explanation in: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Citations in the text are referred to in the text by giving the author’s surname, the year of publication and the page numbers.

e.g. As Harvey (1992, p. 21) said, “good practices must be taught” and so we...

The author’s surname is not given in parentheses if it naturally occurs in the context. If there are more than two authors, the surname of the first author should be given followed by et al.

e.g. Office costs amount to 20% of total costs in most business (Wilson *et al.* 1997)

If there are several authors with the same surname, the author’s name is supplemented with initials.

Explanations and notes should be given as footnotes and should be printed in Font 10. The numeration is continuous.

References to documents cited in the text should be listed at the end of a piece of work (or after the notes). They are arranged in alphabetical order by author's surnames. References in Cyrillic and other non Latin type should be given at the end of the list. They are referred according to the examples:

Reference to a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. *Title*. Edition (if not the first). Place of publication: Publisher.

Reference to a work of artistic literature, article or short texts from a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of a fictional work, article or short texts. *In*: INITIALS. SURNAME, of author or editor of publication followed by ed. or eds. if relevant. *Title of book*. Place of publication: Publisher, Page number(s).

Reference to an article in a journal:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of article. *Title of journal*, Volume number and (part number), Page numbers.

Reference to an article from web recourses:

Author's SURNAME, INITIALS., Year. *Title* [online]. (Edition). Place of publication, Publisher (if ascertainable). Available from: URL [Accessed date].

When an author has published more than one cited document in the same year, these are distinguished by adding lower case letters (a, b, c, etc.) after the year. In References they should be listed chronologically (earliest first).

Proper names should be spelt in accordance with the latest orthographical norms. When mentioned for the first time, a personal name should include both first and last names, but when repeated the family name is sufficient. If the work is written in another language, proper names should be written according to the spelling rules of that language.

When books or periodicals published in foreign languages are mentioned in the paper, their titles are to be put in the original language. If their titles are translated or abbreviated, their original title should be indicated in brackets or in footnotes. All titles in footnotes are to be written in their original language.

Titles of books, journals and other periodicals should be italicized. Titles of other works that are not separate publications are to be given in quotation marks.

Quotations from the fictions should be written in their original language and their original spelling and punctuation should be preserved. Citations from the fictions in foreign languages may be translated in footnotes, while quotations from scholarly works are expected to be translated.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

“Respectus Philologicus” – филологический журнал, посвященный исследованиям в области грамматики, семиотики и семантики (Н 352).

Основные языки “Respectus Philologicus” – литовский, польский, английский, русский.

В журнале “Respectus Philologicus” публикуются проблемные научные статьи, переводы, рецензии, дискуссии ученых региона и обзоры научной деятельности в регионе. Объем статей – до 30 000 печатных знаков (0,75 авторского листа), обзоры, рецензии – до 10 000 печатных знаков (0,25 авторского листа). Превышение объема публикации следует заблаговременно оговаривать с редакцией. Присылаемые для публикации материалы должны быть отпечатаны через 1,5 интервала, шрифт 12 Times New Roman в 2 экземплярах. Одновременно должна быть представлена электронная версия (текстовый редактор – Microsoft Word Office 2003 и выше). Материалы можно присылать электронной почтой по адресам: <eleonora.lassan@ff.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>.

Тексты должны соответствовать приводимым ниже требованиям к структуре и оформлению публикации. Статьи, оформленные с нарушением настоящих «Требований», редакция к рассмотрению не принимает. Редакция оставляет за собой право в случае необходимости вносить в текст редакционные изменения, не искажающие основное содержание статьи.

Для каждой поступающей в редакцию “Respectus Philologicus” научной статьи редакционная коллегия назначает двух рецензентов, один из которых не является членом редакционной коллегии. Рецензирование проводится анонимно. В конце статьи редакция указывает даты поступления и принятия статьи к печати.

“Respectus Philologicus” публикует только статьи, не выходившие ранее на языках журнала.

Структура публикаций в “Respectus Philologicus”

В “Respectus Philologicus” принимаются научные статьи, соответствующие требованиям, предъявляемым к публикациям такого рода. В статье необходимо сформулировать цель и определить методологию научного исследования, рассмотреть соответствующие исследования по данной проблеме, представить и обосновать результаты анализа материала, указать использованную литературу. Научная статья на русском языке должна быть снабжена аннотацией (не менее 1 000 печатных знаков) на русском языке, ключевыми словами на русском и английском языках и резюме на английском языке (не менее 2 000 печатных знаков).

В начале статьи, слева, указываются имя и фамилия автора, учреждение, представляемое автором (на языке статьи), адрес учреждения (на языке представляемой автором страны), контактный телефон, адрес электронной почты, область научных интересов автора. Ниже, в центре страницы, располагается название статьи. Название статьи, имя и фамилия автора, аффилиация повторяются перед *Summary* – на английском языке. В конце указываются имя и фамилия автора, ученая степень, звание и должность в представляемом автором учреждении.

Библиографические отсылки оформляются по международной гарвардской системе (подробнее см.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Библиографические отсылки в тексте оформляются следующим образом: в круглых скобках указывается фамилия автора, год издания, страница (или страницы).

Напр.: В середине прошлого века прозвучал знаменитый призыв разобраться в сущности явления, называемого «разрушительным залпом словесной артиллерии по крепости рассудка» (Болинджер 1987, с. 24).

Фамилию автора можно не упоминать, если авторство указываемой работы понятно из контекста. Если отсылка дается на работу нескольких авторов, указывается фамилия первого автора, напр.: (Баранов *и др.* 2004, с. 15). Если в списке литературы есть однофамильцы, в таком случае фамилия автора в отсылке сопровождается инициалом, напр.: (Баранов А. 1990).

Пояснения и замечания располагаются в конце страницы в виде постраничных сносок (шрифт 10, нумерация сносок сплошная).

Список литературы располагается в конце текста. Источники приводятся в алфавитном порядке по фамилиям авторов. В начале списка указываются источники на латинице, затем – на кириллице и иных графических системах. Источники оформляются следующим образом:

Для книг:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название книги*. Номер издания (если это не первое издание). Место издания: Издательство.

Для произведений художественной литературы, статей или других небольших текстов из книги:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста из книги. *In:* Инициалы автора или составителя. (В последнем случае перед инициалами составителя добавляется сокращение «Сост.».) ФАМИЛИЯ. *Название книги*. Место издания: Издательство, страницы.

Для текстов из периодических изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста. *Название периодического издания*, номер, страницы.

Для текстов из электронных изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста*. Режим доступа: адрес страницы в Интернете [См. дата].

Если в тексте упоминаются опубликованные в том же году труды одного автора, в таком случае в библиографической отсылке и списке литературы год издания сопровождается буквой а, б, в и т. д. (в хронологическом порядке, если это возможно).

В тексте на литовском языке литовские **антропонимы** пишутся в соответствии с современными нормами правописания, остальные антропонимы – в оригинальной форме согласно правилам, изложенным в «Орфографии и пунктуации литовского языка» (Сост. SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Vilnius: Mokslas, 81–89). В тексте на других языках антропонимы пишутся в соответствии с традициями правописания в тех языках. При первом упоминании в тексте указываются полностью имя и фамилия, в дальнейшем тексте можно указывать лишь фамилию того же лица.

Упомянутые в тексте иностранные или старинные названия литературных произведений, научных трудов, периодических изданий рекомендуется писать в оригинальной форме. Если подобные названия даются в переводе, в скобках или сноске следует указать оригинальное название. В сносках, библиографических отсылках и списке литературы все названия пишутся в оригинальной форме.

Художественную литературу рекомендуется цитировать на языке оригинала, сохраняя правописание и пунктуацию источника. В сносках можно приводить перевод цитаты из художественной литературы на иностранном языке. Цитаты из научной литературы на иностранном языке рекомендуется давать в переводе.

VII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY / OUR AUTHORS

Aliūkaitė Daiva

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros vedėja, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro vyresnioji mokslo darbuotoja; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Kierownik Katedry Filologii Litewskiej Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie; starszy pracownik naukowy w Centrum Badań Socjokulturowych Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Head of Department of Lithuanian Philology; Senior Researcher – Socio-Cultural Research Centre at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; Lithuania

Anikin Evgeny Evgenievich

Paryžiaus universiteto–13 doktorantas, humanitarinių mokslų daktaras; Prancūzija

Dr nauk humanistycznych, doktorant w Université Paris 13; Francja

PhD Student, PhD – Paris 13 University; France

Bankauskaitė-Sereikienė Gabija

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro vyresnioji mokslo darbuotoja; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Filologii Litewskiej, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie; starszy pracownik naukowy w Centrum Badań Socjokulturowych Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Senior Researcher – Socio-Cultural Research Centre at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; Lithuania

Biržietienė Skirmantė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros lektorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Lektor, dr nauk humanistycznych – Katedra Filologii Litewskiej, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Lecturer, PhD – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Braun Algis

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Užsienio kalbų katedros doktorantas, lektorius; Lietuva

Lektor, doktorant w Katedrze Języków Obcych, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Lecturer, PhD Student – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Foreign Languages; Lithuania

Caban Wiesław

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose profesorius, habilituotas istorijos mokslų daktaras; Lenkija

Profesor, dr hab. nauk historycznych – Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach; Polska

Prof. Dr Habil. – Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Charykova Olga Nikolaevna

Voronežo universiteto Bendrosios kalbotyros ir stilistikos katedros profesė, humanitarinių mokslų daktarė; Rusija

Prof., dr nauk filologicznych – Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Stylistyki, Uniwersytet w Woroneżu; Rosja

Prof. Dr – Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Stylistics of Voronezh University; Russia

Chwastyk-Kowalczyk Jolanta

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose, Humanitarinio fakulteto Bibliotekininkystės ir žurnalistikos instituto habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Dr hab. nauk humanistycznych – Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach – Wydział Humanistyczny, Instytut Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa; Polska

PhD – Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce, Division of Humanistic Studies, Institute of Library Science and Journalism; Poland

Dargužytė Žydrė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos ir reklamos bakalauro studijų absolventė, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Komunikacijos mokslų magistrantūros studijų studentė; Lietuva

Absolwentka studiów licencjackich na kierunku Filologia litewska i reklama, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, studentka studiów magisterskich na Wydziale Nauk Komunikacyjnych; Litwa

BA – Lithuanian Philology and Advertising, Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; MA – Communication Studies, Vilnius University; Lithuania

Eigirdienė Dalia

Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk filologicznych – Katedra Językoznawstwa, Kowieński Uniwersytet Technologiczny – Wydział Nauk Humanistycznych; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Kaunas University of Technology, Faculty of Humanities, Department of Linguistics; Lithuania

Eromeitchik Tatsiana Vladimirovna

Minsko Valstybinio lingvistikos universiteto Tarptautinės komunikacijos fakulteto Kalbotyros ir komunikacijos teorijos katedros doktorantė, Baltarusija

Doktorantka – Katedra Teorii Komunikacji, Wydział Komunikacji Międzynarodowej; Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w Mińsku; Białoruś

PhD Student – Minsk State Linguistic University, Faculty of International Communication, Department of Speech and Theory of Communication; Belarus

Juzelėnienė Saulė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Filologii Litewskiej, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Kalėdienė Laima

Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja (HP), Lietuvos muzikos ir teatro akademijos docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Dr nauk humanistycznych (otwarty przewód habilitacyjny), – starszy pracownik naukowy w Zakładzie Historii Języka i Dialektologii Instytutu Języka Litewskiego, docent Litewskiej Akademii Muzycznej i Teatralnej; Litwa

Assoc. Prof. Dr (habilitation procedure in progress) – The Institute of the Lithuanian Language, Department of Language History and Dialectology, Lithuanian Academy of Music and Theatre; Lithuania

Kazlauskienė Asta

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedros profesorė ir vedėja, Kompiuterinės lingvistikos centro vyresnioji mokslo darbuotoja, Kauno technologijos universiteto Humanitarinio fakulteto Kalbotyros katedros profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych – Kierownik Katedry Języka Litewskiego na Uniwersytecie Witolda Wielkiego, starszy pracownik naukowy w Centrum Lingwistyki Komputerowej, profesor Katedry Językoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Technologicznego w Kownie; Litwa

Prof. Dr – Head of Lithuanian Language Department, Vytautas Magnus University; Senior Researcher – the Centre of Computational Linguistics, Vytautas Magnus University Kaunas University of Technology, Faculty of Humanities, Department of Linguistics; Lithuania

Kažuro Ina

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto bibliotekos vyr. bibliotekininkė, rusų filologijos magistrė; Lietuva

Starszy bibliotekarz, mgr filologii rosyjskiej – Biblioteka Wydziału Medycznego Uniwersytetu Wileńskiego; Litwa

MA – Russian Philology, Senior librarian – Library of Medicine Faculty of Vilnius University; Lithuania

Kovtun Asija

Vytauto Didžiojo universiteto Česlavo Milošo slavistikos centro vadovė, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Kierownik Centrum Sławistyki im. Czesława Miłosza, Uniwersytet Witolda Wielkiego; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vytautas Magnus University, Czeslaw Milosz Center of Slavonic Studies; Lithuania

Krasnovas Aleksandras

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentas, humanitarinių mokslų daktaras; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Filologii Litewskiej, Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Lassan Eleonora Rufimovna

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros profesorė; Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja; habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof. dr hab. – Katedra Sławistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wileński; starszy pracownik naukowy w Centrum Badań Socjokulturowych Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Prof. Dr Habil. – Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Slavistics; Senior Researcher – Socio-Cultural Research Centre at Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities; Lithuania

Lavrince Pavel Michailovich

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros docentas, humanitarinių mokslų daktaras; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Sławistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wileński; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Slavistics; Lithuania

Marczewska Marzena

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose, Lenkų filologijos instituto Senosios lenkų kalbos skyriaus humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Dr nauk humanistycznych – Zakład Polszczyzny Historycznej, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach; Polska

PhD – Department of Old-Polish Language, Institute of Polish Philology, Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Mazur-Mierzwa Lidia

Jano Kochanovskio humanitarinių ir gamtos mokslų universiteto Kielcuose, Rusų filologijos instituto adjunktė, humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych – Instytut Filologii Rosyjskiej, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach; Polska

Adjunct, PhD – Institute of Russian Philology at Jan Kochanowski University of Humanities and Natural Sciences in Kielce; Poland

Melnikienė Danguolė

Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romanų kalbų katedros vedėja, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Kierownik Katedry Języków Romańskich, Instytut Języków Obcych, Uniwersytet Wileński; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University Institute of Foreign Languages, Head of Department of Romance Languages; Lithuania

Popova Zinaida Danilovna

Nusipelnusi Rusijos mokslininkė; Voronežo universiteto profesorė; habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Rusija

Prof. dr hab. – zasłużony naukowiec Federacji Rosyjskiej; Uniwersytet w Woroneżu; Rosja

Prof. Dr Habil. – Honored scientist of Russia; Voronezh University; Russia

Raškinis Gailius

Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro vyresnysis mokslo darbuotojas, Sistemų analizės katedros docentas, fizinių mokslų daktaras; Lietuva

Dr nauk fizycznych – starszy pracownik naukowy w Centrum Lingwistyki Komputerowej, Uniwersytet Witolda Wielkiego, docent w Katedrze Analiz Systemowych; Litwa

PhD in Physics – Senior Researcher, the Centre of Computational Linguistics; Assoc. Prof. – Department of System Analysis, Vytautas Magnus University; Lithuania

Solovyova Natalia

Baltarusijos valstybinio pedagoginio universiteto Kalbos teorijos ir istorijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Baltarusija

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Historii i Teorii Języka, Białoruski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny; Białoruś

Assoc. Prof. Dr – Belarusian State Pedagogical University, the Department of Language Theory and History; Belarus

Vitkauskienė Vilhelmina

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Prancūzų filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Katedra Filologii Romanskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wileński; Litwa

Assoc. Prof. Dr – Vilnius University, Faculty of Philology, Department of French Philology; Lithuania

Zadvornaya Yelena Gennadjevna

Minsko Valstybinio lingvistikos universiteto Tarptautinės komunikacijos fakulteto Kalbotyros ir komunikacijos teorijos katedros profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Baltarusija

Prof., dr nauk filologicznych – Katedra Nauki o Języku i Teorii Komunikacji, Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny w Mińsku; Białoruś

Prof. – Minsk State Linguistic University, Faculty of International Communication, Department of Speech and Theory of Communication; Belarus

RESPECTUS PHILOLOGICUS 2009 Nr. 16 (21)

Leidžiamas nuo 1999 m.

2009 10 12. Tiražas 150 egz.

Leidžia VU Kauno humanitarinis fakultetas ir
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego –
Wydział Humanistyczny w Kielcach

Išleido VšĮ Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01122 Vilnius
El. paštas: info@leidykla.vu.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius